APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU U KONTEKSTU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA

Tomas, Domagoj

Doctoral thesis / Disertacija

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:162895

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

DOMAGOJ TOMAS

APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU U KONTEKSTU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2016.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

DOMAGOJ TOMAS

APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU U KONTEKSTU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA

DOKTORSKI RAD

MENTOR:
prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2016.

UNIVERSITY OF ZAGREB
CROATIAN STUDIES

DOMAGOJ TOMAS

APOSTOLIC ADMINISTRATION OF NORTHERN SLAVONIA AND BARANYA IN THE CONTEXT OF CHURCH-STATE RELATIONS

DOCTORAL THESIS

SUPERVISOR:
prof. dr. sc. Miroslav Akmadža

Zagreb, 2016

SADRŽAJ

SAŽETAK 6
SUMMARY. 8
PREDGOVOR. 10
UVOD. 14
PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA. 14
TEORIJSKO-METODOLOŠKA IZVORIŠTA. 21
„PRETPOVIJEST“ – PITANJE CRKVENOADMINISTRATIVNE. PRIPADNOSTI SJEVERNE SLAVONIJE OD 18. ST. DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOGA RATA. 29
TRIANONSKI UGOVOR I BARANJA – *NEM, NEM, SOHA!* 32
BARANJA U KRALJEVINI SHS/KRALJEVINI JUGOSLAVIJI. 41
APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU U KONTEKSTU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA. 49
APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU OD 1923. DO 1941. 49
Okolnosti nastanka Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju . . . 49
Šematizam Đakovačke biskupije iz 1924. 75
Šematizam Đakovačke biskupije iz 1928. 76
Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1939. 82
Kanonske vizitacije 1924./1925. 87
Kanonske vizitacije 1935./1936. 91
Odnos biskupa i apostolskog administratora Antuna Akšamovića prema državnoj vlasti u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji i razdoblje konkordatske krize 94
„Žuti pokret“ i Hrvatska starokatolička crkva na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju 102
Vjerska svakodnevica na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju na primjeru župe Valpovo 117
APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA BARANJU U DRUGOM SVJETSKOM RATU (1941. – 1945.) 133
Političke promjene na prostoru Kraljevine Mađarske i Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata i njihov utjecaj na crkveno-državne odnose 133

Podjela Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju 141
Šematizam Đakovačke biskupije iz 1943. 152
APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU
I BARANJU NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA (1945. – 1971.) 154
Uspostava komunističke vlasti na prostoru Jugoslavije
i njezin odnos s Katoličkom crkvom 154
Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju od kraja
Drugoga svjetskog rata do ponovnoga sjedinjenja s
Apostolskom administraturom za južnu Baranju 159
„Ostpolitik" Svete Stolice i ponovna uspostava diplomatskih odnosa s
komunističkom Jugoslavijom 179
Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju
od 1952. do pripajanja Đakovačkoj biskupiji 186
Šematizam Đakovačke biskupije iz 1956. 196
Šematizam Đakovačke biskupije iz 1963. 197
Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1974. 198
ZAKLJUČAK 203
POPIS IZVORA I LITERATURE 207
ŽIVOTOPIS 217

SAŽETAK

U radu se raščlanjuje crkvenoadministrativni položaj sjeverne Slavonije i južne Baranje od završetka Prvoga svjetskog rata do integracije toga područja u sastav Đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije, što podrazumijeva analizu uloge i značenja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, kao crkvenoadministrativne jedinice koja je na tom teritoriju ustrojena 1923. Na početku se stoga daje pregled dosadašnjih istraživanja koja se tematski dotiču Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, a zatim se utvrđuju teorijsko-metodološka izvorišta istraživanja. Uvodni dio nastavlja se kratkim osvrtom na ranije inicijative za rješavanje pitanja crkvene uprave nad područjem sjeverne Slavonije te analizom međunarodnih okolnosti koje su uvjetovale nastanak Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, s naglaskom na Trianonski sporazum, čijim je odredbama i Baranja podijeljena između Kraljevine Mađarske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Sve se završava prikazom položaja Baranje unutar Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije, kao novonastaloga državnopravnog subjekta.

Čitav rad počiva na kombiniranom sinkronijsko-dijakronijskom načelu, a središnji dio rada čine tri poglavlja, kronološki omeđena prijelomnim odlukama povezanim s teritorijalnom organizacijom crkvene uprave na području sjeverne Slavonije i južne Baranje. Svako poglavlje čini niz tematskih potpoglavlja, od kojih jedno obuhvaća pregled političkih događanja na međunarodnom planu, koja su utjecala na crkveno-državne odnose, dok nekoliko njih ispunjava statistički prikaz podataka iz relevantnih izvora, poput biskupijskih šematizama i kanonskih vizitacija. Također, svako poglavlje sadrži i nekoliko potpoglavlja koja se tiču kronološkog prikaza crkveno-državnih odnosa na mikrorazini analizirane Apostolske administrature te onih potpoglavlja koja prikazuju neke druge specifične čimbenike iz domene crkveno-državnih odnosa, koji su značajno utjecali na njihovo usmjeravanje. Prvo poglavlje tako je omeđeno nastankom Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju 1923. i njezinom podjelom na Apostolsku administraturu za sjevernu Slavoniju pod upravom đakovačkoga biskupa te Apostolskom administraturom za južnu Baranju pod upravom pečuškoga biskupa 1941. U drugom poglavlju zahvaćeno je najkraće razdoblje koje se uglavnom podudara s postojanjem Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945. Treće poglavlje odnosi se na najdulje razdoblje i obuhvaća period od završetka Drugoga svjetskog rata do pripojenja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju Đakovačkoj biskupiji 1972., uključujući i prijelomnu 1952., kada je došlo do ponovnog sjedinjenja dviju apostolskih administratura na području Pečuške i Đakovačke

biskupije u zajedničku Apostolsku administraturu za sjevernu Slavoniju i Baranju pod upravom đakovačkog biskupa.

U zaključku se iznosi sinteza svih raščlambi te općih pojava do kojih se došlo obradom i analizom izvora, odnosno djelovanja svih relevantnih čimbenika koji su utjecali na položaj Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju u kontekstu crkveno-državnih odnosa. Također, iznose se neke paradigmatske konstante i varijable u crkveno-državnim odnosima, koje su usporedive i primjenjive u analizama sličnih crkvenoadministrativnih pitanja na teritoriju Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske i Demokratske Federativne Jugoslavije/Federativne Narodne Republike Jugoslavije/Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

KLJUČNE RIJEČI: Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju, crkveno-državni odnosi, Đakovačka biskupija, Pečuška biskupija, Sveta Stolica, Jugoslavija, Nezavisna Država Hrvatska, Mađarska, Antun Akšamović, Stjepan Bäuerlein

SUMMARY

The aim of this work is to analyze the church administration position of northern Slavonia and south Baranya from the end of World War I until the area's integration into the structure of the Diocese of Đakovo or Bosnia and Syrmia. This also implies an analysis of the role and meaning of the Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya as a church administrative unit that has been founded in that area in 1923. The introduction therefore provides and overview of previous research of Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya, followed by establishing the theoretical and methodological research sources. The introduction is continued by a brief referencing of earlier initiatives to address the issues of church administration over northern Slavonia, as well as an analysis of international circumstances that have caused the formation of the Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya. The focus is put on the Treaty of Trianon which divided Baranya between the Kingdom of Hungary and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It ends with a description of Baranya's position within the Kingdom of SCS / Kingdom of Yugoslavia as the newly-emergent state and entity.

The whole work is based on the combination of the synchronic and the diachronic principle. The central part of the work consists of three chapters chronologically connected by crucial decisions related to the territorial organization of church administration in northern and Slavonia and southern Baranya. Each chapter consists of a series of thematic subsections, one of which includes a review of international political developments that affected the church-state relations, while few of the chapters provide a statistical overview of data from relevant sources, such as diocesan schematics and canonical visitations. Also, each chapter provides several subsections concerning the timeline of the church-state relations at the aforementioned apostolic administrations' micro level. Some subsections show some other specific factors in the domain of church-state relations, which have significantly influenced both church and state policies. The first chapter begins with the emergence of the Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya in 1923 and ends with its division into the Apostolic administration of northern Slavonia under the authority of bishop of Đakovo and the Apostolic administration of southern Baranya under the authority of bishop of Pécs in 1941. The second chapter encompasses the shortest period, which often coincides with the existence of the Independent State of Croatia 1941 – 1945.

The third chapter refers to the longest period. It covers the period from the end of World War II to the annexation of the Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya in 1972, including the crucial 1952, when there was a reunion of two apostolic administrations in the areas of the Diocese of Pécs and the Diocese of Đakovo into a joint Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya, under the administration of bishop of Đakovo.

The conclusion provides a synthesis of all the analyses and the general phenomena obtained through processing and analyzing sources and all relevant factors that affected the position of the Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya in the context of church-state relations. There are also some paradigmatic constants and variables in the church-state relations, which are comparable and applicable to analyzing similar church administration questions on the territory of the Kingdom of SCS / Kingdom of Yugoslavia, Independent State of Croatia and the Democratic Federal Yugoslavia / Federal Republic of Yugoslavia / Socialist Federal Republic of Yugoslavia.

KEYWORDS: Apostolic administration of northern Slavonia and Baranya, church-state relations, the Diocese of Đakovo, the Diocese of Pécs, the Holy See, Yugoslavia, the Independent State of Croatia, Hungary, the communist government, Antun Akšamović, Stjepan Bäuerlein

PREDGOVOR

Crkvenoadministrativne promjene na teritoriju koji je pripadao nekadašnjoj Kraljevini Ugarskoj u okviru Austro-Ugarske Monarhije javljaju se kao posljedica Trianonskog ugovora. U takvom širem kontekstu valja promatrati i nastanak Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i južnu Baranju 1923., kao dio složenih procesa koji su zahvatili crkveno-državne odnose neposredno nakon Prvoga svjetskog rata. Naime, uslijed razgraničenja između Kraljevine Mađarske i susjednih država, dijelovi biskupija sa sjedištem u Mađarskoj pripali su Austriji, Čehoslovačkoj, Rumunjskoj i Kraljevini SHS. Stoga je na taj scenarij Sveta Stolica odlučila odgovoriti ustrojavanjem apostolskih administratura, kao privremenih jedinica crkvene uprave za pojedina područja u specifičnom okruženju. Naposljetku, u slučajevima većih i samoodrživih administratura ustrojene su nove biskupije, dok su manje administrature pripojene susjednim biskupijama, sa sjedištima u državama u kojima su se nalazile.

U ovoj se studiji kao osnovni cilj nameće analiza uspostave, položaja, djelovanja te pripojenja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju Đakovačkoj ili bosanskoj i srijemskoj biskupiji, kao jedinoga takvog slučaja na prostoru današnje Republike Hrvatske nakon Trianonskog ugovora. Pritom se kritički pristupa obradi dostupnog arhivskog gradiva, objavljenih izvora, novina, časopisa i drugih periodičkih publikacija te dosadašnjih historiografskih doprinosa. Putem navedene građe također se planiraju utvrditi početna nastojanja Svete Stolice u pogledu crkvenoadministrativne pripadnosti Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i južnu Baranju, odnosno određenja sudbine njezine pripadnosti kao budućeg dijela Đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije. Isto tako, raščlanit će se i podjela Apostolske administrature na dva dijela tijekom Drugoga svjetskog rata, s dodjelom uprave baranjskoga dijela pečuškom biskupu, kao mogući dodatni motiv ili povod za odstupanje Antuna Akšamovića s mjesta đakovačkog biskupa. Također, razmotrit će se potpuni prekid diplomatskih odnosa između Svete Stolice i komunističke Jugoslavije (1952. – 1966.) kao uzrok odugovlačenja i otežavanja mogućnosti donošenja rješenja o pripajanju Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju Đakovačkoj ili bosanskoj i srijemskoj biskupiji.

Premda se radi o relativno uskom prostornom okviru, vremenski okvir koji je zahvaćen u radu omogućava utvrđivanje nekih paradigmatskih konstanti i varijabli u crkveno-državnim odnosima, koje bi bile usporedive i primjenjive u budućim analizama sličnih crkvenoadministrativnih promjena. Naime, radi se o turbulentnom razdoblju u kojem su se na tom prostoru izmijenila četiri različita državnopravna subjekta (Kraljevina SHS/Kraljevina

Jugoslavija, Kraljevina Mađarska, Nezavisna Država Hrvatska, Demokratska Federativna Jugoslavija/Federativna Narodna Republika Jugoslavija/Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Narodna Republika Mađarska) i gotovo isto toliko društveno-političkih uređenja. Osim toga, razdoblje do kraja Drugoga svjetskog rata obilježava razgranat razvoj katoličkih laičkih organizacija i pokreta, dok je nakon 1945. njihov rad sustavno suzbijan i u konačnici potpuno onemogućen.

Uz crkveno-državne odnose u trokutu između Svete Stolice, pripadajućih državnopravnih subjekata koji su se u referentnom razdoblju izmijenjivali na teritoriju Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju te same Đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije, pozornost će se posvetiti i unutarcrkvenim odnosima. Stoga će međusobni odnosi između dviju biskupija koje su upravljale sjevernoslavonskim i južnobaranjskim župama također biti predmetom analize, kao i njihovi odnosi sa Svetom Stolicom u istom kontekstu. Osim toga, bitan dio prostora zauzet će i analiza vjerničke svakodnevice u župama Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, s nizom specifičnih odnosa i razvijenih oblika društvenog djelovanja.

Rad se dijelom može promatrati i kao pokušaj nadgradnje postojećih istraživanja crkvene povijesti u okviru zavičajne historiografije te napose baranjske historiografije, za koju postoji pojačan interes u posljednjim dvama desetljećima, kao i širih baranjoloških studija u prostoru društvenih i humanističkih znanosti. Konačno, u daljnjoj bi se perspektivi uvezivanjem postojećih i izradom novih studija u istom pravcu mogao dobiti pregled crkvene povijesti južne Baranje, barem u razdoblju od kraja osmanske vladavine do danas, a time i osnova za nastanak obuhvatnije povjesnice hrvatskoga dijela Baranje.

Organizacijska struktura rada jest dijakronijsko-sinkronijska, a sastoji se od nekoliko poglavalja, s pripadajućim potpoglavljima. Poglavlja su vremenski određena većim društveno-političkim i crkvenoadministrativnim promjenama te kronološkom vertikalom prate tijek zbivanja na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, dok se kroz njihova potpoglavlja obrađuju fenomeni karakteristični za društveno-politički kontekst omeđen pojedinim poglavljima.

Kako bi se upotpunio prostorno-vremenski kontekst problematike koja se obrađuje u radu, svojevrstan uvod u razradu teme predstavljaju poglavlje o crkvenoadministrativnoj pripadnosti teritorija sjeverne Slavonije od 18. st. do kraja Prvoga svjetskog rata, te ono o Trianonskom ugovoru i njegovu učinku na promjenu crkvene uprave na području sjeverne Slavonije i južne Baranje.

Najveći dio relevantnih arhivskih izvora povezanih s Apostolskom administraturom za sjevernu Slavoniju i Baranju nalazi se u Središnjem nadbiskupijskom arhivu u Đakovu, prije svega u *Spisima Apostolske administrature* i zbirci *Kanonskih vizitacija*. Uz pomoć tih dokumenata moguće je pratiti zbivanja na prostoru Apostolske administrature iz perspektive središnje uprave Biskupije u Đakovu.

Značajan broj spisa nalazi se i u *Osobnom fondu* i *Ostavštini biskupa Stjepana Bäuerleina* razvrstanoj u 289 tematskih fascikala, no mnogi od njih, sadržajno izuzetno zanimljivi za istraživanje crkveno-državnih odnosa u zadanom vremenskom okviru, nisu bili dostupni za istraživanje, a sam je fond još uvijek nesređen.

Osim toga, velik dio izvorne građe moguće je pronaći u Arhivu Pečuške biskupije u Pečuhu. Od toga je najveći dio na mađarskom jeziku, no dio relevantnog gradiva također je pisan latinskim, njemačkim i hrvatskim jezikom.

Arhiv Jugoslavije u Beogradu također se pokazao kao bogata riznica iznimno korisnoga arhivskog gradiva, pri čemu valja istaknuti fondove *Ministarstva pravde Kraljevine Jugoslavije – Katolički odsek, Ministarstva vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca* te *Konzulata Kraljevine Jugoslavije u Pečuju*.

Naposljetku, mnogi se izvori nalaze i u župnim arhivima župa koje su se nalazile u sastavu Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju, od kojih su ovdje korišteni Arhiv župe Brođanci, Arhiv župe Čeminac, Arhiv župe Čepin, Arhiv župe Donji Miholjac i Arhiv župe Valpovo. Arhivsko gradivo na tim je adresama u pravilu manjkavo, nesređeno i nekategorizirano, no ipak vrijedi izdvojiti župne arhive u Valpovu i Brođancima, u prvom redu zbog velike količine sačuvane i dostupne građe, a Valpovo i zbog ustustavljenosti te preglednosti izvornog gradiva. Također, pozamašna građa o starokatolicima na području župe Brođanci, koju je prikupio župnik Antun Milfajt, u budućnosti omogućuje nastanak zasebne monografije u kojoj bi se tematizirali starokatolici u Habjanovcima.

Što se tiče vrsta samih izvora, u svim su arhivima prisutne župne spomenice, od kojih su neke istraživački vrlo iskoristive jer su ih pojedini župnici vodili revno i pregledno, dok su neke gotovo neupotrebljive zato što su ih župnici zanemarivali ili su zapisivali samo općepoznate događaje, bez vrijednosnih prosudbi i vlastitih promišljanja, odnosno komentiranja svakodnevnih događaja s područja župe. Također, dio župnih arhiva u svom posjedu čuva i neke od biskupskih okružnica pristiglih na adresu župe, kao i razne druge dokumente (*Acta diversa*) te izreske pojedinih novinskih članaka (svojevrsnu hemeroteku).

Ipak, mnogi župni arhivi za referentno razdoblje bili su potpuno neiskoristivi zbog njihova pustošenja te uništenja dokumentacije (izvornog gradiva) tijekom ratova u 20. st.,

odnosno Prvoga i Drugoga svjetskog rata te posebice posljednjega Domovinskog rata, kada je velik dio građe otuđen, uništen ili spaljen. To se posebice odnosi na područje južne Baranje koje je bilo znatno više pogođeno svim navedenim nepovoljnim okolnostima.

Nastanku ove studije pripomogle su i periodičke publikacije, u prvom redu svjetovni i vjerski tisak publiciran u razdoblju koje se obrađuje, a neizostavni su bili i stručni savjeti, ponajviše mentora prof. dr. sc. Miroslava Akmadže, a zatim i članova Povjerenstva za obranu doktorskoga rada – prof. dr. sc. Mije Korade, doc. dr. sc. Slađane Josipović Batorek i dr. sc. Zorana Grijaka, kojima ovom prilikom zahvaljujem. Posebno želim zahvaliti na susretljivosti i suradnji dr. sc. Vlatku Dolančiću, djelatniku Središnjeg nadbiskupijskog arhiva u Đakovu, Zoltánu Damásdiju, djelatniku Arhiva Biskupskog ordinarijata u Pečuhu, Draganu Miloševiću, volonteru Arhiva župe Valpovo, Mladenu Filakovityu, studentu hrvatskoga jezika i književnosti na Sveučilištu u Pečuhu te svim djelatnicima Arhiva Jugoslavije u Beogradu s kojima sam bio u kontaktu. Iskrene zahvale na otvorenosti dugujem i Ivanu Markoviću, župniku u Brođancima, Dinku Kalmaru, župniku u Čemincu te Josipu Antoloviću, župniku u Donjem Miholjcu. Barbari Kružić zahvaljujem na profesionalnosti u lekturi i redakturi teksta.

Konačno, zahvaljujem i roditeljima, Ružici i Srećku, na strpljenju te svesrdnoj logističkoj i drugoj potpori tijekom izrade ove studije, a ujedno zahvaljujem i svima onima koje nisam izrijekom spomenuo ili sam ih eventualno zaboravio, na čemu im se unaprijed ispričavam.

1. UVOD

1.1. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Crkvenoadministrativna pripadnost područja sjeverne Slavonije i južne Baranje kao predmet historiografske obrade javljala su se u radovima nekolicine suvremenih hrvatskih istraživača, no sustavno istraživanje koje bi se ticalo dinamičnih crkvenoadministrativnih promjena i zbivanja koja su uslijedila na tom području od Trianonskog ugovora[1] pa sve do ukidanja Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju prethodno nije provedeno. Isto tako, u hrvatskoj historiografiji nije provedeno niti šire sustavno istraživanje koje bi obuhvatilo promjene u crkvenoadministrativnoj pripadnosti svih krajeva koji su nakon Prvoga svjetskog rata, a posebno nakon Trianonskog ugovora pripali Kraljevini SHS.[2]

Radovi koji pripadaju korpusu hrvatske historiografije, a u kojima se autori između ostaloga bave i problematikom Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju (dalje: AASSB) stoga predstavljaju tek povremene izuzetke, tematski uokvirene i sadržajno pregledne, no međusobno kronološki i kompozicijski neusustavljene po pitanju analize djelovanja AASSB-a. Međutim, interes za suvremenu crkvenu povijest kod hrvatske historiografije u svakom slučaju postoji, a to posljednjih godina dokazuju i brojne objavljene studije[3] te znanstveni skupovi[4] s tematikom iz suvremene crkvene povijesti, kao i postojanje

[1] Na nekim se mjestima u literaturi pojavljuje termin „Trianonski sporazum“, no ovdje je odabran termin „Trianonski ugovor“, jer ga smatram prikladnijim, s obzirom na to da se radi o međunarodnom mirovnom pravnom aktu. Osim toga, termin „Trianonski ugovor“ prihvaćeniji je u hrvatskoj literaturi. Vidi: *Rječnik hrvatskog jezika*, ur. Jure Šonje, Zagreb, 2000., 1296.

[2] Radi se o teritoriju Prekmurja, Međimurja, južne Baranje, te velikoga dijela Bačke i Banata.

[3] Miroslav AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*, Zagreb, 2004.; M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*, Zagreb, 2009.; M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima,* Zagreb, 2010.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013.; M. AKMADŽA – Slađana JOSIPOVIĆ BATOREK, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, Slavonski Brod – Đakovo, 2012.; Ivo BANAC, *Hrvati i Crkva*, Zagreb – Sarajevo, 2013.; Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*, Zagreb, 2004.; Vladimir LONČAREVIĆ, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)*, Zagreb, 2005.; Andrija LUKINOVIĆ – Ivan POMPER, *Vilim Cecelja (1909 – 1989). Utjelovljena hrvatska caritas*, Zagreb, 2009.; Zlatko MATIJEVIĆ, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb, 2005.; Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb, 2006.; Domagoj NOVOSEL, *Gračanska kronika*, Zagreb, 2008.; Zdenka PRKAČIN, *Katolički list o Židovima i judaizmu (od 1918. do 1941.)*, Slavonski Brod, 2011.; Marin SRAKIĆ, *Cruce et labore. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951.-1973.)*, Đakovo, 2014.; Mario STRECHA, *„Mi smo Hrvati i katolici...“ – Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb, 2008.; Domagoj TOMAS, *Pet redaka: rimski dnevnik svećenika Ivana Tomas 1943. – 1944.*, Rim – Osijek – Mostar, 2014.; Stipan TROGRLIĆ, *Mons. Božo Milanović: istarski svećenik (1890. – 1980.) – crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*, Zagreb – Pazin, 2011.; Fabijan VERAJA, *Putovima providnosti: Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika u kontekstu Ostpolitik Svete Stolice*, Split – Rim, 2013. i dr.

specijaliziranoga časopisa za crkvenu povijest[5] te nekolicine institucionalnih razina i udruženja za proučavanje crkvene povijesti.[6] Stoga bi se u skorijoj budućnosti moglo očekivati umrežavanje istraživača, posebno onih mlađe i srednje generacije, a samim time i sustavna te zaokružena istraživanja crkvene povijesti.

Područjem koje danas obuhvaća Đakovačko-osječka nadbiskupija, a samim time djelomično i problematikom povezanom s AASSB-om, pritom se uglavnom bave domicilni istraživači koji nešto rjeđe izlaze izvan okvira lokalne i zavičajne povijesti. Neki su od razloga njihove vezanosti uz lokalne i zavičajne teme lakša dostupnost i razumljivost izvora te manji troškovi financiranja samih istraživanja. Stoga se razlozi za izostanak sustavne obrade crkvenoadministrativne pripadnosti sjeverne Slavonije i južne Baranje u 20. st. mogu tražiti upravo u činjenici da arhivske izvore potrebne za potpuniji istraživački uvid u djelovanje AASSB-a, osim u domaćim arhivima,[7] valja tražiti u nekolicini arhivskih institucija koje se nalaze u različitim državama.[8] Naposljetku, ti su izvori pisani na različitim jezicima: hrvatskom, mađarskom, latinskom, srpskom i talijanskom.

Najstariji historiografski pregled povijesti Katoličke crkve na području Slavonije, Srijema i Baranje, nakon oslobađanja tih krajeva od osmanske vlasti, predstavlja studija Emerika Gašića[9] pod naslovom *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*. Ona je nastajala tijekom Gašićeva života i pastoralnog djelovanja na području Đakovačke biskupije,[10] no dugo je ostala neobjavljena (u rukopisu), a što se tiče AASSB-a, Gašić je bio njezin suvremenik, tako da joj ne poklanja prevelik osvrt, iako ističe imenovanje đakovačkoga biskupa Antuna Akšamovića za njezina apostolskog administratora 1923.[11]

---

[4] „Msgr. dr. Juraj Mađerec – život i djelo“, Molve, 2007.; „Fra Didak Buntić – čovjek i djelo“, Mostar, 2008.; „Alojzije Stepinac – svjedok vremena i vizionar za treće tisućljeće“, Lepoglava, 2008.; „Odnos klera i nacije u jugoistočnoj Europi od 19. do 21. stoljeća“, Split, 2012.; „Dr. fra Dominik Mandić (1889. – 1973.)“, Mostar – Široki Brijeg, 2013.; „Fenomen Glasa Koncila 1963. – 2013.“, Zagreb, 2013.; „Međunarodni znanstveni simpozij o Krunoslavu Draganoviću (1903. – 1983.)“, Sarajevo, 2013.; „Hrvatska književnost kršćanskoga nadahnuća – prošlost i suvremenost“, Križevci, 2014. i dr.

[5] Radi se o časopisu *Croatica Christiana Periodica*, koji izdaje Institut za crkvenu povijest Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (dalje: KBF-a) u Zagrebu.

[6] Institut za crkvenu povijest djeluje u okviru KBF-a u Zagrebu, a katedre crkvene povijesti ustrojene su na KBF-ovima u Zagrebu, Splitu, Đakovu i Sarajevu, te na Teologiji u Rijeci, dok u sklopu Instituta društvenih znanosti Ivo Pilar djeluje Centar za religijske studije. Pod pokroviteljstvom zagrebačkog nadbiskupa djeluje Društvo za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije Tkalčić.

[7] Ovdje pritom mislim na Središnji nadbiskupijski arhiv u Đakovu (dalje: SNAĐ), Hrvatski državni arhiv u Zagrebu i župne arhive župa koje je obuhvaćala AASSB.

[8] Radi se u prvom redu o Arhivu Biskupskog ordinarijata u Pečuhu (dalje: ABOP), Arhivu Jugoslavije u Beogradu (dalje: AJ) te Tajnom vatikanskom arhivu u Rimu.

[9] Emerik Gašić (1904. – 1947.), svećenik i povjesničar, župnikovao na više župa Bosanske i srijemske biskupije. Ubijen je 1947. u župnom uredu u Komletincima od strane Uprave državne bezbjednosti (dalje: UDBA-e).

[10] U radu će se najčešće koristiti skraćeni naziv biskupije (Đakovačka biskupija), izuzev u slučajevima kada autor procijeni da je potreban puni naziv.

[11] Emerik GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Osijek, 2000., 78.

Konkretnim se pitanjem razgraničenja između Pečuške i Bosanske i srijemske biskupije prvi pozabavio u svom doktorskom radu još 1921. Dragutin Trux,[12] no njegov doprinos odnosi se na pitanje razgraničenja u 18. st., nakon objave konstitucije *Iterata personarum* iz 1780. Nažalost, taj rad nije sačuvan,[13] iako je kasnije Trux u *Glasniku biskupija Bosanske i Sriemske* (dalje: *GBBS*) objavio u više nastavaka članak koji sažima tu problematiku.[14]

Od novijih studija, svakako valja izdvojiti doktorski rad Slađane Josipović Batorek, pod naslovom *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.).* Autorica se u radu u prvom redu tematski usmjerila na analizu položaja Katoličke crkve u Đakovačkoj biskupiji nakon uspostave komunističkog režima te odnos biskupa Akšamovića s državnom vlašću. Kao takav, rad predstavlja prvi temeljitiji historiografski doprinos istraživanju suvremene crkvene povijesti Slavonije, Srijema i Baranje. Autorica se u svom radu na nekoliko mjesta dotiče i AASSB-a, jer su biskup Akšamović, kao i njegov nasljednik Stjepan Bäuerlein, bili njezinim dugogodišnjim apostolskim administratorima.[15]

Upravo je biskup Bäuerlein, odnosno njegov lik i djelo, središnja tema opsežne i historiografski valorizirane studije iz pera Marina Srakića, pod naslovom *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.).* Radi se ujedno i o najrecentnijoj studiji u kojoj se neki autor dotiče problematike crkvenoadministrativne pripadnosti područja sjeverne Slavonije i južne Baranje u 20. st., odnosno u njegovoj drugoj polovici, u vrijeme Bäuerleinova biskupovanja. To je od iznimnog općeg značaja za historiografiju, a posebice za hrvatsku crkvenu historiografiju, zbog toga što su svjetovnjacima dokumenti iz razdoblja Bäuerleinova biskupovanja u crkvenim arhivima teže dostupni od onih iz ranijih razdoblja, što pak autoru Srakiću, s obzirom na profesionalnu pripadnost, nije predstavljalo zapreku. Što se tiče problematike koja se obrađuje u ovome radu, Srakić u poglavlju „Biskup Bäuerlein u zajednici Crkava“, odnosno potpoglavlju

[12] Dragutin (Karlo) Trux, rođen 1889. u Rijeci, zaređen za svećenika 1911. Djelovao na području Senjske i modruške biskupije u prvoj polovici 20. st. kao svećenik izvan duhovne pastve (kateheta osnovne i građevinske škole u Crikvenici). Prema: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, ur. Krunoslav Draganović, Sarajevo, 1939., 132-133.

[13] Prema: Franjo HERMAN, “Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske”, *Bogoslovska smotra* (dalje: *BS*), vol. 29, br. 2, 1941., 103.

[14] Dragutin TRUX, “Razgraničenje Đakovačke i Pečuvske Biskupije 1780. godine”, *Glasnik biskupija Bosanske i Sriemske* (dalje: *GBBS*), god. 71, br. 4-8, 10-14, 1943., 28-31., 36-40., 44-45., 51-52., 62-63., 78-79., 86-88., 92-96., 101-104., 105-109.

[15] Slađana JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, Zagreb, 2010. (doktorski rad), 29., 197., 232.

„Biskup Bäuerlein – čuvar integriteta biskupije“, na početku daje kratak osvrt na povijest granica Đakovačke biskupije, s posebnim naglaskom na promjene koje su se zbivale nakon Prvoga svjetskog rata, da bi naposljetku prešao na razdoblje Bäuerleinova biskupovanja i njegovu ulogu u konačnoj integraciji područja AASSB-a u sastav Đakovačke biskupije. Pritom donosi prijepis izvornih dokumenata, što se zapravo svodi na korespondenciju između Bäuerleina i pečuškog biskupa Józsefa Cserhátija.[16]

Diplomski rad Anamarije Lukić *Župe sjeverne Slavonije i Baranje od oslobađanja od turske vlasti do pripojenja Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji* zahvaća znatno širi vremenski okvir, no prostorno se ograničava na područje koje predstavlja predmet istraživanja i u ovome doktorskom radu, a samim time i na institut apostolske administrature, prisutan na prostorima sjeverne Slavonije i južne Baranje tijekom 20. st. kroz gotovo 50 godina. Autorica je svom radu obradila AASSB dvama poglavljima, koristeći crkvene šematizme, biskupijsku periodiku te objavljenu literaturu.[17]

Pod naslovom „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“ objavljen je u *Scriniji Slavonici* kraći pregledni rad Zlate Živaković-Kerže. U njemu se autorica posvetila posljednjim dvama stoljećima pečuške crkvenoadministrativne uprave nad područjem za koje je 1923. uspostavljen AASSB, koristeći objavljene izvore, periodiku i objavljenu referentnu literaturu. Međutim, dublje istraživanje o prilikama na području AASSB-a pritom je izostalo, kao i kontekstualizacija u okviru crkveno-državnih te unutarcrkvenih odnosa, kako zbog širine postavljene teme, tako i zbog uobičajenog opsega rada u časopisu.[18]

Snježana Majdandžić-Gladić autorica je samostalnoga rada „Povijesni orisi Đakovačko-osječke i Srijemske biskupije“ u kojem daje opći povijesni pregled zbivanja na prostorima koje obuhvaćaju današnja Đakovačko-osječka nadbiskupija te Srijemska biskupija, od antičkih vremena do današnjih dana. Shodno tome, autorica se na jednom mjestu kratko očitovala i o razdoblju djelovanja AASSB-a.[19]

---

[16] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 389-408.

[17] Anamarija LUKIĆ, *Župe sjeverne Slavonije i Baranje od oslobađanja od turske vlasti do pripojenja Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji*, Đakovo, 2001. (diplomski rad), 49-60.

[18] Zlata ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica,* br. 9, 2009., 465-470.

[19] Snježana MAJDANDŽIĆ-GLADIĆ, “Povijesni orisi Đakovačko-osječke i Srijemske biskupije“, Čepin, 2009., 39-40. (https://www.scribd.com/doc/31838681/Snje%C5%BEana-Majdand%C5%BEi%C4%87-Gladi%C4%87-Povijesni-orisi-%C4%90akova%C4%8Dko-osje%C4%8Dke-nadbiskupije-i-Srijemske-biskupije; posljednji pristup: 13. listopada 2015.)

Mađarska historiografija usmjerila je određenu pozornost na pitanje crkvenoadministrativne pripadnosti krajeva koji su Trianonskim ugovorom ostali izvan mađarskih granica pa je tako navedenoj problematici posvećen veći broj radova u kojima se redovito navodi i AASSB. Međutim, ne postoji rad koji bi se bavio isključivo područjem AASSB-a, a takvo se stanje može objasniti objektivnim poteškoćama koje su istaknute i kod hrvatske historiografije, uz činjenicu da se radi o razmjerno malom području u odnosu na ostatak teritorija koji su ostali izvan mađarskih granica, a crkvenoadministrativno su pripadali biskupijama koje imaju sjedišta u Mađarskoj, pa je tako njima posvećeno i više pažnje.

Knjiga *A pécsi egyházmegye ezer éve 1009 – 2009,* objavljena povodom tisućgodišnjice Pečuške biskupije, obuhvaća kronološki pregled zbivanja na njezinom području, počevši od srednjovjekovnog razdoblja, odnosno seobe Mađara u Panonsku nizinu te utemeljenja države, pa sve do svršetka komunističke diktature i današnjih dana. Naravno, dio knjige posvećen je i razdoblju biskupovanja Gyule Zichyja, Ferenca Virága, Ferenca Rogácsa te Józsefa Cserhátija, pečuških biskupa koji su biskupijom upravljali u vrijeme djelovanja AASSB-a. Pritom su opisane prilike u biskupiji, od crkveno-državnih odnosa te odnosa s drugim vjerskim zajednicama pa do stanja katoličkog tiska i katoličkih laičkih organizacija. Tu je na jednom mjestu spomenuta i „Apostolska administratura za južnu Baranju“,[20] kao dio Pečuške biskupije dodijeljen na upravljanje đakovačkom biskupu, uz zemljovid nekadašnje Ugarske s novim državnim granicama te crkvenoadministrativnim razgraničenjem. Teritorij „Apostolske administrature za južnu Baranju“ na zemljovidu je ucrtan upravo na području AASSB-a.[21]

Suvremenom crkvenom poviješću u mađarskoj historiografiji bavio se i Jenő Gergely, čija studija *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945* predstavlja pregled povijesti Katoličke crkve u Mađarskoj između dvaju svjetskih ratova. Ta studija, između ostaloga, obuhvaća i potpoglavlje „Trianon egyházkormányzati következményei“ u kojem autor progovara o posljedicama Trianonskog ugovora na crkvenu upravu, pa tako i na Pečušku biskupiju. Gergely ističe da se dijelovi Pečuške biskupije koji su se od 1920. našli u okviru Kraljevine SHS sastoje od 13 župa na području Virovitičke županije, podijeljenih u dva dekanata, te 15[22] župa u južnom dijelu Baranje, također podijeljenih u dva dekanata. Uz

[20] Jedan u nizu raznih nepreciznih inačica naziva AASSB-a koji se pojavljuju u mađarskoj literaturi.
[21] *A pécsi egyházmegye ezer éve 1009 – 2009,* ur. József Sümegi, Pécs, 2008., 176.
[22] Radi se o točnome podatku, iako na prvi pogled možda djeluje zbunjujuće, jer se u većini slučajeva govori o 16 župa na području južne Baranje koje su ušle u sastav AASSB-a. Naime, kapelanija Torjanci osnovana je tijekom 1920., dok je proces utemeljenja župe Baranjsko Petrovo Selo dovršen 1923., a gore navedeni podatak

to se navodi kako su te župe 1922.[23] dodijeljene na upravljanje đakovačkom biskupu, tvoreći „Sjevernosrijemsku i južnobaranjsku apostolsku provinciju“, dok je većina od 178 župa ostala unutar Pečuške biskupije. Gergely donosi i tablicu crkvenoadministrativnih promjena po biskupijama i apostolskim administraturama koje su do završetka Prvoga svjetskog rata u cijelosti pripadale Kraljevini Ugarskoj, u okviru Austro-Ugarske Monarhije.[24]

Aktualni kaločko-kečkemetski nadbiskup Balázs Bábel objavio je knjigu *Hit, erkölcs, történelem* u kojoj znatnu pozornost poklanja položaju mađarskih katoličkih biskupija tijekom Prvoga svjetskog rata i nakon Trianonskog ugovora. Bábel tako progovara o stradanjima svećenika Pečuške biskupije na području Slavonije i južne Baranje tijekom jeseni 1918. te dolasku župa „Sjevernosrijemske i južnobaranjske apostolske provincije“ pod upravu đakovačkog biskupa 1922.[25] Kasnije posebno navodi utjecaj Trianonskog ugovora na dodjelu 15 južnobaranjskih župa pod nadležnost đakovačkoga biskupa, pritom dodatno naglašavajući njihovu jezičnu heterogenost.[26]

U mađarskom časopisu koji se bavi temama iz crkvene povijesti *Egyháztörténeti Szemle* objavljeno je nekoliko radova posvećenih crkvenoadministrativnim pitanjima u graničnim područjima nakon Prvoga svjetskog rata. Jedan je u nizu takvih radova i „Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. - 1919. március 21.)“ autorice Adrienn Tengely. U njemu autorica analizira političke prilike u novonastaloj Demokratskoj Republici Mađarskoj te njihov utjecaj na položaj vjerskih zajednica, u prvom redu Katoličke crkve. Pritom u posebnom poglavlju opisuje napade koji su uslijedili na svećenstvo, ističući kako su posebno žestoki napadi bili na području sjeverne Slavonije, odnosno valpovačkog kraja, pripisujući to utjecaju i aktivnosti osječkog ogranka socijaldemokrata, bliskog komunističkim idejama.[27]

Margit Beke objavila je u časopisu *Levéltári Szemle* rad pod naslovom „A katolikus egyházi közigazgatás alakulása a Kárpát-medencében 1920-1947 között“ u kojem se pozabavila analizom crkvenoadministrativnih promjena u Panonskoj nizini od Trianonskog

---

odnosi se na 1920., tako da apsolutno stoji. Stoga su 1923. u konačnici 16 župa i jedna kapelanija s područja južne Baranje ušle u sastav AASSB-a pod upravom đakovačkoga biskupa, dok autori prilikom nabrajanja u pravilu zanemaruju jednu župu, a očito da se radi o Baranjskom Petrovom Selu. AASSB tako je u trenutku nastanka brojala ukupno 29 župa i jednu kapelaniju. Više na str. 66., fusnota 287.

[23] Radi se o nepreciznom podatku koji se javlja na više mjesta u mađarskoj literaturi. Naime, Akšamović je imenovan apostolskim administratorom AASSB-a 1. studenoga 1923., a na tu je dužnost stupio 1. prosinca 1923. Više na str. 64., fusnota 274.

[24] Jenő GERGELY, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*, Budapest, 1999., 44.

[25] Balázs BÁBEL, *Hit, erkölcs, történelem*, Kecskemét, 2010., 26-27.

[26] B. BÁBEL, *Hit, erkölcs, történelem*, 30.

[27] Adrienn TENGELY, „Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. - 1919. március 21.)“, *Egyháztörténeti Szemle*, br. 1, 2004., 6.

ugovora do kraja Drugoga svjetskog rata. Ona govori o 154 župe Pečuške biskupije koje su nakon 1922. ostale pod upravom pečuškog biskupa, za razliku od 25 župa[28] koje su došle pod upravu đakovačkog biskupa kao apostolskog administratora. Također, Beke navodi turbulentne promjene koje su se zbivale tijekom Drugoga svjetskog rata, ističući kako su južnobaranjske župe 1941. ponovno dodijeljene na upravu pečuškom biskupu, dok je Akšamović 1942. podnio ostavku na dužnost đakovačkog biskupa i apostolskog administratora sjeverne Slavonije, da bi u konačnici, imenovanjem Bäuerleina za đakovačkoga biskupa 1951., nekadašnjim teritorijem Pečuške biskupije koji se nalazio u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (FNRJ) ponovno upravljao đakovački biskup kao apostolski administrator.[29]

Jedan od mađarskih istraživača koji se posvetio analizi crkvenoadministrativne uprave nakon Trianonskog ugovora je i László Sebők. U njegovom radu, pod naslovom „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta“, u časopisu *Regio: kisebbség, politika, társadalom* navedeno je da nekadašnjih 28 župa Pečuške biskupije, podijeljenih u četiri dekanata, s ukupno 70 000 vjernika, od 1922. dolazi pod upravu đakovačkog biskupa kao „Sjevernosrijemska i južnobaranjska apostolska provincija“.[30] Sebők pritom ističe kako je od 13 župa s područja dotadašnje Virovitičke županije u jezičnom smislu samo jedna bila miješana, i to mađarsko-hrvatska (Čepin), dok su baranjske župe u pravilu bile izmiješane, s podjednako zastupljenim mađarskim, njemačkim i hrvatskim jezikom.[31] Na drugom mjestu u radu navedeno je da su baranjske župe vraćene matičnoj Pečuškoj biskupiji tijekom Drugoga svjetskog rata, no 1951. ponovno dolaze pod upravu đakovačkoga biskupa, da bi u konačnici zajedno sa „sjevernosrijemskim“ župama bile trajno pripojene Đakovačkoj biskupiji.[32] Rad obogaćuje i nekoliko preglednih zemljovida u kojima su slikovito prikazane promjene u crkvenoadministrativnoj upravi, s ucrtanim biskupijskim granicama te novim međudržavnim posttrianonskim granicama koje ih presijecaju.[33]

Osim navedenih djela koja pripadaju korpusu hrvatske i mađarske historiografije, suvremeni talijanski istraživač povijesti vatikanske diplomacije i vanjskopolitičkih odnosa

[28] U slučaju gore navedenoga broja župa Pečuške biskupije koje su došle pod upravu đakovačkoga biskupa 1923. u okviru AASSB-a, svakako se radi o nepreciznom podatku. Naime, pod upravu đakovačkoga biskupa tada dolazi ukupno 29 župa i jedna kapelanija u okviru AASSB-a, od čega 13 župa na području sjeverne Slavonije i 16 župa te jedna kapelanija na području Baranje. Više na str. 65-66.
[29] Margit BEKE, „A katolikus egyházi közigazgatás alakulása a Kárpát-medencében 1920-1947 között“, *Levéltári Szemle*, vol. 55, br. 1, 2005., 46.
[30] Vidi fusnote 23. i 28.
[31] László SEBÖK, „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta“, *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, vol. 2, br. 3, 1991., 81.
[32] L. SEBÖK, „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta“, 82.
[33] L. SEBÖK, „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta“, 65-88.

Svete Stolice Massimiliano Valente objavio je vrijednu studiju pod naslovom *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929).* U svojoj se studiji, utemeljenoj na izvorima iz vatikanskih arhiva, Valente posvetio raščlambi odnosa između državnopravnih subjekata Svete Stolice i Kraljevine SHS. Svoje mjesto u toj raščlambi pronašlo je i pitanje preustroja crkvene uprave na područjima koja su Trianonskim ugovorom ušla u sastav Kraljevine SHS. Stoga je autor i za teritorije koji su pripadali jurisdikciji Pečuške biskupije analizirao nastojanja zainteresiranih strana u pogledu reorganizacije crkvenoadministrativne uprave, počevši od Svete Stolice i vlade u Beogradu pa do rezidencijalnih biskupa u Đakovu i Pečuhu. Pritom je uzeo u obzir i utjecaj, odnosno moderiranje crkveno-državnih odnosa između Svete Stolice i Kraljevine SHS od strane apostolskog nuncija u Beogradu Ermenegilda Pellegrinettija.[34]

Sličnom su se problematikom bavili i slovenski povjesničari, pritom se teritorijalno ograničavajući na analizu crkvenoadministrativnih promjena na području Prekmurja (mađ. *Muravidék*), koje je u vrijeme nakon Trianonskog ugovora proživljavalo istovjetnu sudbinu s područjem AASSB-a.[35]

1.2. TEORIJSKO-METODOLOŠKA IZVORIŠTA

Raščlamba općeg fenomena crkveno-državnih odnosa, kao specifičnog vida političkog oblikovanja zbilje, predstavlja temeljnu polazišnu točku ovoga rada, uz pregled dosadašnjih istraživanja.

Utjecaj moći države nad pojedincem učvrstio se u razdoblju moderne[36] pa se već tijekom Prvoga svjetskog rata javljaju i kritike takvoga odnosa, primjerice iz pera britanskog povjesničara Christophera Dawsona. On tada ističe da bi „trenutni rat morao svima razjasniti ogromno povećanje moći moderne države – ne samo po pitanju materijalnih dobara, već i u potpunom podređivanju pojedinca društvu“, upotpunjujući tu misao zaključkom da „nije sloboda, već moć istinska značajka naše moderne civilizacije“, s obzirom da je „čovjek

[34] Massimiliano VALENTE, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929)*, Split, 2012., 127-128.; 213-214.

[35] Područje Prekmurja Trianonskim ugovorom pripalo je Kraljevini SHS, a u crkvenoadministrativnom smislu nalazilo se u sastavu Sambotelske biskupije, sa sjedištem u mađarskom Sambotelu (mađ. *Szombathely*), pa je tim područjem od 1. prosinca 1923. kao apostolski administrator počeo upravljati lavantinski (mariborski) biskup. Vidi: Franc KUZMIČ, „Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja Kraljevine SHS“, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, god. 60, br. 2, 1989., 149-159.

[36] Moderna je višeznačan pojam koji se u ovom slučaju koristi za označavanje društvenog stanja na Zapadu koje nastupa krajem 19. i početkom 20. st., a vezuje se uz razvoj industrijskih društava, brzi rast gradova i strahote Prvoga svjetskog rata.

stekao beskonačan utjecaj nad prirodom, ali je izgubio utjecaj nad svojim individualnim životom.“[37] Ipak, tvrdnji o čovjekovu „beskonačnom utjecaju nad prirodom“ može se prigovoriti, stoga što ju demantiraju prirodne pojave i katastrofe koje su izvan mogućnosti njegove kontrole, no znatno proširenje mogućnosti utjecaja na prirodu u razdoblju industrijalizacije i modernizma kao njegove izravne posljedice svakako stoji. Također, povećanje utjecaja države na život pojedinca u modernizmu nije sporno, s obzirom na to da je u konačnici metastaziralo do krajnje mjere koja se manifestirala kroz teoriju i praksu totalitarizama 20. st. – komunizma, fašizma i nacizma, fenomena izraslih na modernističkom dehumaniziranom racionalizmu.

Opasnosti „modernog napada“[38] na opstojnost Katoličke crkve formulirao je i izložio Hilaire Belloc još između dvaju svjetskih ratova. Za njega nije sporno „da Katoličku crkvu nije moguće uništiti“, no isto je tako svjestan činjenice da „ne znamo u kakvom će obliku preživjeti“.[39] Uz kritiku kapitalističkog sustava koji definira kroz „eksploataciju masa ljudi, koji su još uvijek slobodni, od nekolicine vlasnika sredstava za proizvodnju, transport i burze“,[40] te ga u konačnici smatra „poluropstvom povezanim uz velika poduzeća“[41], posebno upozorava na komunizam koji se javlja kao „lijek protiv zla nadničkog ropstva“,[42] a zapravo se svodi na „poricanje Boga, poricanje dostojanstva i, prema tome, slobodu ljudske duše te otvoreno porobljavanje čovjeka onim što naziva „državom“, a što u praksi nije ništa drugo nego udruženje privilegiranih službenika“.[43]

Kako bi raščlanio tezu o nužnosti sukoba između Katoličke crkve i moderne države, Belloc je u jednom od svojih eseja formulirao tri temeljne primjedbe koje su se odnosile na mogućnost harmoničnog odnosa između Crkve i moderne države, a radilo se o sljedećem:

„1. Zahtjevi Katoličke crkve za univerzalnim pravom prosuđivanja u vjeri i moralu, uključujući teoriju i praksu, u svakom pogledu teže razaranju druge većine koja se s time ne slaže (pogani, raskolnici, heretici). Zbog toga se moderna država, dakle država koja službeno nije katolička, ona u kojoj katolicizam i građanska prava nisu jednaki, nalazi u

[37] Christopher DAWSON, “The Catholic Tradition and the Modern State”, *The Catholic Review*, 1916., 24.
[38] „Modernim napadom“ Belloc kolokvijalno naziva najrecentniju od pet hereza, koje čine glavne oblike napada na Katoličku crkvu, uz prethodno oblikovane – arijansku, islamsku, katarsku i protestantsku. Pritom smatra da svaka od njih predstavlja određen oblik hereze, čiji bi potpuni uspjeh rezultirao uništenjem Katoličke crkve, njezina autoriteta i nauka među ljudima, a herezu pak definira kao „izobličenje nekog cjelovitog i samoodrživog sustava“, odnosno „rezultat poricanja jednog bitnog dijela toga sustava“. Prema: Hilaire BELLOC, *Velike hereze*, Zagreb, 2012., 10., 21.; djelo je prvi puta objavljeno na engleskom jeziku 1928. pod naslovom *The Great Heresies*, dok je prvi hrvatski prijevod objavljen 2012.
[39] H. BELLOC, *Velike hereze*, 177.
[40] H. BELLOC, *Velike hereze*, 184.
[41] H. BELLOC, *Velike hereze*, 187.
[42] H. BELLOC, *Velike hereze*, 186.
[43] H. BELLOC, *Velike hereze*, 187.

opasnosti ukoliko u njoj postoji katolička zajednica. Jer ta zajednica, premda samo dio veće, po prirodi svojih zahtjeva i po svojem karakteru, uzima sebi pravo da uništi ostale.

2. Da je podvrgavanje vlasti katoličkom pravu, a ne samo pojedinaca, a pogotovo papinskom autoritetu, nespojivo s građanskim pravom moderne države. Jer građansko pravo temelji se na dvije osnove: a) da o svakom pitanju svaki građanin mora sam prosuđivati u potpunoj slobodi od bilo kakve vlasti; b) kad se takve odluke udruže, manjina im se mora pokoravati.

3. Da univerzalni zahtjevi Katoličke crkve imaju tendenciju sukoba sa zahtjevima moderne, laičke, neograničene države, kakva ona naročito jest."[44]

S prvom primjedbom Belloc se u potpunosti ne slaže, smatrajući da je „utemeljena na pogrešnom shvaćanju stvari", dok se s drugom „djelomično ne slaže i djelomično slaže", a s trećom se „u potpunosti slaže".[45] Promišljajući o prvoj primjedbi, ističe kako je promašeno prozivati Crkvu da će nekakvom instrumentalizacijom katoličke većine unutar katoličkoga društva nekatoličkoj manjini pokušati nametnuti katolicizam, jer je takva tendencija strana katoličkoj moralnoj teologiji. Pritom daje primjer talijanskog konkordata, navodeći kako je logično da zakoni i institucije slijede organski kod društva, u tom slučaju katolički.[46] S dijelom druge primjedbe koji se odnosi na činjenicu da „Crkva stvara građane koji se ne mogu smatrati idealnim građanima moderne predstavničke liberalne države" izražava slaganje, jer katolik ne može prihvatiti svaku odluku mehaničke većine, jer mora razmisliti o njezinoj usklađenosti s Božanskim zakonom.[47] Slaganje s trećom primjedbom o neizbježnosti sukoba između Crkve i države Belloc objašnjava činjenicom da moderna država „zahtijeva neupitan autoritet u svim stvarima", proročanski prognozirajući da će povećanje moralnog udaljavanja između katolika i nekatolika te priklanjanje moderne države poganstvu u konačnici rezultirati prelaskom iz područja teorije u područje praktičnog sukoba.[48]

Problem odnosa između Crkve i države duboko zahvaća i Thomas Stearns Eliot, pitajući se „ima li ikakva smisla govoriti o „kršćanskoj državi", jer i kad bi narav Države doista bila takva da o njezinoj tvorbenoj ideji ne bismo mogli govoriti ni kao o kršćanskoj, ni kao nekršćanskoj, je li samo po sebi očito da se postojeće države mogu do te mjere razlikovati da odnos Crkve prema Državi može varirati od otvorenog neprijateljstva do više

[44] H. BELLOC, *Eseji jednog katolika*, Zagreb, 2010., 45.; djelo je prvi puta objavljeno na engleskom jeziku 1931. pod naslovom *Essays of a Catholic Layman in England*, dok je prvi hrvatski prijevod objavljen 2010.
[45] H. BELLOC, *Eseji jednog katolika*, 46-47.
[46] H. BELLOC, *Eseji jednog katolika*, 51-52.
[47] H. BELLOC, *Eseji jednog katolika*, 53., 58.
[48] H. BELLOC, *Eseji jednog katolika*, 59-60.

ili manje skladne suradnje različitih institucija u jednom te istom društvu“. Eliot tako zaključuje da „pod kršćanskom državom ne razumijeva ni jednu posebnu političku tvorbu, već bilo koju državu koja odgovara kršćanskom društvu“, odnosno „bilo koju državu koju određeno kršćansko društvo oblikuje za sebe“. S obzirom na udio i ulogu kršćana u društvu, Eliot razlikuje tri konkretna povijesna vremena: „ono u kojemu su kršćani nova manjina u društvu koje je posve prožeto poganskim tradicijama; vrijeme u kojemu se čitavo društvo može nazvati kršćanskim, neovisno o tome je li ono jedinstveno ili je podijeljeno u sekte; i, naposljetku, vrijeme u kojemu su kršćani koji prakticiraju svoju vjeru u manjini (neovisno o tome jesu li oni statična manjina ili ih je iz dana u dan sve manje) u društvu koje je prestalo biti kršćansko“. Naposljetku se pita „živimo li mi u tom potonjem vremenu“?[49]

Kršćanskom državom Eliot zapravo razumijeva „kršćansko društvo pod vidom zakonodavstva, javne uprave, pravne tradicije i forme“, a ne „državu u kojoj se oni koji njome upravljaju biraju zbog toga što su kršćani, a još manje zbog toga što su kršćani visokoga ranga“, jer „vlada sastavljena od samih svetaca neizbježno bi izazivala nelagodu kod stanovništva i zacijelo ne bi bila duga vijeka“.[50] Također, svoju misao o odnosu Crkve i države sintetizira u tezi da „kad se Crkva i Država posvema razilaze, to nije dobro za narod“, dok „kad se Crkva i Država odviše dobro slažu, nešto nije u redu s Crkvom“.[51]

Sve u svemu, država se kao relativna nositeljica monopola političke odluke zadržala sve do danas, unatoč određenim prognozama o njezinu odumiranju, koje su se javljale između dvaju svjetskih ratova,[52] što ujedno predstavlja i dio vremenskog okvira koji je predmet analize u ovom radu. Ipak, moć države danas jest značajno umanjena, a u javnom se prostoru otvoreno govori o eri liberalnog kapitalizma u kojoj je „sfera ekonomije progutala sferu politike“,[53] odnosno „državnu politiku globalna ekonomija“,[54] sve skupa kao rezultat dominantne matrice individualističkog materijalizma.

U vremenskom razdoblju na koje se odnosi ovaj rad, analizirane konkretne države u međuodnosu sa Svetom Stolicom još su uvijek puno bliže statusu apsolutnih nositeljica

[49] Thomas Stearns ELIOT, *Ideja kršćanskog društva*, Split, 2005., 14-16.; djelo je prvi puta objavljeno na engleskom jeziku 1939. pod naslovom *The Idea of a Christian Society*, dok je prvi hrvatski prijevod objavljen 2005.
[50] T. S. ELIOT, *Ideja kršćanskog društva*, 32-33.
[51] T. S. ELIOT, *Ideja kršćanskog društva*, 105.
[52] Carl Schmitt problematizira tu mogućnost u eseju *Pojam političkoga* (*Der Begriff des Politischen*). Vidi: Carl SCHMITT, *Politički spisi*, Zagreb, 2007., 61-100. Teza o odumiranju države prvi se puta javlja još kod Karla Marxa. Vidi: Karl MARX – Friedrich ENGELS, *Komunistički manifest*, Zagreb, 2010.; djelo je prvi puta objavljeno na njemačkom jeziku 1848. pod naslovom *Das Manifest der Kommunistischen Partei*.
[53] Nino RASPUDIĆ, „Razočaranima je 'Treći put' nešto poput 'Šeste flote'“, *Večernji list* (Zagreb), 7. lipnja 2013.
[54] Živko KUSTIĆ, „Crkva je sasvim određeno progovorila“, *Jutarnji list* (Zagreb), 12. lipnja 2009.; autor pritom citirani dio teksta preuzima iz Izjave Komisije *Iustitia et Pax* Hrvatske biskupske konferencije.

monopola političke odluke, za razliku od današnjih država europskoga Zapada. Naravno, pritom valja imati na umu da su te države na unutarnjem planu primjenjivale specifične nedemokratske oblike vladavine i političke sustave, od monarhističke pa do jednopartijske diktature, s prepoznatljivim i snažnim totalitarnim obilježjima.[55]

Belloc u svojoj analizi nastaloj između dvaju svjetskih ratova konkretno progovara baš o jugoslavenskoj ideji i projektu jugoslavenske države, o čemu donosi vrlo konkretne zaključke i zauzima kategorički stav, implicitno joj prognozirajući nemogućnost opstojnosti. Tako govoreći o napadima na Katoličku crkvu koji stižu s dominantno pravoslavnih prostora, ističe „opasnu predaju Hrvata i Slovenaca, koji su katolici, pod vladavinu pravoslavne Srbije", za što optužuje nesposobne političare „koji su poslije Prvoga svjetskog rata kršćanskome svijetu nametnuli svoju zbrku u glavi i svoje nepoznavanje povijesti, svezavši, i to ne u obliku federalnog sustava, nego apsolutističkog, prilično veliko područje katoličke kulture za dinastiju, prijestolnicu i vladu kojima to područje ne pripada – za dinastiju i vladu u Beogradu". Belloc drži da je na taj način „katoličko područje te nove države, jednako veliko kao i pravoslavno, umjetno prišiveno uz rubno područje pravoslavnih naroda", dodajući da je „time jednoj politički novoj kraljevini nazvanoj Jugoslavijom, tj. njezinoj izvornoj pravoslavnoj polovici, dodana još jedna jednako velika polovica, a ta je polovica po kulturi katolička, a po pismu i svim ostalim čimbenicima života zapadna". Na koncu, već tada zaključuje da smo „već vidjeli razorne posljedice te pogrješke".[56]

S druge strane, dugotrajna opstojnost Katoličke crkve, kao naddržavnog organizma, temelji se na njezinoj integriranoj i hijerarhiziranoj strukturi, dok njezina politička moć izvire iz količine legitimiteta koji dobiva putem „žive crkve", odnosno zajednice vjernika koji se identificiraju s njom. Ta se politička moć ponajviše manifestira u vidu aktivnog javnog djelovanja Svete Stolice, posebice preko instituta diplomatskih predstavništava (apostolskih nuncijatura) u pojedinim državama. Apostolske nuncijature tako predstavljaju organe središnje uprave Katoličke crkve koji se nalaze najbliže institutu države. Njezina politička moć stoga među različitim skupinama ljudi mnogo puta izaziva različite reakcije i konotacije, od divljenja, preko respekta, pa do zazora i otvorenog „proturimskog afekta kojim se hrani borba protiv papinstva, jezuitizma i klerikalizma".[57] Iz toga proizlazi da često heterogene i međusobno suprotstavljene skupine ujedinjuje zajednički protukatolički stav, pa

[55] Radi se o Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (dalje: NDH) i Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji (dalje: FNRJ)/Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (dalje: SFRJ).
[56] H. BELLOC, *Stari i novi neprijatelji Katoličke crkve*, Zagreb, 2012., 25-26.; djelo je prvi puta objavljeno na engleskom jeziku 1929. pod naslovom *Survivals and new arrivals: Old and New Enemies of the Catholic Church*, dok je prvi hrvatski prijevod objavljen 2012.
[57] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 43.

tako među njima nalazimo skupine fanatičnih sektaša, ali i pravoslavnih kršćana te protestanata.[58]

Česti su stoga prigovori, od razvoja parlamentarizma u 19. st. pa naovamo, bili usmjereni u pravcu „bezgraničnog oportunizma katoličke politike“[59] te *modus vivendija* s raznoraznim političko-svjetonazorskim snagama, pokretima i režimima, ovisno o pripadajućem prostorno-vremenskom kontekstu. Čak se pritom znalo događati da se istovremeno skupine katoličkih prvaka koje djeluju u različitim društveno-političkim okolnostima svrstavaju uz dijametralno suprotstavljene ideje, poput monarhizma i republikanizma, što je bio čest slučaj u 19. st.[60] Svježiji primjer diferenciranja pojedinih katoličkih skupina vidljiv je i kod Crkve u Hrvata, u kontekstu crkveno-državnih odnosa između Svete Stolice i FNRJ/SFRJ-a, kada se najveći dio hrvatskog iseljeničkog klera odlučno suprotstavljao ideji staleških udruženja katoličkih svećenika, kao organu unutarnjeg potkopavanja crkvenog jedinstva i koaliranja s komunističkim totalitarizmom, dok ju je istovremeno dio klera unutar FNRJ/SFRJ-a podržavao,[61] opravdavajući ju kao jednu od opcija opstanka u zadanom kontekstu i *modus vivendija* s državom, odnosno vladajućim komunističkim režimom.

Kako bi objasnio taj fenomen, Carl Schmitt uvodi pojam *complexio oppositiorum*, koji na jednom mjestu definira kao sveobuhvatnost suprotnosti, sažimajući time unutarnji ustroj te izborni sustav Katoličke crkve, govoreći da se radi o „autokratskoj monarhiji u kojoj poglavara bira kardinalska aristokracija, a u kojoj ipak ima toliko demokracije da taj autokratski suveren može postati posljednji pastir iz Abruzza, bez obzira na stalež i podrijetlo“.[62] Također, Schmitt ističe institucionalnu i pravnu racionalnost katoličanstva, koja se očituje u pretvaranju svećeništva u službu neovisnu o karizmi, čuvajući mu

[58] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 43.
[59] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 43.
[60] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 43-45.
[61] Tu se u zasebnom kontekstu s jedne strane može promatrati istarsko svećenstvo koje je najvećim dijelom 1948. pristupilo Ćirilometodskom društvu (CMD), za što je dobilo odobrenje mjesnoga ordinarija, te s druge strane franjevce Franjevačke provincije Bosne Srebrene koji su 1950. osnovali Dobri pastir, za što nikada nisu dobili odobrenje mjesnoga biskupa, a isti je slučaj bio i s ostalim udruženjima u Hrvatskoj, Sloveniji i Srbiji (Vojvodini). O tome se i danas vode polemike među povjesničarima, no ipak prevladava stav da je režim imao više koristi od staleških udruženja, negoli što su ta udruženja uspjela od režima dobiti u korist Katoličke crkve. Vidi: M. AKMADŽA, „Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima“, *Tkalčić*, br. 7, 2003., 47-156.; J. KRIŠTO, „Korisne budale, svjesni suradnici ili mudri manipulatori? Udruženje katoličkih svećenika „Dobri Pastir““, *Fra Ferdo Vlašić: vizionar i patnik: spomenica u povodu desete obljetnice smrti (1995. – 2005.)*, ur. Robert Jolić, Gabrijel Mioč i Marija Vukadin, Tomislavgrad, 2005., 81-101.; S. TROGRLIĆ, „Istarska svećenička udruženja – Zbor svećenika sv. Pavla za Istru i Društvo svećenika sv. Metoda u Pazinu (1945. – 1952.)“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 61, br. 1, 2008., 123-150.; Ivica LUČIĆ, „Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945. – 1990.“, *National security and the Future*, vol. 3, br. 9, 2008., 41-71.
[62] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 45.

dostojanstvo kroz osobni nalog i Kristovu osobu.[63] Osim Schmittova pojma *complexio oppositioruma*, na Katoličku crkvu mogao bi se primijeniti i izvorno jezikoslovni pojam „elastične stabilnosti“,[64] kojim bi se objasnila mogućnost i realizacija velike količine promjena koje se zbivaju unutar Crkve, najčešće neugrožavajući čvrstinu njezine vanjske forme.

Raščlanjujući isti fenomen, Gilbert Keith Chesterton progovara o „paradoksima kršćanstva“, navodeći kako je „zacijelo čudno da je suvremeni svijet optuživao kršćanstvo istodobno zbog tjelesne strogosti i zbog umjetničke raskoši, a također je bilo čudno, vrlo čudno, da je sam suvremeni svijet kombinirao iznimni tjelesni luksuz i izniman izostanak umjetničke raskoši“. Također, navodi Chesterton, „suvremeni je čovjek smatrao Crkvu prejednostavnom upravo tamo gdje je suvremeni život prekompleksan“, dok je „smatrao Crkvu preraskošnom upravo tamo gdje je suvremeni život previše prljav“.[65] Nadalje, pojašnjavajući istu tezu, dolazi do poganske misli o vrlini koja se nalazi u ravnoteži, nasuprot čega stoji kršćanska misao o „vrlini u konfliktu“, odnosno „u sudaru dviju prividno suprotnih strasti“.[66] Naposljetku, Chesterton ističe da je „povijesna Crkva istodobno naglašavala celibat i obitelj“, slikovito zaključujući da je „držala jednu do druge dvije snažne boje, crvenu i bijelu“, gajeći „zdrav prijezir prema ružičastoj“ te mržnju prema „kombiniranju dviju boja kao neuvjerljivom sredstvu filozofa“, odnosno „evoluciji crne u bijelu koja se svodi na prljavo sivu“.[67]

Dok Schmitt objašnjava paradoks unutarcrkvenog ustroja i demokracije unutar izbornog sustava Katoličke crkve, Chesterton odlazi korak dalje te samu ideju i manifestaciju demokracije smatra srodnom kršćanstvu, zaključujući da je „mašinerija glasanja duboko kršćanska u svojemu praktičnom smislu“, jer „postoji nešto psihološki kršćansko povezano s idejom traženja mišljenja od nezamjetnih umjesto prihvaćanja očita tijeka i uzimanja mišljenja od istaknutih.“[68]

Za razliku od Schmittovih objašnjenja i dijagnoze političke moći katoličanstva, Ernst Jünger polazi od pretpostavke da kod države koja teži neograničenoj moći nužno mora doći

[63] C. SCHMITT, *Politički spisi*, 48.
[64] Pojam koji u jezikoslovnu teoriju uvodi Ferdinand de Saussure, utemeljitelj strukturalizma. Preko praških strukturalista pojam stiže u hrvatsko jezikoslovlje, posredstvom Ljudevita Jonkea. Označava istovremenu postojanost i čvrstu strukturiranost standardnog jezika (stabilnost), te mogućnost određenih progresivnih gibanja i postupnih promjena (elastičnost). Vidi: Ivo PRANJKOVIĆ, „Vijest o Jonkeovoj smrti objavljena u jednoj rečenici“, *Vijenac* (Zagreb), br. 393, 26. ožujka 2009.
[65] Gilbert Keith CHESTERTON, *Pravovjerje*, Split, 2015., 124-125.; djelo je prvi puta objavljeno na engleskom jeziku 1908. pod naslovom *Orthodoxy*.
[66] G. K. CHESTERTON, *Pravovjerje*, 127.
[67] G. K. CHESTERTON, *Pravovjerje*, 133.
[68] G. K. CHESTERTON, *Pravovjerje*, 164.

do progona Crkve, dok institucionalni karakter Crkve smatra ugroženim od „okoštavanja i presušivanja moći darivanja“. Institucionalnim drži ono što se može napasti i u konačnici pretvoriti u „muzej“ te ističe da „moramo računati s vremenima i prostorima u kojima crkva više ne postoji“, zaključujući da bi se u tom slučaju država osjećala dužnom krenuti u pothvat kojim bi vlastitim sredstvima ispunila nastalu prazninu, u čemu će doživjeti neuspjeh.[69]

Jacques Maritain praktično istovremeno problematizira odnos Crkve i države u 20. st., dolazeći do sličnog zaključka, nadopunjujući ga zaključkom da „Crkva danas ima posla bilo s totalitarnim državama koje po svojoj naravi žude da je progone, bilo s demokratskim državama, koje su sputane ostacima svoje prošlosti pa ne znaju točno kako da se prema tim ostacima postave; demokratske države još naime nisu shvatile kako *dramatis persona*[70] budućeg dijaloga s Crkvom nisu one već političko tijelo[71] sa svom širinom svoga institucionalnog organizma.“[72] Upravo „političko tijelo“, kako ga Maritain shvaća, valja promatrati kao teorijsku podlogu za nešto šire (organsko) poimanje odnosa Crkve i društva. Stoga, u istraživanju crkveno-državnih odnosa ne bi trebalo upasti u zamku isključivog promatranja odnosa između (mehanicističkih) crkvenih i državnih struktura, već valja obratiti pozornost i na međuodnos crkvenih i svjetovnih nedržavnih struktura, kako bi se ostvarilo potpunije razumijevanje povijesno-političkih, kulturnih i drugih procesa.

Maritain također upozorava da treba obratiti pozornost i razumijevanje za specifičan unutarcrkveni ustroj, citirajući govor pape Pija XII. iz 1945., u kojem se ističe da se „Crkva kao društvo ustrojava odozgo nadolje, dok se političko društvo ustrojava odozdo nagore“.[73] Osim toga, objašnjava kako „nema manje autoritarne vlasti od Katoličke crkve“, navodeći

[69] Ernst JÜNGER, *Odmetanje u šumu*, Zagreb, 2013., 58.; djelo je prvi puta objavljeno na njemačkom jeziku 1951. pod naslovom *Der Waldgang*, dok je prvi hrvatski prijevod toga djela objavljen 2013.
[70] “lik u drami” (lat.); osoba koja igra ulogu u nekoj drami.
[71] Pojam „političkoga tijela“ ili „političkoga društva“ kod Maritaina je definiran, za razliku od pojmova „nacije“ i „države“, kao dio „društvenoga reda“, odnosno „društvo što ga ište narav, a ostvaruje razum, najsavršenije vremenito društvo. To je razumska tvorevina, rođena iz tamnih nastojanja razuma oslobođenog od nagona, a nužno uključuje racionalni red; no ta tvorevina nije čisti razum, kao ni čovjek sam. Političko je tijelo građeno od krvi i mesa, ono ima nagone, strasti, reflekse, dinamičnost i podsvjesne psihološke strukture – a čitava je ta cjelina podređena, ako treba i zakonskom prisilom, zajedništvu jedne Ideje i racionalnih odluka. Pravda je prvi uvjet postojanja političkog tijela, no uzajamnost je njegov životvorni oblik. ... Sav je čovjek dio političkog društva – ali ne *s obzirom* na svekoliku svoju osobu i *glede* svega što jest i što posjeduje. ... Na taj način nije samo nacionalna zajednica, kao i svaka druga zajednica podređenog ranga, uključena u više jedinstvo političkog tijela; to tijelo u svoje obuhvatnije jedinstvo uključuje također i obiteljske grupe, čija prava i temeljne slobode prethode političkom tijelu, te mnoštvo drugih pojedinačnih društava koja proistječu iz slobodnih građanskih inicijativa pa bi trebalo da budu što samostalnije. Pluralistička je to sastavnica svojstvena svakome istinskom političkom društvu.“ Više: Jacques MARITAIN, *Čovjek i država*, Zagreb, 1992., 24-25.; djelo je na francuskom jeziku prvi puta objavljeno 1953. pod naslovom *L'Homme et l'État*, dok je hrvatski prijevod objavljen 1992.
[72] J. MARITAIN, *Čovjek i država*, 161.
[73] J. MARITAIN, *Čovjek i država*, 178.

da ona „bez policijske sile i fizičke prisile upravlja golemim narodom za čije je duhovno dobro odgovorna.“[74]

Prema svemu tome, vidljivo je da crkveno-državni odnosi predstavljaju specifičan i kompleksan vid odnosa između dvaju strukturiranih organizama, Crkve i države, koji stoga smatram potrebnim tumačiti multiperspektivno, uvažavajući odgovarajuće prostorno-vremenske kontekste i društveno-političke okolnosti, no izbjegavajući mogućnost relativiziranja. Do takvog bi se tumačenja moglo doći kombinacijom nekoliko metodoloških matrica, odnosno uporabom odgovarajućih primjenjivih metoda, poput deskriptivne, analitičke i komparativne, koje pripadaju tradicionalnoj historiografiji, ali i kliometrijskih, poput statističkih analiza i tablica. Pritom se pristupom „povijesti odozgo“[75] nastoje opisati i raščlaniti međunarodni diplomatski crkveno-državni odnosi koji su se odnosili i na AASSB, zatim međubiskupijski odnosi Đakovačke biskupije s Pečuškom biskupijom te odnosi unutar Đakovačke biskupije koji se tiču AASSB-a. Osim toga, metodološki pristup „povijesti odozdo“, uvidom u kanonske vizitacije, izvore iz župnih arhiva te raznorodnu periodiku, pruža mogućnost prepoznavanja i utvrđivanja određenih društvenih organizacija i fenomena te mikrolokacijski uvjetovanih događaja na razini župa AASSB-a. Također, interdisciplinarni pristup, koji obuhvaća političku i pravnu teoriju, filozofiju politike, sociologiju religije te demografiju, trebao bi pružiti potpuniji uvid u čitavu problematiku.

1.3. „PRETPOVIJEST“ – PITANJE CRKVENOADMINISTRATIVNE PRIPADNOSTI SJEVERNE SLAVONIJE OD 18. ST. DO KRAJA PRVOGA SVJETSKOGA RATA

Krajem 17. i početkom 18. st. Austrija je vojnim putem oslobodila Slavoniju i Srijem, dokidajući na taj način osmansku vlast, koja je ondje potrajala više od 150 godina. Uvođenjem civilne uprave nad tim krajevima 1745. te reorganizacijom vojne uprave 1747., Austrija je nastojala osigurati teritorijalno-administrativnu stabilnost i integraciju novostečenih krajeva u postojeći upravni sustav. Tako je ustrojena Slavonska generalkomanda, s pripadajućom Gradiškom, Brodskom i Petrovaradinskom pukovnijom, a gotovo istodobno nastale su Virovitička, Požeška i Srijemska županija.[76]

Crkvena uprava također je doživjela preustroj obnovom Srijemske biskupije i ponovnom uspostavom rezidencije Bosanske biskupije u Đakovu te njihovim ujedinjenjem u

[74] J. MARITAIN, *Čovjek i država*, 179.
[75] Termini „povijesti odozgo“ i „povijesti odozdo“ u ovom se slučaju rabe kao metodološki obrasci koje je razvila francuska Škola Anala.
[76] *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, ur. Lovorka Čoralić, Zagreb, 2013., 293-296.

Bosansku i srijemsku biskupiju sa sjedištem u Đakovu, proglašenim apostolskim pismom pape Klementa XIV. *Universi orbis Ecclesiis* iz 1773. Na čelu ujedinjene biskupije, kao njezin prvi biskup, našao se Matej Franjo Krtica, koji je do tada stolovao u Đakovu.[77] Razlozi za takvu odluku bili su višestruki, s obzirom na to da su u Đakovu postojali katedrala, pristojan biskupski dvor te dostatni prihodi za funkcioniranje biskupije. S druge pak strane, srijemski biskup imao je rezidenciju u Petrovaradinu, no nije imao katedrale, niti dostatnih prihoda za funkcioniranje biskupije. Svoje mišljenje po pitanju sjedinjenja iznijeli su i biskupi susjednih biskupija. Kaločki i pečuški biskup bili su protiv ideje sjedinjenja, želeći teritorij Srijemske biskupije podijeliti međusobno, dok se zagrebački biskup zalagao za sjedinjenje dviju biskupija.[78]

Apostolsko pismo *Universi orbis Ecclesiis* isticalo je potpunu odvojenost ujedinjenih biskupija, pod vodstvom jednoga biskupa, koje imaju zajedničku imovinu. Njime su predviđene i točno određene granice među ujedinjenim biskupijama, zatim postojanje dviju katedrala, dvaju generalnih vikara, stolnih kaptola i sl. Međutim, kasnija je praksa zaobišla te odluke.[79]

U trenutku sjedinjenja obje su biskupije obuhvaćale teritorijalno neznatan prostor pa je Sveta Stolica, na prijedlog Marije Terezije, odlučila pristupiti prvom proširenju granica novonastale biskupije, pripajajući joj župe Osijek i Petrovaradin, koje su do tada pripadale Ostrogonskoj nadbiskupiji. Ta je odluka formalno potvrđena konstitucijom pape Pija VI. *Inscrutabili divinae Providentiae* 1776.[80]

Sljedeća intervencija Svete Stolice u pogledu proširenja biskupijskih granica uslijedila je već 1780. konstitucijom *Iterata personarum,* a tada su Bosanskoj i srijemskoj biskupiji priključene župe Zagrebačke i Pečuške biskupije,[81] čime je stvoren teritorijalni kontinuitet između područja nekadašnje Srijemske i Bosanske biskupije. Međutim, nije određeno koje će od pripojenih župa pripasti Bosanskoj, a koje Srijemskoj biskupiji, tako da je time *de facto* potvrđeno stapanje dviju biskupija u jednu i brisanje njihovih granica.[82]

---

[77] Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, 465.
[78] *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.,* 461.
[79] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.),* 390.
[80] F. HERMAN, „Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske“, 101.
[81] Radi se o 10 župa koje su pripadale Zagrebačkoj biskupiji: Šamac, Kopanica, Svilaj, Garčin, Brod, Dubovik, Vrhovina, Podvinje, Sibinj i Odvorci; te o 21 župi koja je pripadala Pečuškoj biskupiji: Tovarnik, Kukujevci, Jankovci, Lovas, Nuštar, Šarengrad, Sotin, Tordinci, Vukovar, Erdut, Tenja, Retfala, Vinkovci, Ivankovo, Cerna, Županja, Otok, Nijemci, Drenovci, Račinovci i Morović. Prema: F. HERMAN, „Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske“, 103.
[82] F. HERMAN, „Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske“, 103-104.

Po svemu sudeći, tada je čitavo slavonsko područje bilo predviđeno kao budući teritorij Bosanske i srijemske biskupije, no valpovački dekanat s pripadajućih 12 župa[83] ipak je ostao u sastavu Pečuške biskupije. Kao moguće objašnjenje za taj fenomen Stjepan Sršan nudi mogući utjecaj valpovačkih vlastelina Hilleprand von Prandau, koji su „značajno doprinijeli da su ta područja ostala pod crkvenom nadležnošću Pečuške biskupije, jer su bili naklonjeniji ugarskom plemstvu i peštanskoj kancelariji, a uz to su imali i neke posjede u Baranjskoj županiji sjeverno od Drave, kao i u gradu Pečuhu.“[84] Međutim, Sršan pritom ne iznosi neki čvršći dokaz kao uporište za svoju tezu, iako se ona čini posve logičnom.

U konačnici, kraj 18. i početak 19. st. dočekala je teritorijalno učvršćena i proširena biskupija sa sjedištem u Đakovu, obuhvativši najveći dio Slavonije i Srijema, izuzev područja sjeverne Slavonije (tadašnjeg valpovačkog dekanata), koji je ostao u sastavu Pečuške biskupije. Ipak, ta se činjenica u historiografskoj literaturi ponekad izostavlja i zanemaruje, uz isticanje teritorija južne Baranje kao jedinog potencijalno spornog područja koje je ostalo u sastavu Pečuške biskupije.[85]

Područje sjeverne Slavonije u političkoadministrativnom smislu čitavo to vrijeme pripadalo je Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku, dok je etnička struktura katoličkih vjernika i općenito stanovništva na tom području bila dominantno hrvatska, tako da se u crkvama propovijedalo hrvatskim jezikom. Stoga je priključenje 12 župa sjeverne Slavonije Bosanskoj i srijemskoj biskupiji ponovno aktualizirano za vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Naime, on je 1865. odlučio izvjestiti Kongregaciju koncila Svete Stolice o prilikama u biskupiji. U izvještaju je posebno poglavlje posvetio biskupijskim granicama (*Confinia*), a ondje je odlučio obrazložiti razloge za potrebu pripajanja sjevernoslavonskih župa Bosanskoj i srijemskoj biskupiji. Ti su razlozi bili zemljopisne, jezične i političke prirode.[86] Zemljopisni razlozi odnose se na činjenicu da se taj teritorij nalazi s južne strane Drave, pa je samim time bliži i dostupniji biskupu iz Đakova, negoli onome iz Pečuha, dok bi se jezični razlozi odnosili na mogućnost brzine, jednostavnosti i ujednačenosti pismene

[83] Radi se o župama: Bizovac, Brođanci, Donji Miholjac, Harkanovci, Marijanci, Petrijevci, Podgajci, Radikovci, Šljivoševci, Valpovo, Veliškovci i Viljevo. Prema: Z. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, 466. Međutim, Franjo Perčić u svome članku govori o 14 župa, zato što kao zasebne župe navodi Čepin i Črnkovce, koji se kod Živaković-Kerže navode kao filijale župe Brođanci (Čepin) i župe Podgajci (Črnkovci). Vidi: Franjo PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, *GBBS*, br. 15, 1922., 121.

[84] *Kanonske vizitacije, knjiga III. – Valpovačko-miholjačko područje*, ur. Stjepan Sršan, Osijek, 2005., IX.

[85] *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, 169., 173.; na 175. str. iste publikacije stoga su na zemljovidu koji prikazuje crkveni ustroj hrvatskih zemalja sredinom 18. st. neprecizno ucrtane granice između Pečuške te Bosanske i srijemske biskupije, jer bi područje sjeverne Slavonije (valpovačkog i miholjačkog kraja) trebalo biti prikazano u sastavu Pečuške biskupije.

[86] *Monumenta Croatica Vaticana – Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, ur. Antun Dević i Ilija Martinović, Zagreb, 1999., 452-453.

komunikacije između župa i biskupijskog sjedišta, a politički na činjenicu da je čitav taj prostor politički-administrativno pripadao Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku, koja je bila dijelom Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sa sjedištem u Zagrebu.[87] Međutim, Strossmayerovu zahtjevu tada nije udovoljeno.

Južna Baranja čitavo je to vrijeme kao integralni dio Kraljevine Ugarske neupitno u crkvenoadministrativnom smislu pripadala Pečuškoj biskupiji, iako je etnička struktura katoličkih vjernika na tom području bila poprilično heterogena (Mađari, Nijemci, Hrvati).

Inače, zbog visoke učestalosti uporabe, kao i činjenice da se pojavljuju u samom naslovu rada, valja razjasniti opseg pojmova „sjeverne Slavonije" i „južne Baranje". Naime, „sjeverna Slavonija" označava teritorij koji se podudara s Valpovačkim dekanatom koji je uslijed crkvenoadministrativnih promjena u 18. st. ostao u sastavu Pečuške biskupije, odnosno teritorij kasnijeg Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata, koji su 1923. potpali pod upravu đakovačkog biskupa kao dio AASSB-a. Pojam „južne Baranje" pritom obuhvaća prostor Darđanskog i Branjinvrškog dekanata koji su 1923. ušli u sastav AASSB-a, odnosno područje koje se podudara s dijelom Baranje koji danas pripada Republici Hrvatskoj.

1.4. TRIANONSKI UGOVOR I BARANJA – *NEM, NEM, SOHA!*[88]

U središnjem narativu nacionalne povijesti kod Mađara Trianonski ugovor iz 1920. zabilježen je kao ključni događaj suvremene povijesti. Naime, u kolektivnom sjećanju mađarskog naroda smatra ga se praktički najvećom povijesnom tragedijom i kao takav je dugoročno upisan u kulturalno pamćenje Mađara.[89] Stoga se često javlja kao neprevladana trauma i uzrok je nastanka revizionističkih društveno-političkih skupina i gibanja u mađarskom posttrianonskom društvu sve do danas. Naime, ta je trauma i dalje aktualna, a

[87] *Monumenta Croatica Vaticana – Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, 474-475.

[88] „Ne, ne, nikada!" (mađ.); slogan koji se u Mađarskoj često koristi kako bi se iskazalo nezadovoljstvo i neprihvaćanje odluka Trianonskog ugovora. Prema: László KONTLER, *Povijest Mađarske*, Zagreb, 2007., 333.

[89] Kulturalno pamćenje kod njemačkog povjesničara Jana Assmanna označava oblik kolektivnog pamćenja koje se usmjerava na čvrsta uporišta u prošlosti, koja se pretaču u simboličke figure na koje sjećanje prianja. Ono pritom ima dimenziju sakralnoga, jer figure sjećanja imaju religiozan smisao. Također, kulturalno pamćenje redovito ima svoje nositelje specifičnih društvenih profesija. Assmann svoju teoriju o kulturalnom pamćenju temelji na prethodnim teorijskim dostignućima francuskoga sociologa Mauricea Halbwachsa. Vidi: Jan ASSMANN, „Kultura sjećanja", *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, 2006., 45-78.

ostvaruje se kroz postmemoriju,[90] unatoč prolasku „kritičnih“ 70 godina od samoga događaja.

Stoga mu je i ovdje kao krajnjem ishodištu crkvenoadministrativnih promjena koje se u radu obrađuju posvećen dodatni osvrt i pozornost, posebice provedbi odluka koje su se ticale državnopravne pripadnosti Baranje.

Mađarsku se može označiti i „crnom ovcom Antante“, zato što je s njom potpisan najstroži mirovni ugovor nakon Prvoga svjetskog rata. Etničko načelo kod teritorijalizacije ne samo da je svuda primjenjivano protiv Mađarske, već je kršeno i kada je njoj išlo u prilog. Na temelju Trianonskog ugovora Mađarska je, u odnosu na nekadašnju Kraljevinu Ugarsku,[91] teritorijalno umanjena za dvije trećine (ne računajući pritom Hrvatsku i Slavoniju), a glede stanovništva za tri petine. Gotovo svaki treći etnički Mađar tako se našao pod rumunjskom, čehoslovačkom, jugoslavenskom ili austrijskom vlašću. U narodu i političkoj eliti prevladala je ogorčenost pa je tada skovan poklik *nem, nem, soha!* koji je simbolički označavao odbijanje prihvaćanja Trianonskog ugovora. Mađarska politika postala je nakon toga primarno usmjerena na revizionističke tendencije spram toga ugovora.[92]

Sve relevantne političke stranke i dijelovi mađarskog društva bili su jedinstveni u odbacivanju Trianonskog ugovora. Razlikovali su se jedino u stupnju i obliku revizije kojoj su težili. Dok su se jedni otvoreno zalagali za povrat svih izgubljenih područja, drugi su išli za tim da se Mađarskoj vrate područja na kojima je mađarska etnička većina.[93]

Baranja je kao zemljopisna cjelina omeđena Dravom na jugozapadu, šomođskim humljem na zapadu, planinom Mecsek[94] na sjeveru, te Dunavom na istoku.[95] U okviru Austro-Ugarske Monarhije pripadala je Kraljevini Ugarskoj, što je potvrđeno i odredbama Austro-ugarske nagodbe iz 1867. Taj je dio Monarhije tradicionalno bio administrativno

[90] Pojam postmemorije uvodi Marianne Hirsch, a njime označava posredovano sjećanje, odnosno memoriju osobe koja nije izravno sudjelovala u nekom događaju, već je to sjećanje preuzela od nekog drugoga posredstvom priče i uz pomoć fotografije. Takvo sjećanje uzrokuje traumu kod osobe koja je rođena nakon određenog događaja kojeg se sjeća unutar obiteljskog i kulturalnog pamćenja. Pojam se često rabi i oprimjeruje u istraživanjima iskustava holokausta, npr. kroz poznati strip *Maus* Arta Spiegelmana. Vidi: Melanija BELAJ, „Obiteljska fotografija kao kreiranje i arhiviranje (poželjne) stvarnosti“, *Narodna umjetnost*, vol. 45, br. 2, 2008., 144-145.

[91] Kraljevina Ugarska u hrvatskoj historiografiji označava višenacionalnu državu Mađara, Hrvata, Slovaka, Rumunja, Srba i Ukrajinaca. Na jednom njezinom dijelu nakon 1920. utemeljena je nacionalna država Mađara – Mađarska.

[92] Piotr Stefan WANDYCZ, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, Zagreb, 2004., 254-255.; Sándor PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir*, sv. 2, 2005., 125-126.; L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 347.

[93] Péter HANÁK, *Povijest Mađarske*, Zagreb, 1995., 226.

[94] Ponekad se koristi i hrvatski naziv za planinu Mecsek – Meček.

[95] Josip BÖSENDORFER, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek, 1940., 3.

podijeljen na županije, pa je tako zemljopisni prostor Baranje teritorijalno-administrativno pripadao Baranjskoj županiji sa sjedištem u Pečuhu, a takvo je stanje ostalo nepromijenjeno sve do konca Prvoga svjetskog rata.

Potkraj Prvoga svjetskog rata, 29. listopada 1918., na dijelu prostora Austro-Ugarske Monarhije naseljenih većinskim južnoslavenskim stanovništvom (Hrvatska i Slavonija s Rijekom, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, te najveći dio današnje Slovenije) proglašena je Država Slovenaca, Hrvata i Srba (Država SHS).[96] Dan poslije, Slovaci su se priključili Česima proglašavajući Republiku Čehoslovačku. U tom se trenutku nova mađarska vlada na čelu s Mihályem Károlyijem,[97] neovisna od Austrije, našla pred velikim iskušenjem: kako isposlovati što povoljniji mir s pobjedničkim silama Antante, a da teritorijalni gubitci budu što manji.[98]

Narodno vijeće SHS-a odmah je upoznalo sile Antante, vlade Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Italije i Sjedinjenih Američkih Država (dalje: SAD-a), o raskidu državnopravnih veza s Austro-Ugarskom Monarhijom i konstituiranju neovisne Države SHS koja se smatra prijateljskom sa silama Antante. Istovremeno je o tome obaviještena vlada Kraljevine Srbije na Krfu, te Jugoslavenski odbor u Londonu, koji je ujedno ovlašten da u svojstvu ministarstva vanjskih poslova zastupa Narodno vijeće SHS-a pri savezničkim vladama.[99]

Austrijski su diplomati 3. studenoga 1918. pokraj Padove potpisali primirje koje se trebalo primijeniti na svim bojištima Austrije i Ugarske. Međutim, zapovjednik Antantinih snaga na Solunskom bojištu, francuski general Louis Franchet d'Espèrey,[100] izjavio je kako se jedino on smatra nadležnim za sklapanje primirja na područjima kojima zapovijeda. Prema tome, Károlyijeva je vlada odlučila Franchetu d'Espèreyu hitno poslati izaslanstvo na pregovore o primirju. Mađarska delegacija sastala se s Franchetom d'Espèreyem 7. studenoga u Beogradu te je bila spremna potpisati primirje pod dogovorenim uvjetima, no prethodno je odlučila konzultirati Mađarsko narodno vijeće i poslati brzojav na adresu Georgesa Clemenceaua u Pariz. U tekstu brzojava stajalo je kako će mađarska vlada

[96] Stjepan SRŠAN, *Sjeveroistočne granice Hrvatske*, Osijek, 2003., 32-33.
[97] Mihály Károlyi (1875. – 1955.), mađarski političar, predsjednik vlade građansko-socijalističke koalicije 1918. – 1919. Od 1919. do 1946. u izgnanstvu, a 1947. – 1949. mađarski veleposlanik u Francuskoj.
[98] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 92.
[99] Franjo TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knjiga prva, Zagreb, 1993., 225.
[100] Louis Franchet d'Espèrey (1856. – 1942.), francuski general iz Prvoga svjetskog rata, vrhovni zapovjednik Antantinih snaga na Solunskom bojištu.

potpisati primirje ako Antanta do mirovne konferencije zajamči mađarske granice sjeverno od Dunava i Drave.[101]

Nakon povratka delegacije u Budimpeštu, beogradski pregovori i pitanje primirja razmotreni su na Mađarskome narodnom vijeću, koje je naposljetku donijelo odluku da se 13. studenoga u Beogradu potpišu uvjeti primirja. Međutim, u međuvremenu su Mađarsku zadesile nove nevolje. Clemenceau je odbio mađarske zahtjeve za povoljniji mir, a još za vrijeme zasjedanja Mađarskoga narodnoga vijeća srpske jedinice bile su u Novom Sadu i Pančevu. Istodobno s prodorom srpske vojske, krenule su i češke postrojbe sa sjevera, a nekoliko sati prije potpisivanja Beogradskog primirja srpske jedinice zaposjele su najveći dio Bačke, te južni dio Baranje do Šikloša i Mohača.[102]

Potpisivanjem Beogradskog primirja utvrđena je demarkacijska linija koju je utvrdio još Franchet d'Espèrey na sastanku s Károlyijem, a Baranjom se protezala sjeverno od niza naselja Szigetvár – Bükkösd – Orfű, zatim sjevernim padinama planine Mecsek, te nešto sjevernije od naselja Hosszúhetény – Pécsvárad – Apátvarasd. Prema sporazumu, mađarska vojska trebala je napustiti sva područja južno od demarkacijske linije, a te bi prostore zaposjele Antantine postrojbe sve do konačnog rješenja mirovne konferencije, dok bi za vrijeme privremene okupacije civilna uprava ostala u rukama mađarskih vlasti. Na temelju spomenutog sporazuma, dijelove Baranje južno od demarkacijske linije okupirala je srpska vojska.[103]

Međutim, zbivanja u Baranji dodatno su se zakomplicirala formiranjem novosadske Velike narodne skupštine[104] 25. studenoga 1918. Skupština je donijela odluke o odcjepljenju Bačke, Banata i Baranje od Mađarske, te o sjedinjenju tih krajeva s Kraljevinom Srbijom.[105] Apsolutnu većinu zastupnika u navedenoj skupštini činili su Srbi, iako nisu bili najbrojnije stanovništvo na tom području, dok su primjerice Mađari i Nijemci, kao velike etničke skupine na tom teritoriju, bili predstavljeni simboličnim brojem zastupnika. Posebnu zanimljivost predstavlja činjenica kako iz Baranje niti jedan zastupnik nije bio nazočan skupštini.[106] S obzirom na tu činjenicu, te podatke s posljednjeg popisa stanovništva prije

[101] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 92-96.
[102] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 97-98.
[103] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 98-99.
[104] Velika narodna skupština nije bila predstavničko tijelo naroda koji su živjeli na prostorima Bačke, Banata i Baranje zato što je imala sljedeći sastav: 578 Srba, 89 Hrvata, 62 Slovaka, 21 Rusin, 6 Nijemaca i 1 Mađar. Na tom je području Nijemaca i Mađara zajedno bilo dva puta više od Srba, a oni su imali 7, dok su Srbi imali 578 delegata.
[105] S. SRŠAN, *Baranja*, Osijek, 1993., 217.; Mladen KLEMENČIĆ – Anđelko MILARDOVIĆ – Josip VRBOŠIĆ, *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, Osijek, 1995., 14.
[106] M. KLEMENČIĆ – A. MILARDOVIĆ – J. VRBOŠIĆ, *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, 17.

Prvoga svjetskog rata, iz kojih je vidljivo kako su Srbi na prostoru južno od utvrđene demarkacijske linije tek na četvrtom mjestu po zastupljenosti, iza Mađara, Nijemaca i Hrvata,[107] ulazak srpske vojske na područje Baranje i njezino zaposjedanje svakako se smatra okupacijom.[108]

Sjedinjenjem Države SHS s Kraljevinom Srbijom 1. prosinca 1918. u Beogradu i proglašenjem novonastaloga Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevstva SHS/Kraljevine SHS),[109] prilike u Baranji dobile su novu dimenziju. Mađarska civilna vlast u Pečuhu javno je prosvjedovala protiv mogućeg odcjepljenja Pečuha i ostatka okupiranog dijela Baranje od Mađarske, te njihova priključenja nekoj drugoj državnoj tvorevini, na što je srpska vojna uprava reagirala uhićenjima osoba na rukovodećim položajima u javnom životu. Nakon toga događaja, pojačali su se pokušaji srpskih vojnih vlasti za uspostavom kontrole nad civilnim institucijama u Baranji, postavljanjem vlastitih činovnika iz civilnog sektora na čelne pozicije. Sve to bilo je u skladu s težnjom prema potpunoj aneksiji okupiranih područja.[110]

Odlukom Pariške mirovne konferencije iz veljače 1919. rumunjskim je postrojbama omogućeno da uđu dublje u mađarski teritorij i osnuju neutralnu zonu, uključujući tu i veće mađarske gradove, poput Debrecina (mađ. *Debrecen*) i Segedina (mađ. *Szeged*), o čemu je Károlyijeva vlada bila obaviještena memorandumom francuskog generala Vixa. Uskoro je došlo i do uspostave Mađarske Sovjetske Republike[111] u ožujku 1919. u Budimpešti, što je bio rezultat preuzimanja utjecaja ekstremne političke ljevice na ulici, jer su nezadovoljne mase marginalizirane poslijeratnom depresijom počele prihvaćati komunističku utopiju jednakosti i nacionalizacije vlasništva, kojom bi se dokinuo svaki oblik iskorištavanja pa je Komunističkoj partiji Mađarske, pod vodstvom Béle Kuna,[112] rapidno rasla popularnost. Pritom je Kun, kao povratnik iz zarobljeništva u Rusiji, zagovarao presliku sovjetskog modela upravljanja državom.[113]

---

[107] Vidi: *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása – Első rész (A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint), részletes kimutatások*, Budapest, 1912., 2-13.
[108] Ante SEKULIĆ, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, Zagreb, 1996., 55.
[109] Prva Jugoslavija nastala je 1918. kao Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, no od Vidovdanskog ustava iz 1921. naziva se Kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca pa je taj naziv uobičajeniji nego prvi. Stoga sam, radi preglednosti, dalje odlučio koristiti taj naziv za razdoblje 1918. – 1929.
[110] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 105-107.
[111] Mađarska Sovjetska Republika, kratkotrajna komunistička država na mađarskom prostoru. Trajala je od 21. ožujka do 6. kolovoza 1919., a na čelu joj je bio Béla Kun.
[112] Béla Kun (1886. – 1939.), mađarski političar, jedan od osnivača Komunističke partije Mađarske i Mađarske Sovjetske Republike 1919. Kasnije emigrirao u Austriju, a zatim u Sovjetski Savez, gdje je likvidiran u Staljinovim čistkama.
[113] L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 338-339.

Srpska politika procijenila je kako će ubrzo doći do potpunog sloma mađarske državnosti pa je reagirala na način da je potpuno zatvorila demarkacijsku liniju, prekinula poštanske i željezničke veze, te povećala broj vojnika na zaposjednutom području Baranje. U međuvremenu, pitanje Baranje stavljeno je na dnevni red na Pariškoj mirovnoj konferenciji, te se otvorila rasprava o konačnoj granici između Kraljevine SHS i Mađarske.[114]

Srpska okupacija Baranje rezultirala je i optužbama za protudržavno/protunarodno djelovanje prema nekim svećenicima Pečuške biskupije s područja sjeverne Slavonije i južne Baranje. Tako su uhićeni i deportirani u Mađarsku János Alagics, župnik u Kneževim Vinogradima, Géza Fridrich,[115] branjinvrški župnik i Alajos Iselstöger,[116] radikovački župnik.[117]

Pariško mirovnu konferenciju, započetu 18. siječnja 1919., kao središnja ličnost obilježio je Thomas Woodrow Wilson, predsjednik SAD-a, koji je na zasjedanje došao čvrsto uvjeren da će se konferencija držati načela građanske demokracije, utemeljenih na njegovih 14 točaka. U njima se, između ostalog, isticala javnost diplomacije, ravnopravnost svih naroda, pravo na samoopredjeljenje i stvaranje nacionalnih država itd.[118] Najvažnije odluke na konferenciji donosili su predstavnici Francuske (Georges Clemenceau), Italije (Vittorio Orlando), SAD-a (Thomas Woodrow Wilson) i Ujedinjenog Kraljevstva (David Lloyd George), odnosno tzv. „velika četvorka“, a sa svakom od članica poraženih Središnjih sila pregovaralo se zasebno.

Pitanje Baranje otvorila je Teritorijalna komisija Pariške mirovne konferencije na čelu s Andréom Tardieuom.[119] Srpsko predstavništvo na pregovorima u Parizu formiralo je vlastitu etnografsku sekciju koja je trebala vršiti pritisak na spomenutu Teritorijalnu komisiju, kako bi Kraljevina SHS u konačnici dobila što veći dio okupiranog teritorija Baranje. Ipak, najveću ulogu u pregovorima imao je Nikola Pašić, predsjednik delegacije Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji. U svibnju 1919. Teritorijalna komisija predložila je granicu koja bi išla obroncima Banske kose, preko Belog Manastira do Batine,

[114] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 113-114.
[115] Gejza Fridrik (1872. – 1953.), rođen u Mađarskoj, zaređen za svećenika 1895. u Zagrebu. Umro kao župnik u Branjinu Vrhu. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, Osijek, 2012., 150.
[116] Ljudevit Iselstöger (1885. – 1963.), zaređen za svećenika 1908., od 1915. župnik u Radikovcima. Umro u Beču. Prema: Stjepan MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Đakovo, 2007., 149.
[117] *A pécsi egyházmegye ezer éve 1009 – 2009*, 175.
[118] Peter ROKAI – Zoltan ĐERE – Tibor PAL – Aleksandar KASAŠ, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002., 143.
[119] André Tardieu (1876. – 1945.), francuski političar, u tri je navrata obnašao dužnost francuskoga premijera (1929. – veljača 1930.; ožujak 1930. – prosinac 1930.; veljača 1932. – svibanj 1932.).

međutim, srpska strana nije prihvatila takav prijedlog, te je diplomatskim pritiskom uspjela odgoditi konačno rješenje pitanja Baranje.[120]

Maksimalističke pretenzije srpskog političkog predstavništva za Baranjom išle su u teritorijalnom smislu skroz na sjever do obronaka planine Mecsek, odnosno gotovo su se poklapale s utvrđenom demarkacijskom linijom. Ipak, unutar delegacije Kraljevine SHS u Parizu vladalo je dvojno stajalište glede graničnih ciljeva. Dio delegacije zastupao je etničko načelo, što je konkretno značilo da su se zalagali za podjelu nekadašnje Baranjske županije na sjeverni, mađarski dio, te južni, jugoslavenski (južnoslavenski) dio.[121]

Stanje na baranjskom području pokazivalo je visok stupanj napetosti, a tome je znatno doprinosila nerazjašnjenost odnosa između više crkvenih i državnih organa vlasti, o čemu svjedoči i korespondencija koja se odvijala između ministarstava u vladi Kraljevine SHS. Tako je iz Ministarstva unutarnjih poslova, Odjeljenja za Banat, Bačku i Baranju, u lipnju 1919. upućen dopis Ministarstvu vjera u kojemu se govori o Povjerenstvu za pripremu katoličke autonomije u Pečuhu koje namjerava predložiti nacrt o „autonomiji pečujske katoličke crkvene opštine a zatim cele dijeceze pečujske“ te se moli „za hitan obaveštaj eventualno i neposredno raspoloženje glede dozvole za održanje pom. sastanka“.[122] To bi u praksi značilo da je Pečuška biskupija uslijed srpske okupacije dijela njezina teritorija odlučila pokušati s održavanjem potpune neovisnosti u odnosu na okupacijsku vlast i isključive podređenosti Svetoj Stolici. Poticaj takvome djelovanju mogla je dati i sama okupacijska vlast, ukoliko je primjenjivala neka od iskustava iz odnosa prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi čija je organizacijska struktura autokefalna[123] pa je samim time i priroda crkveno-državnih odnosa posve drugačija, što bi bilo sasvim očekivano.

Za vrijeme održavanja konferencije, početkom kolovoza 1919., Kunov komunizam doživio je definitivan krah u Mađarskoj, što se odrazilo i na konačnu sudbinu Baranje, pa je s tim u vezi i konačno razgraničenje između Kraljevine SHS i Mađarske stiglo na dnevni red. Za to vrijeme, pečuška je javnost pratila razvoj događaja u Parizu, a srpska je strana plasirala u javnost informacije iz kojih je namjeravala izvući što veću korist, poput one kako je na Pariškoj mirovnoj konferenciji odlučeno da se Temišvar dodjeljuje Rumunjskoj, a da će kao „nadoknadu“ Kraljevina SHS dobiti čitavu Baranju s Pečuhom. Beogradski press-

[120] Stevan MIHALDŽIĆ, *Baranja od najstarijih vremena do danas*, Beograd, 1992., 406-408.
[121] Davorin TASLIDŽIĆ, *Dragulj Panonije*, Beli Manastir, 2008., 118-119.
[122] Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 6725/1919 (18. lipnja 1919.)
[123] Pojmom autokefalnosti označava se samostalna Crkva koja ne ovisi o nekoj drugoj Crkvi.

centar u vrijeme kolovoza 1919. objavio je niz sličnih dezinformacija koje su trebale djelovati uvjerljivo.[124]

Napokon, u Parizu je 25. kolovoza 1919. teritorijalna komisija donijela odluku o definitivnoj granici koja će ići sjeverno od Torjanaca, Luča i Duboševice. Ta je vijest zaprepastila srpsku stranu u toj mjeri da ju beogradski press-centar uopće nije objavljivao, a ubrzo nakon što je stigla angažiran je poznati zemljopisac, beogradski sveučilišni profesor Jovan Cvijić, kako bi proučavao etnografske odnose u Baranji. Njegov je rad bio nastavak beogradske kampanje za pripajanjem što većeg dijela Baranje Kraljevini SHS pa je tako Cvijić nakon samo tri tjedna istraživanja u studenome 1919. izradio memorandum o slavenskoj većini u Baranji, te ga uručio Pariškoj mirovnoj konferenciji, ne bi li iznudio reviziju konačne odluke o granici u korist Kraljevine SHS.[125] Zanimljivo kako se Cvijić uopće nije osvrnuo na posljednji popis stanovništva iz 1910., prema kojem je Baranja imala 302 402 stanovnika, od čega 158 031 Mađara, 105 941 Nijemca, 12 923 Srbina, 9 471 Hrvata, te 16 036 ostalih.[126]

U međuvremenu, sredinom studenoga rumunjske snage povukle su se iz Mađarske, a u Budimpeštu je na čelu svojih trupa ušao kontraadmiral Miklós Horthy.[127] To je označilo konačnu pobjedu kontrarevolucije u Mađarskoj, te ujedno potaknulo vodstvo Pariške mirovne konferencije na pokušaj stabilizacije situacije u Mađarskoj, pa je tako donesena odluka o odlasku srpske vojske iz Baranje. Prema toj odluci, evakuaciju Baranje trebalo je obaviti do početka prosinca 1919., međutim, srpska je strana odbila provesti tu odluku u djelo, te je započela snažnu kampanju kojom je pokušala utjecati na Antantu u toj mjeri da ona povuče prethodno donesenu odluku. Organizirani su javni skupovi, potpisivanja peticija, te diplomatski pritisci na predstavnike Antante, da bi odluka konačno bila povučena.[128]

Nakon provedenih izbora u Kraljevini SHS, u studenome 1919., beogradska je vlada počela više pozornosti posvećivati Baranji. Tako je zabranjeno izlaženje lista *Pécsi est*,[129] a pokrenut je *Baranjski glasnik*[130] koji se besplatno dijelio u naseljima sa slavenskom većinom, te vodio otvorenu kampanju za sjedinjenje čitave Baranje s Kraljevinom SHS.

[124] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 118-119.
[125] J. BÖSENDORFER, *Nešto malo o našoj Baranji*, 36.; A. SEKULIĆ, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, 55.; S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 119-120.
[126] *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása – Első rész (A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint), részletes kimutatások*, 13.
[127] Miklós Horthy (1868. – 1957.), mađarski admiral i regent od 1920. do 1944. Nakon Nürnberškog procesa, u kojemu je sudjelovao kao svjedok nacističkog terora, povukao se u Portugal, gdje je i umro.
[128] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 120-122.
[129] *Pécsi Est*, katolički list koji je izlazio u Pečuhu 1919. – 1920.
[130] *Baranjski glasnik*, list koji je izlazio u Pečuhu na srpskom jeziku i latiničnom pismu između 1919. i 1921.

Osim toga, beogradski politički vrh smatrao je kako će ljudi progonjeni od Horthyjeva kontrarevolucionarnoga režima radije prihvatiti jugoslavensku aneksijsku politiku, nego taj režim. Stoga su okupatori poticali socijalističke krugove na održavanje sastanaka i javnih skupova, pa je tako u Pečuhu 26. veljače 1920. održan narodni zbor Socijalističke partije na kojem se mnoštvo radije priklonilo prihvaćanju srpske okupacije, negoli Horthyjevu režimu.[131]

Za to vrijeme, u siječnju 1920., Pariška mirovna konferencija primila je mađarsko izaslanstvo, te mu izložila uvjete mira. Mađari su na predložene uvjete imali veći broj primjedbi pa su tako zahtijevali da se o pojedinim teritorijima odlučuje referendumima, što je bilo u skladu s Wilsonovim načelima. Međutim, te primjedbe nisu uzete u obzir, zato što se Mađarsku promatralo kao poraženu zemlju. Stoga je mađarska vlada bila prinuđena potpisati ponuđeni mirovni sporazum, a taj se čin odigrao 4. lipnja 1920. u palači Trianon, u Versaillesu.[132]

Gospodarski homogena cjelina Baranja Trianonskim ugovorom presječena je na dva dijela; veći, sjeverniji dio, ostavljen je Mađarskoj, dok je manji, južni dio, dodijeljen Kraljevini SHS. Granica je određena prema 27. paragrafu Trianonskog ugovora, a počinjala je 9 km zapadno od Donjeg Miholjca i protezala se sjeverno od Torjanaca, zapadno od Baranjskog Petrovog Sela, sjeverozapadno od Luča, 3 km zapadno od Branjina Vrha, 2 km zapadno od Kneževa i Duboševice, da bi na kraju izbila na sjeveroistoku na Dunav, 8 km sjeverno od Batine.[133] Tako povučena linija danas predstavlja granicu između Republike Hrvatske i Mađarske.

S obzirom na etnički sastav stanovništva južnog dijela Baranje, pripojenog Kraljevini SHS, gdje su prednjačili Mađari s udjelom od oko 40 %, a zatim slijedili Nijemci s udjelom od preko 27 %, dok je slavensko stanovništvo (Hrvati i Srbi) ukupno činilo udio od oko 30 %, možemo zaključiti kako se tu radilo o najgrubljoj povredi Wilsonovih načela, jer se referendum na tom području nije održao. Također, srpska vojska nije se odmah povukla s područja koje je prema Trianonskom ugovoru pripalo Mađarskoj, već je nastojala isposlovati odluku o produljenju okupacije, prvenstveno iz gospodarskih razloga, s obzirom da je planina Mecsek u blizini Pečuha obilovala ugljenokopima s kvalitetnim crnim ugljenom.[134]

[131] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 122-124.
[132] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 125-126.; L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 347.
[133] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 126.; Adam GRUBOR, „Iz prošlosti Baranje“, *Život i škola,* br. 5-6, 1976., 253.; Nada LAZIĆ, „Baranja uoči okupacije 1941. godine“, *Zbornik HISB,* vol. 16, 1979., 235.
[134] S. PÁPA, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, 127-129.

Konačno povlačenje srpske vojske s okupiranog područja uslijedilo je u kolovozu 1921., neposredno nakon propasti sedmodnevne srpsko-mađarske Baranjske republike.[135] [136]

1. 5. BARANJA U KRALJEVINI SHS/KRALJEVINI JUGOSLAVIJI

Prihvaćanjem Vidovdanskog ustava 28. lipnja 1921. na Ustavotvornoj skupštini u Beogradu, došlo je do grubog kršenja normi na osnovu kojih se prihvaćaju temeljni zakoni jedne demokratske države (dvotrećinska većina). Ustav je donesen praktički bez Hrvata, s obzirom da su zastupnici tadašnje najjače hrvatske političke opcije na izborima, Hrvatske pučke seljačke stranke, uz još nekolicinu političkih stranaka i pojedinaca, bojkotirali rad Ustavotvorne skupštine. Ustavom je proklamirana ustavna i parlamentarna monarhija s velikim ovlastima kralja, što je u praksi značilo unitarističko-centralističko uređenje države, te nastavak nacionalnog ugnjetavanja. Stjepan Radić i Hrvatska republikanska seljačka stranka[137] (dalje: HRSS) odgovorili su Ustavom Neutralne Seljačke Republike Hrvatske, u kojem je za Baranju, kao i za još neka područja, bio predviđen plebiscit.[138]

Već 1921. otpočele su aktivnosti usmjerene na sprječavanje komunikacije između katoličkog klera i vjerničkog puka u dijelu Baranje koji je pripao Kraljevini SHS s hijerarhijski nadređenim pečuškim biskupom. Kao alat za onemogućavanje te komunikacije predviđeno je korištenje vojske i represivnoga aparata, što je vidljivo iz korespondencije između Mihajla Lanovića,[139] pročelnika Katoličkog odjeljenja u Ministarstvu vjera Kraljevine SHS i velikog župana Baranjske županije[140] u Dardi. Naime, veliki župan molio je „da se za sela Petardu[141] i Novi Bezdan[142] odredi jedan sveštenik, jer je Beremend,[143] pod

[135] Baranjsko-Bajska Srpsko-Mađarska Republika, kratkotrajna politička tvorevina koju su proglasili pobunjenici. Trajala je od 14. do 21. kolovoza 1921., a za predsjednika je izabran slikar Petar Dobrović.
[136] D. TASLIDŽIĆ, *Kocka je bačena*, Beli Manastir, 1988., 45-46.
[137] Hrvatska pučka seljačka stranka nedugo nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu 1920. mijenja ime u Hrvatska republikanska seljačka stranka.
[138] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), gl. ur. Ivo Perić, Zagreb, 2007., 22-24.; F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knjiga prva, 346-347.
[139] Mihajlo Lanović (1882. – 1968.), hrvatski pravnik, sveučilišni profesor na Pravnom fakultetu u Zagrebu.
[140] Baranjska županija kao zasebna teritorijalno-administrativna jedinica u kraćem je razdoblju nakon završetka Prvoga svjetskog rata djelovala u Dardi, sve do 1923., iako je uredbom vlade Kraljevine SHS o podjeli zemlje na 33 oblasti iz travnja 1922. odlučeno da darđanski i batinski kotar uđu u sastav Bačke oblasti sa sjedištem u Novom Sadu. Konačno je rješenjem Ministarstva unutarnjih poslova od 8. kolovoza 1923. ukinuta samouprava Baranjske županije, podžupansko i veliko županske zvanje, dok je županijski arhiv prenesen u Sombor, kao sjedište podžupana novonastale Bačko-baranjske županije sa sjedištem u Novom Sadu. Više: AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 3753/1923 (22. kolovoza 1923.); Aleksandar HORVAT, „Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine“, *Scrinia Slavonica*, br. 14, 2014., 237.
[141] Petarda, stari naziv za Baranjsko Petrovo Selo, koji je bio u službenoj uporabi sve do promjene imena naselja u Baranji 1922.
[142] Novi Bezdan, naselje u Baranji, pripada današnjoj općini Petlovac.

koji su ta sela spadala, evakuisan".[144] Dakle, župa u Beremendu teritorijalno je obuhvaćala prostor dvaju sela u južnoj Baranji koja su naposljetku Trianonskim ugovorom pripala Kraljevini SHS, no njezini su organi vlasti pod svaku cijenu onemogućavali svećenstvo iz Mađarske u obavljanju redovitih pastoralnih dužnosti, što se iščitava iz Lanovićevih riječi: „Budući da su evakuacijom Pečuja naše katoličke parohije, koje su dosada pripadale biskupiji Pečuškoj, ostale momentano bez nadležne duhovne vlasti na našoj teritoriji, nije Ministarstvo Vera za sada u stanju, da dade nadležnim putem odrediti sveštenika za Novi Bezdan i Petardu, kao ni za druga naša sela, kojima su eventualno sedišta parohija također ostala s onu stranu naše državne granice. Zato ipak nije nužno, da se inostranim svještenicima dozvoljuje prijelaz preko granice radi pastorizacije naših sela. Što više, Kraljevska Vlada stoji na stanovištu, da je sa državnim našim suverenitetom nespojivo, da se inostranim duhovnim vlastima – pa i pojedinim svještenicima – dozvoli konfesijska administracija na našoj teritoriji. (...) O tome izvolite izvesti nadležne vojne i policijske vlasti, a izvolite u tom pogledu naređenja dostaviti znanja radi i Katoličkom Odelenju Ministarstva Vera."[145] Konkretan rezultat tih instrukcija vidljiv je u sadržaju dopisa koji podžupan iz Darde upućuje na Katoličko odjeljenje Ministarstva vjera, izravno se referirajući na prethodno Lanovićevo pismo. Podžupan tako izvještava „da su vojne vlasti umoljene, da spreče prelaz beremendskog župnika na naše područje".[146]

Godine 1922. donesen je Zakon o oblasnoj i kotarskoj samoupravi, kojim je država administrativno podijeljena na 33 upravne oblasti, oblasti na okruge, a okruzi na kotare (srezove) i kotari na općine. Nekadašnje županije na području Hrvatske i Slavonije tim su zakonom bile ukinute, a područja koja je Hrvatska unijela u Kraljevinu SHS bila su podijeljena na šest oblasti (osječka, zagrebačka, srijemska, primorsko-krajiška, splitska i dubrovačka). Ipak, zbog otpora HRSS-a, ta je podjela u Hrvatskoj primijenjena tek 1924. Kod te se podjele često nije uzimao u obzir ni etnički, ni povijesni, ni zemljopisni, a ni gospodarski kriterij, već samo onaj politički, pa je tako Baranja pripala Bačkoj oblasti sa sjedištem u Novom Sadu, iako nikada ranije nije bila povezana s tim područjem, a k tome je tvorila prirodno zaleđe Osijeku. Osim toga, prema posljednjem provedenom popisu stanovništva iz 1921., Srbi su na tom području bili tek na četvrtome mjestu, iza Mađara,

[143] Beremend, naselje u Mađarskoj, danas se nalazi uz samu granicu s Republikom Hrvatskom. S hrvatske strane granice nalazi se Baranjsko Petrovo Selo.
[144] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 8896/1921 (9. rujna 1921.)
[145] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 2541/1921 (16. rujna 1921.)
[146] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 1019/1921 (22. listopada 1921.)

Nijemaca, te Hrvata. Prema navedenoj podjeli, područje Baranje sastojalo se od dvaju kotareva, Batine i Darde.[147]

Pripajanjem južnog dijela Baranje Kraljevini SHS otpočela je pojačana aktivnost praćenja djelatnosti tamošnjih intelektualaca, posebice iz redova klera (katoličkog i reformatskog), jer neki od njih nisu iskazivali simpatije prema vlasti u novonastaloj državi. Stoga su razni vladini dužnosnici Ministarstvu unutarnjih poslova podnosili izvještaje o stanju na terenu, koje bi onda službenici Ministarstva unutarnjih poslova prosljeđivali Ministarstvu vjera, vršeći na taj način pritisak da se s njihove strane nešto poduzme po pitanju osoba koje su smatrane nelojalnima. Međutim, ti su izvještaji puni paranoičnih i iskonstruiranih optužbi, utemeljenih na određenim banalnostima, što se ilustrativno može prikazati kroz izvještaj koji je zamjenik velikog župana Bačko-baranjske županije podnio Ministarstvu unutarnjih poslova, a ono ga je proslijedilo Ministarstvu vjera. Ondje su, među ostalim, istaknute sljedeće optužbe na račun reformatskog i katoličkog svećenstva: „Kalvinski sveštenik u „ŠEPŠI"-u[148] leglu nezadovoljnika po imenu ARANJ[149] imao je pseto kojeg su deca na ulici „PETAR zvali"[150] dok on tvrdi-da se *„Betyár"*[151] zove-što je i opet karahteristično. Pseto je ubijeno, no taj izraziti neprijatelj naše države je još uvek u Šepši. ... Ove i slične činjenice dokazuju nelojalnost ovih popova-no ni kod katoličkih dušobrižnika nije bolje. Sveštenik UJLAKI[152] u Dražu kod državnih praznika uvek izostavlja ime KRALJA-spominjajući samo „KRALJA"-Na jednom zvaničnom aktu što je ovih dana prispeo ovom zvanju od kat.župnog ureda iz Draža-upotrebljen je mađarski pečat. ... Kat.svešteniku darđanskom ALEKSANDRU GAL-U piše jedan kolega iz Mađarske poznati stih mađarskog pesnika iz banovog vremena MIHAJLA TOMPE[153] *„Fiaim csak énekeljetek"*[154]- dakle da u potaji radi protiv naše države." Izvještaj se završava prijedlogom da se za vrijeme trajanja rada komisije za razgraničenje na području Baranje izvrši privremena evakuacija svećenstva i učitelja, „pod izlikom kakvog kursa".[155]

[147] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 24.; S. SRŠAN, *Sjeveroistočne granice Hrvatske*, 35-36.
[148] Šepša je kroatizirani mađarski naziv za naselje Kotlina, od mađ. *Sepse*.
[149] Radi se o Denisu Aranju. Vidi: AJ, Budžeti i krediti gotovinske verske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i Baranji, 285/1920 (17. lipnja 1924.)
[150] Aludira se na mogućnost ismijavanja i ponižavanja preminuloga kralja Petra Karađorđevića.
[151] Mađ. *Betyár* – „odmetnik, hajduk, drumski razbojnik".
[152] Kornelije (Izidor) Ujlaki (1886. – 1925.), zaređen za svećenika 1888. Vidi: AJ, Budžeti i krediti gotovinske verske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i Baranji, 285/1920 (17. lipnja 1924.); S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 180.
[153] Mihály Tompa (1819. – 1868.), mađarski pjesnik iz razdoblja romantizma.
[154] „Sinovi moji, samo pjevajte" (mađ.)
[155] AJ, 69-7-15, 4011/921 (2. siječnja 1922.)

Djelatnost župnika Ujlakija u Dražu bila je i povodom za otvaranje šire rasprave koja se po pitanju navodnih protudržavnih agitacija katoličkog svećenstva povela između podžupana Baranjske županije i Ministarstva unutarnjih poslova, s konačnim zaključkom da državni organi u tom trenutku ne posjeduju nikakvo dodatno sredstvo pritiska na djelovanje katoličkog klera u Baranji, zato što se ona u cijelosti nalazi pod crkvenoadministrativnom upravom pečuškoga biskupa, izvan granica Kraljevine SHS. Stoga, „ne preostaje dakle drugo, već ako se koji od takovih agitatora dade mržnjom protiv naše države tako daleko zavesti, te se ogreši o postojeće redarstvene ili krivične propise, da se protiv njega postupi svom strogošću zakona, izvestivši svaki puta o provedenju i o rezultatu postupka Ministarstva Vera“, zaključuje Lanović. U sadržaju njegova dopisa očituju se zainteresiranost te veliki diplomatski napori uloženi u rješavanje pitanja reorganizacije crkvenoadministrativne uprave na području Baranje kod Svete Stolice, s ciljem njezina prenošenja na đakovačkoga biskupa, sve kako bi se lakše djelovalo u pravcu discipliniranja svećenika koji su smatrani nelojalnima. Lanović tako ističe: „Kako unatoč trogodišnjem već nastojanju Ministarstva Vera nema još ni danas u našoj Kraljevini nadležne katoličke duhovne vlasti za Baranju, nema ovo Ministarstvo zakonske mogućnosti, da redovnim disciplinskim putem strane na put protivdržavnom rovenju katoličkoga sveštenstva u toj oblasti.“[156]

Nastavak sličnih aktivnosti praćenja i izvještavanja o djelovanju katoličkog klera na području koje je još uvijek bilo pod crkvenom upravom pečuškoga biskupa vidljiv je iz korespondencije ministra unutarnjih poslova Milorada Draškovića[157] i ministra vjera Milivoja Jovanovića.[158] Tako Drašković piše Jovanoviću o stanju na području sjeverne Slavonije, na temelju izvještaja pokrajinskog namjesnika za Hrvatsku i Slavoniju[159] u kojem se govori da su „svi župnici i kapelani rečenih župa – izim onih u Viljevu i Čepinu – po nacionalnom osjećaju Mađari, koji se ne mogu još danas pomiriti sa stanjem, koje je nastalo u našoj Kraljevini nakon sloma bivše Austro-Ugarske Monarhije pak ako se i tim svećenicima nije moglo dosele dokazati nikakva propaganda i korist Mađarske, ipak su sa

[156] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 3878/1921 (13. veljače 1922.)
[157] Milorad Drašković (1873. – 1921.), ministar unutarnjih poslova Kraljevine SHS, napisao znamenitu Obznanu protiv komunista 1920., ubijen 1921. u Delnicama od strane Alije Alijagića.
[158] Milivoje Jovanović (1869. – 1942.), ministar trgovine i industrije i ministar socijalne politike Kraljevine SHS 1921., a zatim i ministar vjera iste godine u sljedećem sastavu vlade.
[159] Radi se o Jurju Demetroviću (1885. – 1945.), hrvatskom političaru i publicistu koji je obnašao niz dužnosti u izvršnoj vlasti između dva svjetska rata. Bio je pokrajinski namjesnik za Hrvatsku i Slavoniju 1921. – 1923. i ministar u vladi Petra Živkovića 1929. Osuđen je na smrt i pogubljen 1945. od strane komunista, kao suradnik okupatora.

svojom pasivnosti od velike štete po nacionalni razvitak naroda.“[160] Dakle, u to je vrijeme čak i određena pasivnost smatrana neprijateljskom djelatnošću, što zapravo svjedoči o nedostatku jače argumentacije za iznesene teze o agresivnom promađarskom stavu svećenstva s područja Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata. U nastavku izvještaja kao nelojalni su posebno istaknuti župnici „Ladislav Harvat“[161] i „Csizmadija“.[162]

U skladu s politikom demađarizacije na prostoru južne Baranje, izmijenjeni su i dotadašnji službeni nazivi naseljenih mjesta odlukom Ministarstva unutarnjih poslova od 15. svibnja 1922. Izmjene naziva temeljile su se na prijedlogu koji je sastavio Milan Đ. Ćosić[163] još 1920., a on je u obzir uzimao nekoliko čimbenika: zemljopisni položaj mjesta, prijevod mađarskih i njemačkih imena, prilagodbu mađarskih i njemačkih naziva, zadržavanje starih naziva, pučku etimologiju, povijesne lokalitete te imena seoskih atara i drugih toponima u okolici sela. S obzirom da za većinu predloženih novih naziva nije bilo neke ozbiljnije argumentacije, još je tijekom 1921. u nekim mjestima (Torjanci, Baranjsko Petrovo Selo, Novi Bezdan, Topolje, Duboševica i Draž) uslijedio otpor prema novom nazivlju, no on je ostao lokaliziran i bez nekog većeg učinka.[164]

Hrvatska obrana[165] iz 1922. prenosi upit narodnog poslanika Janka Šimraka[166] upućen zamjeniku ministra unutarnjih poslova Kosti Kumanudiju,[167] iz kojega se može saznati nešto više o trenutnom stanju u Baranji. Naime, upit se odnosi na pokušaje nasilnog prebacivanja građana Kraljevine SHS preko granice u Mađarsku, među kojima su bili jedan učitelj i jedan svećenik, u čiju se lojalnost od strane vlasti u novoj državi očito sumnjalo. Također, Šimrak se dotaknuo i pitanja kadroviranja nestručnih osoba u javnoj upravi na području Baranje, iz čega proizlazi da je ključni kriterij pri kadroviranju bila politička

[160] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), Pov.D.Z.Br. 7302 (13. svibnja 1922.)
[161] Radi se o Ladislavu Charvátu, tadašnjem župniku u Petrijevcima.
[162] Radi se o Stjepanu Csizmadiji, tadašnjem župniku u Šljivoševcima.
[163] Milan Đ. Ćosić, član Narodne radikalne stranke Nikole Pašića i vrlo utjecajna osoba u Baranji neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata. Sudjelovao je i na Pariškoj mirovnoj konferenciji, aktualizirajući pitanje Baranje.
[164] A. HORVAT, „Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine“, 240-250.
[165] *Hrvatska obrana*, dnevni list koji je izlazio u Osijeku od 1902. do 1914. pod nazivom *Narodna obrana*, a od 1914. do 1923. pod nazivom *Hrvatska obrana*. Od 1923. izlazio je kao tjednik pod istim nazivom, a 1933. prestaje izlaziti. Vidi: Marina VINAJ, „Građa za bibliografiju osječkih novina“, *Knjižničarstvo*, vol. 7, br. 1-2, 2003., 7-35.
[166] Janko Šimrak (1883. – 1946.), hrvatski grkokatolički biskup, doktorirao 1910., od 1925. profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Od 1942. biskup Križevačke eparhije, aktivan u političkom životu – poslanik u beogradskoj Skupštini 1919. – 1923. Urednik zagrebačkih *Novina* i *Narodne politike*, ravnatelj dnevnika *Hrvatska straža* 1923. – 1941.
[167] Kosta Kumanudi (1874. – 1962.), srpski i jugoslavenski političar, obnašao niz političkih dužnosti u Kraljevini SHS – ministar financija 1921. – 1922., ministar unutarnjih poslova 1922., gradonačelnik Beograda 1926. – 1929. Nakon sloma Kraljevine Jugoslavije 1941. daje podršku generalu Milanu Nediću, zbog čega biva osuđen na zatvorsku kaznu nakon Drugoga svjetskog rata.

podobnost, a ne stručna osposobljenost. Ovdje se donosi čitav Šimrakov upit, kako bi se dobio potpuniji uvid u tumačenje zbivanja na području Baranje od strane jednog legitimnog hrvatskog političkog predstavnika te njegove primjedbe upućene središnjoj vlasti:

„Služeći se pravom, koje mi daje poslovnik Narodne Skupštine i Ustav, molim Vas, gospodine ministre, da mi odgovorite pismenim putem na ova pitanja:

1. Je li Vam poznato da su Vaše podređene vlasti u Baranji pokušale u ime represalija prebaciti preko granice u Madžarsku državljane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca? Bilježnici su u noći u dva sata sa žandarima izvukli ljude iz kreveta, otpremili ih na željezničku stanicu, ondje utrpali u otvorene vagone za prevoz ćumura[168] i htjeli ih prebaciti preko granice. Kada ih madžarske vlasti nijesu htjele primiti, jer su naši državljani, odvukla ih je vlast na drugu stranu madžarske granice. Kada ih i tu ne htjedoše da prime, povratili su ih kući za 14 dana. Tako je imao biti prebačen učitelj u Ižepu,[169] čija porodica od vajkada živi u Baranji, i koji je školu držao u najboljem redu. Njega su htjeli prebaciti sa ženom i sa starom majkom, koja je bolesna u krevetu ležala. Madžarske vlasti učitelja i ženu mu nijesu htjele primiti, a staru majku su spremile u bolnicu u Pečuh.
2. Je li istina, da naše vlasti misle nastaviti s ovakovim pokušajima i da su već pobilježene osobe, koje se imadu prebaciti, a među kojima se nalazi i rimokatolički župnik u Ižepu,[170] koji je rođen u Svetoj Meleni u Međumurju, kotar Čakovac, koji služi na sadašnjem mjestu punih šesnaest godina, koji je prije služio u Slavoniji u Donjemu Miholjcu? Ako su ovi ljudi što skrivili, neka se pozovu pred redoviti sud, a ne da se lišavaju građanske slobode samo radi toga, jer ne pripadaju stanovitim strankama. Sramota je, da se na osnovu prostih denuncijacija državljani naše države progone na najsramotniji način.
3. Je li istina, da u Baranji nema niti jednoga svršenoga pravnika na upravnim mjestima, već su to ili učitelji ili trgovački pomoćnici? Je li istina, da kao sreski načelnici fungiraju osobe, koje nijesu do sada mogle da svrše svojih studija? Je li istina, da je na pr. u

[168] Ćumur – nestandardni naziv za ugljen, od tur. *kömür*.
[169] Ižep je kroatizirani mađarski naziv za naselje Topolje u Baranji, od mađ. *Izsép*.
[170] Mijo Živko (mađ. *Mihály Zsivko*) (1865. – 1945.), zaređen za svećenika 1888. u Zagrebu, od 1907. župnik u Topolju. Umro kao umirovljeni čepinski župnik. Njegovo se ime nalazi na mjestu župnika u Topolju i u biskupijskom šematizmu iz 1924. Vidi: *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, Đakovo, 1924., 55. Isti se podatak može pronaći i u *Kalendaru* slovenske Družbe sv. Mohora, čiji je Živko bio član, iz čega proizlazi da je i u vremenu na koje se odnosi sadržaj Šimrakova upita obnašao dužnost topoljskoga župnika. Vidi: Andrej VOVKO, „Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893-1918“, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, god. 69, br. 2, 1998., 342. Naposljetku, Živko je kao župnik u Topolju spomenut i u iskazu svećenika s područja Baranje iz 1924., a koji se nalazi uz Akšamovićev dopis Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Povjereništvu za prosvjetu i vjere iz 1920. i tiče se odobrenja dodatka na skupoću. Vidi: AJ, Budžeti i krediti gotovinske verske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i Baranji, 285/1920 (17. lipnja 1924.)

Kačfali[171] bilježnik bivši željeznički skretničar; da je u Svetom Stevanu[172] bilježnik bivši trgovački pomoćnik, u Suljošu[173] nekadašnji općinski podvornik; da je u Pelmonoštru[174] podbilježnik bivši brijački pomoćnik? Je li istina, da ti bilježnici ne znadu rješavati spisa i da se ne razumiju u poresku i finansijalnu struku?

Ako je sve ovo istina, pitam Vas, gospodine ministre, da li ste voljni već jednom urediti upravu u Baranji i odstraniti zloupotrebe i da li ste voljni u tom cilju poslati onamo iz ministarstva jednoga od načelnika, koji će čitavu stvar ispitati?

U slučaju, da se ne udovolji ovome mojemu upitu, bit ću prisiljen u ime časti države i naroda, da u tom pravcu podnesem interpelaciju na Vas u Narodnoj Skupštini.

U Beogradu, dana 30. jula 1922.“[175]

O pritiscima koji su i ranije od strane vlasti u novonastaloj državi postojali prema svećenstvu koje joj nije iskazivalo podršku svjedoči i dopis Alberta Bazale,[176] u kojem se od Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu traži da župnika Jurja Županca iz Gole što prije premjesti, jer je poznat „odavna i svuda kao veliki prijatelj Mađara“, a obnaša dužnost u župi koja „leži u eksponiranom kraju“.[177]

Zanimljiv izvještaj iz toga vremena o stanju na terenu u dijelu Baranje koji pripada Kraljevini SHS može se pronaći i u *Hrvatskoj obrani* iz 1923. Ondje autor potpisan pseudonimom iznosi svoje viđenje aktualnih problema na području Baranje, počevši od pitanja dokinutih poštanskih ureda, medijske izolacije i cenzure koja opterećuje poštanski promet, preko pitanja ulaganja u cestovnu infrastrukturu, za čije se održavanje i izgradnju redovito izdvaja drumarina, pa do isključivog nametanja srpskog jezika i ćiriličnog pisma u javnoj upravi te jačanju društvenog utjecaja ORJUNE.[178] Tako autor, između ostaloga, zaključuje: „Jedno vrlo lijepo cvate i napreduje, a to je denuncijacija, neprestano se mora referirati višima u svakom, osobito kaputašima, učiteljima, svećenicima, kuda idu, s kim se druže, ne govore li drugim jezikom nego li srpskim, kako oni nazivaju, jer hrvatskog tj. kako

[171] Kačfala je kroatizirani mađarski naziv za naselje Jagodnjak u Baranji, od mađ. *Kácsfalu*.
[172] Sveti Stevan je srbizirani mađarski naziv za naselje Petlovac u Baranji, od mađ. *Baranyaszentistván*.
[173] Suljoš je kroatizirani mađarski naziv za naselje Kneževi Vinogradi u Baranji, od mađ. *Hercegszöllős*.
[174] Pelmonoštor je kroatizirani mađarski naziv za naselje Beli Manastir u Baranji, od mađ. *Pélmonostor*.
[175] Janko ŠIMRAK, „Sramotni događaji u Baranji. Prebacivanje preko granice. Nekvalifikovani upravnici.“, *Hrvatska obrana*, br. 173, 1922., 2.
[176] Albert Bazala (1877. – 1947.), hrvatski filozof, povjerenik za prosvjetu i vjere Kraljevske hrvatsko-slavonske zemaljske vlade, glavni tajnik Hrvatske federalističke stranke. Prijevremeno umirovljen 1924., a 1925. izabran u Narodnu skupštinu Kraljevine SHS.
[177] AJ, 69-7-15, 26779/1920 (15. srpnja 1920.)
[178] ORJUNA, uvriježena kratica za Organizaciju jugoslavenskih nacionalista, političku organizaciju s paravojnim krilom, osnovanu 1921. u Splitu. Zalagala se za unitarističko uređenje države te ideologiju integralnog jugoslavenstva, a najveću je podršku uživala na području Dalmacije i Slovenije, odnosno u krajevima koji su se osjećali ugroženiji talijanskim iredentizmom.

Baranjci se zovu šokački. Tako Vam svaki iole naobražen čovjek postaje separatista, protudržavan, tko šnjima u jednu tikvu ne puše. Osobito se pazi s kim dopisiva i kakove novine čita. Tko više denuncira, tim je vrijedniji, jer čuva domovinu, veliku Srbiju. Najveći grijeh jeste nazivati se Hrvatom ili Šokcom.“[179]

Teritorijalno-administrativno uređenje iz 1922. ostalo je na snazi sve do 1929. i uvođenja šestosiječanjske diktature. Tim je činom kralj Aleksandar Karađorđević raspustio Narodnu skupštinu, ukinuo Vidovdanski ustav te zabranio rad strankama. Također, promijenjeno je ime države u Kraljevina Jugoslavija, te je obavljena nova administrativna podjela na devet banovina. Tako je najveći dio hrvatskog etničkog i povijesnog prostora podijeljen na dvije banovine, Savsku i Primorsku. Prilikom podjele ponovno je vodeći bio politički kriterij i tako je Baranja, skupa s dijelom Šumadije, ušla u sastav Dunavske banovine sa sjedištem u Novom Sadu, umjesto da je s Osijekom ušla u sastav Savske banovine sa sjedištem u Zagrebu. Veći dio Srijema također je pripao Dunavskoj banovini, dok je dio južne Dalmacije s dubrovačkim primorjem pripao Zetskoj banovini. Izmjene i korekcije koje su 1931. izvršene u administrativnoj promjeni nisu zahvatile područje Baranje.[180]

Niti nakon sporazuma Cvetković-Maček i uspostave Banovine Hrvatske 1939., Baranja se nije našla u sastavu novostvorene hrvatske federalne jedinice. Naime, ona je osnovana ujedinjenjem Savske banovine i Primorske banovine, te priključenjem kotara Dubrovnik iz Zetske banovine, kotareva Šid i Ilok iz Dunavske banovine, kotareva Travnik, Fojnica i Brčko iz Drinske banovine, te kotareva Gradačac i Derventa iz Vrbaske banovine. Međutim, Vladko Maček i cjelokupno vodstvo Hrvatske seljačke stranke (dalje: HSS-a) smatrali su kako se definitivne hrvatske granice moraju odrediti prilikom konačnog preuređenja države, ovisno o tome hoće li Bosna i Vojvodina dobiti autonomiju ili ne. To je vidljivo iz teksta sporazuma Cvetković-Maček, gdje stoji: „Definitivni opseg Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države, vodeći računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima.“[181]

[179] Jedan motritelj, „Svega pomalo iz Baranja“, *Hrvatska obrana*, br. 2, 1923., 1-2.
[180] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 60-62.; A. SEKULIĆ, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, 49.
[181] F. TUĐMAN, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knjiga druga, 266., 271-272.

2. APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU U KONTEKSTU CRKVENO-DRŽAVNIH ODNOSA

2. 1. APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU OD 1923. DO 1941.

2. 1. 1. Okolnosti nastanka Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju

Već 31. srpnja 1919. Svetozar Rittig[182] objavio je u *Katoličkom listu* (dalje: *KL*) članak o aktualnim diplomatskim pitanjima između Kraljevine SHS i Svete Stolice te ostalim unutarcrkvenim pitanjima na prostoru Kraljevine SHS. Naime, on je u funkciji izaslanika zagrebačkoga nadbiskupa Antuna Bauera, uz konzultacije s krčkim biskupom Antunom Mahnićem,[183] kod Svete Stolice predao promemoriju koja je sadržavala nekoliko točaka. Među ostalima, istaknuo je pitanje „o crkvenim prilikama u Bačkoj i Banatu, gdje se nadležni biskupi nalaze izvan područja države SHS.“[184] Unatoč tome, područje sjeverne Slavonije i južne Baranje, odnosno kasnije uspostavljenoga AASSB-a nije spomenuto.

Pečuški biskup Gyula Zichy[185] zbog novonastale situacije odlučio je povući prvi konkretan potez u pokušaju zadržavanja uprave nad dijelovima Pečuške biskupije koji su se našli pod okupacijom srpske vojske. Naime, u siječnju 1920. iznio je donjomiholjačkom župniku Karlu Erdélyiju[186] čitavu problematiku, odnosno mogućnost da dio Pečuške biskupije

---

[182] Svetozar Rittig (1873. – 1961.), hrvatski svećenik, crkveni povjesničar i političar. Tajnik zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, urednik *Katoličkog lista* (1912. – 1914.) i profesor crkvene povijesti na Teološkom fakultetu u Zagrebu. Župnik zagrebačke župe sv. Marka (1917. – 1941.), politički aktivan u Hrvatskoj stranci prava i Hrvatskoj zajednici. Tijekom Drugoga svjetskog rata blizak Narodnooslobodilačkom pokretu (dalje: NOP-u), 1946. ministar u hrvatskoj vladi u sklopu FNRJ, 1948. obnovitelj rada Staroslavenske akademije u Zagrebu. Prema: M. AKMADŽA, „Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 15, 2008., 101-116.

[183] Antun Mahnić (1850. – 1920.), podrijetlom Slovenac, krčki biskup od 1896., glavni pokretač i pokrovitelj Hrvatskog katoličkog pokreta od 1903. Trenutno je pokrenut proces njegove beatifikacije.

[184] Svetozar RITTIG, „Naša crkvena pitanja pred sv. Stolicom“, *KL*, br. 31, 1919., 361.

[185] Gyula Zichy (1871. – 1942.), pečuški biskup 1905. – 1926., kaločki nadbiskup 1925. – 1942. U vrijeme njegova biskupovanja održan je Pečuški katolički kongres 1907., a zaslužan je i za pokretanje katoličkih dnevnih novina *Dunántúl* (1911. – 1944.) te osnivanje isusovačke Pijeve gimnazije 1912., nazvane po papi Piju X. Vidi: *A pécsi egyházmegye ezer éve 1009 – 2009*, 169. – 176.; Borsy KÁROLY, „Pécs püspökei a török idők után“, *Pécsi szemle*, vol. 4, br. 4, Pécs, 2001., 37. – 38.

[186] Karlo Erdélyi (1863. – 1943.), svećenik od 1888., 1920. imenovan biskupskim provikarom pečuškoga biskupa, a kasnije iste godine (22. kolovoza) i začasnim kanonikom. Dulje vrijeme bio župnik u Šljivoševcima, zatim u Donjem Miholjcu (1917. – 1928.) te u Lukovišću (mađ. *Lakócsa*) u Mađarskoj 1943. Umro u Pečuhu. Prema: Arhiv župe Donji Miholjac (dalje: AŽDM), *Historia parochiae Donji Miholjac ab anno 1916.* (1920.); *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, 56.; S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 179.

koji se nađe južno od demarkacijske linije u budućnosti bude na više načina odvojen od matične biskupije, što bi znatno otežalo komunikaciju sa župama na tom području i zahtijevalo imenovanje posebnog povjerenika (provikara) zaduženog za povezivanje i uređenje odnosa među župama. Zichy je tada Erdélyiju najavio da će ga imenovati na tu dužnost i uputio ga u buduće obveze.[187] Naposljetku, 21. veljače 1920. Erdélyi je imenovan biskupskim provikarom *pro tempore quoadusque circumstantiae exigant*.[188] Međutim, on je na dužnost stupio 24. kolovoza 1921., nakon što je srpska vojska napustila Pečuh. Erdélyija se *de facto* može promatrati kao prvoga administratora za područje sjeverne Slavonije i južne Baranje, na kojemu će tek kasnije *de iure* biti ustrojena AASSB. Njegove su obveze uključivale i odlaske u Mađarsku na sastanke Biskupske konferencije. Erdélyi je smatrao da se ta administratura, ako već tako mora biti, bolje priključi Zagrebačkoj nadbiskupiji, negoli Đakovačkoj biskupiji,[189] a sam u donjomiholjačkoj župnoj spomenici 23. kolovoza 1921. bilježi sljedeće: „Kot. oblast pozove me da 24. VIII. zaprisegnem pogranične trupe. Time stupi provicariatus in activitate,[190] pošto jugoslavenska vojska ispraznila Pečuh.“.[191] Njegovo je imenovanje kao važan događaj 1921. uglavnom zabilježeno i u drugim župnim spomenicama s područja AASSB-a.[192]

S druge strane, nedugo nakon potpisivanja Trianonskog ugovora, 22. lipnja 1920., Antun Akšamović preko zagrebačkog nadbiskupa Bauera primio je bulu pape Benedikta XV.[193] o imenovanju za bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa. Novi biskup odmah je o svome imenovanju obavijestio apostolskog nuncija u Beogradu, nadbiskupa Francesca Cherubinija,[194] te Ministarstvo vjera. U pismu Ministarstvu vjera Akšamović navodi: „...položio sam u Zagrebu propisanu prisegu vjernosti u ruke Njegova Visočanstva regenta Aleksandra u prisutnosti gospodina ministra predsjednika dr. Milenka Vesnića.“[195] U istom pismu objavljuje kako će se njegovo posvećenje i ustoličenje obaviti u Đakovu 29. lipnja 1920., te poziva ministra na sudjelovanje u toj svečanosti.[196]

[187] ABOP, 355/1920. (15. siječnja 1920.)
[188] „za vrijeme dok to okolnosti zahtijevaju“ (lat.)
[189] S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 68.
[190] Lat. *provicariatus in activitate* – „provikarijat u aktivan status“
[191] AŽDM, *Historia parochiae Donji Miholjac ab anno 1916.* (1921.)
[192] S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 179.; Mirko CRNČAN – Antun DEVIĆ, *Župa Viljevo*, Viljevo, 2003., 139.
[193] Benedikt XV. (Giacomo della Chiesa) (1854. – 1922.), 256. papa, od 1914. do smrti.
[194] Francesco Cherubini (1865. – 1934.), nadbiskup od 1915., apostolski nuncij u Jugoslaviji 1920. – 1921.
[195] Milenko Vesnić (1863. – 1921.), srpski političar i diplomat, član Narodne radikalne stranke, predsjednik vlade Kraljevine SHS 1920. – 1921.
[196] *GBBS*, izvanredni broj, 1920., 50-51.

Akšamović je imenovan na tu dužnost nakon što je četiri godine biskupska stolica u Đakovu bila prazna, a na položaj je došao s mjesta profesora moralne i pastoralne teologije u đakovačkom Sjemeništu. Inače, rodom je također dolazio s područja koje administrativno pripada Đakovačkoj biskupiji, jer je rođen 1875. u posavskom selu Garčinu.[197] Prilikom uvođenja u biskupsku službu posvećen je od strane zagrebačkog nadbiskupa Bauera.[198]

Međutim, njegovo imenovanje na dužnost đakovačkoga biskupa nije prošlo glatko. Naime, vlada Kraljevine SHS preko Ministarstva vjera pokušala je još 1919. opstruirati njegovo imenovanje i utjecati kod Svete Stolice da na tu dužnost bude imenovan Stjepan Korenić.[199] Nepovjerenje koje je vladalo prema Akšamoviću po tom pitanju najbolje se očituje u pismu koje je upućeno predsjedniku vlade Kraljevine SHS Ljubomiru Davidoviću,[200] a potpisuje ga ministar vjera Tugomir Alaupović.[201] Alaupović ondje posebno naglašava „da se uputi naš poslanik kod Vatikana što hitnije, da upotrebi sve sile, kako bi se omelo imenovanje Ante Akšamovića biskupom djakovačkim jer za sređivanje konsolidovanje naših državnih prilika nije nimalo ni podesan niti se može imati u njega poverenja“, nastavljajući „da je Akšamović bio – prema pouzdanim informacijama – kandidat madž. ministra Predsednika [Istvána] Tisse[202] te se imade jedino slomu monarhije zahvaliti, da nije bio Akšamović imenovan.“[203] Alaupović je kao dodatne adute u prilog Korenićeva imenovanja isticao dvije preporuke, jednu koju je bivši ban Antun Mihalović[204] 1918. podnio kralju i caru Karlu I.[205] te drugu koju je zagrebački nadbiskup Bauer poslao izravno Svetoj Stolici. Stoga, Alaupović zaključuje „da će Vatikan, kad je već osigurao Akšamovića za to mesto, uporno i stajati na svome zahtevu, ali i mi moramo da branimo svoje i da nam se na tako visoke položaje ne meću ljudi nepouzdani i za koje nismo sigurni da gaje pravu i duboku ljubav za naše mlado kraljevstvo. Možda našem poslaniku ipak pođe za rukom da s obzirom na prijateljske i srdačne odnose s našim kraljevstvom, koje želimo da podržavamo s obzirom

[197] Garčin, selo u Slavoniji, nedaleko od Slavonskog Broda.
[198] E. GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, 77-78.
[199] Stjepan Korenić (1856. – 1940.), hrvatski crkveni pisac, za svećenika zaređen 1881., od 1915. zagrebački kanonik. Urednik *Katoličkoga lista* (1895. – 1904.) i jedan od glavnih organizatora Hrvatskoga katoličkog pokreta (dalje: HKP).
[200] Ljubomir Davidović (1863. – 1940.), srpski političar i državnik, osnivač i predsjednik Demokratske stranke (1919. – 1940.), u dvama navratima predsjednik vlade Kraljevine SHS (1919. – 1920. i 1924.).
[201] Tugomir Alaupović (1870. – 1958.), hrvatski književnik i političar jugoslavenske orijentacije. Predsjednik Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Sarajevu, član Narodnog vijeća Države SHS 1918., ministar vjera u vladi Kraljevine SHS 1918. – 1920.
[202] István Tisza (1861. – 1918.), mađarski političar, predsjednik ugarske vlade (1903. – 1905; 1913. – 1917.), ubijen u atentatu 1918.
[203] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 227 (6. prosinca 1919.)
[204] Antun Mihalović (1868. – 1949.), pravnik i političar, hrvatski ban 1917. – 1919.
[205] Karlo I. Austrijski (Karlo IV. Ugarski), posljednji autrijski car i ugarsko-hrvatski kralj, vladao od 1916. do 1918.

da će se voditi daleko zamašniji pregovori o konkordatu i definitivnom uređenju naših odnosa u pogledu katoličke crkve, što je u interesu i Vatikana i našega kraljevstva, skloni merodavne krugove da se imenuje djakovačkim vladikom gosp. Stjepan Korenić.“ Dakle, iz sadržaja Alaupovićeva pisma posve jasno proizlazi da su najviši organi političke vlasti u Kraljevini SHS u to vrijeme Akšamovića doživljavali krajnje nelojalnim kandidatom koji je bio po volji bivšega mađarskog predsjednika vlade Tisze, dok su Korenića smatrali podobnim kandidatom.

Budući da su Trianonskim ugovorom utvrđene nove državnoadministrativne, odnosno političke granice između Mađarske i Kraljevine SHS, nužno se nakon toga postavilo pitanje crkvenoadministrativnih promjena u novonastaloj južnoslavenskoj državi. To se pitanje ticalo i Đakovačke biskupije, koja je obuhvaćala Srijem i najistočniji dio Slavonije, a izravno se naslanjala na teritorije koji su Trianonskim ugovorom pripali Kraljevini SHS (južna Baranja, veći dio Bačke, dio Banata).

O pitanju uređenja biskupijskih i državnih granica počelo se raspravljati na međudržavnoj razini već 1920., a sudeći po dopisu Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji upućenom Ministarstvu vjera Kraljevine SHS, stav Svete Stolice bio je protivan opstojnosti transgraničnih biskupija, što je značilo da bi se granice biskupija morale podudarati s granicama država „u svrhu što lakšeg općenja vjernika sa svojim ordinarijima“. Pritom se kao primjer ističe slučaj Kurlandije,[206] nad kojom je crkvenu upravu do Prvoga svjetskog rata vršila Samogitijska biskupija,[207] sa sjedištem u susjednoj Litvi, dok je odlukom Svete Stolice iz 1920.[208] to područje došlo pod upravu Riške biskupije,[209] u skladu s teritorijalnim promjenama koje su se ticale državnih granica na tom području te kao rezultat diplomatske inicijative koju je kod Svete Stolice poduzela latvijska vlada. Stoga se na kraju istoga dopisa moli Ministarstvo vjera da kod Svete Stolice ureduje po pitanju župa koje potpadaju pod biskupije sa sjedištima u susjednim državama, te „da se te župe pripoje kojoj postojećoj diecezi na teritoriju naše kraljevine ili da se za njih osnuje nova dieceza na teritoriju naše kraljevine“.[210] U nastavku toga dopisa nalazi se i rukopisni tekst[211] prijedloga

[206] Kurlandija, povijesna regija koja je nakon Prvoga svjetskog rata pripala Latviji, a i danas se nalazi u njezinu zapadnom dijelu.
[207] Samogitijska biskupija, sa sjedištem u Varniaiju (1417. – 1864.) te u Kaunasu (1864. – 1926.) u Litvi. Nakon 1926., odlukom pape Pija XI. ukinuta je, a zamijenila ju je Kaunaška nadbiskupija.
[208] Više: “Samogitiensis et Rigensis: De finium dioecesanorum commutatione”, *Acta Apostolicae Sedis*, vol. 12, 1920., 270-271.
[209] Riška biskupija, sa sjedištem u Rigi, glavnom gradu Latvije. Uzdignuta na rang nadbiskupije 1923.
[210] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 33.292./1920. (20. kolovoza 1920.)
[211] Budući da je tekst nepotpisan, nije do kraja jasno tko mu je autor.

za reorganizaciju katoličkog episkopata u Kraljevini SHS naslovljen na ministra vjera u Beogradu. U njemu se, među ostalim, ističe prijedlog: „Dio Baranje diže se ispod jurisdikcije pečujskog biskupa i stavlja se pod jurisdikciju đakovačkog biskupa“.

Rješavanje svih otvorenih crkvenoadministrativnih pitanja nastalih uslijed razgraničenja između Kraljevine SHS i Mađarske potaknuo je i biskup Akšamović svojim dopisom pročelniku Katoličkog odjeljenja u Ministarstvu vjera Kraljevine SHS Lanoviću. Ondje je iznio nekoliko zahtjeva:

„1. Trebali bi biskupi da im se stave na raspoložbu među ostalima i podaci o tome, kako daleko siže po našoj državi okupirano područje u bivšem ugarskom području t.j. u Prekomurju, Medjumurju, Baranji, Bačkoj i Banatu. Bilo bi dobro, kada bi bila priložena kartografska skica /mapa/.

2. Od kojih sve magjarskih biskupija imade dijelova u posjedu, odnosno pod okupacijom kraljevine SHS.

3. Na koji se način vrši u tim dijelovima crkvena uprava, imaju li dotični magjarski biskupi Ordinariji svoje generalne vikare u okupiranom području, te koji su to i gdje im je sjedište.“[212]

Uslijedila je Lanovićeva reakcija u vidu pisma koje je uputio Akšamoviću 23. ožujka 1921., upozoravajući da smatra nedopustivom crkvenu upravu nad teritorijima koji pripadaju Kraljevini SHS od strane biskupa iz susjednih država, u ovom slučaju Mađarske i Rumunjske. Nakon toga uslijedio je zajednički Bauerov i Akšamovićev dopis papi Benediktu XV. od 28. ožujka 1921., u kojem su isticali potrebu osiguranja adekvatne i učinkovite duhovne skrbi za vjernike u pripojenim područjima.[213]

Komunikacija između Akšamovića i Lanovića po pitaju reorganizacije crkvene uprave nastavila se razvijati. Akšamović je Lanovića izvijestio o zaključcima Biskupske konferencije održane u Zagrebu početkom svibnja „glede razgraničenja biskupija i imenovanja apostolskih administratora“.[214] U nastavku upozorava da Biskupska konferencija kod tih pitanja ima samo savjetodavnu ulogu, dok je izvršna vlast u rukama Svete Stolice. Stoga, sugerira da bi i Ministarstvo vjera trebalo lobirati kod Svete Stolice, u skladu sa zaključcima Biskupske konferencije. U kontekstu legitimacije kandidata predloženih za apostolske administratore,

[212] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 21/921 (10. ožujka 1921.); iz Akšamovićeva posljednjega pitanja o postojanju i lokaciji generalnih vikara za područja koja su pripala Kraljevini SHS ispada da nije bio upoznat s činjenicom postojanja institucije biskupskog provikara pečuškoga biskupa, koju je obnašao Karlo Erdélyi, župnik u Donjem Miholjcu, imenovan na tu dužnost još tijekom 1920. Prema tome, korespondencija između đakovačkog i pečuškog biskupa u tom razdoblju očito je bila oskudna.

[213] M. VALENTE, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929)*, 126.

[214] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 1809/1921. (10. srpnja 1921.)

Akšamović ističe da su svi, djelomično izuzimajući Ivana Evetovića,[215] „dobri dušobrižnici, a politikom se ne bavi nijedan, premda su veoma dobri Jugoslaveni i patrijote.“[216] Akšamović je uz svoj rukopisni dopis priložio i strojopisni dokument na latinskom, prethodno upućen papi Benediktu XV. Po pitanju sjeverne Slavonije i južne Baranje, u dokumentu je predloženo da se ta područja pripoje Đakovačkoj biskupiji.

Unatoč harmoničnoj komunikaciji između Akšamovića i Lanovića, neke su informacije o unutarcrkvenim pitanjima državnim organima ostale nepoznate. Tako se iz dopisa koji je Akšamoviću upućen iz Ministarstva unutarnjih poslova može zaključiti da njima, kao ni Ministarstvu vjera, uopće nije bilo poznato imenovanje Erdélyija za biskupskog provikara pečuškog biskupa, zaduženog za dijelove Pečuške biskupije koji su se nalazili u sastavu Kraljevine SHS.[217] Tomu je zasigurno doprinijela i činjenica da je Erdélyi, unatoč imenovanju na dužnost iz 1920., na istu dužnost stupio tek 1921., nakon povlačenja srpske vojske iz Pečuha pa je tako moguće da je ista informacija do tada bila uskraćena i biskupu Akšamoviću.

U razdoblju između potpisivanja Trianonskog ugovora i uspostave AASSB-a (1920. – 1923.) Kraljevina SHS nastojala je učvrstiti svoju vlast na područjima koja su nekada pripadala Kraljevini Ugarskoj, a etnički mađarsko svećenstvo koje se ondje nalazilo promatrala je kao potencijalnu prepreku u ostvarenju toga cilja. Naime, župe u kojima je to svećenstvo pastoralno djelovalo i dalje su pripadale biskupijama sa sjedištem izvan države, a biskupi koji su upravljali tim biskupijama smatrani su velikomađarskim hegemonistima pa su slične optužbe išle i na račun njihova klera. S obzirom na to da su se takvi stavovi smatrali opasnošću, posebice kada je bila riječ o pograničnim krajevima nove države, s najviših su razina stizali razni prijedlozi aranžmana za rješavanje situacije, odnosno amortizaciju djelovanja ili preraspoređivanje klera s toga prostora. Neki od tih aranžmana sadržavali su prijedloge snažnijeg uplitanja državnih organa u unutarcrkvena pitanja, što je slučaj i s prijedlogom ministra unutarnjih poslova Draškovića, upućenom ministru vjera. Ondje se i pečuški biskup Zichy izričito navodi kao „potpuno izrazit iredentista“, a kao reakcija prema „intrigama mađarskih nadbiskupa i biskupa u Vatikanu“ nudi se sljedeći model:

[215] Ivan Evetović (1860. – 1923.), svećenik, dugogodišnji župnik u Baču, politički aktivan kao zastupnik u mađarskom parlamentu, a za vrijeme Kraljevine SHS zastupnik Bunjevačko-šokačke stranke, stariji brat Ante Evetovića Miroljuba. Kao kandidat biskupske konferencije Kraljevine SHS za bačkoga apostolskog administratora nalazio se na drugom mjestu, iza Ljudevita (Lajče) Budanovića.

[216] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 1809/1921. (10. srpnja 1921.)

[217] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 672/1921

„a) da naša vlada izabere jednog mandatara koji bi vodio sve administrativne poslove katoličke crkve u Vojvodini. Delokrug bi istog bio nadzor nad rukovanjem crkvenom imovinom, raspored sveštenstva u slučaju renitencije i t. sl., a katoličkom nadbiskupu u Kaloči i biskupu u Temišvaru ostavilo bi se pravo in dogmaticis et spiritualibus;[218]

b) kako bi ova mera shvatljivo izazivala otpor katoličkog episkopata, valjalo bi od svih katoličkih sveštenika zatražiti, da se pokoravaju našem mandataru. Koji ne bi hteo dati pristanak, tome bi se mogla oduzeti državna potpora, uskratiti admin. egzekutiva za bir i prirez, a mesta onih, koji neće da služe i podnesu ostavke, mogla bi se popuniti sa našim katoličkim sveštenicima iz drugih krajeva“[219]

Ministar Drašković na kraju pisma iznosi i prijedloge osoba koje bi po njegovu mišljenju adekvatno obavljale predloženu dužnost mandatara, odnosno posrednika između državne i crkvene vlasti kod pitanja lojalnosti katoličkog klera na području Banata, Bačke i Baranje. Tako predlaže „kao kandidate za mandatare: Don Nedeljka Subotića[220] /Sabbatini/, župnika iz Vrućine, poluotok Pelješac, i katihetu Don Niku Ribačića, iz Makarske, za koje sam izvešten da bi za tu poziciju odgovarali.“[221] Iako se radi o katoličkim svećenicima, Drašković ih je očito smatrao odanima državnoj vlasti i mogućim izvršiteljima njezinih nakana u ulozi posrednika. Njihova dalmatinska regionalna pripadnost također nije slučajnost, jer je dalmatnsko svećenstvo u prvoj polovici 20. st. tradicionalno većim udjelom bilo sklonije ideji jugoslavenskog integralizma i državnosti, uglavnom kao sredstvu obrane od talijanskog iredentizma.

Draškovićeva inicijativa nije urodila plodom, no u svojim je naporima prema Ministarstvu vjera nastavio i dalje, ističući ovaj puta vijesti „o ponekim sveštenicima rođenim Bunjevcima i Šokcima, koji (...) zazimaju takav stav, koji može svakome pre goditi, (...) samo nama ne.“[222] Svoju ocjenu njihove djelatnosti argumentira prilozima njihovih tekstova iz aktualne periodike, no njegovi se zahtjevi ponovno nisu ostvarili.

Ministarstvo vjera s druge je strane tražilo od Povjereništva za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji precizne informacije o ukupnoj površini, broju vjernika i teritorijalnom rasporedu katoličkih župa koje su pripadale Pečuškoj biskupiji, a nalazile su se u sastavu

[218] Lat. *in dogmaticis et pure spiritualibus* – „u dogmatskom i čisto duhovnom“; to bi se u konkretnom slučaju odnosilo da se navedenim katoličkim biskupima ostavlja prevlast u dogmatskim i duhovnim pitanjima, dok bi država preko novostvorenog instituta „mandatara“ preuzela primat u upravljanju nad crkvenom imovinom i raspoređivanju klera.
[219] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 1.134/1920 (22. siječnja 1921.)
[220] Nedjeljko Subotić (1882. – 1950.), za svećenika zaređen kao franjevac 1906., no 1910. napušta redovništvo. Župnik u Vrućici (1913. – 1923.), kao pisac uključen u HKP.
[221] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 1.134/1920 (22. siječnja 1921.)
[222] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 113/1921 (4. veljače 1921.)

Kraljevine SHS. Očito je da se u tom slučaju radilo o prikupljanju informacija u svrhu što jasnijeg stava, nastupa i prijedloga s kojim bi se u konačnici išlo prema Svetoj Stolici, a koji bi trebao rezultirati crkvenoadministrativnim promjenama u korist đakovačkoga biskupa. Tako se u dopisu koji je pristigao Ministarstvu vjera navode brojevi od „48.000 župljana[223] na području od 142.000 jutara površine“, uz poimence nabrojanih 13 župa u sastavu Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata.[224]

U konačnici, stavovi jugoslavenskog katoličkog episkopata i državnih organa Kraljevine SHS u pogledu prijedloga reorganizacije crkvenoadministrativne uprave na pripojenim područjima uglavnom su bili usklađeni, o čemu svjedoči i pismo ministra vjera Milivoja Jovanovića, upućeno ministru vanjskih poslova i predsjedniku vlade Nikoli Pašiću 19. srpnja 1921. Među ostalima, pitanje sjeverne Slavonije i južne Baranje također je istaknuto: „U Baranji imade 13 župa[225] i u Slavoniji također 13 njih pod jurisdikcijom Biskupa Pečujskoga, dok naša kraljevina ne isprazni grad Pečuj, koji sada drži, ako – dakako – bude konačno dosuđen Madžarskoj. Onda će se morati naš deo Baranje i svih onih 13 župa u Slavoniji pripojiti Biskupiji Đakovačkoj.“[226]

Na takvu je usklađenu inicijativu iz Kraljevine SHS odgovorio mađarski veleposlanik pri Svetoj Stolici, József Somssich,[227] svojom promemorijom Državnom tajništvu Svete Stolice[228] od 28. listopada 1921. Pritom je naveo da 12. članak Ustava[229] Kraljevine SHS omogućava priznatim religijama održavanje odnosa s vrhovnim vjerskim vođama izvan granica države, u onoj mjeri koju iziskuju njihove duhovne potrebe. Naravno, istaknuo je da iza njega stoji mađarska vlada koja ulaže svoje prosvjede prema namjerama jugoslavenske vlade.[230] Na taj je način pokušao legitimirati i opravdati crkvenoadministrativnu pripadnost područja koja su pripala Kraljevini SHS biskupijama sa sjedištima u Mađarskoj.

Gasparri je u odgovoru Somssichu od 28. studenoga 1921. istaknuo da članak iz ustava jamči vjernicima priznatih religija mogućnost komunikacije s vrhovnim vjerskim

[223] S obzirom na to da se u biskupijskom šematizmu iz 1924. javlja broj od 45 790 katoličkih vjernika na području Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata, teško je očekivati da bi taj broj mogao biti nešto veći u godinama neposredno nakon završetka Prvoga svjetskoga rata pa je ova procjena vjerojatno nešto viša od realnog broja koji se i tada kreće negdje oko 45 000.
[224] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 10843/1921 (3. travnja 1921.)
[225] Radi se o nepreciznom podatku. Više na str. 18, fusnota 22.
[226] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 1809/1921. (19. srpnja 1921.)
[227] József Somssich (1864. – 1941.), mađarski političar, ministar vanjskih poslova 1919. – 1920., veleposlanik pri Svetoj Stolici 1920. – 1924.
[228] U to je vrijeme dužnost državnoga tajnika Svete Stolice obnašao kardinal Pietro Gasparri (1852. – 1934.).
[229] Radi se o ustavu koji je u hrvatskoj historiografskoj literaturi poznatiji kao Vidovdanski ustav. Izglasan je 28. lipnja 1921.
[230] M. VALENTE, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929)*, 126-127.

vođom u inozemstvu, no da se s obzirom na konkretne okolnosti i stav vlade Kraljevine SHS koja ne želi tolerirati ovisnost svojih svećenika prema biskupima u Mađarskoj, u tom trenutku narušavala vjerska dobrobit katolika u Bačkoj i Banatu.[231]

O napetosti koja je vladala po tom pitanju svjedoči dopis koji je iz Poslanstva Kraljevine SHS u Mađarskoj upućen Ministarstvu vanjskih poslova. Naime, prema sadržaju toga dopisa biskup Zichy imao je namjeru nekolicinu svojih svećenika s mađarskog dijela teritorija biskupije poslati u vizitaciju župa Pečuške biskupije koje su se nakon Trianonskog ugovora našle u sastavu Kraljevine SHS, o čemu je delegat Poslanstva Kraljevine SHS saznao preko povjerljivog izvora iz reda klera Pečuške biskupije. Međutim, ta je Zichyjeva legitimna namjera doživljena isključivo kao provokacija, čemu je kumovala upravo izjava jednoga od svećenika koji je trebao biti zadužen za taj zadatak. Naime, taj je svećenik delegatu prenio „da mu je biskup rekao u razgovoru da ovo radi za inat (...) i kako on ima svještenika koji govore srpsko-hrvatski jezik". Iz toga bi očita bila Zichyjeva naglašena želja za nastojanjem prikazivanja funkcionalnosti Pečuške biskupije, unatoč njezinoj transgraničnosti, jer jezična struktura svećenstva osigurava protočnost informacija na čitavom teritoriju biskupije. To je u konačnici pred Svetom Stolicom moglo služiti kao jedan od potencijalnih argumenata za održavanje postojeće crkvenoadministrativne uprave na području sjeverne Slavonije i južne Baranje. Stoga, svjestan mogućnosti takvoga scenarija, nepovoljnoga po interese Kraljevine SHS, delegat na kraju dopisa zaključuje: „Nalazim da nije potrebno da naglašavam da ako u ovome uspe kakve će nam ljude i sa kakovim zadatcima uputiti u otadžbinu. Izveštavajući o ovome molim da se preduzmu mere da se ovo osujeti a tako nešto izvesti i Ministar. Vojske i Mornarice."[232]

O crkvenoadministrativnoj problematici 1922. u *GBBS*-u pisao je Franjo Perčić,[233] koji je držao kako će se krajevi koji su do tada pripadali Pečuškoj biskupiji, a nalazili su se unutar Kraljevine SHS, nužno morati pripojiti biskupiji sa sjedištem u Đakovu.[234]

Uz područje južne Baranje, Pečuškoj biskupiji pripadala je i sjeverna Slavonija, tj. crkvenoadministrativno područje Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata. Valpovački dekanat obuhvaćao je župe Valpovo, Harkanovci, Petrijevci, Čepin, Bizovac i Brođanci, dok su Donjomiholjačkom dekanatu pripadali Donji Miholjac, Podgajci, Šljivoševci, Radikovci,

[231] M. VALENTE, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929)*, 127.
[232] AJ, 437 – 1 – (2 – 6), Odnosi između KJ i Mađarske 1920. – 1941., Pov. br. 456 (11. ožujka 1922.)
[233] Franjo Perčić (1880. – 1945.), svećenik Đakovačke biskupije od 1904., ubijen od strane partizana kod Retkovaca 16. travnja 1945. U trenutku ubojstva bio je umirovljeni kateheta u Vinkovcima. Prema: Antun JARM, *Dijecezanski svećenici koji su sudjelovali na sadašnjem području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003.*, Đakovo, 2003., 191.; M. AKMADŽA – S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, 311.
[234] F. PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije", 121.

Veliškovci, Marijanci i Viljevo. Prema tome, čitavo područje sjeverne Slavonije u tome trenutku brojalo je trinaest župa. Perčić je u svome članku utvrdio kako navedene župe po svome prirodnome položaju te prometnoj povezanosti mogu biti ujedinjene samo s Đakovačkom biskupijom, s čime se nije teško složiti.[235]

Pitanje župa pripojenog dijela Baranje, Bačke i Banata zahtijevalo je nešto složenije rješenje. Perčić u svome članku logično zaključuje kako bi pod nadležnost đakovačkog biskupa mogla doći jedino južna Baranja, jer je zemljopisno odsječena od svih drugih pokrajina, te je svojim položajem upućena na prugu Osijek – Đakovo, dok put u Bačku i Banat iz Baranje nužno vodi preko Osijeka. Osim toga, Perčić smatra kako položaj bačkih i banatskih župa zahtijeva kreiranje zasebne biskupije ili apostolskog vikarijata, te pritom povlači paralele sa slučajem Slovačke, gdje je crkveno razgraničenje tada već bilo provedeno.[236]

Južna Baranja u tome je trenutku imala dva dekanata, Darđanski i Branjinvrški, koji su ukupno brojali šesnaest župa: Bellye (Bilje), Dárda (Darda), Darázs (Draž), Dályok (Duboševica), Baranyavár (Branjin Vrh), Baranyakisfalud (Branjina), Baranyaszentistván (Petlovac), Baranyabán (Popovac), Hercegszöllős (Kneževi Vinogradi), Izsép (Topolje), Kiskőszeg (Batina), Laskafalu (Čeminac), Lőcs (Luč), Pélmonostor (Beli Manastir), Torjáncz (Torjanci) i Vörösmart (Zmajevac). Perčić je u svome članku, prema podatcima šematizma Pečuške biskupije iz 1914., izračunao da bi se u slučaju pripajanja navedenih župa pod upravu đakovačkog biskupa sama biskupija povećala za ukupno 29 župa, isto toliko župnika, 6 – 7 kapelana i 83 238 vjernika.[237]

Prijelazna crkvenoadministrativna forma kojom se ostvaruje potencijal stvaranja nove crkvenoadministrativne jedinice (najčešće biskupije) ili pripajanje određenih dijelova teritorija neke (nad)biskupije jednoj od susjednih biskupija naziva se apostolskom administraturom,[238] a ustrojava se u izvanrednim okolnostima. Najsvježiji primjer takve

[235] F. PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, 122-123.
[236] F. PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, 123.
[237] F. PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, 123.
[238] Apostolska administratura (lat. *administratura apostolica*), u Katoličkoj crkvi, posebna uprava nad biskupijom ili nad određenim dijelom biskupije. Uspostavlja se u izvanrednim prilikama, najčešće u slučaju biskupove spriječenosti da obavlja pastirsku dužnost ili njegove smrti, i u određenim crkvenopravnim te državnopravnim, nacionalnim i političkim okolnostima, kada još nisu stečeni uvjeti za osnutak samostalne biskupije. U ime Svetoga Oca administraturom upravlja apostolski administrator (lat. *administrator apostolicus*), koji može imati prava rezidencijalnoga biskupa. Imenuje ga papa i njemu je odgovoran, a ovlasti mu se određuju prigodom imenovanja. Postavlja se na određeno ili neodređeno vrijeme i u svakome trenutku može biti opozvan, dok se njegov crkvenopravni položaj pobliže utvrđuje prigodom imenovanja. Prema: *Opći religijski leksikon – A-Ž,* ur. Adalbert Rebić, Zagreb, 2002., 47.; http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=88 (posljednji pristup: 15. listopada 2015.); http://istrapedia.hr/hrv/474/pazinska-apostolska-administratura/istra-a-z/ (posljednji pristup: 15. listopada 2015.)

prakse na hrvatskom prostoru neposredno nakon Prvoga svjetskog rata bila je Zadarska apostolska administratura, nastala 1922., kao jedna od posljedica Rapalskog ugovora.[239] Njome je upravljao šibenski biskup Jerolim Mileta.[240]

U *KL*-u je 11. siječnja 1923. objavljen nacrt predviđenog konkordata sa Svetom Stolicom, gdje je istaknuta i potreba teritorijalne reorganizacije crkvene uprave na području Kraljevine SHS. U tom smislu, kao sporni su navedeni dijelovi Zadarske nadbiskupije, Bačke i Banata.[241] Teritorij koji će kasnije pripasti AASSB-u ponovno nije spomenut,[242] a čini se da razloge posebnog isticanja teritorija Zadarske nadbiskupije, Bačke i Banata valja tražiti u njihovom većem opsegu.

Nedugo zatim može se u *KL*-u pronaći osvrt Antuna Messnera Sporšića[243] na aktualne crkvene prilike u Slavoniji i Baranji. On se na početku članka poziva na prethodno otvorenu raspravu na stranicama *Hrvatske obrane*, gdje je bilo riječi o potrebama i mogućnostima popunjavanja sjevernoslavonskih župa koje su pripadale Pečuškoj biskupiji hrvatskim svećenstvom.[244] Messner Sporšić u tom kontekstu pokušava argumentirano iznijeti razloge potrebe crkvenoadministrativnog preustroja koji bi podrazumijevao dovođenje 13 župa u sjevernoj Slavoniji pod upravu đakovačkoga biskupa. Pritom kao argumente iznosi etničku strukturu župljana (apsolutna većina Hrvata) i kontinuitet političkoadministrativne pripadnosti toga kraja (od oslobođenja od osmanske vlasti pripada Hrvatskoj i Slavoniji), zaključujući da vodeće katoličke krugove tadašnje države treba upozoriti na tu aktualnu problematiku i potaknuti ih na inicijativu za njezinim rješavanjem.[245]

---

[239] Rapalski ugovor, međunarodni ugovor koji su u Rapallu, gradiću nedaleko od Genove, 1920. potpisali predstavnici Kraljevine SHS i Kraljevine Italije. Njime su određene međusobne granice tih država, a Zadar je s okolicom pripao Kraljevini Italiji. Zadarska nadbiskupija tako je bila teritorijalno podijeljena na talijanski dio i Zadarsku apostoslku administraturu.

[240] Fra Jeronim (Jerolim) Mileta (1871. – 1947.), šibenski biskup (1922. – 1947.), pripadnik reda franjevaca konventualaca.

[241] Pritom je prijedlog išao u smjeru osnivanja Ninske biskupije sa sjedištem u Biogradu na moru na teritoriju Zadarske nadbiskupije koji je pripao Kraljevini SHS, dok je za područje Bačke predloženo osnivanje dviju biskupija, sa sjedištima u Subotici i Novom Sadu, kao i za Banat, sa sjedištima u Velikom Bečkereku i Vršcu. Prema: Josip LONČARIĆ, „Nacrt konkordata sa sv. Stolicom“, *KL*, br. 2, 1923., 14.

[242] U prijedlogu se ne spominje ni područje Kastavštine, koje se uslijed razgraničenja između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije od 1924. našlo pod upravom senjsko-modruškoga biskupa, da bi 1964. taj teritorij konačno bio sjedinjen s Riječkom biskupijom. Vidi: Marko MEDVED, „Biskupi Viktor Burić i Josip Pavlišić u formiranju Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije“, *Riječki teološki časopis*, vol. 34, br. 2, 2010., 315.

[243] Antun Messner Sporšić (1876. – 1956.), svećenik i putopisac. Prema: Tomislav WITTENBERG, „Nijemci i Austrijanci Požeške doline u hrvatskom kulturnom krugu“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 12, 2005., 271.

[244] Pokušao sam pronaći raspravu toga sadržaja u *Hrvatskoj obrani* iz 1922. i 1923. na Odjelu hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku, no nisam uspio u tome. Moguće je da se ta rasprava razvila u nekima od brojeva *Hrvatske obrane* koji nedostaju tamošnjoj zbirci novina.

[245] Antun MESSNER SPORŠIĆ, „Pečujska biskupija u Slavoniji“, *KL*, br. 4-5, 1923., 30-31.

Povećanju napetosti između Kraljevine SHS i Mađarske dodatno su doprinosili pojedini postupci mađarskih vlasti. O jednome od njih Poslanstvo Kraljevine SHS u Budimpešti izvještava Generalni konzulat u Pečuhu. Naime, Poslanstvo je preko Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine SHS dobilo obavijest o hapšenju učitelja Milana Ristića iz Villánya,[246] s navedenim razlogom da je „u školi, jednom prilikom, deci pričao istoriju srpskoga naroda“ pa je smatralo shodnim da Generalni konzulat poduzme određene korake u rasvjetljavanju toga slučaja.[247]

Pečuški biskup Zichy ustrajao je s pokušajima djelovanja u pravcu zadržavanja jurisdikcije nad spornim područjem sjeverne Slavonije i južne Baranje, iznova pokušavajući obaviti redovite dužnosti, poput podjeljivanja krizme i kanonskih vizitacija župa. Iako mu je argumentacija bila valjana, a zahtjevi posve legitimni i opravdani, budući da odluka Svete Stolice o izdvajanju tih krajeva iz njegove crkvene uprave još uvijek nije donesena, oni nisu uvaženi od strane Kraljevine SHS. Zichy je svoj zahtjev uputio Generalnom konzulatu Kraljevine SHS u Pečuhu s molbom da mu se omogući „slobodan prijelaz u Jugoslaviju sa dvoja kola, nužnim osobljem i prtljagom, zadržavanje u niže nabrojenim mjestima[248] po prilici kroz 32 dana i poslije toga povratak u Mađarsku“, s obzirom da je nastojao podijeliti „sakrament potvrde u 29 župa, koje spadaju u državu SHS“. Pritom je istaknuo da se od 1910. u tim krajevma nije dijelio sakrament potvrde, dok su „biskupi u Hrvatskoj i Slavoniji sa svojim vjernicima preko mjere zaposleni, pa nijesu u stanju, da na području pécs-ske biskupije kanoničku vizitaciju obave“. Što se tiče predviđene pratnje, vrlo se precizno očitovao: „Pratit će me: dr. Nikola Gebauer, moj tajnik, Ivan Horvath, komornik, a sa kolima će poći dva kočijaša, i to: Franjo Jáger i Đuro Fábiján.“[249] Generalni konzulat njegovu je molbu proslijedio do Ministarstva vanjskih poslova koje je dopisom zatražilo mišljenje od Ministarstva vjera, no već se unaprijed očitovalo „da ovoj molbi p. biskupa nebi rebalo izaći na susret“.[250]

Izvještaji s terena, poput onoga koji je od komesara pogranične policije u Donjem Miholjcu poslan inspektoru Jovanoviću iz Ministarstva unutarnjih poslova, a ovaj ga zatim proslijedio Ministarstvu vjera 6. lipnja 1923., isticali su potrebu rješavanja pitanja crkvenoadministrativne pripadnosti sjeverne Slavonije i južne Baranje. Na taj je način dodatno legitimirana potreba privremenog ili trajnog pripajanja tih krajeva Đakovačkoj

[246] Villány (hrv. *Viljan*), naselje u Baranji, nedaleko od Pečuha.
[247] AJ, 437 – 1 – (2 – 6), Odnosi između KJ i Mađarske 1920. – 1941., Pov. br. 82 (17. veljače 1923.)
[248] Riječ je o svim župama na području sjeverne Slavonije i južne Baranje.
[249] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 69-267-824 (15. veljače 1923.)
[250] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., Pov. br. 1734 (28. veljače 1923.)

biskupiji, a sve je argumentirano mogućom nelojalnošću mađarskog svećenstva s toga područja, koje „češće putuje svome poglavaru-biskupu u PEČUH, i po saznanju od vrlo poverljivih osoba u zvaničnim aktima prenosi razne planove i skice pojedinih delova naše Kraljevine i vrši špijunažu.“[251]

Navedeni primjeri kampanje kojom su organi vlasti Kraljevine SHS nastojali prikazati svećenstvo s područja sjeverne Slavonije i južne Baranje nelojalnim, a mjere koje su se pritom poduzimale protiv njih, kao i otežavanje njihove komunikacije s nadležnim mjesnim biskupom u Pečuhu, naposljetku su urodile plodom. Naime, konačni zajednički cilj Kraljevine SHS i Katoličke crkve na njezinom teritoriju bilo je uvjeravanje Svete Stolice da je potrebna crkvenoadministrativna reorganizacija na područjima koja su Trianonskim ugovorom potpala pod njezine granice, što je u praksi značilo postupno odvajanje tih teritorija od crkvene uprave biskupa u susjednim zemljama te formiranje novih crkvenoadministrativnih jedinica (apostolskih administratura) pod upravom lokalnih biskupa s područja Kraljevine SHS. Tako je po pitanju sjeverne Slavonije i južne Baranje biskup Zichy još u srpnju 1923. obaviješten od strane Lorenza Schioppe,[252] apostolskog nuncija u Mađarskoj, da će ta područja u formi apostolske administrature doći pod upravu đakovačkog biskupa. Kao razloge za takvu odluku Svete Stolice, Schioppa navodi upravo otežanu komunikaciju između mjesnog biskupa i lokalnog svećenstva s toga područja, kao rezultat opstrukcija srpskih vlasti, ističući pritom nemogućnost daljnjeg održavanja statusa quo, načemu su inzistirali Biskupski ordinarijat u Pečuhu i vlada u Budimpešti.[253]

Ipak, opstrukcije djelovanja, pritisci i ograničavanje slobode kretanja katoličkog klera s područja južne Baranje, nastavile su se praktički sve do odluke Svete Stolice o formiranju AASSB-a. Naime, svećenicima Pečuške biskupije koji su djelovali u župama na području južne Baranje onemogućen je prelazak jugoslavensko-mađarske granice zbog sumnji u lojalnost. O tome se raspravljalo na redovitoj jesenskoj sjednici Branjinvrškog dekanata, održanoj 16. listopada 1923. u Belom Manastiru, a tim se povodom topoljski župnik Mijo Živko u ime svećenstva matičnoga dekanata odlučio obratiti Katoličkom odjeljenju Ministarstva vjera Kraljevine SHS. U njegovu dopisu između ostaloga stoji: „Ako je koj od rim. kat. sveštenika sagrešio proti ustavu ili drugom, neka se predade sudu, - i ako se pronadje krivim, neka nosi posledice svojeg čina, - a ne pako svećenstvo u opće lišiti jednostavno slobode, koju uživaju drugi gradjani, i na koju imade pravo svaki gradjanin bez

[251] AJ, 69-7-15, Pov. D. Z. Br. 11713. (6. lipnja 1923.)
[252] Lorenzo Schioppa (1871. – 1935.), apostolski nuncij u Mađarskoj 1920. – 1925., naslovni nadbiskup od 1920.
[253] ABOP, 2370/1923 (18. srpnja 1923.)

iznimke, naše države. Svećenstvo gore pomenutog dekanata smatra se gradjanima naše države, kao svaki drugi, - i najmanje nezaslužnije ono sumnjičenje kojim se prosudjiva, - kao da je neprijateljski raspoloženo i urotilo se protiv našoj državi, što ovo naredjenje g. Ministra predlaže. - Ovo sumnjičenje rim. kat. svećenstvo gori pomenutog crkvenog kotara, najodlučnije odsele odbija.“[254] Naposljetku, zahtijeva da se za prava katoličkoga klera kod nadležnoga Ministarstva unutarnjih poslova zauzme Ministarstvo vjera. Premda je načelnik Lanović zahtjev primio na znanje,[255] očito da se nije nastojao zauzimati za njegovo rješavanje, očekujući da će se to pitanje uskoro riješiti utemeljenjem AASSB-a.

Po svemu sudeći, posljednja redovita sjednica (korona) Donjomiholjačkog dekanata prije nastanka AASSB-a održala se u rujnu 1923. u prostorijama župnog ureda u Veliškovcima, pod ravnanjem provikara Erdélyija, a prisutni su bili svi predstavnici klera s područja dekanata: Stjepan Deutschbauer, župnik u Veliškovcima; Josip Zserdin,[256] župnik u Radikovcima; Antun Matay, župnik u Podgajcima; Stjepan Csizmadia,[257] župnik u Šljivoševcima; Ivan Martinković, župnik u Marijancima; Antun Ađić,[258] župnik u Viljevu te Ivan Vajda,[259] župni vikar u Donjem Miholjcu.[260] Iz Erdélyijeva pisma Biskupskom ordinarijatu u Pečuhu vidljivo je da su redovite jesenske dekanatske sjednice održane i za Valpovački te Branjinvrški dekanat.[261]

Etnička struktura katoličkog svećenstva na području Valpovačkoga i Donjomiholjačkoga dekanata bila je predmetom kritike anonimnoga autora upućene ministru vjera Vojislavu Janjiću[262] 6. listopada 1923. iz Karlovca. Iz sadržaja dopisa očituje se prilično dobra informiranost autora, koji govori o neproporcionalnoj etničkoj strukturi

[254] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 69-267-878 (27. listopada 1923.)
[255] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 69-267-879 (5. studenoga 1923.)
[256] Josip Zserdin (1878. – 1950.), zaređen za svećenika 1901. u Pečuhu, od 1912. najprije upravitelj župe, a zatim i župnik u Čepinu. Umro u kapucinskom samostanu u Osijeku. Prema: S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 147.
[257] Stjepan Csizmadia (1883. – 1950.), zaređen za svećenika 1906. u Pečuhu, kapelan u Harkanovcima, Valpovu, Popovcu i Donjem Miholjcu. Župni upravitelj u Veliškovcima 1912. i župnik u Šljivoševcima 1916. – 1950. Nakon toga imenovan je župnikom u Veliškovcima, no pronađen je mrtav u župnom uredu iste godine, a prema nekim svjedočenjima ugušili su ga lokalni komunisti, Srbi iz Lacića. Prema: S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 148.; Stanislav ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, Zagreb, 2011., 147.
[258] Ante Ađić (1891. – 1956.), zaređen za svećenika 1914., župnik u Viljevu (1921. – 1930.) i Podravskim Podgajcima (1930. – 1936.). Od 1939. na službi vojnog svećenika u Beogradu, a od 1943. kao umirovljeni svećenik živi u Valpovu. Poslanik u Narodnoj skupštini u Beogradu do 1935. Umro u Zagrebu. Prema: M. CRNČAN – A. DEVIĆ, *Župa Viljevo*, 137-141.
[259] Ivan Vajda (1890. – 1982.), rođen na području današnje Slovačke, zaređen za svećenika 1916. u Pečuhu. Obavljao službu kapelana u Podravskim Podgajcima 1916. te u Donjem Miholjcu 1916. – 1928. Župni upravitelj u Donjem Miholjcu 1928. – 1930. i župnik 1930. – 1965. Prema: S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 139.
[260] ABOP, 3480/1923
[261] ABOP, 3480/1923 (7. studenoga 1923.)
[262] Vojislav (Voja) Janjić, član vodstva Narodne radikalne stranke i ministar vjera Kraljevine SHS 1923.

katoličkih vjernika i njihova pastoralnog svećenstva, jer je vjernički puk na tom području gotovo isključivo hrvatski, dok je svećenstvo dominantno mađarske nacionalnosti,[263] kao posljedica pripadnosti tih dvaju dekanata Pečuškoj biskupiji. Međutim, autor se sljedećim riječima ograđuje od bilo kakvih optužbi za nelojalnost toga svećenstva: „Neka bude daleko od mene i pomisao, da osumnjičim bilo čim časne osobe spomenutih svećenika. Dapače ja sam duboko uvjeren, da su oni svi lojalni, jer žive na našem teritoriju pa i iz dobro i zdravo shvaćenih vlastitih interesa.“ Ipak, upozorava: „oni su Madžari, pa držim da je dobro shvaćeni državni interes, da baš na granici naše države sa Madžarskom ne budu župnici Madžari, jer u slučaju konflikta između naše države i Madžarske bio bi i njihov položaj vrlo težak i sudbonosan.“[264] Iz toga je očito da autor svojom pisanom intervencijom želi potaknuti pritisak državnoga aparata, u ovom slučaju Ministarstva vjera Kraljevine SHS, kako bi u novim okolnostima preko lokalne crkvenoadministrativne vlasti u Đakovu utjecao na teritorijalni raspored klera na području sjeverne Slavonije.

Sveta Stolica konačno je na prijedlog jugoslavenskog katoličkog episkopata i uz suglasnost vlade u Beogradu 1. studenoga 1923. imenovala biskupa Akšamovića apostolskim administratorom dijela Pečuške biskupije koji se nalazi na teritoriju Kraljevine SHS. Preuzimanje dužnosti, u sporazumu s pečuškim biskupom, službeno je bilo predviđeno za 1. prosinca 1923.[265] Gašić kao datum Akšamovićeva imenovanja na dužnost apostolskog administratora AASSB-a navodi 1. prosinca 1923.,[266] no čini se da je on zapravo poistovjetio datum imenovanja na dužnost s predviđenim datumom službenog preuzimanja dužnosti. Sve u svemu, radilo se o odluci pape Pija XI.,[267] u skladu s prijedlogom jugoslavenskog katoličkog episkopata i uz privolu kraljevske vlade u Beogradu. Nekoliko dana nakon što je Akšamović imenovan na dužnost apostolskoga administratora, poslanik Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici Josip Smodlaka[268] poslao je telegram kojim je obavijestio

[263] Kao svećenici mađarske nacionalnosti istaknuti su „Karol Erdélyi u Dol. Miholjcu, Janos Martinkovics u Marjancima, Anton Mátay u Podgajcima, Ludovik Iselstóger u Radikovcima, Stefan Csizmadia u Šljivoševci, S. Deutschbauer u Veliškovci i Alexander Gadó u Viljevu – u Valpovačkom kotaru: Micahel Horváth u Bizovcu, Pankracij Gombarovics u Brodjanci, Josef Zserdin u Čepinu, S. Kubeša u Harkanovci, Ladislav Chárvat u Petrijevci, Janós Horvath u Valpovu.“ Vidi: AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), anonimno pismo (6. listopada 1923.)

[264] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), anonimno pismo (6. listopada 1923.)

[265] S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 68.

[266] E. GAŠIĆ, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, 78.

[267] Pio XI. (Ambrogio Damiano Achille Ratti) (1857. – 1939.), papa od 1922. do 1939. Objavio niz važnih enciklika, među kojima se ističu *Quadragesimo anno*, *Divini redemptoris*, *Non abbiamo bisogno* i *Mit brennender Sorge*. Utemeljio je *Radio Vatikan* 1931., a za vrijeme njegova mandata potpisani su Lateranski ugovori 1929. Oblikovao je Katoličku akciju kao strukturirani laički pokret i poticao njezino širenje.

[268] Josip Smodlaka (1869. – 1956.), hrvatski pravnik i političar, gradonačelnik Splita u dva mandata (1918. i 1943.), poslanik Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici, u Berlinu i Madridu.

ministra vjera o tom činu,[269] a isti je dan uputio i pismo s dodatnim pojašnjenjem telegrama: „To sam javio Ministarstvu pred 15 dana, a danas sam mogao da Vam telegrafišem radosnu vest da smo oslobodili čitavu našu teritoriju od podložništva austrijskim i madžarskim biskupima. Kako smo god mi želeli, uprava Jezerskog poverena je biskupu ljubljanskome, Mežiška dolina i Prekomurje mariborskome, a Podravina (Valpovo) i Baranja đakovačkome. (...) Rim je naredio da se uprava prenese na naše biskupe danom 1. decembra o. g. Ovo Vam sve danas pismeno javlja Monsinjor Borgongini[270] koji Vas i po meni lepo pozdravlja.“[271] Ministarstvo vjera tu je informaciju odmah proslijedilo Ministarstvu vanjskih poslova, tražeći izvještaj o stanju stvari „radi preduzimanja nužnih administrativnih koraka“ te neizravno spominjući Smodlaku kao jednog od prenositelja informacija.[272]

Vijest o Akšamovićevu imenovanju brzo je doprla i do pečuškoga biskupa Zichyja, preko apostolskog nuncija Schioppe. Uz obavijest o dekretu Svete Stolice kojim je Akšamović imenovan na novu dužnost, po preporuci apostolskog nuncija u Beogradu, naglasio je da će do stupanja na dužnost doći u prosincu, kako bi se biskup mogao dogovoriti oko prijelaza uprave.[273] Akšamović je i sam obavijestio Zichyja o svome imenovanju, najavljujući 1. prosinca 1923. kao datum preuzimanja uprave, te napominjući da generalni provikar Erdélyi uzme odgovarajuće vrijeme do tog termina kako bi obavio sve pripreme za prijelaz uprave.[274] Zichy je stoga pismeno obavijestio Erdélyija o dokidanju njegove jurisdikcije nad područjem budućeg AASSB-a, objašnjavajući da je Sveta Stolica odluku o imenovanju đakovačkog biskupa za apostolskoga administratora toga područja donijela zbog poteškoća u ostvarivanju biskupske uprave iz Pečuha nad tim dijelom biskupije. Također, iako sa žaljenjem govori o odluci koju je donijela Sveta Stolica, Zichy iskazuje razumijevanje za takvu odluku, s obzirom na okolnosti i objektivne poteškoće u jurisdikciji nad tim dijelom biskupije, te poziva Erdélyija i čitavo svećenstvo na području AASSB-a na revno obavljanje pastoralnih dužnosti i poslušnost novom upravitelju, đakovačkom biskupu Akšamoviću.[275]

[269] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), telegram (9. studenoga 1923.)
[270] Francesco Borgongini Duca (1884. – 1954.), tajnik Odjeljenja za odnose s državama Državnoga tajništva Svete Stolice od 1922., apostolski nuncij u Italiji 1929. – 1953., kardinal od 1953.
[271] AJ, Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije Katolički otsek (franjevačke župe na albanskoj granici), III 1923/1, 3020/1923 (9. studenoga 1923.)
[272] AJ, Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije Katolički otsek (franjevačke župe na albanskoj granici), III 1923/1, 3020/1923 (16. studenoga 1923.)
[273] ABOP, 3536/1923 (2. studenoga 1923.)
[274] ABOP, 3536/1923 (5. studenoga 1923.)
[275] ABOP, 3536/1923 (15. studenoga 1923.)

Također, Akšamović je o vlastitom imenovanju izvijestio Odjeljenje za prosvjetu i vjere Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju, odakle je ista informacija proslijeđena Katoličkom odjeljenju Ministarstva vjera Kraljevine SHS. Odluku o njegovu imenovanju Lanović je stavio *ad acta*[276] 4. siječnja 1924., po ovlaštenju ministra vjera.[277] Službena obavijest o svim aktualnim crkvenoadministrativnim promjenama koje su se odnosile na područje Kraljevine SHS stigla je ministru Janjiću i od strane Svete Stolice, odnosno Odjeljenja za odnose s državama Državnoga tajništva, s potpisom Francesca Borgonginija Duce. Tako se ondje spominje i 29 župa[278] Pečuške biskupije nad kojima ubuduće upravu vrši đakovački biskup.[279]

O svemu izvještava i *KL*, prenoseći da je odluku Svete Stolice biskupu Akšamoviću priopćio Ermenegildo Pellegrinetti,[280] apostolski nuncij u Beogradu.[281] Pečuški *Dunántúl*[282] također izvještava o crkvenoadministrativnim promjenama i privremenom stavljanju dijelova Pečuške biskupije pod upravu đakovačkoga biskupa. Kao razlozi za takvu odluku navode se zapreke u mogućnosti obavljanja uobičajenih dužnosti župnika, poput podnošenja izvješća biskupu u Pečuhu, ali i samoga biskupa, kojemu je svjetovna vlast Kraljevine SHS u jesen 1923. onemogućila podjeljivanje sakramenta potvrde (krizme) na području budućeg AASSB-a. U članku se navodi i brojka od ukupno trideset župa stavljenih pod upravu đakovačkoga biskupa u okviru AASSB-a, od čega trinaest na području južne Baranje i sedamnaest na području Slavonije,[283] no tu se svakako radi o pogrješci, jer su zasigurno brojke trebale biti navedene obrnuto. Ipak, i obrnuto navedeno moglo bi ostaviti određene nedoumice, zato što hrvatski izvori govore o ukupno dvadeset i devet župa na području AASSB-a, od čega trinaest na području sjeverne Slavonije i šesnaest na području južne Baranje.[284] Međutim, iz đakovačkoga biskupijskog šematizma[285] objavljenoga 1924. vidljivo je da se tada na području AASSB-a nalazilo ukupno dvadeset i devet župa te jedna

[276] Oznaka *ad acta* (lat.) u spisima označava da se posao oko nekoga predmeta smatra završenim; u ovom slučaju riječ je o Akšamovićevu imenovanju na dužnost apostolskog administratora AASSB-a.
[277] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 51045/1923 (11. prosinca 1923.)
[278] Službeni podatak Svete Stolice o 29 župa koje ulaze u sastav AASSB-a pod upravom đakovačkog biskupa 1923. samo potvrđuje objašnjenja koja su po pitanju broja župa u sastavu AASSB iznesena u radu.
[279] AJ, Ministar pravde, versko odelenje Katolički odsek (XIII), arhiv. III 1919/5 (crkveno razgraničenje), 23734 (12. studenoga 1923.)
[280] Ermenegildo Pellegrinetti (1876. – 1943.), apostolski nuncij u Kraljevini SHS/Jugoslaviji 1922. – 1937., od 1937. kardinal.
[281] *KL*, br. 48, 1923., 591.
[282] *Dunántúl*, katoličke dnevne novine koje su izlazile u Pečuhu 1911. – 1944.
[283] „A pécsi egyházmegye elszakitott részeit ideiglenesen a djakovói egyházmegyéhez csatolták“, *Dunántúl*, 10. studenoga 1923., 2.
[284] Vidi: F. PERČIĆ, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, 123.; *GBBS*, br. 21, 1923., 169-170.
[285] *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, 53-55.

samostalna kapelanija, od čega trinaest župa u sjevernoj Slavoniji te šesnaest župa i jedna kapelanija na području južne Baranje.

Čini se da je sporna bila župa Baranjsko Petrovo Selo, zato što ju hrvatski izvori izostavljaju kod nabrajanja župa koje su pripale AASSB-u, no ona se navodi u đakovačkom biskupijskom šematizmu iz 1924., doduše kao župa u postupku osnivanja, s Józsefom Révészom[286] kao imenovanim poticateljem osnutka župe.[287] Iz pisma koje je tadašnji provikar pečuškoga biskupa Erdélyi iz Donjeg Miholjca uputio župnom vikaru u Valpovu[288] očito je da je odluku o imenovanju Révésza na tu dužnost donio pečuški biskup Zichy 8. studenoga 1923., kao jednu od svojih posljednjih odluka koje su se ticale područja AASSB-a, prije Akšamovićeva stupanja na dužnost apostolskog administratora. Stoga je Erdélyi odlučio o tome pismeno izvijestiti i valpovačkoga župnog vikara.[289]

U *GBBS*-u navodi se da novo područje obuhvaća podravsku Slavoniju s trinaest župa, podijeljenih u dva dekanata – Valpovački dekanat, kojemu pripadaju župe Bizovac, Brođanci, Čepin, Harkanovci, Petrijevci i Valpovo te Donjomiholjački dekanat, kojem pripadaju župe Donji Miholjac, Marijanci, Veliškovci i Viljevo.[290] Prilikom toga nabrajanja iz nepoznatih su razloga izostavljene tri župe Donjomiholjačkoga dekanata – Podgajci, Šljivoševci i Radikovci. Područje AASSB-a obuhvatilo je i južnu Baranju s njezinih šesnaest župa, podijeljenih u dva dekanata – Darđanski dekanat sa župama Bilje, Čeminac, Darda, Kneževi Vinogradi, Luč, Petlovac, Torjanci i Zmajevac te Branjinvrški dekanat sa župama Batina, Beli Manastir, Branjina, Branjin Vrh, Draž, Duboševica, Popovac i Topolje.[291]

Uz nastanak AASSB-a, sličan je model primijenjen i kod rješavanja pitanja crkvene uprave nad područjem Prekmurja te dijelovima Bačke i Banata koji su se našli u sastavu Kraljevine SHS. Tako su zasebne apostolske administrature osnovane za područje Bačke, sa

[286] Ime navedenoga svećenika javlja se u izvorima i literaturi u različitim inačicama – mađ. *József Révész*, lat. *Josephus (Remigius) Revész* i hrv. Josip Reves (Revesz).
[287] Iz đakovačkog biskupijskog šematizma iz 1928. vidi se da je župna crkva u Baranjskom Petrovom Selu izgrađena 1903., no da je župa konačno utemeljena tek 1923., što potvrđuju i kasniji šematizmi. Vidi: *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum necnon administraturae apostolicae Baraniae et Slavoniae septentrionalis*, Đakovo, 1928., 133.; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 98.
[288] Mjesto župnika u Valpovu bilo je upražnjeno od smrti župnika Ante Evetovića Miroljuba 1921. do imenovanja župnika Marka Baličevića 1924. Očito da je u tom intervalu župom *de facto* upravljao župni vikar, kojemu je i upućeno Erdélyijevo pismo. Vidi: Vilko ĆURŽIK, *Valpovačka župa*, Valpovo, 1995., 84; *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, 54. Također, Erdélyi je na prijedlog pečuškoga biskupa odlučio imenovati i crkvenoga skrbnika za župnu crkvu u Valpovu, o čemu je pismeno izvijestio župni ured u Valpovu. Na tu je dužnost imenovan Stjepan Skelac. Vidi: Arhiv župe Valpovo (dalje: AŽV), E - VI. - A, 848/1923 (19. studenoga 1923.)
[289] AŽV, E - VI. - A, 822/1923 (26. studenoga 1923.)
[290] *GBBS*, br. 21, 1923., 169-170.
[291] *GBBS*, br. 21, 1923., 169-170.

sjedištem u Subotici, te za područje Banata, sa sjedištem u Velikom Bečkereku,[292] dok je područjem Prekmurja kao apostolski administrator upravljao lavantinski biskup.[293]

Biskup Akšamović, 1. prosinca 1923. obratio se okružnicom vjernicima na teritoriju AASSB-a. Ondje je istaknuo tri vrste veza na kojima se temelji ljudsko društvo: rodbinske, nacionalne i vjerske. Pritom je potencirao da su „vjerske veze najšire po svome opsegu i najjače po učinku“,[294] što je samorazumljivo s obzirom na njegovu profesionalnu pripadnost i položaj, ali i svrsishodno, s obzirom na etničku heterogenost katolika na području AASSB-a, a posebice njezina baranjskoga dijela (Mađari, Nijemci, Hrvati).

Isti je dan uputio i okružnicu svećenstvu AASSB-a u kojoj određuje:

1. Da se svi župnici, upravitelji župa, kapelani i vjeroučitelji u svojim službama potvrđuju.
2. Četiri dekana ostaju u svojim službama.
3. Jurisdikcija generalnog provikara se gasi.
4. Svi svećenici povlastice, dispenze i druge pridržane slučajeve moraju zatražiti od apostolskog administratora.
5. Sve molbe se trebaju podastrijeti pismeno, telegrafski samo u izuzetnim hitnim slučajevima.
6. Pastoralna okružnica za vjernike, objavljena je u biskupijskom *Glasniku*[295] i treba je pročitati u svim župnim i filijalnim crkvama na onim jezicima koji su u upotrebi u pojedinim župama. Za prijevod neka se pobrine župnik.
7. Župna administracija neka se vodi na hrvatskom jeziku.
8. Kalendar – direktorij za 1924. neka ostane u upotrebi onaj koji je propisan za Pečušku biskupiju.[296]
9. Dekreti, disciplina svećenstva i pastoralna administracija objavljivat će se u biskupijskom *Glasniku*. Stoga svaki župni ured obavezan je primati *Glasnik* od 1. siječnja 1924. na teret župne blagajne za župnu knjižnicu.

[292] Zrenjanin je do 1935. nosio je ime Veliki Bečkerek, a nakon te godine Petrovgrad, da bi 1946. dobio današnji naziv.
[293] Lavantinska biskupija imala je sjedište u Mariboru, a 1962. preimenovana je u Mariborsku biskupiju.
[294] *GBBS*, br. 22, 1923., 174-175.
[295] Radi se o *GBBS*.
[296] Prema Stjepanu Maroslavcu, u nekim se župnim zajednicama dulje zadržao pečuški kalendar. Primjerice, u Svetom Đurđu, filijali župe Podravski Podgajci, blagdan sv. Jurja slavio se ne 23. travnja, već po pečuškom kalendaru 24. travnja. Slavljenje po općem kalendaru uveo je župnik Rafael Brnić 1967. U župi Koška Jurjevo se također slavilo 24. travnja po pečuškom kalendaru, sve do odlaska u mirovinu župnika Adama Kovačeva 1988. Prema: S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 68.

10. Zapovjeđene molitve u misama treba uzimati prema misalu: za papu, protiv progonitelja Crkve i za suzbijanje oluje.[297]

Službeno preuzimanje dužnosti ipak je obavljeno tek 10. prosinca 1923. u biskupskom konviktu u Osijeku. Sjednicom je predsjedavao biskup Akšamović, a prisutni su bili i Karlo Erdélyi, dekan u Donjem Miholjcu i bivši provikar pečuškog biskupa, Ladislav Charvát,[298] dekan u Petrijevcima, Alois Zador,[299] dekan u Popovcu, Karlo Eröss,[300] dekan u Luču, Franjo Herman[301] kao pravni savjetnik i Robert Bezetzky,[302] dekan u Osijeku i zapisničar. Na sjednici su raspravljeni svi poslovi koji pripadaju AASSB-u. Sastavljen je točan zapisnik u kojem je istaknut financijski obračun u pogledu imetka svih crkava toga područja, a pobilježeni su i svi patroni i patronatske obveze. Utvrđeno je da u tom trenutku nije bilo svećeničkih kandidata s područja AASSB-a u gimnaziji ili bogosloviji, te da su svi svećenici optirali za državljanstvo Kraljevine SHS,[303] odlučujući se tako za nastavak pastoralnog djelovanja na području AASSB-a.[304] Također, uočeno je da na pripojenom području još nije proveden dekret pape Benedikta XV. iz 1921., prema kojemu je za sve slavenske župe bilo predviđeno pjevanje poslanica i evanđelja te dijeljenje sakramentalnih obreda na hrvatskom jeziku, pa je stoga zaključeno da se odredbe toga dekreta na području AASSB-a provedu što je prije moguće, kao i da se uredi pitanje svetkovanja narodnih i državnih blagdana.[305]

O tim je događajima zanimljivo svjedočanstvo iz prve ruke dao tadašnji petrijevački župnik i valpovački dekan Charvát, zapisujući ga u župnu spomenicu. Kao sudionik događanja, Charvát navodi da su se spomenuti akteri sastali „u osječkom dječačkom

[297] *GBBS*, br. 22, 1923., 174.
[298] Ladislav Charvát (1861. – 1934.), zaređen za svećenika 1884. u Pečuhu, župnik u Petrijevcima 1892. – 1934. Uzorno vodio župnu spomenicu sve do 1923. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 37.
[299] Alojzije Zador (1858. – 1934.), zaređen za svećenika u Pečuhu 1881., od 1907. župnik u Branjinom Vrhu. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 181.
[300] Karlo Eröss (1866. – 1930.), zaređen za svećenika u Pečuhu 1889., obavljao dužnost župnika u Luču, utopio se u Dravi kod Osijeka. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 181.
[301] Franjo Herman (1882. – 1949.), zaređen za svećenika u Đakovu 1906., doktorirao u Beču 1908. Rektor Bogoslovnog sjemeništa (1920. – 1934.) i tajnik Biskupskog ordinarijata (1928. – 1937.) Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 181.
[302] Robert Bezetzky (1884. – 1943.), zaređen za svećenika u Đakovu 1907., dugogodišnji osječki dekan. Privremeno od biskupa Akšamovića 1940. imenovan na mjesto valpovačkog dekana, nakon odlaska župnika Marka Baličevića iz Valpova. Umro kao umirovljeni tvrđavski osječki župnik. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 181.; AŽV, E - VI. - A, 1575/1940 (10. rujna 1940.)
[303] Kasnije se ipak pokazalo da su neki svećenici odlučili nastaviti svoj rad u Pečuškoj biskupiji. Primjerice, Ivan Martinković, župnik u Marijancima dobio je dozvolu prijeći među kler Pečuške biskupije. Vidi: *KL*, br. 12, 1924., 143.; Isto je kasnije učinio i Ivan Trinn, čeminački župnik 1919. – 1926. Vidi: Arhiv župe Čeminac (dalje: AŽČ), *Historia domus. A laskafalui plebánia története 1897. évtől II. kötet.*, 47.
[304] *GBBS*, br. 23, 1923., 186.
[305] S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 69.

sjemeništu u Tvrđi“,[306] skupljajući se u sobi na prvom katu. Charvát je pozdravio biskupa „kratkim latinskim govorom, istaknuvši da su silom prilika otrgnuti od Pečuške biskupije koja ih je odgojila te preporuča u naklonost biskupovo svećenstvo i vjernike apost. administrature“. Biskup je odgovorio također na latinskom, „istaknuvši da je novo stanje zahtijevalo da dođu pod upravu kojega jugoslavenskog biskupa, a najnaravnije je da ih administrira biskup đakovački“ te ohrabrujući „prisutne, a i ostali kler da budu puni povjerenja i ljubavi naprama njemu jer administriraju isti narod kao što je onaj, koji je u njegovoj biskupiji“. Charvát navodi da je primopredaja trajala „dva sata i pol“, dok je zatim na biskupov poziv uslijedio objed „pri kojem je palo nekoliko srdačnih zdravica“, uz domaćinstvo Josipa Vražića,[307] ravnatelja sjemeništa.[308] Nakon toga zapisa Charvát je praktički prestao voditi bilješke u župnoj spomenici, što bi se moglo objasniti njegovim nezadovoljstvom donesenom odlukom o uspostavi AASSB-a pod upravom đakovačkoga biskupa, a to je implicitno moguće iščitati već iz njegova govora upućenoga Akšamoviću, no za konačnu potvrdu takve hipoteze ipak nedostaje neki konkretniji kasniji izvor.

Pitanje crkvene uprave nad dijelovima pograničnih župa čiji je teritorij presječen državnom granicom između Kraljevine SHS i Mađarske Sveta Stolica smatrala je riješenim, na način da je cjelokupni teritorij koji je pripao Kraljevini SHS stavljen pod upravu njezinih biskupa. To je vidljivo iz Lanovićeva pisma Odjeljenju za prosvjetu i vjere Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju. On u pismu iz prosinca 1923. zaključuje: „Biće s toga posao sada istih biskupa da u svojstvu Apostolskih Administratura a u sporazumu sa susednim inostranim Biskupima urede sva detaljna pitanja, koja se tiču teritorijalnog delokruga pograničnih župa /parohija/. Samo ako se ne bi mogao postići taj sporazum biće zvana da reši spor Vrhovna crkvena vlast u Rimu.“[309] Jasno je da se ta informacija odnosila i na područje AASSB-a pa je stoga pismo proslijeđeno i Biskupskom ordinarijatu u Đakovu.

Naposljetku, preostalo je uređenje položaja i načina djelovanja svećenstva koje se zateklo na području novonastalog AASSB-a pod Akšamovićevom upravom, a do tada je bilo pod isključivom upravom pečuškog biskupa. Stoga je Akšamović uputio dopis Biskupskom ordinarijatu u Pečuhu, s molbom da mu se što prije dostavi 80 primjeraka direktorija[310] Pečuške biskupije, u skladu s kojima bi svećenstvo s područja AASSB-a moglo uspostaviti

[306] Radi se o zgradi na današnjem Trgu Sv. Trojstva u osječkoj Tvrđi, gdje se nalazi Glazbena škola Franje Kuhača, a tada se nalazio biskupski đački konvikt (sjemenište).
[307] Josip Vražić (1876. – 1945.), zaređen za svećenika u Đakovu 1898. Prema: S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe,* 182.
[308] S. SRŠAN, *Povijest petrijevačke župe*, 181-182.
[309] SNAĐ, Spisi Apostolske administrature (dalje: AA), 14/1924 (18. prosinca 1923.)
[310] Direktorij je kalendar liturgijskih slavlja kroz godinu, koji se objavljuje za svaku biskupiju zasebno.

redoslijed dužnosti i raspored svetih misa.[311] Njegovu zahtjevu ubrzo je udovoljeno, o čemu se može saznati iz dopisa koji mu je upućen 4. siječnja 1924. iz Biskupskog ordinarijata u Pečuhu.[312]

Prvi javno vidljiv korak biskupa Akšamovića kao novoimenovanog apostolskog administratora AASSB-a bio je posjet župama na području Baranje krajem veljače 1924. O svojoj namjeri Akšamović pismom izvještava kotarskog poglavara (*sreskog načelnika*)[313] u Baranji, te navodi kako su njegovi „poslovi u biskupskoj rezidenciji neodgodive naravi"[314] pa se na putovanju ne može zadržati dulje od četiri dana. Stoga, kako bi utvrdio stanje na terenu, odlučuje posjetiti sljedeće župe: Dardu, Beli Manastir, Popovac i Batinu. Budući da Akšamović ima namjeru svoj posjet ograničiti na upoznavanje kotarskih poglavara i lokalnog klera, u pismu moli kotarskog poglavara da njegov put „pučanstvu ne bi objavljivao, pošto upoznavanje sa vjernicima iziskuje dulje vremena i više posla, što se sada obaviti ne može."[315] Na kraju pisma dodaje kako će po mogućnosti posjetiti predstavnike imanja Bilje i Kneževo.

Nekoliko dana zatim, na adresu Biskupskog ordinarijata stiže obavijest iz Ministarstva vjera kojom se izvještava o odluci Ministarstva unutarnjih poslova, Odjeljenja za Banat, Bačku i Baranju. Naime, ono je izdalo naredbu po kojoj uvjerenja o državljanstvu izdana od područnih vlasti na području Banata, Bačke i Baranje moraju biti ovjerena i odobrena od strane Ministarstva unutarnjih poslova, zato što se ono smatra nadležnim glede priznavanja državljanstva. Stoga uvjerenja o državljanstvu bez ovjere i odobrenja Ministarstva ne vrijede. Obavijest je potpisao Lanović, a Akšamović ga je primio 29. veljače 1924.[316] Naravno, obavijest se odnosila i na svećenstvo s područja Baranje.

Akšamović je odlučio pismeno izvijestiti Katoličko odjeljenje Ministarstva vjera „da su granice izmedju teritorija podvrgnutoga crkvenoj upravi djakovačkoga biskupa kao apostolskoga administratora od pečujske biskupije potpuno uredjene razgraničenjem državnih teritorija" te da „ne postoje, u pogledu crkvene administracije nikakovi sporovi na pograničkim župama." Što se tiče Baranjskog Petrovog Sela i Torjanaca, naselja koja su pripadala župi u Beremendu, ističe da je u tijeku proces osnivanja samostalnih crkvenih

[311] ABOP, 55/1923 (27. prosinca 1923.)
[312] ABOP, Ad 3993/1923 (4. siječnja 1924.)
[313] *Sresko načelstvo* predstavlja srpsku inačicu naziva za kotarsku oblast pa je tako i kotarski poglavar *sreski načelnik*. Inače, nije poznato o kojem se kotarskom poglavaru radi, jer u pismu nije naslovljen, a u vrijeme Kraljevine SHS južni dio Baranje bio je podijeljen na dva kotara – Darđanski i Batinski. Postoji mogućnost da je pismo istoga sadržaja upućeno obojici kotarskih poglavara poglavara u Baranji.
[314] SNAĐ, AA, 76/1924 (22. veljače 1924.)
[315] SNAĐ, AA, 76/1924 (22. veljače 1924.)
[316] SNAĐ, AA, 84/1924 (25. veljače 1924.)

općina, dok su u drugim pograničnim naseljima „samostalno uredjene župe neosporno odredjenim teritorijem, koji je danas u administrativnoj vezi sa upravom djakovačkoga biskupskoga Ordinarijata.“[317]

Prvi službeni pastirski pohod[318] teritorija koji su mu pripali kao apostolskom administratoru Akšamović je obavio u svibnju 1924. na području sjeverne Slavonije. O tome u *GBBS*-u izvještava Ivan Sečkar,[319] koji govori o velikom veselju tamošnjeg svećenstva i naroda povodom Akšamovićeva posjeta. Posebno ističe kako je veselje naroda dodatno uvećano iz razloga što „nakon toliko stoljeća dolazi vrhovni duhovni pastir njegove krvi i jezika, prvi hrvatski biskup, koji u svom srcu nosi iste nacionalne ideale kao i on.“[320] Sečkar navodi da je biskup tom prilikom posebnu pažnju poklanjao propovijedima, vjerskom odgoju mladeži, te prosvjetnom, gospodarskom i kulturnom stanju naroda.[321]

Kanonsku vizitaciju u sjevernoj Slavoniji Akšamović je započeo u župi Petrijevci. Prvo je posjetio petrijevačku filijalu Josipovac, a zatim je nastavio put u Petrijevce. Sljedeće jutro posjetio je filijalu Satnicu, gdje su postojali određeni pokušaji prevođenja vjernika u novoosnovanu Starokatoličku crkvu.[322] Stoga je vjernicima „protumačio u čemu se sastoji taj pokret, učvrstio ih u vjeri i ostavio ih sretne i zadovoljne.“[323] Potom se vratio u sijelo župe, održao svetu misu, udijelio krizmu, te posjetio nekolicinu seoskih kuća.

Napokon, istoga dana poslijepodne, Akšamović je krenuo sa svojom pratnjom prema Čepinu, gdje je također naišao na svečan doček. Protokol posjeta tekao je otprilike kao i u Petrijevcima; uključena je bila sveta misa, krizma, posjet školi, mjesnim oblastima, prosvjetnim i karitativnim društvima te nekolicini stanovnika. Sličan scenarij odvijao se u župi Brođancima i njezinoj filijali Habjanovcima, kao i u Bizovcu, te redom ostalim mjestima sjeverne Slavonije koja je apostolski administrator posjetio na svome putu. Prema Sečkarovu izvještaju, Akšamovića je gotovo u svakom selu dočekivala masa naroda,

[317] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., AA, 119/1924 (21. ožujka 1924.)
[318] Kanonska vizitacija (pastirski pohod) u crkvenoj terminologiji označava pohod nekog crkvenog poglavara osobama i institucijama za koje je izravno odgovoran.
[319] Ivan Sečkar (1892. – 1962.), svećenik Đakovačke biskupije, doktorirao u Beču 1918., profesor na teološkom studiju u Đakovu. Politički aktivan u Hrvatskoj pučkoj stranci (dalje: HPS-u), uređivao *Đakovačke pučke novine* 1920. – 1923. i tjednik *Istina* 1946., dugogodišnji suradnik *GBBS*. Prema: Branko OSTAJMER – Ivana HORBEC, „Institut sv. Augustina (*Frintaneum*) u Beču i pitomci iz Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 38, br. 73, 2014., 85-111.
[320] Ivan SEČKAR, „Pastirski pohod sjeverne Slavonije“, *GBBS*, br. 13, 1924., 101.
[321] I. SEČKAR, „Pastirski pohod sjeverne Slavonije“, 100-101.
[322] Hrvatska starokatolička crkva (dalje: HSC), osnovana i zakonski priznata 1923. u Kraljevini SHS. U vrijeme NDH zakonski joj je zabranjeno djelovanje, a od 1945. obnovila je djelovanje, no u znatno otežanim uvjetima i uz oduzimanje imovine. Danas je službeno priznata u Republici Hrvatskoj i broji nekoliko stotina pripadnika, uglavnom u Zagrebu i Šaptinovcima u Slavoniji. Na čelu joj je bio biskup Marko Kalogjera. Više riječi o njezinom djelovanju na području AASSB-a bit će u poglavlju „*Žuti pokret* i Hrvatska starokatolička crkva na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju“.
[323] I. SEČKAR, „Pastirski pohod sjeverne Slavonije“, 101.

okićene kuće, narodne nošnje, slavoluk i vatrogasna glazba, a pojedine župe priređivale su bakljadu i vatromet. U program dočeka često su bili uključeni i pozdravni govori.[324]

Pitanje isplate dodatka na skupoću za župno svećenstvo u dijelu Baranje koji je Trianonskim ugovorom pripao Kraljevini SHS riješeno je tek u lipnju 1924.,[325] premda je, primjerice, pitanje isplate dodatka na skupoću za svećenstvo na ostalim crkvenim službama u Đakovačkoj biskupiji riješeno još 16. rujna 1920.[326]

U proljeće 1924. potegnuto je pitanje razgraničenja fundacijske imovine Kraljevine SHS s Mađarskom, prema članku 249., točki 6. Trianonskog ugovora. Stoga je u rujnu iste godine referent Ministarstva vjera Kraljevine SHS Augustin Čičić[327] obavijestio Akšamovića o dosadašnjem tijeku pregovora. Čičić je također obavljao dužnost člana eksperta Ministarstva vjera u Komisiji za razgraničenje fundacijske imovine s Mađarskom. On navodi da je, pored podjele čisto crkvene imovine kojom su upravljale crkvene vlasti na bivšim zajedničkim crkvenim teritorijima, pitanje vjersko-prosvjetnih fundacija još teže i kompliciranije, s obzirom na činjenicu da se fundacijskom imovinom rukovalo u bivšoj zajedničkoj prijestolnici, u kojoj su ostale sve zakladne knjige i podatci.[328]

Čičić smatra kako bi stoga bilo logično da mađarska vlada načini spisak fundacija koje bi se u cijelosti ili u pripadajućem dijelu izručile Kraljevini SHS. Međutim, mađarska strana nije imala namjeru obaviti taj posao pa je on preostao Komisiji za razgraničenje fundacijske imovine. Nadalje, Čičić u pismu navodi da je Komisija tijekom pregovora naišla na knjigu iz 1911. u kojoj su pobrojane sve kulturne i humanitarne ustanove u bivšoj Ugarskoj, na osnovu koje je sačinjen spisak potraživanja od Mađara. Isti je spisak bio uručen mađarskoj vladi, a pregovori odgođeni za jesen zbog godišnjih odmora. Budući da se očekivao nastavak pregovora, Čičić je od Akšamovića tražio da ga što hitnije obavijesti o eventualnim fundacijama osnovanima od strane državljana Kraljevine SHS i namijenjenima katolicima na području AASSB-a, za koje je saznao tijekom dosadašnjeg obavljanja dužnosti apostolskog administratora. Taj je zahtjev upućen kako fundacije ne bi ostale u Mađarskoj, već se prenijele u Kraljevinu SHS.[329]

---

[324] I. SEČKAR, „Pastirski pohod sjeverne Slavonije“, 101-102.
[325] AJ, Budžeti i krediti gotovinske verske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i Baranji, 285/1920 (17. lipnja 1924.); radi se o iskazu na čijoj prednjoj stranici stoji: „preko sveštenika na skup. dodatak prema rješenju Ministarskog Savjeta Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca od 23. novembra 1919. V. broj 6488, ali samo ovlaštenicima onoga dijela Baranje, koji po mirovinskom ugovoru pripadaju našemu kraljevstvu.“ Iz iskaza je vidljivo da su, uz katoličko župno svećenstvo, dodatci na skupoću tada isplaćeni pravoslavnim i reformatskim svećenicima s područja južne Baranje. Dodatci na skupoću odnosili su se na razdoblje od 1. listopada 1919. do 30. lipnja 1920.
[326] AJ, Budžeti i krediti gotovinske verske uprave u Hrvatskoj i Slavoniji i Baranji, 285/1920 (16. rujna 1920.)
[327] Fra Augustin Čičić (1889. – 1955.), hrvatski pjesnik, književni kritičar i političar.
[328] SNAĐ, AA, 289/1924 (8. rujna 1924.)
[329] SNAĐ, AA, 289/1924 (8. rujna 1924.)

Čičić je dobio Akšamovićev odgovor, u kojemu potonji daje do znanja kako je imenovao dvojicu delegata koji su u Pečuhu predstavljali Biskupski ordinarijat u Đakovu. Njihov je zadatak bio na licu mjesta izvidjeti situaciju oko misnih i pobožnih fundacija kod pojedinih župa s područja AASSB-a, zaklade za uzdržavanje nemoćnih svećenika, te zaklade Sjemeništa. Međutim, niti nakon njihova povratka biskup nije dobio potrebne podatke, pa stoga nije mogao formulirati potraživanje od Mađarske. Osim toga, pečuški biskup Zichy protivio se provedbi bilo kakve diobe, jer se smatrao zakonitim biskupom krajeva kojima je upravljao Akšamović kao apostolski administrator.[330]

Akšamović u svome odgovoru navodi kako visina rate za pojedinu župu na prostoru AASSB-a u svrhu misnih i pobožnih zaklada iznosi 50 000 mađarskih forinta. Ukoliko bi Mađarska dio ukupnih prihoda predala AASSB-u, ističe da bi ih utrošio na Sjemenište i prenoćište. Naposljetku, zaključuje da će nakon izračuna ukupnih prihoda Sveta Stolica morati odlučiti hoće li doći do diobe te navodi da će se onda „istom moći i morati znati za detaljniji iznos svota koje bi amo pripale.“[331]

U međuvremenu, krajem rujna 1924. apostolski administrator za Bačku,[332] Lajčo Budanović,[333] poslao je Katoličkom odjeljenju Ministarstva vjera Kraljevine SHS predstavku u kojoj iznosi i pojašnjava dva temeljna problema kod razgraničenja fundacijske imovine: pravo patronata kod erarskih župa, te pitanje podjele crkvenih zemljišta. Prijepis svoje predstavke proslijedio je Akšamoviću. Budanović tvrdi kako patronat tereti mađarsku državu, te prilaže spisak župa na području Bačke, kod kojih je sve do 1919. prava i dužnosti vršilo ugarsko ministarstvo. Međutim, navodi i sljedeće: „Privatno sam pak bio izvješćen da je kalački ordinarijat još i poslije sklapanja mirovnog ugovora g. 1920. – 22. svako naimenovanje župnika prethodno podastrao mađarskom Ministarstvu, i ovo je prezentiralo duhovnoj vlasti svoga kandidata, pozivajući se na to, da se po crkvenom pravu još Mađarsko Ministarstvo ima smatrati zaštitnikom istih župa.“[334]

Naime, na području tih župa država je imala svoj posjed te je zidala crkvu i župu pa je stekla patronatsko pravo. Tako je državu obvezivala dužnost uzdržavanja crkve i župnog

[330] SNAĐ, AA, 289/1924 (1. listopada 1924.)
[331] SNAĐ, AA, 289/1924 (1. listopada 1924.)
[332] Bačka apostolska administratura utemeljena je 1923., a apostolskim administratorom imenovan je Lajčo Budanović. On je postao biskupom 1927., no na teritoriju Bačke apostolske administrature utemeljena je Subotička biskupija tek 1968., a njezinim prvim biskupom imenovan je Matiša (Matija) Zvekanović. Prema: http://www.suboticka-biskupija.info/povijest.php (posljednji pristup: 17. travnja 2015.)
[333] Lajčo (Ljudevit) Budanović (1873. – 1958.), od 1923. upravitelj Bačke apostolske administrature, a od 1927. naslovni biskup. Prava rezidencijalnog biskupa dobiva od Svete Stolice 1939. Tijekom Drugoga svjetskog rata neko vrijeme interniran u Budimpešti, a od 1946. ponovno dolazi na mjesto upravitelja Bačke apostolske administrature. Poticao kulturni i prosvjetni rad hrvatskih društava te osnivanje medija.
[334] SNAĐ, AA, 289/1924 (26. rujna 1924.)

stana jer je kao patronat crkve dobila od kralja – glavnog zaštitnika crkve, posjede i pravo na potrošarine (*iura regalia*) na tim posjedima. Iako je država prodala neke posjede, zadržala je teret patronata iz državnog proračuna. Budanović u pismu zaključuje kako se Mađarska ne može odreći toga tereta i dužnosti patronata pa stoga Kraljevina SHS treba preuzeti taj teret i tražiti odštetu.[335]

Nadalje, iznosi konkretan primjer problema koji nastaje prilikom imenovanja župnika na području Bačke: „Poslije mojega naimenovanja apostolskim administratorom od godine 1923. nisam se obratio na mađarsko ministarstvo, npr. kada se je ispraznila župa u Odžacima, da župnika prezentira, nego sam kandidate poslao preko Ministarstva vjera visokom Ministarstvu šuma i ruda SHS, jer su šumski posjedi, koje tereti dužnost patronata, prešli u rukovanje ovoga Ministarstva. Al Ministarstvo šuma i ruda SHS nije htjelo poslati uopće nikakvu prezentu, jer nije htjelo preuzeti pravo patronata. Po tom dakle pravo patronata ostaje sa svim teretima pri Ministarstvu financija i poljoprivrede u Mađarskoj, a moglo bi se oprostiti de jure samo tako ako bi se ovo pravo predalo, tj. ako bi se dala otkupnina, budući da je de facto neumjesno da u našoj državi vanjska vlast vrši ovo pravo, da podastire za imenovanje javnopravne namještenike; ovo pravo se ima preuzeti i na vršenje se predati ili visokom Ministarstvu ili crkvenoj vlasti.“[336]

U pismu se govori o trideset župa s područja Bačke, koje su trebale zahtijevati odštetu od mađarskog erara jer je on unovčio i upotrijebio zemljište koje je služilo za uzdržavanje crkve i župnog stana. Budanović je tvrdio kako takvih župa ima i na području Banata, Baranje i Prekomurja. Što se tiče podjele crkvenih zemljišta, Budanović je istaknuo kako će se zajednička imovina Kaločke nadbiskupije dijeliti u omjeru 70 % – 30 %, gdje bi Bačka apostolska administratura dobila 70 %. Također navodi da su podjelu obavile i druge apostolske administrature.[337]

Naposljetku, traži od Čičića kao referenta Ministarstva vjera da sva istaknuta pitanja budu iznesena Komisiji za razgraničenje fundacijske imovine, jer je ona imala u planu okončati svoj rad tijekom jeseni 1924., dok crkvena komisija do tada praktički ne će ni započeti. U suprotnome, državljani Kraljevine SHS katoličke vjeroispovijesti bit će materijalno oštećeni, zato što će nakon početka rada crkvene komisije svaki zahtjev od strane biskupija u Kraljevini SHS biti bespredmetan jer se ne će moći provesti.[338]

[335] SNAĐ, AA, 289/1924 (26. rujna 1924.)
[336] SNAĐ, AA, 289/1924 (26. rujna 1924.)
[337] SNAĐ, AA, 289/1924 (26. rujna 1924.)
[338] SNAĐ, AA, 289/1924 (26. rujna 1924.)

2. 1. 2. Šematizam Đakovačke biskupije iz 1924.

Prvi šematizam[339] Đakovačke ili bosanske i srijemske biskupije u razdoblju referentnom za ovaj rad objavljen je 1924. u Đakovu, a uključivao je i područje AASSB-a u zasebnom poglavlju.[340] Prema podatcima koji se ondje nalaze, moguće je načiniti informativnu tablicu s osnovnim i statističkim podatcima za pojedine župe te zbirnu tablicu za područje čitavoga AASSB-a.[341]

Tablica 1. Broj vjernika i raspored osoblja po dekanatima i župama AASSB-a 1924.

Crkvenoadministrativna jedinica	**Upravitelj**	**Broj katolika**
Donjomiholjački dekanat	*Carolus Erdélyi, dekan*	*18877*
Donji Miholjac, župa	Carolus Erdélyi, župnik	4907
Marijanci, župa	Joannes Horvat, župnik	2210
Podgajci, župa	Antonius Matay, župnik	3262
Radikovci, župa	Josephus Zserdin, župnik	2184
Šljivoševci, župa	Stephanus Csizmadia, župnik	2638
Veliškovci, župa	Stephanus Deutschbauer, župnik	1528
Viljevo, župa	Antonius Adjić, župnik	2148
Valpovački dekanat	*Ladislaus Charvat, dekan*	*26913*
Bizovac, župa	Michael Horvat, župnik	2544
Brođanci, župa	Antonius Milfajt, župnik	3213
Čepin, župa	Michael Šandrk, župni upravitelj	3244
Harkanovci, župa	Eugenius Kubeša, župni upravitelj	3412
Petrijevci, župa	Ladislaus Charvat, župnik	4068
Valpovo, župa	upražnjeno mjesto	10432
Darđanski dekanat	*Carolus Eröss, dekan*	*18184*
Baranjsko Petrovo Selo, župa	Josephus Remigius Revész, espositor	1188

[339] Crkveni šematizmi predstavljaju vrijedan i prilično pouzdan izvor pozitivističkih podataka o nekoj crkvenoadministrativnoj cjelini (nadbiskupiji, biskupiji, apostolskoj administraturi, redovničkoj provinciji). Ondje se u pravilu mogu pronaći podatci o unutarnjem crkvenoadministrativnom ustroju i diobi hijerarhijski viših cjelina, broju i imenu župa te župnih crkava, njihovoj kratkoj povijesti, broju katolika po župama, imenima, funkcijama i teritorijalnom rasporedu klera i sl., ovisno o opsegu pojedinog šematizma.
[340] *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, 53-59.
[341] Imena osoba u tablici navedena su u latiniziranom obliku, kao i u šematizmu.

Bilje, župa	Stephanus Glück, župnik	2240
Čeminac, župa	Joannes Trinn, župnik	2924
Darda, župa	Alexander Gaál, župnik	2180
Kneževi Vinogradi, župa	Joannes Alagić, župnik	4274
Luč, župa	Carolus Eröss, župnik	1541
Petlovac, župa	Lucas Terzić, župni upravitelj	1190
Torjanci, kapelanija[342]	Franciscus Navračić, župnik	700
Zmajevac, župa	Matthias Weyer, župnik	1947
Branjinvrški dekanat	*Aloysius Zádor, dekan*	*16963*
Batina, župa	Andreas Czindery, župni upravitelj	2425
Beli Manastir, župa	Theodorus Klein, župnik	2244
Branjina, župa	Stephanus Kristanić, župnik	968
Branjin Vrh, župa	Gejza Friedrich, župnik	1608
Draž, župa	Joannes Perhač, župni upravitelj	3478
Duboševica, župa	Emericus Moyzis, župnik	1650
Popovac, župa	Aloysius Zádor, župnik	3530
Topolje, župa	Michael Živko, župnik	1060

Tablica 2. Zbirni podatci za AASSB 1924.

Broj dekanata	4
Broj katoličkih vjernika	80937
Broj župa	29
Broj kapelanija	1
Broj župnika i župnih upravitelja	30
Broj župnih suradnika	4
Broj svećenika koji nedostaju	2
Ukupni broj svećenika	35

2. 1. 3. Šematizam Đakovačke biskupije iz 1928.

[342] Kapelanija u crkvenoadministrativnom smislu označava lokalnu teritorijalno-upravnu jedinicu između razine filijale i razine župe. Samostalna kapelanija Torjanci osnovana je 1920. Prema: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 98.

Šematizam Đakovačke biskupije iz 1928. sadržajno je bogatiji i informativniji od prethodnoga iz 1924. Naime, osim imena pojedinih župa, njihovih upravitelja i broja vjernika po župama, u njemu su sadržane informacije o godini izgradnje župne crkve, godini osnutka župe, župnom patronu, uporabnim jezicima, broju vjernika po župnim filijalama i sl. Također, šematizam u zasebnom poglavlju uključuje područje AASSB-a.[343] Osim toga, tu su i podatci o umrlim svećenicima između objave dvaju šematizama, s posebnim odjeljkom za područje AASSB-a[344] te podatci o broju vjernika, župa i svećenika na području svih četiriju dekanata AASSB-a.[345] Na temelju tih podataka izrađene su sljedeće tablice s osnovnim informacijama i statističkim podatcima o pojedinim župama te zbirna tablica za područje čitavoga AASSB-a.[346]

U odnosu na podatke iz prethodnog biskupijskog šematizma nema važnijih promjena, izuzev rasporeda osoblja u pojedinim župama. Ukupni broj katolika na području AASSB-a stagnira, odnosno ne mijenja se bitnije, što se u prvom redu može objasniti ukupnim ljudskim gubitcima u razdoblju Prvoga svjetskog rata, od kojih se to područje sve do tada još uvijek nije stiglo oporaviti.

Tablica 3. Broj vjernika i raspored osoblja po dekanatima i župama AASSB-a 1928.

Crkvenoadministrativna jedinica	**Upravitelj**	**Broj katolika**
Donjomiholjački dekanat	*Antonius Matay, dekan*	*17511*
Donji Miholjac, župa	Carolus Erdélyi, župnik	4778
Marijanci, župa	Ioannes Horváth, župnik	1764
Podravski Podgajci, župa	Antonius Matay, župnik	2876
Radikovci, župa	Ioseph Zserdin, župnik	2208
Šljivoševci, župa	Stephanus Csizmadia, župnik	2660
Veliškovci, župa	Stephanus Deutschbauer, župnik	1398
Viljevo, župa	Antonius Adjić, župnik	1827
Valpovački dekanat	*Ladislaus Charvat, dekan*	*28540*

[343] *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum necnon administraturae apostolicae Baraniae et Slavoniae septentrionalis*, 123-145.
[344] *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum necnon administraturae apostolicae Baraniae et Slavoniae septentrionalis*, 147.
[345] *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum necnon administraturae apostolicae Baraniae et Slavoniae septentrionalis*, 152-153.
[346] Imena osoba u tablici navedena su u latiniziranom obliku, istovjetno kao i u šematizmu. Neka su imena različito zabilježena u odnosu na prethodni šematizam iz 1924.

Bizovac, župa	Slavko Požlep, župni upravitelj	2598
Brođanci, župa	Antonius Milfajt, župnik	3089
Čepin, župa	Michael Živko, župnik	4270
Harkanovci, župa	Eugenius Kubeša, župnik	4042
Petrijevci, župa	Ladislaus Charvat, župnik Mathias Kretonić, župni vikar	3956
Valpovo, župa	Marcus Baličević, župnik Stephanus Lovrić, župni vikar	10585
Darđanski dekanat	*Carolus Eröss, dekan*	*18785*
Baranjsko Petrovo Selo, župa	Michael Šandrk, župni upravitelj	2519
Bilje, župa	Stephanus Glück, župnik	1821
Čeminac, župa	Leopoldus Kozmar, župnik	3120
Darda, župa	Alexander Gaál, župnik	2220
Kneževi Vinogradi, župa	Ioannes Alagić, župnik	3586
Luč, župa	Carolus Eröss, župnik	1434
Petlovac, župa	Lucas Terzić, župni upravitelj	1261
Torjanci, kapelanija	Michael Šandrk, župni upravitelj	704
Zmajevac, župa	Vladoje Hanauska, župni upravitelj	2120
Branjinvrški dekanat	*Theodorus Klein, dekan*	*15868*
Batina, župa	Ioseph Radičev, župni upravitelj	2425
Beli Manastir, župa	Theodorus Klein, župnik	1804
Branjina, župa	Stephanus Kristanić, župnik	928
Branjin Vrh, župa	Geysa Fridrik, župnik	1608
Draž, župa	Andreas Czindery, župni upravitelj	2899
Duboševica, župa	Emericus Moyzis, župnik	1540
Popovac, župa	Aloisius Zádor, župni upravitelj	3550
Topolje, župa	Ioseph Révész, župni upravitelj	1114

Tablica 4. Godine osnutka župa na području AASSB-a prema šematizmu iz 1928.

Župa	**Godina osnutka župe**
Donji Miholjac	1738. (obnovljena župa)
Marijanci	1746.
Podravski Podgajci	1795. (posvećena crkva)

Radikovci	1789.
Šljivoševci	1767.
Veliškovci	1840.
Viljevo	1789.
Bizovac	1789.
Brođanci	1747.
Čepin	1898.
Harkanovci	1816. (prenesena iz Koške)
Petrijevci	1754. (izgrađena crkva)
Valpovo	1688. (obnovljena župa)
Baranjsko Petrovo Selo	1923.
Bilje	1758.
Čeminac	1789.
Darda	1717.
Kneževi Vinogradi	1851.
Luč	1722.
Petlovac	1861.
Torjanci	1920. (kapelanija)
Zmajevac	1752.
Batina	1780.
Beli Manastir	1852.
Branjina	1873.
Branjin Vrh	1773.
Draž	1842. (izgrađena crkva)
Duboševica	1846.
Popovac	1789.
Topolje	1755.

Tablica 5. Raspored patrona i uporabnih jezika po dekanatima i župama AASSB-a 1928.

Donjomiholjački dekanat		
Župa	**Patron**	**Uporabni jezici**
Donji Miholjac	društvo Podravina	hrvatski

Marijanci	društvo Podravina	hrvatski
Podravski Podgajci	društvo Podravina	hrvatski
Radikovci	društvo Podravina	hrvatski
Šljivoševci	društvo Podravina	hrvatski
Veliškovci	Rudolphus Normann de Ehrenfels[347]	hrvatski i njemački
Viljevo	religijski fond[348]	hrvatski
Valpovački dekanat		
Župa	**Patron**	**Uporabni jezici**
Bizovac	religijski fond	hrvatski i djelomično njemački
Brođanci	vlastelinstvo Bizovac-Petrijevci[349]	hrvatski
Čepin	Adalbertus Adamovich de Čepin[350]	hrvatski
Harkanovci	Rudolphus Normann de Ehrenfels	hrvatski
Petrijevci	Našička tvornica tanina i paropila u Zagrebu d. d.[351]	hrvatski, njemački i mađarski
Valpovo	Rudolphus Normann de Ehrenfels	hrvatski
Darđanski dekanat		
Župa/kapelanija	**Patron**	**Uporabni jezici**
Baranjsko Petrovo Selo	nema	hrvatski i mađarski
Bilje	Državno dobro Belje[352]	njemački i mađarski
Čeminac	slobodna biskupska vlast[353]	njemački
Darda	slobodna biskupska vlast	njemački i mađarski

[347] Grof Rudolph Normann Ehrenfelški (1857. – 1942.), valpovački vlastelin.
[348] Radi se o Vjerozakonskoj zaklada koja je vršila patronat prema župama.
[349] Vlastelinstvo Bizovac-Petrijevci, nastalo razdvajanjem od valpovačkog vlastelinstva.
[350] Ivan Albrecht barun Adamovich (1866. – 1929.), župan Virovitičke županije 1914. – 1918. i suvlasnik Tenja. Prema: Mladen OBAD-ŠĆITAROCI – Bojana BOJANIĆ-OBAD-ŠĆITAROCI, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, 1998., 397.
[351] Našička tvornica tanina i paropila d.d., osnovana je 1895. Sjedište tvrtke bilo je u Zagrebu, a društvo se bavilo iskorištavanjem i prodajom svih mogućih vrsta drva, proizvodnjom tanina i parketa. Nakon stvaranja FNRJ provedena je nacionalizacija tvrtke, a zatim i njezina likvidacija.
[352] Državno dobro Belje, dio baranjskog vlastelinstva koje je pod istim imenom egzistiralo i funkcioniralo u Baranji od vremena nakon oslobođenja Baranje od osmanske vlasti sve do 1918., najprije pod upravom Eugena Savojskog, a potom vladarske obitelji Habsburg. Posljednji privatni vlasnik vlastelinstva za vremena dok je Baranja bila u sastavu Austro-Ugarske Monarhije bio je nadvojvoda Fridrik Habsburški. U novim povijesnim i političkim okolnostima nakon Prvoga svjetskog rata veći dio toga vlastelinstva prešao je u posjed Kraljevine SHS i njezinih sljednica te djelovao pod upravom države.
[353] Lat. *liberae collationis episcopalis* – „slobodna biskupska vlast"; također i „župa slobodnog podjeljenja". Prema: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 11. Termin se odnosi na župe koje nisu imale patrona (pokrovitelja), već su se nalazile isključivo pod izravnom biskupskom vlašću.

Kneževi Vinogradi	slobodna biskupska vlast	mađarski, njemački i hrvatski
Luč	Državno dobro Belje	hrvatski
Petlovac	slobodna biskupska vlast	njemački, mađarski i hrvatski
Torjanci	slobodna biskupska vlast	hrvatski i njemački
Zmajevac	vlastelinstvo Belje[354]	mađarski i njemački
Branjinvrški dekanat		
Župa	**Patron**	**Uporabni jezici**
Batina	vlastelinstvo Belje	hrvatski, mađarski i njemački
Beli Manastir	slobodna biskupska vlast	njemački
Branjina	slobodna biskupska vlast	njemački
Branjin Vrh	Državno dobro Belje	hrvatski
Draž	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Duboševica	Državno dobro Belje	hrvatski
Popovac	Državno dobro Belje	hrvatski, njemački i mađarski
Topolje	Državno dobro Belje	hrvatski

Tablica 6. Broj crkava, kapelica i svećenika na području četiriju dekanata AASSB-a 1928.

Dekanat	Broj župa	Broj filijala	Broj svećenika
Donjomiholjački dekanat	7	7	8
Valpovački dekanat	6	9	8
Darđanski dekanat	8 (+ 1)[355]	5	8
Branjinvrški dekanat	8	2	8

Tablica 7. Zbirni podatci za AASSB 1928.

[354] Vlastelinstvo Belje, ustanovljeno po oslobođenju Slavonije i Baranje od osmanske vlasti te dodijeljeno princu Eugenu Savojskom 1699. Nakon što je Savojski 1736. umro bez nasljednika, vlastelinstvo Belje pripalo je Dvorskoj komori. Marija Terezija 1780. darovala je vlastelinstvo Belje svojoj kćeri Mariji Kristini, udanoj za vojvodu Alberta Sachsen-Teschena. Nakon što je vojvoda 1822. umro bez potomaka, vlastelinstvo Belje prelazi u ruke obitelji Habsburg kao majoratsko dobro. Nakon Prvoga svjetskog rata Beljsko vlastelinstvo većim je dijelom ostalo na području Kraljevine SHS/Jugoslavije te je nacionalizirano.

[355] Broj u zagradi označava Torjance, jedinu kapelaniju na području Darđanskog dekanata i cjelokupnoga AASSB-a.

Broj dekanata	4
Broj katoličkih vjernika	80704
Broj župa	29
Broj kapelanija	1
Broj župnika i župnih upravitelja	29
Broj župnih suradnika	2
Broj kateheta	1
Ukupni broj svećenika	32

2. 1. 4. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1939.

Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1939., koji je uredio Krunoslav Draganović, predstavlja najpotpuniji prikaz stanja u Katoličkoj crkvi u Kraljevini Jugoslaviji između dvaju svjetskih ratova. Uz uobičajene statističke tablice te podatke o župama i kleru, tu su i opći informativni tekstovi koji se tiču Svete Stolice i vrhovne crkvene uprave, zatim pojedinačno svake biskupije i redovničke zajednice te naposljetku Zavoda sv. Jeronima u Rimu, kao i osnovni podatci o iseljeničkoj pastvi i katoličkom tisku. Sve u svemu, radi se o najbogatije opremljenom katoličkom šematizmu između dvaju svjetskih ratova.

U sklopu poglavlja o Đakovačkoj biskupiji („Bosansko-srijemska biskupija sa sjedištem u Đakovu i Apostolska administratura Baranje i sjeverne Slavonije“) nalaze se i podatci o AASSB-u. Ondje, između ostaloga, u uvodnom povijesnom osvrtu stoji: „Poslije Svjetskog rata povjerava Sv. Stolica đakovačkom biskupu kao apostolskom administratoru one dijelove Pečujske biskupije, koji ostadoše pod Jugoslavijom. Prema Konkordatu od g. 1935., koji nije stupio na snagu, imali su ti dijelovi biti stalno pripojeni Đakovačkoj biskupiji (četiri dekanata u Slavoniji i Baranji).“[356]

Uspoređujući ga s prethodno korištenim parcijalnim biskupijskim šematizmima iz 1924. i 1928., ovaj opći šematizam sadrži nešto širi spektar podataka na temelju kojih je također moguće načiniti tablice s osnovnim informacijama i statističkim podatcima o pojedinim župama na prostoru AASSB-a.[357] Iz podataka koji su u njemu izneseni vidljivo je kako je u međuvremenu na području AASSB-a došlo do određenih promjena. Naime, broj

[356] *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 82.

[357] Uočljive su različite grafijske varijante bilježenja osobnih imena župnika u šematizmima, u ovom slučaju slaveniziranih, no odstupanja nisu drastična i krajnje neprepoznatljiva da bi zahtijevala zasebno tumačenje za svaku pojedinu osobu. Do slične pojave dolazi i u kanonskim vizitacijama.

katolika porastao je za nešto više od pet tisuća u odnosu na biskupijski šematizam iz 1928., a osnovana je i nova samostalna kapelanija u Kneževu.[358]

Tablica 8. Broj vjernika i raspored osoblja po dekanatima i župama AASSB-a 1939.

Crkvenoadministrativna jedinica	**Upravitelj**	**Broj katolika[359]**
Donjomiholjački dekanat	*Stjepan Csizmadia, dekan*	*18508 + 56*
Donji Miholjac, župa	Ivan Vajda, župnik	4958 + 52
Marijanci, župa	Ivan Horvath, župnik	1974 + 15
Podravski Podgajci, župa	Antun Milfajt, župni upravitelj	2896 + 1
Radikovci, župa	Josip Zserdin, župnik	2387 + 2
Šljivoševci, župa	Stjepan Csizmadia, župnik	2917 + 5
Veliškovci, župa	Stjepan Deutschbauer, župnik	1521 + 3
Viljevo, župa	Josip Radičev, župnik	1855 + 28
Valpovački dekanat	*Marko Baličević, dekan*	*29688 + 39*
Bizovac, župa	Slavko Požlep, župnik	2872 + 6
Brođanci, župa	Ivan Ivančić, župnik	3317 + 1
Čepin, župa	Mijo Živko, župnik	4350
Harkanovci, župa	Eugen Kubeša, župnik	4145
Petrijevci, župa	Aco Mitrović, župni upravitelj	4219 + 17
Valpovo, župa	Marko Baličević, župnik Franjo Štamberger, kapelan	10785 + 15
Darđanski dekanat	*Luka Terzić, dekan*	*19481 + 16*
Baranjsko Petrovo Selo, župa	Peter Breitenbach, župni upravitelj	2530
Bilje, župa	Stjepan Glück, župnik	1840
Čeminac, župa	Ivan Sekula, župni upravitelj	3300
Darda, župa	Aleksandar Gaal, župnik	2240
Kneževi Vinogradi, župa	Andrija Czindery, župni upravitelj	3599
Luč, župa	Stjepan Brunner, župni upravitelj	1572
Petlovac, župa	Luka Terzić, župnik	1427 + 1
Torjanci, samostalna	upravlja župnik iz Baranjskog	800

[358] Kneževo, naselje u Baranji, danas u sastavu općine Popovac.
[359] Prvi broj označava prisutne, a drugi privremeno odsutne vjernike izvan države.

kapelanija	Petrovog Sela	
Zmajevac, župa	upravlja župnik iz Batine	2173 + 15
Branjinvrški dekanat	*Teodor Klein, dekan*	*17808 + 4*
Batina, župa	Zvonimir Krasnik, župnik	2567
Beli Manastir, župa	Teodor Klein, župnik	2025
Branjina, župa	Stjepan Jalovac, župni upravitelj	2228 + 2
Branjin Vrh, župa	Geza Fridrik, župnik	1702
Draž, župa	Josip Kopilović, župni upravitelj	2928
Duboševica, župa	Franjo Hlobik, župni upravitelj	2090
Kneževo, samostalna kapelanija[360]	upravlja župnik iz Duboševice	524 + 2
Popovac, župa	Vladoje Hanauska, župnik	2596
Topolje, župa	Josip Revesz, župnik	1148

Tablica 9. Godine osnutka župa na području AASSB-a prema šematizmu iz 1939.[361]

Župa	**Godina osnutka župe**
Donji Miholjac	1722. (obnovljena župa)
Marijanci	1754.
Podravski Podgajci	1795. (posvećena crkva)
Radikovci	1789.
Šljivoševci	1822. (izgrađena crkva)
Veliškovci	1840.
Viljevo	1789.
Bizovac	1789.
Brođanci	1798. (izgrađena crkva)
Čepin	1898.
Harkanovci	1816. (prenesena iz Koške)
Petrijevci	1723.

[360] Samostalna kapelanija u Kneževu osnovana je 1936. Prema: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 98.

[361] Godine osnutka pojedinih župa na području AASSB-a razlikuju se u *Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji* u odnosu na šematizam Đakovačke biskupije iz 1928. S obzirom na to da u objema publikacijama nije definirano kojim su se izvorima njihovi urednici služili prilikom navođenja godina osnutka, nije moguće utvrditi preciznost tih podataka. Osim toga, ti podatci nisu od presudne važnosti za prirodu ove studije, no ovdje se ipak tablično iznose obje varijante, radi olakšanog pristupa podatcima u nekim budućim istraživanjima koja bi mogla razriješiti te dvojbe.

Valpovo	1688.
Baranjsko Petrovo Selo	1923.
Bilje	1758.
Čeminac	1789.
Darda	1717.
Kneževi Vinogradi	1851.
Luč	1722.
Petlovac	1856.
Torjanci	1920. (kapelanija)
Zmajevac	1752.
Batina	1728.
Beli Manastir	1852.
Branjina	1874.
Branjin Vrh	1782.
Draž	1712.
Duboševica	1846.
Kneževo	1936. (kapelanija)
Popovac	1789.
Topolje	1755.

Tablica 10. Raspored patrona i uporabnih jezika po dekanatima i župama AASSB-a 1939.

Donjomiholjački dekanat		
Župa	**Patron**	**Uporabni jezici**
Donji Miholjac	slobodne ovlasti biskupa	hrvatski
Marijanci	slobodne ovlasti biskupa	hrvatski
Podravski Podgajci	Podravina D. D.	hrvatski
Radikovci	Podravina D. D.	hrvatski
Šljivoševci	Podravina D. D.	hrvatski
Veliškovci	Rudolf grof Ehrenfelški	hrvatski i njemački
Viljevo	vjerozakonska zaklada	hrvatski
Valpovački dekanat		
Župa	**Patron**	**Uporabni jezici**

Bizovac	vjerozakonska zaklada	hrvatski
Brođanci	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Čepin	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Harkanovci	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Petrijevci	slobodna biskupska vlast	hrvatski i njemački
Valpovo	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Darđanski dekanat		
Župa/kapelanija	**Patron**	**Uporabni jezici**
Baranjsko Petrovo Selo	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Bilje	Državno dobro Belje	njemački i mađarski
Čeminac	slobodna biskupska vlast	njemački
Darda	slobodna biskupska vlast	njemački i mađarski
Kneževi Vinogradi	slobodna biskupska vlast	njemački, mađarski i hrvatski
Luč	Državno dobro Belje	hrvatski
Petlovac	slobodna biskupska vlast	njemački i hrvatski
Torjanci	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Zmajevac	Državno dobro Belje	mađarski i njemački
Branjinvrški dekanat		
Župa/kapelanija	**Patron**	**Uporabni jezici**
Batina	Državno dobro Belje	mađarski, hrvatski i njemački
Beli Manastir	slobodna biskupska vlast	njemački
Branjina	slobodna biskupska vlast	njemački i mađarski
Branjin Vrh	Državno dobro Belje	hrvatski
Draž	slobodna biskupska vlast	hrvatski
Duboševica	Državno dobro Belje	hrvatski
Kneževo	Državno dobro Belje	hrvatski
Popovac	Državno dobro Belje	njemački
Topolje	Državno dobro Belje	hrvatski

Tablica 11. Broj crkava, kapelica i svećenika na području dekanata AASSB-a 1939.

Dekanat	**Broj crkava**	**Broj kapelica**	**Broj svećenika**

Donjomiholjački dekanat	13	6	7
Valpovački dekanat	21	9	7
Darđanski dekanat	15	2	7
Branjinvrški dekanat	11	5	8

Tablica 12. Zbirni podatci za AASSB 1939.

Broj dekanata	4
Broj katoličkih vjernika	85485 + 115
Broj župa	29
Broj samostalnih kapelanija	2
Broj svjetovnog svećenstva u pastvi	29
Broj crkava	60
Broj kapela	22

Tablica 13. Katolička pobožna društva i bratovštine na području AASSB-a 1939.

Naziv društva	**Broj društava**
Bratovština Presvetoga Srca Isusova	18
Bratovština svete Krunice	22
Treći red sv. Franje	1
Društvo za širenje vjere	4
Društvo sv. Jeronima	10
Apostolat sv. Ćirila i Metoda	1
Društvo vječnog klanjanja	2

Uz redovitu crkvenu hijerarhiju, na području AASSB-a djelovala je i ženska redovnička zajednica Milosrdnih sestara sv. Križa.[362] One su služile u Državnoj djevojačkoj osnovnoj školi[363] i internatu Celestinin dom,[364] a ukupno ih je bilo 11.[365]

2. 1. 5. Kanonske vizitacije 1924./1925.

[362] Milosrdne sestre sv. Križa, ženska katolička redovnička zajednica, utemeljena 1856. u Švicarskoj. U Hrvatsku (Đakovo) stižu 1868., na poziv biskupa Strossmayera. Prema: *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 505.
[363] Predstojnica s. Kornelija Kukelj, ukupno četiri sestre i jedna kandidatica.
[364] Predstojnica Klotilda Helmer, ukupno šest sestara.
[365] *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 506.

Kanonske vizitacije unutar Katoličke crkve predstavljaju pastirske pohode crkvenih poglavara, u ovom slučaju biskupa, ustanovama i osobama za koje su izravno odgovorni. Za područje AASSB-a riječ je u prvom redu o župama, odnosno župnicima.

Prema pronađenim izvorima, tijekom 1924./1925. biskup Akšamović obišao je 27[366] župa na području AASSB-a. Svaka pojedina vizitacija uključivala je ispunjavanje upitnika, odnosno jedinstvenog obrasca koji je vrijedio za cijelu biskupiju. Iz tih se upitnika mogu saznati određene statističke informacije o pojedinoj župi, poput financijskog stanja, visine štolarine (krsne, vjenčane i pogrebne), vrste i broja organiziranih katoličkih društava, broja i vjerske strukture nekatolika na području župe i sl., ali i o župnoj svakodnevici, odnosno potrebi uporabe drugih jezika osim hrvatskoga za obavljanje pastoralnih dužnosti te eventualnim otvorenim pitanjima ili problemima među župljanima, kao i na relaciji između župnika i župljana.

Jezična homogenost župa znatno je veća na području sjeverne Slavonije, negoli na području južne Baranje. U dvjema župama (Darda i Čeminac) zapisnik kanonskih vizitacija vodio se na njemačkom jeziku,[367] dok je za ostale župe bilježen na hrvatskom jeziku. Istovremeno, Darda i Čeminac bile su među nekolicinom župa na prostoru AASSB-a u kojima se od župnika očekivala uporaba njemačkog jezika zbog znatnog udjela njemačkog stanovništva, a tamošnjim je župnicima očito njemački bio materinski jezik pa takva praksa kod vođenja zapisnika previše ne iznenađuje, iako nije bila uobičajena. Također, valja istaknuti župu Zmajevac, kao jedinu na području AASSB-a u kojoj uporaba hrvatskog jezika nije bila potrebna, već su se koristili mađarski i njemački.[368] Kao kuriozitet može se navesti i želju župljana u Branjinu Vrhu „da se Libera hrvatskim jezikom pjeva i molitve, tako isto i Tantum ergo“.[369] Naposljetku, iz zapisnika kanonskih vizitacija vidljivo je da su se visine štolarina (krsnih, vjenčanih, pogrebnih) razlikovale i uglavnom bile prilagođene ekonomskom stanju na području pojedine župe.

Iz dopisa koje su župnici naknadno upućivali biskupu Akšamoviću vidljivo je da se tijekom kanonskih vizitacija župa ujedno održavalo i podjeljivanje sakramenta svete potvrde (krizme). Prema dostupnim izvorima, sakrament krizme tada je primilo 295 krizmanika u

[366] Podatci o kanonskim vizitacijama župa Harkanovci i Baranjsko Petrovo Selo tijekom 1924./1925. u SNAĐ nisu pronađeni.
[367] SNAĐ, AA, 132/1925
[368] SNAĐ, AA, 132/1925
[369] SNAĐ, AA, 248/1925; Lat. *Libera nos* („Izbavi nas“) i *Tantum ergo* („Divnoj dakle“), dijelovi tradicionalne latinske mise.

župi Luč, 465 u župi Batina, 328 u župi Bilje, 485 u župi Darda, 761 u župi Čeminac i 436 u župi Zmajevac.[370]

Tablica 14. Raspored kanonskih vizitacija po župama AASSB-a 1924./1925.

Župa	Župnik	Vrijeme pastirskog pohoda
Čepin	Mihovil Šandrk	18. svibnja 1924.[371]
Petrijevci	Ladislav Charvát	18. svibnja 1924.[372]
Brođanci	Antun Milfajt	20. svibnja 1924.[373]
Bizovac	Mijat Horváth	21. svibnja 1924.[374]
Valpovo	Ivan Horvath	25. svibnja 1924.[375]
Veliškovci	Stjepan Deutschbauer	26. svibnja 1924.[376]
Marijanci	Stjepan Deutschbauer (župni upravitelj)	27. svibnja 1924.[377]
Podravski Podgajci	Ante Mátay	28. svibnja 1924.[378]
Donji Miholjac	Karlo Erdelyi	29. svibnja 1924.[379]
Viljevo	Ante Adjić	30. svibnja 1924.[380]
Radikovci	Josip Zserdin	31. svibnja 1924.[381]
Šljivoševci	Stjepan Csizmadia	1. lipnja 1924.[382]
Beli Manastir	Teodor Klein	7. rujna 1924.[383]
Petlovac	Luka Terzić (župni upravitelj)	8. rujna 1924.[384]
Luč	Karlo Erös	9. rujna 1924.[385]
Draž	Ivan Perhač	14. rujna 1924.[386]

[370] SNAĐ, AA, 103/1924 (24. rujna 1924.); AA, 129/1925 (26. ožujka 1925); AA, 69/1925 (2. lipnja 1925.); 65/1925 (27. svibnja 1925.); 65/1925 (18. lipnja 1925.); AA, 115/1925 (28. svibnja 1925.); AA, 265/1925 (1. lipnja 1925.)
[371] SNAĐ, AA, 248/1924
[372] SNAĐ, AA, 133/1924
[373] SNAĐ, AA, 125/1935
[374] SNAĐ, AA, 140/1924
[375] SNAĐ, AA, 248/1924
[376] SNAĐ, AA, 133/1924
[377] SNAĐ, AA, 133/1924
[378] SNAĐ, AA, 133/1924
[379] SNAĐ, AA, 133/1924
[380] SNAĐ, AA, 133/1924
[381] SNAĐ, AA, 133/1924
[382] SNAĐ, AA, 133/1924
[383] SNAĐ, AA, 248/1924
[384] SNAĐ, AA, 133/1924
[385] SNAĐ, AA, 248/1924
[386] SNAĐ, AA, 555/1924

Popovac	Alojzije Zador	1924.[387]
Branjina	Stevan Krištanić	1924.[388]
Bilje	Stjepan Glück	16. svibnja 1925.[389]
Darda	Aleksandar Gaál	16. svibnja 1925.[390]
Čeminac	Ivan Trinn	18. svibnja 1925.[391]
Kneževi Vinogradi	Ivan Alagić	19. svibnja 1925.[392]
Zmajevac	Matija Weyer	20. svibnja 1925.[393]
Batina	Ivan Perhač (župni upravitelj)	20. svibnja 1925.[394]
Topolje	Mijo Živko	1925.[395]
Duboševica	Mirko Moyzis	1925.[396]
Branjin Vrh	Gejza Fridrik	1925.[397]

Tablica 15. Raspored uporabnih jezika po župama AASSB-a prema kanonskim vizitacijama 1924./1925.

Župa	**Jezici**
Donji Miholjac	hrvatski, mađarski, njemački
Marijanci	hrvatski
Podravski Podgajci	hrvatski
Radikovci	hrvatski, njemački, mađarski
Šljivoševci	hrvatski, mađarski, njemački
Veliškovci	hrvatski, njemački, mađarski
Viljevo	hrvatski
Bizovac	hrvatski, njemački
Brođanci	hrvatski
Čepin	hrvatski

[387] SNAĐ, AA, 248/1925; kod nekih je župa u obrascu koji se ispunjavao prilikom kanonske vizitacije navedena samo godina, bez točnoga datuma pa se tako i ovdje prenosi.
[388] SNAĐ, AA, 248/1925
[389] SNAĐ, AA, 132/1925
[390] SNAĐ, AA, 132/1925
[391] SNAĐ, AA, 132/1925
[392] SNAĐ, AA, 132/1925
[393] SNAĐ, AA, 132/1925
[394] SNAĐ, AA, 132/1925
[395] SNAĐ, AA, 248/1925
[396] SNAĐ, AA, 132/1925
[397] SNAĐ, AA, 248/1925

Petrijevci	hrvatski, njemački
Valpovo	hrvatski, mađarski, njemački
Bilje	hrvatski, njemački, mađarski
Čeminac	hrvatski, njemački
Darda	hrvatski, njemački, mađarski
Kneževi Vinogradi	hrvatski, njemački, mađarski
Luč	hrvatski, njemački, mađarski
Petlovac	hrvatski, njemački, mađarski
Zmajevac	mađarski, njemački
Batina	mađarski, hrvatski, njemački
Beli Manastir	hrvatski, njemački
Branjina	hrvatski, njemački
Branjin Vrh	hrvatski, njemački, mađarski
Draž	hrvatski, mađarski
Duboševica	hrvatski, mađarski, njemački
Popovac	hrvatski, njemački, mađarski
Topolje	hrvatski

2. 1. 6. Kanonske vizitacije 1935./1936.

Prema pronađenim izvorima, tijekom 1935./1936. biskup Akšamović obišao je 26[398] župa na području AASSB-a. U pogledu potrebe za uporabom jezika po župama nema većih izmjena, što je indikator stabilnosti jezične, a posredno i nacionalne strukture stanovništva na području AASSB-a.

Dolaskom teritorija AASSB-a pod upravu đakovačkoga biskupa, Akšamović bi tijekom pojedine kalendarske godine najčešće obilazio znatno veći broj župa nego što je to bila praksa ranije, o čemu svjedoči i intervju koji je dao za đakovačku *Narodnu Obranu*[399] 1931., odgovarajući na pitanje o razlozima pohoda velikom broju župa u tekućoj godini te ističući pritom kao glavni razlog „što se priključkom Ap. Administrature za Baranju i

[398] Podatci o kanonskim vizitacijama župa Harkanovci, Radikovci i Baranjsko Petrovo Selo tijekom 1935./1936. u SNAĐ-u nisu pronađeni.
[399] *Narodna obrana*, novine koje su izlazile u Đakovu 1923. – 1935. Tiskane su u Biskupijskoj tiskari.

Sjevernu Slavoniju teritorij biskupije povećao, pa je potrebno, da se u program kan. vizitacije uzme veći broj župa, nego što je do sada bio običaj".[400]

Tablica 16. Raspored kanonskih vizitacija po župama AASSB-a 1935./1936.

Župa	Župnik	Vrijeme pastirskog pohoda
Donji Miholjac	Ivan Vajda	14. svibnja 1935.[401]
Viljevo	Josip Radičev	15. svibnja 1935.[402]
Podravski Podgajci	Ante Adjić	16. svibnja 1935.[403]
Marijanci	Ivan Horvath	17. svibnja 1935.[404]
Veliškovci	Stjepan Deutschbauer	17. svibnja 1935.[405]
Bizovac	Slavko Požlep	18. svibnja 1935.[406]
Valpovo	Marko Baličević	30. svibnja 1935.[407]
Čepin	Mijo Živko	2. lipnja 1935.[408]
Petrijevci	Josip Pelc (župni upravitelj)	2. lipnja 1935.[409]
Šljivoševci	Stjepan Csizmadia	12. lipnja 1935.[410]
Bilje	Stjepan Glück	16. lipnja 1935.[411]
Darda	Stjepan Glück	16. lipnja 1935.[412]
Čeminac	Lavoslav Kozmar	18. lipnja 1935.[413]
Petlovac	Luka Terzić	19. lipnja 1935.[414]
Luč	Vatroslav Oberan	20. lipnja 1935.[415]
Kneževi Vinogradi	Josip Pelc	20. lipnja 1935.[416]
Brođanci	Antun Milfajt	1935.[417]

[400] "Napredak vjerskog života u djakovačkoj biskupiji", *Narodna obrana*, br. 25, 1931., 1.
[401] SNAĐ, AA, 125/1935
[402] SNAĐ, AA, 125/1935
[403] SNAĐ, AA, 125/1935
[404] SNAĐ, AA, 125/1935
[405] SNAĐ, AA, 125/1935
[406] SNAĐ, AA, 125/1935
[407] SNAĐ, AA, 125/1935
[408] SNAĐ, AA, 125/1935
[409] SNAĐ, AA, 125/1935
[410] SNAĐ, AA, 125/1935
[411] SNAĐ, AA, 125/1935
[412] SNAĐ, AA, 125/1935
[413] SNAĐ, AA, 125/1935; AŽČ, *Historia domus. A laskafalui plebánia története 1897. évtől II. kötet.*, 48.
[414] SNAĐ, AA, 125/1935
[415] SNAĐ, AA, 125/1935
[416] SNAĐ, AA, 125/1935
[417] SNAĐ, AA, 125/1935

Beli Manastir	Teodor Klein	10. svibnja 1936.[418]
Zmajevac	Stjepan Brunner	10. svibnja 1936.[419]
Branjin Vrh	Geza Fridrik	11. svibnja 1936.[420]
Branjina	Stjepan Lalovac (župni upravitelj)	12. svibnja 1936.[421]
Popovac	Vladoje Hanauska	12. svibnja 1936.[422]
Batina	Zvonimir Krasnik	13. svibnja 1936.[423]
Duboševica	Franjo Hlobik	14. svibnja 1936.[424]
Draž	Josip Kopilović (župni upravitelj)	15. svibnja 1936.[425]
Topolje	Josip Reves	15. svibnja 1936.[426]

Tablica 17. Raspored uporabnih jezika po župama AASSB-a prema kanonskim vizitacijama 1935./1936.

Župa	**Jezici**
Donji Miholjac	hrvatski, mađarski, njemački
Marijanci	hrvatski
Podravski Podgajci	hrvatski
Šljivoševci	hrvatski, mađarski, njemački
Veliškovci	hrvatski, njemački
Viljevo	hrvatski
Bizovac	hrvatski, njemački
Brođanci	hrvatski
Čepin	hrvatski
Petrijevci	hrvatski, njemački
Valpovo	hrvatski, mađarski, njemački
Bilje	hrvatski, njemački, mađarski
Čeminac	hrvatski, njemački
Darda	hrvatski, njemački, mađarski

[418] SNAĐ, AA, 255/1936
[419] SNAĐ, AA, 145/1936
[420] SNAĐ, AA, 145/1936
[421] SNAĐ, AA, 145/1936
[422] SNAĐ, AA, 145/1936
[423] SNAĐ, AA, 145/1936
[424] SNAĐ, AA, 145/1936
[425] SNAĐ, AA, 145/1936
[426] SNAĐ, AA, 145/1936

Kneževi Vinogradi	hrvatski, njemački, mađarski
Luč	hrvatski, njemački, mađarski
Petlovac	hrvatski, njemački, mađarski
Zmajevac	mađarski, njemački
Batina	mađarski, hrvatski, njemački
Beli Manastir	hrvatski, njemački, mađarski
Branjina	hrvatski, njemački, mađarski
Branjin Vrh	hrvatski
Draž	hrvatski, mađarski
Duboševica	hrvatski
Popovac	hrvatski, njemački
Topolje	hrvatski

2. 1. 7. Odnos biskupa i apostolskog administratora Antuna Akšamovića prema državnoj vlasti u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji i razdoblje konkordatske krize

Odnos biskupa Akšamovića prema državnoj vlasti u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji predstavlja zaseban fenomen u okviru obrade crkveno-državnih odnosa. Taj će se odnos za potrebe ovoga rada ukratko oslikati, kako bi se bolje razumio njegov položaj apostolskoga administratora AASSB-a u odnosu na državnu vlast. Inače, temeljitija obrada toga fenomena zahtijevala bi zasebnu studiju.[427]

Cjelokupan Akšamovićev odnos prema svjetovnoj vlasti do Drugoga svjetskog rata valja promatrati u kontekstu društvenih i političkih gibanja koja su usmjeravala hrvatsku politiku u prvoj polovici 20. st., uključujući tu u prvom redu Hrvatski katolički pokret (dalje: HKP)[428] i rascjep unutar njega, te nastanak Hrvatske pučke stranke, kao oruđa političke

[427] Primjerice, Akšamovićev odnos prema svjetovnoj vlasti nakon Drugoga svjetskog rata obrađen je u doktorskom radu Slađane Josipović Batorek. Više: S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*

[428] Više o HKP: Petar GRGEC, *Dr. Rudolf Eckert*, Zagreb – Rijeka, 1995.; *Hrvatski katolički pokret*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb, 2002.; J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*; V. LONČAREVIĆ, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)*; Z. MATIJEVIĆ, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*; Bonifacije PEROVIĆ, *Hrvatski katolički pokret*, Rim, 1976.; S. TROGRLIĆ, *Katolički pokret u Istri 1895. – 1914.*, Zagreb, 2000.

borbe Hrvatskog katoličkog seniorata[429] (dalje: HKS) i poligona za promicanje programa političkog katolicizma. Pritom valja imati na umu da se on nikada nije aktivno stranački uključio u politička gibanja, no gajio je prisan i prijateljski odnos sa Svetozarom Rittigom, politički izrazito aktivnim svećenikom, koji je obnašao više odgovornih funkcija u izvršnoj vlasti tijekom prve polovice 20. st. Njih su dvojica imali živu i bogatu korespondenciju te su uglavnom dijelili isti politički svjetonazor.

Raspad Austro-Ugarske Monarhije i pojava novih država tražili su prilagođavanje organizacije Katoličke crkve novim državnim okvirima, pa je Sveta Stolica nastojala urediti njezin položaj u novoj južnoslavenskoj državnoj zajednici. S obzirom da to sređivanje nije izvršeno nakon uspostave Kraljevine SHS, veze između katoličkog episkopata novonastale države i Svete Stolice i dalje su išle preko apostolskog nuncija u Beču, kao papinoga zastupnika za sve države baštinice bivše Austro-Ugarske Monarhije.[430]

Tako je zagrebački nadbiskup Bauer u srpnju 1919. preko Rittiga, kao svoga posebnog izaslanika, papi Benediktu XV. uputio promemoriju o stanju i problemima Katoličke crkve u novostvorenoj državi. U studenome iste godine Sveta Stolica službeno je priznala Kraljevinu SHS, između ostaloga i Rittigovim zalaganjem. Sljedeće godine zasjedala je biskupska konferencija u Zagrebu pod predsjedanjem nadbiskupa Bauera. Uz ostale zaključke, odlučeno je zatražiti sklapanje konkordata[431] između Kraljevine SHS i Svete Stolice.[432]

---

[429] HKS, elitna organizacija i vrhovno tijelo HKP, sastavljeno od završenih studenata, koje upravlja i zadaje smjernice cjelokupnom HKP. Više: J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*, 81.

[430] Hrvoje MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 2003., 123.

[431] Konkordat predstavlja ugovor između Svete Stolice i neke države kojim se uređuju odnosi Katoličke crkve i države, a obuhvaća sporazum o uspostavi crkvene nadležnosti, zakone o školstvu, braku i drugim pitanjima. Prvi takav sporazum sklopljen je u Wormsu 1122. između pape Kaliksta II. i cara Henrika V. Ti su sporazumi postali potrebom nakon težnji za odvajanjem Crkve od države u drugoj polovici 19. st., a taj se proces posebice javlja nakon nestanka Papinske države 1870. O pravnoj naravi konkordata postoje oprečna mišljenja. Prema starijoj, tzv. „teoriji privilegija“, koja danas ima manji broj pristaša, konkordat je povlastica koju Katolička crkva, kao vlast koja je u duhovnom smislu nad državom, udjeljuje civilnoj vlasti, i to na način da uvijek može od njega odustati ili ga promijeniti bez suglasnosti druge strane. Suprotno tome, pristaše „teorije legaliteta“ drže da je konkordat zakon koji donosi država kao vrhovna vlast na svome području, nadređena Crkvi, te da ga uvijek može sama opozvati ili promijeniti. Sukob dviju navedenih teza pokušala je riješiti „teorija konkordata“. Prema njoj, konkordat je ugovor između Crkve i države kao ravnopravnih i nezavisnih vlasti. Međutim, konkordat nije jednostavno definirati niti na taj način. Činjenica je kako se ne radi o međunarodnome ugovoru, s obzirom da se ne sklapa između vrhovnih vlasti dvaju naroda u različitim zemljama, već između vrhovnih predstavnika vlasti Katoličke crkve i države za jedan narod, koji živi u toj državi. Ne radi se niti o međudržavnome ugovoru, jer ga s najvišim nositeljem vlasti u jednoj državi sklapa papa kao vjerski poglavar katolika, a ne kao predstavnik Vatikana. U svakome slučaju, konkordat je ugovor koji se sklapa u pismenom obliku između predstavnika najviše državne vlasti i pape kao vrhovnog duhovnog poglavara katoličkih vjernika u toj državi i po kojemu dva ravnopravna ugovarača za sebe i za svoje nasljednike trajno reguliraju pravni položaj Katoličke crkve u državi s kojom se potpisuje konkordat, kao i odnos te države sa Svetom Stolicom. Konkordat stupa na snagu kada ga papa proglasi na kardinalskom zboru. Prema: *Opći religijski leksikon – A-Ž*, 465-466.; Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978., 13-14.

[432] H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 123.

Tijekom rasprava o nacrtu ustava na Ustavotvornoj skupštini neki su zastupnici tražili da se u ustav unese odredba o obaveznom zaključivanju konkordata, i to što prije. Ipak, taj je zahtjev odbijen, pa u Vidovdanskom ustavu nema stavka o konkordatu. Jedino je u 12. članku predviđeno da će vjere koje imaju vrhovnoga poglavara izvan države održavati veze s njim na način koji će se odrediti zakonom, no to se u katoličkim krugovima smatralo jednostranim rješenjem.[433]

Papa Benedikt XV. u svojoj izjavi krajem 1921. rekao je kako konkordat sklopljen s Austrijom 1855. smatra i s crkvene strane ukinutim, jer drugi ugovarač više ne postoji. Unatoč takvoj izjavi, većina pravnih stručnjaka u Hrvatskoj smatrala je da on i dalje vrijedi za Hrvatsku i Slavoniju kao državni zakon, ukoliko pojedini propisi nisu bili naknadno poništeni. S druge strane, neki su pravni teoretičari zastupali tezu kako sa stajališta međunarodnoga prava Kraljevina SHS nije nova, već stara država Srbija. Prema takvome shvaćanju, Kraljevina SHS konkordat s Vatikanom ne treba sklapati, zato što još uvijek vrijedi konkordat sklopljen 1914. između Svete Stolice i Kraljevine Srbije.[434]

Akšamović je još 1921. uspostavio dobru komunikaciju s Lanovićem, što je vidljivo i iz njihove službene korespondencije, no dodatnu potvrdu nalazim u njihovoj privatnoj korespondenciji. Naime, sadržaj privatnog pisma koje Akšamović upućuje Lanoviću iz Zemuna 26. travnja 1921. dodatno upućuje na njihov intiman i povjerljiv odnos, jer Akšamović otvoreno sugerira vrlo konkretna rješenja u pogledu reorganizacije crkvenoadministrativne uprave na području Bačke i Banata, utječući na taj način preko Lanovića i na politiku vlade. Akšamović se postavlja u savjetodavnu ulogu kod predlaganja mogućih apostolskih administratora za Banat i Bačku pa tako kao poželjne kandidate za Banat ističe bačkog župnika Ivana Evetovića i beogradskog župnika Alojzija Vagnera, dok mu je favorit za Bačku subotički župnik Budanović. Pritom kao središta budućih apostolskih administratura vidi Suboticu i Veliki Bečkerek.[435]

Nacrt konkordata između Svete Stolice i Kraljevine SHS, kao neslužbena osnova katoličkih biskupa, vladi je predložen 1922. Međutim, taj je Nacrt zapravo sadržavao ugovorne točke konkordata između Srbije i Svete Stolice, nešto više obrazložene i bez bitnih novina, izuzev određenih dopuna u smislu 12. i 16. člana Ustava, te nekih odredaba iz Kodeksa kanonskog prava Katoličke crkve. U 2. članu toga Nacrta, i to kao 2. stavak,

[433] H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 124-125.
[434] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 16., 45.
[435] AJ, 69-267-403, Crkveno razgraničenje 1919., 1922. – 1924., 1926., 69-267-796 (26. travnja 1926.)

unesen je prijedlog konferencije vjerskih zajednica[436] iz 1921., prema kojemu bi Sveta Stolica, za krajeve koji su do tada bili pod upravom biskupa čija se sjedišta nalaze izvan granica Kraljevine SHS, osnovala nove biskupije ili te krajeve pripojila postojećim biskupijama unutar Kraljevine SHS, u dogovoru s kraljevskom vladom.[437]

U 3. stavku 2. člana toga Nacrta predviđala se mogućnost da Sveta Stolica osniva nove biskupije ili mijenja granice postojećih, uz prethodni sporazum s vladom.[438] Iz navedenih dvaju stavaka može se zaključiti da se na područjima postojećih apostolskih administratura nastojalo uspostaviti nove biskupije ili te administrature pripojiti postojećim susjednim biskupijama. Takvo se nastojanje čini posve logičnim i od strane države i od strane Katoličke crkve koja djeluje na njezinom teritoriju. Što se tiče AASSB, njezin bi teritorij u tom slučaju definitivno pripao Đakovačkoj biskupiji.

Krajem kolovoza 1923. Akšamović je pozvao Jakova Čuku[439] i rekao mu da vlada misli poslati u Rim diplomatsku misiju na pregovore sa Svetom Stolicom te kako želi da jedan član misije bude biskup izabran od episkopata. Akšamović je isto prenio i biskupima, koji su o tome saslušali nuncija, te zaključili kako nije zgodno da u pregovorima sa Svetom Stolicom sudjeluje jedan biskup. Ipak, odlučili su da u pregovorima bude nazočan jedan svećenik pa su na to mjesto predložili Čuku, s obvezom da to javi ministru vjera Janjiću. Čuka je već početkom rujna 1923. dobio pismo od načelnika Katoličkog odjeljenja Lanovića, gdje mu je javljeno da je predložen kao član izaslanstva i da pregovori ubrzo počinju.[440]

Janjić je u u razgovoru s Čukom između ostaloga iznio i prijedloge ukidanja biskupija u Hvaru i Kotoru te uspostave Zadarske biskupije u Biogradu, kao i preustroj Đakovačke biskupije, na način da se njezin srijemski dio pripoji Beogradskoj nadbiskupiji. Čuka se oštro usprotivio tim zahtjevima, a Janjić ih je usprkos tome odlučio iznijeti pred vladu.[441]

Međutim, do početka 1924. rad na zaključivanju konkordata nije ni malo napredovao. Dapače, sve se više politizirao i u složenoj političkoj situaciji izazivao dodatne podjele i disonantne tonove između zainteresiranih strana. U prosincu 1924. u Rimu je

[436] Konferencija vjerskih zajednica, na kojoj je bila zastupljena i Katolička crkva, održala se u Beogradu 16. studenoga 1921.
[437] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 54.
[438] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 54.
[439] Jakov Čuka (1868. – 1928.), hrvatski svećenik, visoki crkveni dužnosnik i književni kritičar. Obavljao dužnost rektora Zavoda sv. Jeronima u Rimu od 1926. U književnosti poznatiji pod pseudonimom Jakša Čedomil.
[440] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 60-61.
[441] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 61.

boravio ministar vanjskih poslova Kraljevine SHS, Momčilo Ninčić,[442] koji je s predstavnikom Svete Stolice dogovorio da se za temelj novog konkordata uzme stari konkordat sa Srbijom iz 1914. Tekst je pripremio Smodlaka, poslanik Kraljevine SHS pri Svetoj Stolici, pa su tako sljedeće godine započeli službeni pregovori. U Rim je stigao i ministar Janjić, ali mnoga su sporna pitanja onemogućavala dogovor pa su pregovori u konačnici prekinuti.[443]

O Akšamovićevom lojalnom odnosu spram vlasti Kraljevine SHS konkretno svjedoči okružnica od 16. lipnja 1925., kojom se poziva svećenstvo Đakovačke biskupije i AASSB da povodom Vidovdana[444] slave svečane zadušnice za „pale junake u boju za oslobođenje otadžbine". Međutim, s obzirom na to da je blagdan te godine padao u nedjelju, a crkveni zakoni nisu dozvoljavali svečane zadušnice nedjeljom, Akšamović je odlučio da se svečane zadušnice obave u subotu 27. lipnja 1925. u 9 sati prijepodne. U okružnici je dodao da će se na taj način „dužnim pijetetom odužiti poginulim, a i živim vitezovima prostrane države, koji se boriše: Za krst časni i slobodu zlatnu.", te naložio da na tu crkvenu svečanost trebaju biti pozvane „mjesne vlasti i sve društvene organizacije".[445]

Za sastavljanje takve okružnice Akšamović je jedan od poticaja dobio s terena, i to upravo s područja AASSB-a. Naime, župni upravitelj u Batini Ivan Perhač u dopisu Akšamoviću od 1. lipnja 1925. traži savjet po pitanju komemoriranja Vidovdana, naglašavajući sljedeće: „Zgodno bi bilo, kada bi preč. naslov izdao u slijedećem „Vijestnik"-u bolje rekuć „Glasnik"-u uputu svemu svećenstvu da ne bude osobito ovdje u Baranji nikakove zbrke, što bi onda upravne oblasti krivo tumačile na štetu lojalnosti pojedinih svećenika."[446] Sadržaj Perhačeva dopisa paradigmatski je primjer iz kojega se može iščitati osvještenost katoličkog svećenstva s područja AASSB-a, u prvom redu s njezinoga baranjskoga dijela, o percepciji njihove nelojalnosti spram režima i države, koja je do tada vladala među organima državne vlasti, te dodatna opreznost koju stoga iskazuju u smislu javnih očitovanja svoga djelovanja, što je vidljivo iz potrebe konzultacija s mjesnim ordinarijem oko istaknutoga pitanja, koje se inače uopće ne ubraja pod unutarnja pitanja

[442] Momčilo Ninčić (1876. – 1949.), srpski političar i ekonomist iz razdoblja monarhističke Jugoslavije, ministar vanjskih poslova Kraljevine SHS (1922. – 1924.) i Kraljevine Jugoslavije (1941. – 1943.). Predsjednik Lige naroda 1926. – 1927.
[443] H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 125.
[444] Vidovdan, religijski blagdan sv. Vida koji se slavi u Bugarskoj i Srpskoj pravoslavnoj crkvi 28. lipnja. Osim toga, predstavlja i povijesni nadnevak velike simboličke snage, jer se na taj dan odigrala Kosovska bitka 1389., ubijen je Franjo Ferdinand u Sarajevu 1918., potpisan je Versajski ugovor s Njemačkom 1919., kralj Aleksandar proglasio je novi ustav Kraljevine SHS 1921. itd.
[445] AŽV, *Acta diversa*, 815/1925 (16. lipnja 1925.)
[446] SNAĐ, AA, 70/1925 (1. lipnja 1925.)

Katoličke crkve, zato što se radi o blagdanu koji se obilježavao u pravoslavnim crkvenim zajednicama. Također, taj dopis na neki način demantira i tezu o nelojalnosti katoličkoga klera koja se u prethodnim godinama širila preko organa državne vlasti, izravno kroz Ministarstvo unutarnjih poslova, a posredno do Ministarstva vjera Kraljevine SHS.

Konkordat je kroz čitavo međuratno razdoblje ostao aktualna tema oko koje su se lomila koplja i koja je pobuđivala interes javnosti i medija. Svaka od predloženih varijacija konkordata sadržavala je i nekakav aranžman za rješavanje pitanja crkvenoadministrativnih granica među biskupijama sa sjedištem unutar Kraljevine SHS i onima koje su svoje sjedište imale izvan nje, a dijelovi su im se iza Prvoga svjetskog rata našli u sastavu Kraljevine SHS, organizirani kao apostolske administrature pod upravom crkvenih prelata s njezina područja. O tome svjedoči i Akšamovićev intervju iz *Jutarnjeg lista* od 1927., u kojemu na pitanje o uređenju granica biskupija odgovara sljedećim riječima: „Razgraničenje biskupija takodjer je jedna tačka u projektu konkordata. Stoga se definitivno uredjenje biskupskih granica obzirom na one dijelove, koji su pripojeni našim biskupijama od biskupija na teritoriju stranih država očekuje od konkordata. Susjedni katolički biskupi u našoj državi upravljaju tim dijelovima crkvene administracije punom jurisdikcijom tako da se posve normalno razvija vjersko-prosvjetni život katolika u tim dijelovima.“[447]

Rješavanje pitanja teritorijalno-administrativnog uređenja te eventualne razdiobe Đakovačke biskupije, aktualiziranog tijekom razdoblja konkordatske krize, očitovalo se i u komunikaciji između biskupa Akšamovića i apostolskog nuncija Pellegrinettija. Akšamović u svome dopisu Pellegrinettiju iz 1931. govori o 70000 vjernika[448] na području AASSB-a, koji se sastoji od dvaju područja – „Baranje preko rijeke Drave koja ima 17 župa s 40000 katolika“ te „sjeverne Slavonije s ove strane rijeke Drave koja broji 13 župa sa 30000 katolika“. Akšamović tada iskazuje spremnost da se Baranja „pripoji Bačkoj biskupiji“, jer „u Baranji žive pomiješane narodnosti istih svojstava kao katolici u Bačkoj“, dok za sjevernu Slavoniju predlaže pripajanje Đakovačkoj biskupiji, jer „u Slavoniji žive katolici isključivo jedne te iste katoličke narodnosti“.[449]

Nepovjerenje srpskih elemenata prema Svetoj Stolici, pa tako i konkordatu koji je trebao biti reguliran, dodatno je izviralo iz višedesetljetnog suprotstavljanja geopolitičkim interesima Svete Stolice, koji su se kosili s idejom jugoslavenske države, jer su

[447] “Biskup dr Ante Akšamović o aktuelnim pitanjima”, *Jutarnji list*, 27. lipnja 1927., 4.
[448] Prema biskupijskom šematizmu iz 1928., radi se o broju nešto većem od 80000 katolika. Vidi str. 80.
[449] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 397.

podrazumijevali održavanje srednjoeuropskog katoličkog prostora na okupu, u okviru jedne države. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije Katolička crkva bila je gurnuta u nezavidan položaj na čitavom području koje je nekada obuhvaćala Dvojna Monarhija. Stoga se zbog izmijenjene situacije povlačila pred liberalnim krugovima i tražeći novoga saveznika pronašla ga u Italiji, koja se opet zbog svojih partikularnih interesa i teritorijalnih pretenzija[450] protivila ideji jugoslavenskog ujedinjenja. S obzirom na svoju višestoljetnu opstojnost, Kraljevinu SHS/Jugoslaviju Sveta Stolica i Katolička crkva doživljavale su samo kao privremeno i prolazno stanje. Kako bi oslabila Karljevinu Jugoslaviju, Italija je poticala albanski iredentizam prema Kosovu, Metohiji, Crnoj Gori i zapadnoj Makedoniji.[451]

Slojevitost i složenost odnosa između Svete Stolice i Kraljevine SHS očitovala se i u činjenici da Sveta Stolica u početku nije diplomatski priznavala tu državu, dok je njezin nastanak podržao katolički episkopat koji se nalazio unutar njezinih granica, promatrajući ju kao okvir za političku emancipaciju od austrijskih i mađarskih pretenzija i hegemonističkih vizija. Stvari su bile dodatno iskomplicirane nejasnim stanjem po pitanju imenovanja novih biskupa, zato što je na prostorima bivše Austro-Ugarske Monarhije važio konkordat iz 1855., dok je na teritoriju Srbije važio onaj iz 1914. Prema austrijskom konkordatu iz 1855., prilikom imenovanja biskupa Sveta Stolica imala je obavezu konzultirati se s vladom u Beču, kako bi se na tu funkciju postavila osoba koja odgovara i caru i papi. Sveta Stolica smatrala je da takvu obvezu nema prema Kraljevini SHS, zato što nije bilo potpisanog konkordata između njih, pa je ta okolnost otvarala mogućnost da na biskupske pozicije dolaze i osobe nesklone ideji jugoslavenske države. Osim toga, Sveta Stolica smatrala je da nije obavezna pridržavati se konkordata sklopljenog sa Srbijom 1914. pa je na snagu stupalo opće crkveno pravo kojim je predviđeno da izbor biskupa bude isključivo stvar Svete Stolice, odnosno pape. Prema tome, u pogledu pravne regulacije položaja Katoličke crkve u Kraljevini SHS/Jugoslaviji vladao je potpuni kaos.[452]

Do zbližavanja Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije došlo je za vrijeme namjesništva kneza Pavla, a tek osobnim angažmanom kralja Aleksandra 1933. pokrenuto je pitanje zaključenja konkordata. Tako je početkom 1933. svećenik Nikola Moscatello[453]

[450] Talijanski iredentizam (tal. *Italia Irredenta*), talijanski nacionalni pokret iz 19. st., nastao nakon ujedinjenja Italije 1871. Cilj mu je bio pripajanje Italiji teritorija susjednih država na kojima je živjela značajnija talijanska nacionalna manjina te bivših posjeda država s područja Italije. U ta su se područja ubrajale Istra, Rijeka i Dalmacija s Bokom kotorskom.
[451] Peđa RADOSAVLJEVIĆ, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963. – 1978.*, Beograd, 2012., 27-28.
[452] P. RADOSAVLJEVIĆ, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963. – 1978.*, 28-29.
[453] Nikola Moscatello (1885. – 1961.), hrvatski svećenik i diplomat, savjetnik poslanstva Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici 1921. – 1946.. Više: F. VERAJA, *Nikola Moscatello, savjetnik Jugoslavenskog poslanstva pri*

otputovao u Rim, kako bi s državnim tajnikom Svete Stolice Eugenijem Pacellijem[454] dogovorio tekst konkordata. Kralj je bio zadovoljan pripremljenim tekstom pa je na potpisivanje konkordata u Rim trebao putovati ministar pravosuđa. Međutim, atentat na kralja 1934. u Marseilleu prekinuo je taj plan. Vlada Bogoljuba Jevtića[455] utvrdila je 25. srpnja 1935. kao novi datum potpisivanja dokumenta, a isti je datum prihvatila i nova vlada Milana Stojadinovića,[456] pa je u Rim na potpisivanje otputovao novi ministar pravosuđa, Ljudevit Auer.[457] Pošto su konkordat potpisale obje strane, trebalo ga je i ratificirati.[458]

Međutim, tada je u javnosti uslijedila žestoka kampanja protiv konkordata, ponajprije od strane Srpske pravoslavne crkve, a potom i drugih protukatoličkih krugova. U svemu tome prednjačio je srpski patrijarh Varnava,[459] koji je 1936. jugoslavenskoj vladi uputio posebnu predstavku u kojoj se odlučno zahtijevalo odbijanje konkordata. Patrijarh je zaprijetio predsjedniku vlade Stojadinoviću da će se Srpska pravoslavna crkva sa svećenstvom i vjernicima svim raspoloživim sredstvima boriti protiv primjene konkordata.[460]

Tekst konkordata sadržavao je i dio o crkvenim pokrajinama, koji se ticao AASSB-a, odnosno Đakovačke biskupije. Članom 2. konkordata utvrđeno je kako biskupija sa sjedištem u Đakovu pripada Zagrebačkoj crkvenoj pokrajini, te da joj se pripajaju područja Pečuške biskupije koja se nalaze u sastavu Kraljevine Jugoslavije, a čiji je apostolski administrator đakovački biskup. Scenarij uspostave novih biskupija ili pripajanja postojećim biskupijama na području Kraljevine Jugoslavije bio je u planu i za ostale apostolske administrature. Prema tome, niti jedan dio područja Kraljevine Jugoslavije više ne bi pripadao biskupijama sa sjedištem u inozemstvu. Također je bilo predviđeno izdvajanje grada Zemuna, kao beogradskog predgrađa, iz Đakovačke biskupije te njegovo pripajanje Beogradskoj nadbiskupiji, dok je za ostatak Srijema predviđen bio ostanak unutar granica Đakovačke biskupije.[461]

Svetoj Stolici. „Uspomene" u svjetlu dokumenata. Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922. – 1946.), Rim, 2014.

[454] Pio XII. (Eugenio Pacelli) (1876. – 1958.), kardinal od 1929., državni tajnik Svete Stolice 1930. – 1939., 260. papa, od 1939. do smrti.

[455] Bogoljub Jevtić (1886. – 1960.), srpski političar i diplomat iz razdoblja monarhističke Jugoslavije, predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije 1934. – 1935.

[456] Milan Stojadinović (1888. – 1961.), srpski ekonomist, sveučilišni profesor i političar iz razdoblja monarhističke Jugoslavije, predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije 1935. – 1939.

[457] Ljudevit Auer (1892. – 1973.), ministar socijalne politike i fizičke kulture (1934.) te ministar pravosuđa (1935.) u vladi Kraljevine Jugoslavije. U njezino ime 1935. potpisuje konkordat sa Svetom Stolicom.

[458] H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 189-190.

[459] Varnava (Petar Rosić) (1880. – 1937.), patrijarh Srpske pravoslavne crkve 1930. – 1937.

[460] Mile VIDOVIĆ, *Povijest Crkve u Hrvata*, Metković – Split, 2007., 399.

[461] I. MUŽIĆ, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, 89-90.

Sveta Stolica vršila je pritisak na Stojadinovića, a premijer je konkordat podnio Narodnoj skupštini na ratifikaciju tek u proljeće 1937. Dok se u srpnju iste godine u Narodnoj skupštini pripremala ratifikacija, patrijarh Varnava obolio je. Tada je ulicama Beograda krenula tzv. litija, crkvena povorka u kojoj se molilo za patrijarhovo zdravlje. Sve se pretvorilo u žestok prosvjed protiv konkordata, te je došlo do sukoba sa žandarmerijom, u kojem su uz civile stradala i neka crkvena lica. Taj je događaj stoga nazvan „Krvavom litijom". Ipak, konkordat je ratificiran na Narodnoj skupštini, međutim, isto je trebao učiniti i Senat. Tada dolazi do obrata i Stojadinović uopće ne upućuje konkordat Senatu, već ga povlači i njegovu ratifikaciju skida s dnevnog reda, o čemu obavještava i sinodu Srpske pravoslavne crkve, koja je prethodno svim zastupnicima koji glasaju za konkordat zaprijetila ekskomunikacijom. Tim je činom Stojadinović kapitulirao pred zahtjevima Srpske pravoslavne crkve i potvrdio njezin izravni utjecaj na kreiranje državne politike.[462]

Na taj način Katolička crkva u predratnoj Kraljevini Jugoslaviji ostaje jedinom vjerskom zajednicom koja nema zakonski uređen odnos s državom, što se na poseban način odražavalo u progonima Hrvata katolika u Bačkoj te grkokatolika u Bosni i Makedoniji. Tisak je u Hrvatskoj nerijetko poistovjećivao protivnike konkordata s protivnicima ravnopravnosti hrvatskoga naroda.[463]

2. 1. 8. „Žuti pokret"[464] i Hrvatska starokatolička crkva na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju

Općenito, starokatolici su kršćani odvojeni od Katoličke crkve, koji sami sebe ne smatraju dijelom protestantske tradicije. Početke starokatolicizma treba tražiti u 1724., nakon što se skupina katolika u nizozemskom Utrechtu, na čelu s trima biskupima, odvojila od Rima. Neovisno o njima, krajem 19. st., od Katoličke crkve odvojila se i manja skupina njemačkih katolika, nakon što su odbacili dogmu o papinoj nezabludivosti i primatu, proglašenu na Prvom vatikanskom koncilu 1870. Druge srodne skupine u Švicarskoj i Austriji, također nezadovoljne Rimom iz raznih razloga, nisu uspjele privući ni jednoga katoličkog biskupa pa su apostolsku tradiciju potražile u nešto starijoj Utrechtskoj crkvi.[465]

[462] H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 190-191.
[463] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 120.
[464] „Žuti pokret" je izvorno pejorativan naziv za reformni pokret dijela nižega katoličkog klera u Hrvatskoj, iz kojega će se kasnije razviti HSC.
[465] Utrechtska crkva, crkvena zajednica u Utrechtu (Nizozemska), odvojena od Rima nakon što je katolička manjina u protestantskoj Nizozemskoj dobila 1592. apostolskoga vikara sa sjedištem u Utrechtu. Prihvaćanjem jansenizma u 18. st., utrechtski biskupi posve su prekinuli s Rimom, ali su sačuvali apostolsku sukcesiju. S njom

One su se 1889. udružile i stvorile Utrechtsku uniju, formuliravši zajedničku doktrinarnu izjavu. U SAD-u skupina poljskih katolika također se odvojila od Rima te kasnije prihvatila nauk Utrechtske unije.[466]

Najvažnija točka razlikovanja starokatolika od katolika odnosila se na prvenstvo rimskoga biskupa, dok su ostale bitne razlike bile u bogoslužju na narodnom jeziku, mogućnosti ženidbe za svećenike, uvjerenju da se Crkva ne zasniva na sv. Petru kao stijeni, već se gradi na živoj stijeni, živom uskrslom Isusu Kristu. Ne prihvaćaju ni katoličko tumačenje Filioque,[467] već naučavaju da Duh Sveti proizlazi od Oca, preko Sina, a Božji namjesnik na zemlji ne može biti rimski biskup, nego Duh Sveti. Prihvaćaju i učenje o Blaženoj Djevici Mariji, ali odbacuju dogmu o Bezgrješnom začeću.[468]

Nakon održavanja Prvoga vatikanskog koncila uslijedili su pokušaji širenja starokatolicizma, a pojedine se skupine u svrhu starokatoličkih agitacija i borbe protiv Katoličke crkve nisu suzdržavale ni od korištenja falsificiranoga Strossmayerova govora, kao sredstva za napad na dogmu o papinoj nezabludivosti, na što je reagirao Wilhelm Emmanuel von Ketteler.[469] [470]

Tablica 18. Glavne razlike između katolika i starokatolika prema starokatolicima[471]

Starokatolici	**Rimokatolici**
Sve ljudske zakone u Crkvi donosi cjelokupna Crkva, to znači biskup, svećenici i vjernici zajedno, sakupljeni na svom saboru (sinodi).	Sve zakone u Crkvi donosi sam rimski biskup (papa).
Služba Božja (misa, sakramenti i obredi) obavlja se isključivo na živom narodnom	Služba Božja, osobito misa, obavlja se u latinskom jeziku.

se ujedinila u 19. st. nastala Starokatolička crkva, a 1889. obje su crkve stupile u Utrechtsku uniju. Od vjerskih doktrina prihvaćaju samo one ustanovljene do kraja prvoga tisućljeća.

[466] Danijel PATAFTA, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, Zagreb, 2016. (doktorski rad), 161.

[467] Filioque (hrv. "i Sina"), dio kršćanskog vjerovanja poznatog kao Nicejsko-carigradsko vjerovanje, u obliku kako se izgovara u Katoličkoj crkvi.

[468] D. PATAFTA, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, 172-173.

[469] Wilhelm Emmanuel von Ketteler (1811. – 1877.), njemački biskup u Mainzu. Najznačajniji preteča velike socijalne enciklike *Rerum novarum* pape Lava XIII., poznat i kao „radnički biskup".

[470] Tomo VEREŠ, „Ketteler o Strossmayeru", *Crkva u svijetu*, vol. 18, br. 4, 1983., 374-376.

[471] D. PATAFTA, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, 170.

jeziku, koji svi vjernici razumiju.	
Biskupa i župnike biraju vjernici, niti im ga itko može da nametne.	Rimski papa imenuje biskupe, a biskupi župnike.
Crkvenim imetkom upravljaju i raspolažu vjernici, sakupljeni na župskim skupštinama ili na crkvenom saboru.	Crkvenim imetkom upravlja papa i biskupi, rimski je papa vrhovni gospodar i raspolaže neprizvano sa imetkom svih crkava po cijelom svijetu.
Svećenici se mogu po volji da žene ili ne žene; ali u svakom slučaju moraju da žive čistim, poštenim, neporočnim životom.	Svećenicima je isključivo zabranjena ženidba.
Vjernicima se vruće preporuča sv. misa, sakramenti, molitva, post, milostinja i druga dobra djela, ali to nigda u stalne dane pod smrtni grijeh.	Vjernicima je naređena sv. misa, sakramenti, post i slično u stalne dane i pod smrtni grijeh.
Vjernici nijesu nigda i nigdje dužni da doprinose „lukno ili redovinu“ za svećenike, „milostinje“ za sv. mise, ni „štolarine“ za sakramente i druge bogoštovne čine.	Vjernici moraju u mnogim mjestima prinositi lukno ili redovinu, plaćati milostinje za sv. mise i razne štolarinske doprinose za vjenčanja, krštenja, sprovode, ispovijed, pričest i sl.

Tablica 19. Glavne razlike u nauku i disciplini prema Stjepanu Bakšiću[472] [473]

1. Niječu zakonodavnu, upravnu i učiteljsku vlast rimskog pape nad cijelom crkvom
2. Poriču nepogrešivost sv. oca pape u pitanjima vjere i ćudoređa
3. Niječu, dogmu bezgrešnog začeća Blažene Djevice Marije
4. Tvrde, da se dogme definirane na crkvenim saborima mogu mijenjati
5. Priznaju samo 7 općenitih crkvenih sabora
6. Niječu nerazrješivost braka
7. Odalečuju od naučavanja kat. crkve s obzirom na uporabu sakramenta, molitve, posta, milostinje i dobrih djela, za koja uče, da ih crkva nikad ne može vjernicima nalagati pod smrtni grijeh, već samo preporučivati
8. Krivo naučavaju da biskupa i crkvene službe mora birati puk; kod uprave crkvenim

[472] Stjepan Bakšić (1889. – 1963.), hrvatski teološki pisac.
[473] D. PATAFTA, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, 171.

imetkom moraju sudjelovati i svjetovnjaci i da svećenici ne smiju od vjernika primati nikakovih podavanja
9. Ruše svećenički celibat

Reformni pokret dijela nižega katoličkog klera u Hrvatskoj nastao je uslijed nezadovoljstva tadašnjim ustrojstvom katoličke crkvene organizacije i položajem određenog dijela svećenstva. Vremenski okvir njegova intenzivnijeg djelovanja može se smjestiti u rane godine postojanja Kraljevine SHS (1919. – 1924.), dok se prostorna raspršenost svodi uglavnom na Zagreb u ranijoj fazi, te Koprivnicu u kasnijoj fazi djelovanja. On će se kasnije pokazati ishodištem nastanka HSC-a, koji je formalno zakonski priznat od strane Ministarstva vjera Kraljevine SHS 18. prosinca 1923., dok je njezinim prvim biskupom imenovan Marko Kalogjera[474] 1924.[475]

Na području kasnije ustrojenoga AASSB-a starokatolici se javljaju već 1923., što je vidljivo i iz pisma koje je osječki odvjetnik Kamilo Firinger[476] 1. listopada 1923. uputio župniku Antunu Milfajtu[477] u Brođance. U tom se pismu govori o sporu župnika s kotarskim poglavarom u Valpovu[478], koji je očito inzistirao na tome da se i starokatolici mogu služiti katoličkim zvonima na području župe Brođanci. Pritom se poziva na svoj razgovor sa Stjepanom Baićem:[479] „Govorio sam sa [Stjepanom] Baićem o bezobraznim upitima, koje

[474] Marko Kalogjera (1877. – 1956.), katolički svećenik 1900. – 1924., prvi biskup HSC-a (1924. – 1956.).

[475] Više o genezi HSC-a vidi u radovima Zlatka Matijevića: Z. MATIJEVIĆ, „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919 – 1924. god.)“, *Povijesni prilozi*, vol. 8, br. 8, 1989., 1-90.; Z. MATIJEVIĆ, „Otpali ili odbačeni anđeli?“, *Hrvatska revija* (dalje: *HR*), br. 2, 2001., 64-73.

[476] Kamilo Firinger (1893. – 1984.), odvjetnik, arhivist i športski djelatnik. Doktorirao pravo 1921., odvjetnik u Osijeku 1922. – 1946. Od 1947. imenovan upraviteljem ispostave zagrebačkog Državnog arhiva u Osijeku, a 1956. njegovom je zaslugom utemeljen Historijski arhiv u Osijeku, čijim je ravnateljem bio do umirovljenja 1977.

[477] Antun Milfajt (1885. – 1963.), zaređen za svećenika 1910. u Pečuhu, župnik u Brođancima (1918. – 1936.), župni upravitelj i župnik u Podravskim Podgajcima (1936. – 1949.; 1949. – 1961.). Još iz pisma koje je Milfajt uputio valpovačkom grofu Rudolfu Normannu Ehrenfelškom 1913. vidljiva je njegova očita želja da pastoralno djeluje na dijelu Pečuške biskupije koji je naseljen hrvatskim stanovništvom, iako se očitovao da govori hrvatskim kao materinskim te njemačkim i mađarskim jezikom. Tada je bilo upražnjeno mjesto župnika u Veliškovcima, a tu je župu patronizirao grof Rudolf Normann Ehrenfelški, pa mu se Milfajt obratio i sljedećim riječima: „U Petrijevcima sam svršio pučku školu, gimnaziju u Osijeku. Poslije mature sam otišao u pečuvsko sjemenište. Pri tomu me vodila ta nada, da ću tako danas sutra moći kao svećenik pečuvske biskupije posvetiti se službi ovoga hrvatskoga naroda, koji spada pod pečuvsku biskupiju, te će mi se ova nada ispuniti, ako me sada Presvijetlost Vaša predloži mojoj crkvenoj oblasti.“ Prema: AŽV, *Pismo Antuna Milfajta grofu Rudolfu Normannu Ehrenfelškom* (13. ožujka 1913.); Arhiv župe Brođanci (dalje: AŽB), *Župa Brođanci se spominje od 1670. god.*; *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji*, 96.

[478] Kotarska oblast (srp. *sresko načelstvo*) Valpovo osnovana je 1920., a do tada je to područje pripadalo osječkom kotaru. Vršitelj poslova opće uprave kotara (srp. *načelstva*) bio je kotarski poglavar (srp. *sreski načelnik*) kojeg je birao ministar unutarnjih poslova. Kotarska oblast bila je neposredni vršitelj poslova opće uprave na području svoje teritorijalne nadležnosti kao prvostupanjski organ, a na čelu kotara nalazio se poglavar kao predstavnik središnje vlasti u kotaru.

[479] Stjepan Barić (1889. – 1945.), predsjednik HPS-a 1920. – 1945., ministar socijalne politike u vladi Antona Korošca 1928. – 1929.

Vam je bio uputio sreski poglavar, gdje Vas pita po kojem zakonu je zabranjeno starokatolicima služiti se katoličkim zvonima, pa mi je rekao, neka mu pošaljem ovakove spise, jer on ne vjeruje, da ima takvih činovnika, kad to bude vidio svojim očima, da će odmah načiniti red.“ Naposljetku, Firinger dodaje da će s problemom upoznati i Antona Korošca,[480] ukoliko već Barićeva intervencija ne urodi plodom.[481]

To su bila samo uvodna događanja u velike sporove koje je župnik Milfajt kasnije imao sa starokatolicima, prvenstveno na području filijale Habjanovci. Inače, Milfajt je mnogo vremena posvećivao ispunjavanju župne spomenice u kojoj je bilježio sve relevantne događaje s područja župe, ali i šireg područja slavonske Podravine. Tako je u župnom arhivu revno prikupljao i posebno izdvojio obilatu građu o svome sporu sa starokatolicima, a ona uključuje njegovu korespondenciju, odnosno izvornike i prijepise dopisa koje je upućivao na razne adrese ili ih primao s raznih adresa te izrezane novinske članke i isječke članaka koji su se ticali njegova spora sa starokatolicima. Vremenski raspon najvišega intenziteta toga spora moguće je smjestiti između 1924. i 1928., kao što i sam Milfajt naknadno utvrđuje u svome dopisu od 19. kolovoza 1940., upućenom katoličkom župnom uredu u Brođancima.[482]

Spor je uključivao čitav niz otvorenih pitanja koja su se ticala uporabe zvona s filijalne katoličke crkve u Habjanovcima, ukapanja starokatolika na katoličkom groblju, upravljanja crkvenom imovinom i uporabe katoličke crkve za potrebe starokatoličkih obreda i liturgijskih slavlja te vjerskih prijelaza s katoličke na starokatoličku vjeru i obrnuto. Zainteresirane strane pritom su bile katolički župni ured Brođanci i starokatolički župni ured Habjanovci, a spor je moderirala država, odnosno njezini organi lokalne samouprave, u ovom slučaju pretežno Kraljevska kotarska oblast Valpovo, te u pojedinim okolnostima Općinsko poglavarstvo u Bizovcu i Kraljevska županijska oblast Osijek, a u krajnjem slučaju i Ministarstvo vjera. Iz dokumentacije koja se nalazi u AŽB-u, vidljivo je i sudjelovanje pojedinih odvjetnika koji su zastupali interese katoličke strane (Kamilo Firinger, Matija Belić[483]). Također, tiskani mediji, uglavnom lokalni, prenosili su izvještaje

[480] Anton Korošec (1872. – 1940.), slovenski katolički svećenik i političar. Predsjednik Jugoslavenskog kluba u bečkom parlamentu 1917., predsjednik Narodnog vijeća Države SHS 1918., potpredsjednik vlade Kraljevine SHS 1918. i 1924., ministar unutarnjih poslova 1924. i 1927., predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije 1928. – 1929.

[481] AŽB, *Pismo Kamila Firingera župniku Antunu Milfajtu* (1. listopada 1923.)

[482] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 153/1940 (19. kolovoza 1940.); u to je vrijeme dužnost župnika u Brođancima obnašao Ivan Ivančić (1936. – 1943.), koji je naslijedio Milfajta. Prema: AŽB, *Župa Brođanci se spominje od 1670. god.*

[483] Matija Belić (1885. – 1969.), pravnik, prevoditelj kanonskog prava Katoličke crkve, doktorirao u Zagrebu 1913. Radio kao odvjetnik u Đakovu i Zagrebu. Aktivno uključen u HKP, zajedno sa suprugom Paulom Belić-Marošević, spisateljicom i sestrom Dragana i Marije Marošević, bliskih suradnika bl. Ivana Merza.

očevidaca i sudionika zbivanja, dajući jednostranu sliku pojedinih događaja koja bi išla u prilog jednoj ili drugoj strani, ovisno o političkim interesima vlasnika tih tiskanih medija.

Godine 1924. uslijedile su aktivnije starokatoličke agitacije na području župe Brođanci. Tako je 3. listopada 1924. Milfajt uputio dopis Kraljevskoj kotarskoj oblasti Valpovo[484] u kojem kao starokatoličkog agitatora spominje Valpovčanina Stjepana Vidušića,[485] bivšega katoličkog svećenika. Ondje sljedećim riječima opisuje Vidušićeve agitacije: „Obilazi ovuda i agitira za svoju sektu, na račun kat. crkve. Dođe u selo (u ovom slučaju u Habjanovce, 2-3 puta i u Martince 1 put), okružen svojim štabom od nekoliko ljudi, koji već desetak godina ni u kakvu crkvu išli nisu, dade bubnjem sazvati skupštinu, i onda uzme propovijedati, tj. psovati papu i biskupe.“. Milfajt nadalje upozorava na sadržaj propovijedi koju je Vidušić održao na otvorenom, nedaleko od filijalne crkve u Habjanovcima te naposljetku od države moli zaštitu katoličkog posjeda, s obzirom na najavu novoga okupljanja starokatolika, prilikom kojega je najavljen pokušaj uzurpacije katoličke imovine, odnosno provale u filijalnu crkvu, gdje bi se održao obred, te korištenja zvona. Milfajt pritom ističe i osobnu spremnost obrane katoličke imovine: „Ja sam pak tamo u Habjanovcima rekao, da ću oltar svoj braniti makar i krvlju, i samo preko mene mrtva mogu u našu crkvu. Isto vrijedi i za zvona.“[486]

Milfajt se ponovno, upozoravajući na nove okolnosti, obratio na istu adresu već 5. listopada 1924., jer su u međuvremenu, dan ranije, starokatolici u Habjanovcima dva puta zvonili, unatoč zvonarovim upozorenjima. U dopisu su istaknuta njihova imena: „Zvonili su Julijan Bošnjak i Adam Rešetar. U crkvu će, vele, u nedjelju.“ O istome problemu Milfajt je opsežnim dopisom obavijestio i duhovnu oblast u Đakovu, dajući pritom i mali kronološki pregled prethodnih pokušaja starokatoličkih agitacija na prostoru valpovačkog dekanata, gdje ističe Satnicu[487] i Ladimirevce.[488] Kao poticatelja tih aktivnosti na području Habjanovaca označava Antuna Bošnjaka, koji je bio u kontaktu s Vidušićem i organizirao njegov dolazak u selo. Milfajt spominje i neuspjeh starokatoličkih agitacija u Martincima.[489]

---

[484] Radi se o prvom Milfajtovom dopisu koji se nalazi u u nizu dopisa upućenih Kraljevskoj kotarskoj oblasti Valpovo.
[485] Stjepan Vidušić, nekadašnji katolički svećenik, kapelan u Koprivnici kod župnika Stjepana Zagorca, aktivan u reformnom pokretu od 1920. Starokatolički župnik u Karlovcu od 1924., odlukom Sinodalnog vijeća Hrvatske starokatoličke crkve iz 1925. razriješen svećeničke službe i svih dotadašnjih funkcija. Prema: Z. MATIJEVIĆ, „Otpali ili odbačeni anđeli?“, *HR*, br. 2, 2001., 64-73.; *Starokatolik*, god. 1, br. 5, 30. svibnja 1925., 3.
[486] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 243/1924 (3. listopada 1924.)
[487] Satnica, naselje u današnjoj općini Petrijevci.
[488] Ladimirevci, naselje u sastavu grada Valpova.
[489] Čepinski Martinci, naselje u današnjoj općini Čepin.

Agitacije su, prema njegovim riječima, provodili Vinko Maričić[490] i Matija Kaluđer, a o njihovu sadržaju navodi: „Čime agitiraju? Prvo time, da je to ista vjera, samo što će oni hrvatski pojati. Drugo, oni će se zadovoljiti manjom plaćom, nego rimski popovi, i štolarine ne će ubirati. Niti ja ne ubirem štolarine već valjda dvije godine, a glede lukna sam im već x puta rekao, neka se obrate na preč. naslov, pa da se u miru nagodimo, ali oni toga ne će, pošto su već toliko uzbunjeni neprestanim slušanjem, da je seljak bog, da je u centru svijeta, i da sve mora onako biti, kako si oni to zamisle. Konačno je razlogom i preveliko bogatstvo katoličkih biskupa, specijalno đakovačkoga, koji raspolaže bajoslovnim brojem jutara zemlje.“[491]

Posebno je u kontekstu tadašnjih političkih okolnosti zanimljiv Milfajtov zaključak o uzrocima relativnog uspjeha starokatoličkih agitacija na području Habjanovaca: „To vele oni, ali ja velim da je uzrok drugi, dublji. Ja poznam ovaj kraj, a osobito Habjanovčane. Seljak iz ovoga kraja znade samo dva čuvstva, ili robovati ili tiranizirati: ili je rob, ako se nađe sa jačim, ili je tiran, ako je pred njime slabiji, sredine ne pozna. Oni bi htjeli, da im bude župnik, ako ne niži, a ono dakako ne viši od nekoga birova[492] ili čordaša[493], jer župnik je njihov „sluga“, i kao takov mora da ugađa njihovim voljicama i željicama, pa ako zažele, da svoje cokule o njega brišu, i na to mora pristati, jer oni su svijet, Radić dicit.[494] A na to kad svećenik ne može pristati, a žuti – barem za sada na to pristaju.“[495] Naposljetku, kao pripomoć, traži da mu se za nedjelju pošalje „jednog govornika jačega kalibra“, kako bi utjecao na sprječavanje širenja starokatolicizma, a izrijekom predlaže Matiju Pavića.[496]

Spor oko korištenja zvona u habjanovačkoj katoličkoj crkvi dobio je svoj sudski epilog, a o svemu je izvještavao osječki *Hrvatski list* (dalje: *HL*).[497] Naime, župnik Milfajt podnio je tužbu Kraljevskom kotarskom sudu u Osijeku protiv nekolicine seljaka zbog ometanja posjeda. Sud je 14. listopada donio odluku da se usmena rasprava i saslušanje

[490] Vinko Maričić, krčmar u Habjanovcima. Prema: AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 247/1924 (7. listopada 1924.)
[491] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 247/1924 (7. listopada 1924.)
[492] Birov (mađ. *bíró* – „sudac“), seoski sudac ili starješina.
[493] Čordaš (mađ. *csordás* – „govedar“), čuvar goveda.
[494] „Radić kaže” (lat.); odnosi se na Stjepana Radića.
[495] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 247/1924 (7. listopada 1924.); u Milfajtovim se riječima može iščitati kulminacija sukoba između Radićeve HRSS i političkog katolicizma, utjelovljenog u HPS-u. Sukob je dobio dodatnu dimenziju upravo osnivanjem HSC-a, jer je Radić iskazivao određene simpatije za nastankom nacionalne crkve.
[496] Matija Pavić (1859. – 1929.), zaređen za svećenika 1882., povjesničar, veliki prepozit, generalni vikar i kanonik Đakovačke biskupije.
[497] *Hrvatski list*, dnevni list koji je izlazio u Osijeku 1920. – 1945., u početku kao glasilo Hrvatske zajednice. Vidi: M. VINAJ, „Građa za bibliografiju osječkih novina“, *Knjižničarstvo*, vol. 7, br. 1-2, 7-35.

svjedoka određuje za 27. listopada 1924.[498] U konačnici, kraljevski sudbeni vijećnik Zdenko Novak presudio je da su Julije Bošnjak i Adam Rešetar smetali filijalnu crkvu u Habjanovcima, zvoneći 5. listopada 1924.. Stoga su Bošnjak i Rešetar bili „dužni kaniti se svakog daljnjeg makar i sličnog smetanja posjeda tužiteljice na spomenutoj crkvi pod pretnjom globe od 3000 Din. ili zatvora od 30 dana za svakoga, te tužitelju naknaditi parbeni, sudbeno na 384 Din. obređeni trošak u roku od 8 dana pod pretnjom ovrhe“.[499]

„Pitanje groblja“, odnosno mogućeg ukapanja starokatolika na prostoru katoličkog groblja sljedeće je otvoreno pitanje za čije se rješavanje zauzeo Milfajt, upozoravajući lokalnu vlast s problemom. Tako u dopisu Općinskom poglavarstvu u Bizovcu 15. listopada 1924. navodi potrebu „da se ili posebno groblje ili poseban dio za pripadnike nove vjere ogradi (kao n. pr. u Martincima), pošto se ni na koji način ne mogu sahranjivati pripadnici druge konfesije medju pripadnike kat. vjere“, te dodaje: „Ja ću naime svaki ovakav slučaj zapriječiti, pa da ne dođe do većega zla, molim naslov, da smjesta ureduje.“[500] Međutim, Općinsko poglavarstvo oglušilo se na Milfajtov zahtjev, držeći da je preuranjen i da za tim još uvijek nema potrebe, zato što službeno još uvijek nije bilo starokatolika u Habjanovcima.[501]

Uslijed takvih okolnosti, Milfajt se odlučio ponovno obratiti duhovnoj oblasti u Đakovu, poprilično nezadovoljan učinkom svoga prethodnoga dopisa. U novom dopisu ističe okolnosti pod kojima su u više navrata dolazile skupine Habjanovčana, predvođene starokatoličkim svećenikom Grgurom Čengićem,[502] kako bi zatražili istupanje iz Katoličke crkve. Također, traži odgovore na niz konkretnih pitanja do kojih su dovele specifične okolnosti poput prisilnog dovođenja žena na istupanje iz katoličke vjere ili krštenja djeteta čiji je otac najavio istup, navodeći sljedeće: „U selu se strašno terorizira i sili pučanstvo na otpad. Žene formalno dovlače na odjavu.“ Milfajt situaciju vidi prilično ozbiljnom i pomalo dramatičnom, što se može iščitati iz njegovih riječi: „Glavno je sada pitanje posjeda crkve. Ako dobiju od koje oblasti pravo na crkvu, propast će cijelo selo, a ako ga ne dobiju, održat ćemo se. Ja sam sa svoje strane učinio sve, što sam mogao, pa molim naslov da takodjer sa svoje strane učini sve, što može. Osjećam, da će se u Habjanovcima odlučiti sudbina cijeloga kraja.“ Naposljetku, navodi da je do tada istup zatražilo 289 osoba.[503]

[498] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 227/1924 (14. listopada 1924.)
[499] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 227/1924 (27. listopada 1924.)
[500] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 253/1924 (15. listopada 1924.)
[501] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 3105/1924 (15. listopada 1924.)
[502] Grgur Čengić, starokatolički župnik u Habjanovcima.
[503] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 254/1924 (15. listopada 1924.); u nastavku Milfajt donosi poimenični popis osoba koje su odlučile istupiti iz katoličke vjere i prijeći na starokatoličku. U

U međuvremenu, problematika starokatoličkih agitacija na području župe Brođanci podignuta je na višu razinu, što je vidljivo iz okružnice koju je biskup Akšamović uputio 27. listopada 1924. Ona se zapravo sastoji od Koroščeva dopisa Odjeljenju za prosvjetu i vjere Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju. Ondje Korošec ističe potrebu da se stane na put „nedopuštenom nagonjenju, mamljenju i nagovaranju pojedinaca ili čitavih skupina na istup iz koje od usvojenih vjera ili na prelaz iz jedne u drugu“, te da se preispita mogućnost starokatoličkih bogoslužja na prostorima gdje nema zakonitih pripadnika njihove vjere, jer „pripadnikom izvjesne vjere pravno se može smatrati samo onaj, tko je ili rođen u njoj ili je poslije u nju zakonitim putem preveden ili prešao“.[504]

U svezi s Milfajtovim konkretnim pitanjima upućenima u Đakovo, Akšamović odgovara o načinu postupanja u slučajevima povratka otpadnika na katoličku vjeru, dajući pritom župniku priličnu slobodu u određivanju njihove pokore: „Glavno je, da se dotični poslije primitka ispovijedi i pričesti. Ostala djela pokornička neka ne budu prevelika, u svakom konkretnom slučaju neka odluči Vaša pastoralna uvidjavnost.“[505] Iz Milfajtova dopisa Kraljevskoj kotarskoj oblasti u Valpovu vidi se da je tada bilo pojedinačnih povratnika u katoličku vjeru.[506]

Kotarski poglavar iz Valpova svojim je dopisom Milfajtu ponovno otvorio neriješeno „pitanje groblja“. Naime, na molbu Joze Bošnjaka[507] tražio je njegovo očitovanje o mogućnosti organiziranja prostora za pokapanje starokatolika. Milfajt je još jednom odrješito zauzeo stav da se pripadnici dviju kofesija ne mogu sahranjivati na istome groblju, pa tako ni starokatolici na katoličkom.[508] Uslijedila je odluka kotarskog poglavara, kojom se određuje očevid na licu mjesta 13. prosinca 1924., a o istom su obaviještene sve zainteresirane strane.[509] Akšamović je savjetovao Milfajta da se po tom pitanju drži uputa iz naputka za provedbu interkonfesionalnog zakona, koji mu je poslao.[510] Prema dopisu

konačnici se radilo o ukupno 377 osoba u Habjanovcima i 25 osoba u Čepinskim Martincima, od čega su neki opozvali svoje istupe, posebice u Čepinskim Martincima.

[504] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 1262/1924 (27. listopada 1924.)

[505] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 295/1924 (10. studenoga 1924.)

[506] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 299/1924 (10. studenoga 1924.)

[507] Jozo Bošnjak, predsjednik starokatoličkog župnog vijeća u Habjanovcima. Prema: AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 302/1924 (13. studenoga 1924.)

[508] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 302/1924 (25. studenoga 1924.)

[509] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 8282/1924 (2. prosinca 1924.); dopis je poslan Vijeću starokatoličke crkve u Habjanovcima, katoličkom župnom uredu u Brođancima, Biskupskom ordinarijatu u Đakovu, Općinskom poglavarstvu u Bizovcu i Općinskom poglavarstvu u Brođancima, Ivi Mataniću, kraljevskom kotarskom liječniku u Valpovu i Milanu Konakoviću, kraljevskom kotarskom predstojniku u Valpovu.

[510] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 387/1924 (10. prosinca 1924.)

kotarskog poglavarstva župnom uredu u Brođancima od 14. prosinca 1924.,[511] može se zaključiti da je donesena odluka o potrebi uređenja privremenog prostora za pokapanje starokatolika na dijelu katoličkog groblja koji se ne koristi, sve do uređenja zasebnog starokatoličkog groblja. Milfajt tako iznosi sljedeći prijedlog: „Do uređenja pitanja groblja može se st.-katolicima dati jedan dio na onom praznom prostoru, što ostaje uz ogradu. Početak neka bude iz lijevog kuta. Prostor ne mora biti širi od jednog reda, pošto je to samo provizorno riješenje, jer se ovoliki broj inovjeraca ne može staviti pod zaštitu §. 3. zakona od 17. I. 1906.,[512] te si svakako moraju osnovati svoje groblje. Koliki mora biti taj dio za jedan red grobova, može eventualno i sam naslov odrediti te dati ograničiti.“[513]

Koliko je situacija na području župe Brođanci tada bila dramatična, ilustrira i članak iz *HL*-a, pod naslovom „Žalosna Badnja noć u Brođancima. Pokušaj umorstva dvojice katoličkih svećenika, za vrijeme Badnje večere.“. Ondje se iznose okolnosti dvostrukog pokušaja ubojstva dvojice katoličkih svećenika, Milfajta i Josipa Šokičića,[514] tijekom jedne večeri za vrijeme njihova boravka u prostorijama župnog ureda u Brođancima. Kao mogući atentatori apostrofiraju se habjanovački starokatolici, s obzirom da je Milfajt ranije toga dana primio prijeteće pismo koje je potpisao odbor starokatoličke crkve u Habjanovcima.[515] Svemu je očito prethodila Milfajtova najava da će u Habjanovcima održati polnoćku, što prethodno nije bio slučaj, prema priopćenju habjanovačkih starokatolika koje potpisuje predsjednik starokatoličkog župnog vijeća Bošnjak. Stoga su tu odluku protumačili kao provokaciju, iako su se na kraju ogradili, od pokušaja ubojstva, deklarativno osudivši počinitelje.[516]

Članak pod naslovom „Habjanovački starokatolici“, objavljivan u *KL*-u u nastavcima, Milfajtova je sinteza geneze starokatolicizma na području župe Brođanci te svih sporova koji su se do tada odvijali između habjanovačkih starokatolika i župnog ureda u Brođancima.[517] Na taj je način Milfajt naposljetku očito želio upozoriti nešto širu javnost na pitanje habjanovačkih starokatolika. Prvi je članak objavljen 24. prosinca 1924., a posljednji 29. siječnja 1925. Prvu pojavu starokatoličkih agitacija na području Valpovštine Milfajt

[511] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 8232/1924 (14. prosinca 1924.)
[512] Misli se na Zakon o vjeroispovjednim odnosima (Interkonfesionalni zakon).
[513] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 338/1924 (27. prosinca 1924.)
[514] Josip Šokičić (1892. – 1945.), zaređen 1916., dugogodišnji kateheta u građanskoj školi u Osijeku, poginuo u savezničkom bombardiranju Osijeka 1945. Prema: S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 154.
[515] „Žalosna Badnja noć u Brođancima. Pokušaj umorstva dvojice katoličkih svećenika, za vrijeme Badnje večere.“, *HL*, 28. prosinca 1924.
[516] “Atentat na župnika Milfajta u Brođancima. Saopćenje habjanovačkih starokatolika.”, *HL*, 31. prosinca 1924.
[517] Antun MILFAJT, „Habjanovački starokatolici“, *KL*, br. 52, br. 53, 1924.; br. 1, br. 4, 1925.

datira 17. rujna 1923., kada je Vidušić održao prvu javnu propovijed u Habjanovcima,[518] dok prvu masovniju najavu istupanja Habjanovčana iz katoličke vjere datira 12. listopada 1924., kada su pred njega došli u Čengićevoj pratnji,[519] a u jednom od nastavaka članka iz svoje perspektive iznosi okolnosti pokušaja atentata na njega i Šokičića.[520]

Savjetujući se prethodno s biskupom Akšamovićem,[521] Milfajt je kod kotarskoga poglavara u Valpovu inzistirao na neutemeljenosti zahtjeva starokatolika, pozivajući se na odluku Kraljevskog kotarskog suda u Osijeku od 27. listopada 1924.[522] Naime, unatoč sudskom pravorijeku i i globi koja je bila izrečena zbog ometanja posjeda katoličke župe u Brođancima, starokatolici su kod kotarskog poglavarstva i dalje tražili pravo na uporabu katoličke filijalne crkve, zvona i groblja u Habjanovcima, čemu se oštro suprotstavljao Milfajt, tražeći dodatno uporište u Zakonu o vjeroispovjednim odnosima iz 1906., u kojemu stoji: „S valjano obavljenim prelazom prestaju u napredak sva na vjerozakonskoj svezi osnovana prava i dužnosti onoga, koji je prešao, prema crkvi ili vjerozakonskoj zajednici kojoj je do tada pripadao.“[523]

Kotarski poglavar u Valpovu Jovan Korda[524] ipak je očito postupio u suprotnosti sa zakonom i sudskom praksom, jer je u veljači 1925. donio odluku kojom se brođanačka filijalna crkva sv. Filipa u Habjanovcima daje na zajedničku uporabu katolicima i starokatolicima, sa sljedećim obrazloženjem:

„1. Što je filijalna crkva u Habjanovcima podignuta pre 1870. god. dakle pre nego se katolička crkva razdvojila u starokatoličku i rimokatoličku. Ovo je pravni osnov zahteva rimokatolika.

2. Što je starokatolička crkva po pretežnom mišljenju samo nova organizacija opšte katoličke crkve, a nikako nova crkva.

3. Što su obe crkve Kristove sa razlikama formalne prirode, te ne postoje opravdani razlozi usled kojih bi ova odluka izazvala povredu verskih osećaja i dogmi.

4. Što starokatolici nemaju u samome mestu niti okolici podesne bogomolje.

[518] A. MILFAJT, „Habjanovački starokatolici“, *KL*, br. 52, 1924.
[519] A. MILFAJT, „Habjanovački starokatolici“, *KL*, br. 53, 1924.
[520] A. MILFAJT, „Habjanovački starokatolici“, *KL*, br. 1, 1925.
[521] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 24/1925 (26. siječnja 1925.)
[522] Vidi fusnotu 499 na str. 109.
[523] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 24/1925 (30. siječnja 1925.)
[524] Jovan Korda, kotarski poglavar u Valpovu, kasniji osnivač Jugoslavenske radikalne zajednice na valpovačkom području i glavni provoditelj njezine politike nasilja. Iako stranka nije imala puno pristaša niti snažnu organizacijsku strukturu, njezini su članovi uglavnom bili državni namještenici, zaposleni u kotaru i općini. Prema: Suzana LEČEK, „Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar: djelovanje Stjepana Hefera na osječkom i valpovačkom području (1924. – 1941.)“, *Scrinia Slavonica*, br. 8, 2008., 202.

5. Što je na takav način rešila to pitanje državna vlast u drugim državama gdje obe ove crkve postoje.

6. Što je pretila opasnost da se spor proširi i da se predje sa zakonskog postupka na čine samovolje, pa je prema tome ova odluka čisto preventivnog karaktera.“[525]

Starokatolici su nedugo zatim, 22. veljače 1925., u Habjanovcima održali glavnu godišnju skupštinu župljana koju je predvodio predsjednik starokatoličkog župnog vijeća Bošnjak, o čemu je kratku crticu donio i zagrebački *Starokatolik,*[526] koji je redovito pratio događanja u Habjanovcima.[527]

Biskup Akšamović uputio je Milfajtu dva dopisa slična sadržaja, iz kojih je vidljivo da su starokatolici ponovno uzurpirali katoličku imovinu u Habjanovcima, ovaj put uz podršku kotarskoga poglavara. U prvome dopisu stoji: „Ne budu li Vam ključevi za 8 dana predani izvolite ovamo javiti pak će se Vašoj tužbi radi smetanja posjeda pridružiti takodjer biskupski Ordinarijat kao crkvena oblast u čiju se jurisdikciju bezobzirno presiže“,[528] dok u drugome biskup traži informacije o koracima koji su poduzeti u međuvremenu: „Izvijestite odmah amo, da li su se sektarci u Habjanovcima prošle nedjelje poslužili ovlasti, koja im je dana po sreskom poglavaru te da li su u habjanovačkoj crkvi vršili svoje bogoslužje.“[529] Konačno, rješenje Katoličkog odjeljenja Pokrajinske uprave za Hrvatsku i Slavoniju u potpunosti je išlo u prilog Milfajtu, zato što je njime poništena odluka kotarskog poglavara u Valpovu. O tome je Akšamović obavijestio Milfajta, napominjući da preko kotarskog poglavara zatraži povrat otuđenih ključeva filijalne crkve u Habjanovcima, koji su se nalazili u posjedu lokalnih starokatolika.[530]

Međutim, Milfajtovo inzistiranje kod kotarskoga poglavara nije urodilo plodom. On je pak odgovornost prebacivao na žandarmerijsku postaju u Bizovcu, upućujući Milfajta na tu adresu te upozoravajući da će zbog njegova klevetanja biti „primoran u zaštitu ugleda vlasti uzeti drugi stav i provesti zakonske mere protiv klevetnika vlasti.“[531] Prijetnja kotarskog poglavara pokazala se ozbiljnom, kao i Milfajtova ustrajnost te beskompromisnost u odabiru riječi pa se njihov nesporazum okončao presudom od osam dana zatvora za Milfajta.[532] U dopisu Akšamoviću Milfajt obrazlaže da je do takvoga scenarija došlo zbog

[525] „Suuporaba crkava“, *Starokatolik*, god. 1, br. 3, 1. ožujka 1925., 5-6.
[526] *Starokatolik*, mjesečnik koji je izlazio kao službeno glasilo Hrvatske starokatoličke crkve u Zagrebu od 1925.
[527] „Naš pregled“, *Starokatolik*, god. 1, br. 3, 1. ožujka 1925., 8.
[528] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 18/1925 (9. veljače 1925.)
[529] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 24/1925 (19. veljače 1925.)
[530] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 48/1925 (26. veljače 1925.)
[531] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 122/1925 (27. veljače 1925.)
[532] Po svemu sudeći, ova presuda nije izvršena, no nije poznato na koji način i na kojoj je instanci okončana.

njegove usporedbe odnosa vlasti prema katolicima u Kraljevini SHS s onim iz osmanskih vremena: „Taj sam zločin počinio time, što sam mu pisao, da ovakovog nasilja nisu doživjeli katolici od turskih vremena, a isto sam mu javio, neka se ne nada, da će katolici ikada pristati na ovakova bezakonja.“[533]

Zagrebački *Starokatolik* pak tendenciozno izvještava o prilikama u Habjanovcima, iznoseći da su „Habjanovčani i starokatolici i rimokatolici složni i zadovoljni, da rimski župnik iz Brodjanaca ne izazivlje smutnje i nemir“ te „da svi seljaci priznaju, da je to njihova zajednička crkva što su je sagradili njihovi djedovi, kad se rimski papa još nije bio proglasio „nepogrešivim““.[534] Štoviše, takve tvrdnje o harmoničnom odnosu i međusobnoj toleranciji katolika i starokatolika u Habjanovcima nešto kasnije iste godine pobija i starokatolički biskup Kalogjera riječima: „Opazio sam velikom žalošću da u Vašem mjestu vlada nesnošljivost i nemir izmedju Vas i pristaša latinske Crkve.“, i to baš na stranicama *Starokatolika*.[535]

Biskup Akšamović mnogo se puta osobno zauzimao za uređivanje prilika na području župe Brođanci pa je stoga za uskrsno vrijeme osigurao dolazak svećenika Šokičića, koji je bio određen za liturgijsku pripomoć u Habjanovcima u uskrsno vrijeme. Biskupova intervencija kod kotarskog poglavara također je urodila plodom pa je tako za Habjanovce osigurana oružnička patrola za 5., 10., 11. i 12. travnja „kao garancija za potpunu slobodu rimokatolika u vršenju vjerskih čina i za spriječenje po starokatolicima zasnovane upotrebe habjanovačke crkve.“ [536] Akšamović je od Milfajta tražio i ekspijaciju[537] crkve, no upozorio je da prigodni govor pritom ne bude suviše izazovan, odnosno mogući poticaj za produbljivanje sukoba, a istaknuo je „da je sreski poglavar izdao riješenje, kojim se starokatolicima upotreba crkve zabranjuje, a ujedno je dobio instrukcije, da prekršitelje kazni globom i zatvorom.“[538]

Razvoj starokatoličkog pokreta u Kraljevini SHS sa simpatijama je promatran iz krugova Narodne radikalne stranke pa je tako u njihovom lokalnom dnevnom listu *Straži*[539] objavljen članak u kojem se autor pozitivno izražava o čitavom pokretu, posebno ističući

[533] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 133/1925 (30. ožujka 1925.)
[534] „Naš pregled“, *Starokatolik*, god. 1, br. 4, 1. travnja 1925., 7.
[535] Marko KALOGJERA, „Vjernicima i prijateljima Hrvatske starokatoličke crkve u Habjanovcima“, *Starokatolik*, god. 1, br. 8, 31. kolovoza 1925., 3.
[536] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 470/1925 (3. travnja 1925.)
[537] Ekspijacija označava oslobađanje od grijeha; u ovom slučaju odnosi se na crkveni prostor i oltar koji su neovlašteno koristili starokatolici.
[538] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 470/1925 (3. travnja 1925.)
[539] *Straža*, dnevni list koji je izlazio u Osijeku kao organ Narodne radikalne stranke 1919. – 1927. Vidi: M. VINAJ, „Građa za bibliografiju osječkih novina“, *Knjižničarstvo*, vol. 7, br. 1-2, 7-35.

habjanovački slučaj i Čengićevo djelovanje te izražavajući žestoke protukatoličke i proturimske stavove u pokušajima denuncijacije Svete Stolice. Autor u tekstu svoje poruke višestruko adresira prema hrvatskoj inteligenciji, čiji politički kapital i utjecaj očito smatra znatnim, pa tako Habjanovce predstavlja kao moguću paradigmu za budućnost razvoja starokatoličkog pokreta među Hrvatima, zaključujući da bi njegov razvoj u konačnici doveo do „potpunog verskog oslobođenja i nezavisnosti" hrvatskoga naroda te njegova „duševnog ujedinjenja" sa srpskim narodom. Također, ističe „valjanog rodoljuba i agilnog pobornika za versko otcepljenje Hrvata od Rima, g. A. Čengića,[540] koji mora da vodi tešku borbu sa susednim rimokatoličkim sveštenstvom, a kome nisu sklone baš ni vlasti, ma da je starokatolička crkva zakonom priznata u našoj državi." [541] Međutim, takva je autorova teza neodrživa, s obzirom na izraženu naklonost prema starokatolicima u postupanju kotarskoga poglavara u Valpovu u slučaju uzurpacije imovine župe Brođanci i samu činjenicu da Narodna radikalna stranka u tom trenutku sudjeluje u vlasti.

Na članak u *Straži* uslijedio je odgovor u osječkom *HL*-u u kojem se autor, između ostaloga, osvrnuo upravo na nelogičnu tvrdnju iz *Straže* o nesklonosti lokalne vlasti prema djelovanju starokatoličkog župnika Čengića. Argumentirajući preko članka u *HL*-u, autor je optuživao „da su baš *Stražini* ljudi oko sreske i oblasne vlasti, sigurno ne bez „uputstva" odozgo, legitimirale uzurpaciju katoličke crkve u Habjanovcima kao nagradu pristalicama starokatoličke hrvatske crkve u Habjanovcima, zato, što su kod zadnjih izbora glasovali za narodnu radikalnu stranku."[542] U *Straži* je polemika nastavljena odgovorom na članak u *HL*-u, no autor se ondje pozabavio općim prigovorima ustroju i hijerarhiji Katoličke crkve te njezinim međunarodnim odnosima, a referencu na habjanovački slučaj toga je puta izostavio.[543]

U sudskim sporovima sa starokatolicima, koji su se odvijali pred Kraljevskim kotarskim sudom u Osijeku, župnik Milfajt koristio je usluge odvjetnika Belića, koji je tako zastupao katolički župni ured u Brođancima. Belića je u slučaju odsutnosti zamijenjivao Firinger,[544] što se dogodilo u sporu protiv Nikole Novoselića i Antuna Takača, s ročištem 11. svibnja 1925. U takvim situacijama Belić bi pravovremeno obavještavao Milfajta, koji je odmah potom stupao u komunikaciju s Firingerom.[545]

[540] Očito je riječ o Grguru Čengiću pa se ovdje radi o autorovu ili tiskarskom propustu.
[541] P. LJ., „Jedan značajan pokret među Hrvatima", *Straža*, 24. travnja 1925., br. 51
[542] A. S., "„Režimska štampa protiv katoličke crkve", *HL*, 9. svibnja 1925., br. 97
[543] P. LJUBIĆ, „"Režimska štampa protiv katoličke crkve…"", *Straža*, 15. svibnja 1925., br. 54
[544] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 112/1925 (15. svibnja 1925.)
[545] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 104/1925 (22. svibnja 1925.)

Jačanjem starokatoličkog pokreta u Habjanovcima jačao je i utjecaj habjanovačkih starokatolika unutar hijerarhijske strukture Hrvatske starokatoličke crkve pa je tako njihov župnik Čengić u svibnju 1925. izabran za izvanrednog člana njezina Sinodalnog vijeća.[546]

Konačna odluka Ministarstva vjera u predmetu zajedničke uporabe crkve u Habjanovcima ipak je bila povoljna po župni ured u Brođancima i dugotrajne napore župnika Milfajta. Kotarski poglavar u Valpovu o tome je dopisom obavijestio Milfajta 24. kolovoza 1925., a u odluci je stajalo „da je izdano već naređenje opć. bilježniku u Bizovcu da ključeve crkve preda g. Milfajtu", te da se starokatolicima „svaka dalnja upotreba filijalne seoske crkve najstrožije zabranjuje pod pretnjom kaznenih posledica za krivca".[547]

Ta je odluka stigla upravo u trenutku dok su starokatolici organizirali veliku proslavu crkvenoga goda u Habjanovcima, koja se održavala tijekom 23. i 24. kolovoza 1925. Prema izvještaju koji je prenio *Slobodni reporter*,[548] njezinom je središnjem dijelu na spomendan sv. Bartola[549] prisustvovao i starokatolički biskup Kalogjera. Isti izvor navodi da je tada pod pritiskom starokatoličkoga župnika Čengića, viđenijih mještana Habjanovaca i nekih osječkih Srba, koji su odlučili podržati proslavu, veliki župan Ljudevit Gaj[550] odlučio otvoriti do tada zatvorenu crkvu u Habjanovcima i prepustiti ju starokatolicima na uporabu za bogoslužje. U tu je svrhu kotarski poglavar iz Valpova uručio njezine ključeve habjanovačkim starokatolicima te naložio oružništvu da Milfajtu uskrati mogućnost bilo kakve službe u vrijeme starokatoličke proslave.[551] Biskupa Kalogjeru u Habjanovcima je dočekao srpsko-pravoslavni paroh iz Budimaca Marko Kirić, što svjedoči o harmoničnim odnosima između dviju vjerskih zajednica, a uz prisutnost skupine osječkih Srba na proslavi, afirmativne članke u osječkoj radikalskoj *Straži* te odluke lokalne vlasti kojima se podržavala uzurpacija imovine katoličke župe Brođanci, dodatno ide u prilog tezi da su starokatolici imali koordiniranu podršku Srpske pravoslavne crkve i središnje vlasti na čelu s Narodnom radikalnom strankom.

O proslavi crkvenoga goda u Habjanovcima opsežan je članak donijela i radikalska *Straža*, posebno ističući govor Mladena Sabljakovića,[552] potpredsjednika oblasnog odbora

[546] *Starokatolik*, god. 1, br. 5, 30. svibnja 1925., 3.
[547] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 5879/1925 (24. kolovoza 1925.)
[548] *Slobodni reporter*, tjednik koji je s prekidima i pod raznim nazivima izlazio u Osijeku. Pod nazivom *Slobodni reporter* pojavljivao se 1923. – 1928. Vidi: M. VINAJ, „Građa za bibliografiju osječkih novina", *Knjižničarstvo*, vol. 7, br. 1-2, 7-35.
[549] Spomendan sv. Bartola obilježava se 24. kolovoza.
[550] Ljudevit Gaj, veliki župan Osječke oblasti (1925. – 1927.).
[551] Očevidac, „Naši dopisi. Crkveni god u Habjanovcima. ", *Slobodni reporter*, 29. kolovoza 1925., br. 27
[552] U *Slobodnom reporteru* njegovo se prezime navodi kao Srbljanović, no prema Zdravku Dizdaru ispravno je Sabljaković. Vidi: Zdravko DIZDAR, „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.) (prvi dio)", *Scrinia Slavonica*, br. 5, 2005., 225.

Udruženja srpskih četnika[553] iz Osijeka „koji je izneo historijat borbe srpsko-pravoslavne crkve za otcepljenje od grčko-istočne, navodeći, da je u ono vreme mnogo se teže bilo boriti, a danas, da je mnogo lakše braći Hrvatima boriti se u svojoj rođenoj domovini i da će tu njihovu borbu u svako doba potpomoći i svesni Srbi.“[554]

Naposljetku, sam se biskup Kalogjera kao sudionik i očevidac čitavog događaja u *Starokatoliku* osvrnuo na zbivanja tijekom proslave starokatoličkog crkvenog goda u Habjanovcima. Uz uobičajenu dozu oštre kritike prema Katoličkoj crkvi, posebice njezinu lokalnom eksponentu u vidu župnika Milfajta, te manipulativno pozivanje na teološku misao biskupa Strossmayera kao preteču Hrvatske starokatoličke crkve, Kalogjera na koncu posebno ističe prijatelje „osobito iz četničkog udruženja, koji nijesu svi vjernici naše hrvatske starokatoličke Crkve, već ima članova i pravoslavne i rimokatoličke crkve, ali su uz Vas, i bratski Vas pomažu“, što još jednom jasno ukazuje na vezu između razvoja starokatoličkog pokreta i udruženja koja su baštinila službenu državnu ideologiju ili velikosrpski program.[555] Uz biskupovo očitovanje, u istom broju *Starokatolika* donesen je i urednički izvještaj o proslavi u Habjanovcima.[556]

Kotarski poglavar Korda nakon odluke Ministarstva vjera stigao je u Habjanovce da na licu mjesta okonča spor između katolika i starokatolika glede uporabe filijalne crkve, o čemu je sastavljen zapisnik, potpisan od strane Korde, župnika Milfajta, župnika Čengića i predsjednika starokatoličkog župnog vijeća Bošnjaka. U zapisniku je pobrojano deset crkvenih stvari koje su se nalazile u inventaru, ali ne i u prostoru crkve te pet crkvenih stvari koje se nisu nalazile u inventaru, ali su bile u prostoru crkve. Za prvih se deset stvari ispostavilo da su u Čengićevu posjedu, no on se opravdavao da ih ne može „momentalno odmah predati, pošto su mu za vršenje službe potrebne jer drugih neima“. Drugih pet stvari nabavili su i o svom trošku u crkvu pohranili starokatolici te su tražili da ondje i ostanu, no župnik Milfajt inzistirao je da se uklone, odlučivši da će se o tome konzultirati i s višom duhovnom vlasti, odnosno đakovačkim biskupom. Naposljetku, Korda je odredio da se Čengiću i Bošnjaku „zabranjuje svaka upotreba filijalne crkve pod pretnjom najstrožijih

[553] Udruženje srpskih četnika Petar Mrkonjić za Kralja i Otadžbinu, osnovano 1924. Između 1927. i 1928. njime rukovodi Puniša Račić, a uvođenjem šestosiječanjske diktature kralja Aleksandra 1929. organizacija se ukida, dok većina članstva prelazi u Udruženje četnika za slobodu i čast otadžbine koje nastavlja djelovati. Na osječkom području mjesni odbori Udruženja osnivaju se tijekom 1924. Predsjednik osječkog četničkog odbora tada je bio Milutin Pevčević, a potpredsjednik Mladen Sabljaković. Organizacija od 1924. u Osijeku izdaje *Glas srpskih četnika*. Vidi: Z. DIZDAR, „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.) (prvi dio)“, *Scrinia Slavonica*, br. 5, 2005., 223-228.

[554] „Proslava crkvenog goda hrvatske starokatoličke župe u Habjanovcima“, *Straža*, 5. rujna 1925., br. 70

[555] M. KALOGJERA, „Vjernicima i prijateljima Hrvatske starokatoličke crkve u Habjanovcima“, *Starokatolik*, god. 1, br. 8, 31. kolovoza 1925., 3.

[556] „Naš pregled“, *Starokatolik*, god. 1, br. 8, 31. kolovoza 1925., 6.

kaznenih posledica".[557] O tijeku tih događanja moglo se nešto više pročitati i na stranicama *Slobodnog reportera*, doduše iz kuta nekog od habjanovačkih starokatolika, a u tekstu se nastojalo što više ocrniti Milfajta, posebice njegovo inzistiranje da se starokatoličke stvari koje ne pripadaju crkvenom inventaru uklone iz habjanovačke crkve.[558]

Milfajt se zaista obratio Akšamoviću, kako je i najavio, a biskup mu je prenio da se po pitanju povrata inventarnih stvari iz habjanovačke crkve te odstranjenja starokatoličke imovine iz crkvenoga prostora obratio velikom županu u Osijeku, čije je uredovanje valjalo pričekati.[559] Akšamovićeva je intervencija uspjela, s obzirom na to da je odluka velikog župana na koncu bila povoljna po župni ured u Brođancima, a podrazumijevala je uklanjanje predmeta koje su starokatolici neovlašteno unijeli u habjanovačku crkvu, kao i povrat imovine koju je Čengić iz crkve iznio. Predviđeno je da sve skupa bude provedeno u djelo 3. prosinca 1925., uz prisutnost kotarskog poglavara.[560]

Tim je činom zapravo došlo do svršetka intenzivne borbe habjanovačkih starokatolika za uzurpaciju imovine župe Brođanci, odnosno uporabu filijalne crkve sv. Filipa za bogoslužje, dok su se nesporazumi i incidenti u smanjenom obujmu nastavili i u kasnijem razdoblju. Smanjenje tih napetosti može se iščitati iz Akšamovićeva dopisa Milfajtu u kojem se zahtijeva uvođenje redovite liturgijske službe u Habjanovcima, onako „kako je to na temelju kanoničke vizite i običajne navade bilo prije nego je spor nastao". Biskup shvaća osjetljivost situacije pa uz to od Milfajta traži izvještaj „o raspoloženju u selu", te diplomatsku mudrost i blagost u istupima.[561] Akšamović 1925. nije odlučio poslati pomoćnoga svećenika koji bi održao bogoslužje na Božić, jer „filijalci iz Habjanovaca ne forsiraju održavanje službe Božje", no i dalje je oprezan pa upozorava da „nije posve sigurno, da starokatolici ne bi smetali obdržavanje službe Božje na Božić" u Habjanovcima.[562]

Do novog nesporazuma između katolika i starokatolika došlo je 1927., a uzrokom je bila odluka velikog župana Osječke oblasti da se u državnoj osnovnoj školi u Habjanovcima dozvoli starokatolička vjeronaučna obuka školske djece, i to na način „da se održava istovremeno sa vjeronaučnom obukom mladeži rimokatoličke vjeroispovjesti odvojeno u sobama zgrade tamošnje državne osnovne škole".[563] Na tu je odluku Milfajt odlučio uložiti

[557] AŽB, *Habjanovci spor glede filijalne crkve (zapisnik)* (7. rujna 1925.)
[558] Katolik, „Iz pokrajine. I opet svadja zbog crkve!", *Slobodni reporter*, 3. listopada 1925., br. 32, 12.
[559] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 48/1925 (7. listopada 1925.)
[560] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 48/1925 (25. studenoga 1925.)
[561] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 48/1925 (21. prosinca 1925.)
[562] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 1690/1925 (16. prosinca 1925.)
[563] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 5149/1927 (4. travnja 1927.)

prigovor koji nije urodio plodom, o čemu je obaviješten od strane kotarskog poglavara, uz objašnjenje „da je tom odlukom izdana dozvola za obučavanje samo onih polaznika drž. osnovne škole u Habjanovcima, koji prema postojećim propisima u smislu interkonfessionalnog zakona spadaju starokatoličkoj vjeroispovjesti, koja je priznata Ustavom kraljevine S. H. S.“[564]

Iste godine započela je izgradnja nove starokatoličke crkve, na zemljištu tik uz postojeću filijalnu crkvu sv. Filipa u Habjanovcima. Kada su temelji udareni, Akšamović bio ogorčen tom pojavom, procijenjujući da ga je Milfajt o tome prekasno izvijestio i da se teško može pravno djelovati po tom pitanju. Stoga je Milfajtu izdao ozbiljno upozorenje i ukor, a prijetio je i njegovim uklanjanjem sa župe, ukoliko ubuduće ne bude pravodobno obaviješten o djelovanju starokatolika na području Habjanovaca. Biskup je dopis zaključio sljedećim riječima: „Ne budete li u tom pogledu postigli uspješnog rezultata, biti će protiv Vas provedena disciplinska istraga radi propusta pravovremenog priopćenja.“.[565]

Starokatolički biskup Kalogjera se pak u *Starokatoliku* osvrnuo na zalaganje habjanovačkih i stenjevačkih starokatolika po pitanju izgradnje crkava, čestitajući im na poduhvatu. Osvrćući se na habjanovački slučaj, istaknuo je „orijašku trogodišnju borbu sa moćnim protivnikom“, očito misleći na Katoličku crkvu i župni ured u Brođancima, s Milfajtom na čelu.[566] Blagoslov nove starokatoličke crkve u Habjanovcima predviđen je za dan. sv. Bartola.[567]

Krajem 1927., na inicijativu predsjednika starokatoličkog župnog vijeća Bošnjaka, ponovno je aktualizirano pitanje pokapanja starokatolika u Habjanovcima. Kotarski poglavar donio je odluku o uporabi katoličkog groblja „sa južne strane u širini od 6 metara“ te da taj prostor „mora biti ograđen i mora imati poseban ulaz“.[568] Trakavica oko uređenja starokatoličkog groblja nastavila se i u 1928., zato što je starokatoličko župno vijeće od kotarskog poglavara u Valpovu tražilo preispitivanje navedene odluke, no osječki veliki župan samo je potvrdio odluku kotarskog poglavara.[569]

Prema podatcima iz katoličkih izvora, do kraja 1927. na području Habjanovaca prešle su 333 osobe na starokatoličanstvo, dok ih se u krilo Katoličke crkve vratilo 86, a 10 ih je u međuvremenu umrlo te ih je 4 odselilo. Prema tome, krajem 1927. bilo je 233

[564] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 6886/1927 (30. travnja 1927.)
[565] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, AA, 143/1927 (19. svibnja 1927.)
[566] M. KALOGJERA, „Vjernicima Hrvatske Starokatoličke Crkve u Stenjevcu kod Zagreba i u Habijanovcima kod Osijeka“, *Starokatolik*, god. 3, br. 7, 30. srpnja 1927., 2.
[567] „Naš pregled“, *Starokatolik*, god. 3, br. 7, 30. srpnja 1927., 7.
[568] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 7688/1927 (9. prosinca 1927.)
[569] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 7010/1928 (10. rujna 1928.)

starokatolika u Habjanovcima. Prema istom izvoru, u raznim urbanijim sredinama Đakovačke biskupije nalazilo se još 80 starokatolika, tako da se zapravo jedino njihovo snažnije uporište pod upravom đakovačkog biskupa nalazilo u sklopu AASSB-a, u Habjanovcima.[570]

Na saboru Hrvatske starokatoličke crkve održanom 23. listopada 1928. otvorilo se pitanje smjene biskupa Kalogjere, a kao predstavnici habjanovačkih starokatolika u njegovom su radu i odlukama sudjelovali Antun Bošnjak, Vinko Bošnjak i Vlado Novoselić. Bošnjak je referirao „da nakon svih ovih optužba (...) uvidja, da je g. Kalogjera došao (...) da se osigura materijalno, ali ideala nije imao, već je škodio ugledu crkve" pa stoga treba „da se svrgne".[571] Ipak, Kalogjera je preživo taj pokušaj smjene te i dalje ostao na biskupskom položaju unutar Hrvatske starokatoličke crkve, pa je tako predsjedavao sljedećom sinodom Hrvatske starokatoličke crkve u Zagrebu, održanom 20. svibnja 1929. Na njoj su se, kao izaslanici habjanovačkih starokatolika, trebali naći Antun Bošnjak i Matija Kaluđer te župnik Čengić, no oni su napustili sinodu.[572] Međutim, dobar dio starokatoličkog klera te predstavnika župa tu je sinodu smatrao krnjom, a biskupa Kalogjeru nezakonitim, argumentirajući u svojoj izjavi da na sinodi nije bilo upravnog vijeća, „bez kojega po starokatoličkim Ustavima, ne može ni jedna starokatolička nacionalna crkva ni jednoga časa postojati". U konačnici, izjavljuju „da Hrvatska Starokatolička Crkva nema i neće nikada imati nikakove zajednice sa svrgnutim biskupom Markom Kalogjerom, te zato potpisani delegati gore navedenih župskih organizacija u zajednici sa dušobrižnim svećenstvom osnivaju posebnu biskupiju Hrvatske Starokatoličke Crkve sa sinodalnim Vijećem iz 1924. i Upraviteljem biskupije gosp. Ivanom K. Cerovskim sa sjedištem u Zagrebu, o čemu će odmah biti obaviještene državne nadležne vlasti radi priznanja i nesmetanog crkvenog javnopravnog djelovanja".[573] Među potpisnicima te izjave našli su se habjanovački starokatolički župnik Čengić te župni delegati Bošnjak i Kaluđer. Tako je ipak došlo do određenog raskola unutar Hrvatske starokatoličke crkve, no biskup Kalogjera na koncu je uspio zadržati poluge vlasti u svojim rukama, a sudeći po pisanju *Starokatolika*, habjanovački starokatolici dominantno su pristali uz njegovu struju.[574] Usprkos tome,

[570] *KL*, br. 2, 1928., 15.
[571] „Sabor Hrvatske Starokatoličke Crkve, održan dne 23. oktobra 1928.", *Starokatolik*, god. 4, br. 12, 15. studenoga 1928., 81-82.
[572] „Zapisnk Sinode Hrvatske Starokatoličke Crkve na 20. svibnja 1929.", *Starokatolik*, god. 5, br. 5, 31. svibnja 1929., 4-6.
[573] „Izjava predstavnika Crkve", *Hrvatski Starokatolik*, god. 5, br. 5, 7. srpnja 1929., 24-25.
[574] *Starokatolik*, 31. srpnja 1929., god. 5, br. 7, 8.

delegati iz Habjanovaca na sljedećoj sinodi 15. lipnja 1930. nisu imali prava glasa, kao i njihov župnik Čengić.[575]

U međuvremenu, uređenje starokatoličkog groblja u Habjanovcima i dalje je ostalo predmetom spora pa su tijekom 1929. od strane kotarskog poglavara na licu mjesta zakazivani očevidi tijekom kojih se nastojao postići određen konsenzus između zainteresiranih strana, katoličkog župnog ureda u Brođancima i starokatoličkog župnog ureda u Habjanovcima. Po običaju, stvari nisu tekle glatko pa je kotarski poglavar izlazio na teren, prvi puta 12. siječnja 1929.,[576] kada se činilo da je sporazum postignut. Tada je došlo i do preciznog mjerenja površinskoga dijela parcele pripadajućeg starokatoličkog groblja, obavljenog od strane općinskog poglavarstva u Bizovcu, o čemu je obaviješten župnik Milfajt.[577] Ipak, kotarski poglavar morao je ponovno na teren 30. rujna 1929.,[578] na osnovu Milfajtove pritužbe da se starokatolici ne drže prethodno postignute nagodbe. Naposljetku, kotarski poglavar krivom je proglasio zemljišnu zajednicu u Habjanovcima koja se „obvezala, da će postaviti ogradu i kapiju koja će dijeliti starokat. groblje od rimokatoličkog te što je tu ogradu postavila na mjestu koje ne odgovara duhu sklopljene nagodbe 12./I. tg. već se istoj protivi, jer se je povjerenstvo ustanovilo da se postavljenom ogradom na cijelom potezu prešlo nagodom doznačenu širinu od 8 metara“.[579] Na taj je način katolički župni ured u Brođancima dobio zadovoljštinu za svoju pritužbu.

Okončanjem toga predmeta definitivno su razriješeni ključni sporovi između katolika i starokatolika na prostoru župe Brođanci, no manjih sporadičnih nesporazuma bilo je i kasnije pa je lokalna vlast morala intervenirati. To je, primjerice, vidljivo kod slučaja vjerskog prijelaza Habjanovčanke Cece Rešetar, koja je 1930. izrazila želju za prijelazom na starokatoličku vjeru. U zapisniku koji je sastavljen kod kotarskoga poglavara u Valpovu, ona izjavljuje da joj župnik Milfajt „nije htio izdati traženu otpusnicu (...), a niti krsnog lista“.[580]

Konačno, uzimajući u obzir Milfajtovo[581] pismo brođanačkom župniku iz 1940., čini se da je već pred Drugi svjetski rat starokatolički pokret u Habjanovcima doživljavao

[575] „Zapisnk Sinode Hrvatske Starokatoličke Crkve u Zagrebu na dan 15. lipnja 1930. godine“, *Starokatolik*, god. 6, br. 6, 30. lipnja 1930., 7.
[576] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 145/1929 (8. siječnja 1929.)
[577] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 1674/1929 (27. travnja 1929.)
[578] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 662/1929 (24. rujna 1929.)
[579] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 7590/1929 (24. listopada 1929.)
[580] AŽB, *Zapisnik spisan u uredu sreskog načelstva u Valpovu* (25. listopada 1930.)
[581] Milfajt u to vrijeme obavlja dužnost župnika u Podravskim Podgajcima.

stagnaciju, jer je navedeno nekoliko neovisnih slučajeva istupanja pojedinaca iz starokatoličke i povratak na katoličku vjeru.[582]

2. 1. 9. Vjerska svakodnevica na području Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju na primjeru župe Valpovo

Svakodnevni život vjernika na području AASSB-a na primjeru župe Valpovo bit će predmetom analize u ovome poglavlju. Pritom valja istaknuti da je župa Valpovo odabrana iz razloga količine i dostupnosti arhivskoga gradiva koje omogućuje valjanu historiografsku obradu, no svakako treba imati na umu da se radi o najvećoj župi na području AASSB-a, s dugom tradicijom, pa su stoga i svakodnevna događanja na njezinom području znatno bogatija i raznovrsnija od onih na području ostalih župa AASSB-a. Ta su događanja povezana s djelovanjem čitavoga niza katoličkih društava, zatim svjetovnih društava u čijem su članstvu sudjelovali katolici i koja su uređivala svoje odnose sa župnim uredom te komunikaciju između župnog ureda i patrona župe, kao i župnog ureda i samih vjernika. Kroz gotovo čitavo razdoblje od nastanka AASSB-a do početka Drugoga svjetskog rata dužnost valpovačkoga župnika obavljao je Marko Baličević.[583]

Katolička društva koja su djelovala na području određene biskupije imala su uređena vlastita specifična pravila koja je redovito odobravao mjesni ordinarij. Takav je slučaj bio i kod društava na području Đakovačke biskupije i AASSB-a, čije je djelovanje odobravao đakovački biskup. Tako je, primjerice, jedno od raširenijih društava na području AASSB-a bila Bratovština Presvetog Srca Isusova, s osamnaest ogranaka, a za njezin valpovački ogranak Akšamović je vidio i odobrio pravila 1. travnja 1927. Ta su pravila bila sljedeća:

„1. Članovi bratovštine svake će godine osobito bogoljubno proslaviti svetkovinu Božanskog Srca Isusovog, koja se slavi u prvu nedjelju poslije osmine Tijelova. Toga će se dana po naročitoj želji Isusovoj svi članovi ispovjediti, pričestiti i moliti za oproštenje radi uvreda nanesenih Isusu u presv. oltarskom sakramentu. Toga će se dana i sami posvetiti Božanskome Srcu.

2. Članovi bratovštine nastojat će, da barem jedamput u mjesecu i to, ako je moguće, u prvi petak, ili prvu nedjelju, prime sv. pričest; oni će nastojati, da budu kod svih pobožnosti, koje se preko godine drže u slavu Božanskoga Srca Isusova.

[582] AŽB, *Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima*, 153/1940 (19. kolovoza 1940.)
[583] Marko Baličević (1894. – 1953.), zaređen za svećenika 1919. u Zagrebu, valpovački župnik 1924. – 1940. Vidi: AŽV, A - XI – 2, *Spomenica župe Bezgrješnog začeća Bl. Dj. Marije Valpovo od 1856. do 1998.*, 7.

3. Članovi bratovštine moliti će svak dan jedanput: Oče naš, Zdravo Marijo i Vjerovanje, dodav ovu molitvicu: Preslatko Srce mog Isusa, daj, da te sve više ljubim.

4. Članovi bratovštine će se jedan za drugoga često Bogu moliti, te će se u svojim molitvama spominjati osobito pokojnih članova.

5. Članovi će moliti svaki dan: jedan Oče naš i Zdravo Marijo u slavu presv. Srca Isusova za raširenje vjere i katoličke akcije u našoj biskupiji.

6. Ova pravila nikoga ne vežu pod ikoji grijeh; ali tko želi dobiti oproste, taj mora svaki dan izmoliti molitve pod 3. naznačene.“[584]

Na području valpovačke župe došlo je i do izgradnje nove filijalne crkve u Bocanjevcima,[585] koja je posvećena 1. svibnja 1929., a prema izvoru iz AŽV-a svu brigu za izgradnju crkve vodili su „seoski starješina Beno Stanković i župnik dr. Marko Baličević“, dok je „sav trošak podmiren prodajom seoske šume i milodarima“, a iznosio je „350.000 dinara“. Crkvu je blagoslovio začasni kanonik i rektor biskupskog konvikta Vražić.[586]

Inicijativa za postavljanjem spomen ploče nekadašnjem valpovačkom župniku Anti (Miroljubu) Evetoviću[587] na uličnoj fasadi valpovačke župne crkve pokrenuta je 1929. od strane Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku kao predlagača. Na tom se primjeru očitovala i uloga instituta župnog patronata (pokroviteljstva), jer je za pojedine fizičke promjene i instalacije na župnoj crkvi, poput postavljanja spomen ploče na njezinoj fasadi, bila potrebna suglasnost župnoga patrona. Stoga je u konačnici biskup Akšamović, na kojega je molba prvotno bila adresirana, u svome dopisu Klubu hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku, uz svoju suglasnost, naveo i potrebu „da osim ovoga odobrenja treba da klauzulu odobrenja dade i nadležni patron župe Presvijetli gospodin Grof Rudolf Norman Ehrenfelški.“[588]

Pitanje procesija na crkvene blagdane te sudjelovanja različitih društava u tim događajima bilo je uređeno zasebnim pravilnikom, odnosno direktivama koje je biskup Akšamović poslao katoličkim župnim uredima Đakovačke biskupije i AASSB-a 1932. One sadržavaju sljedeće naputke:

---

[584] AŽV, *Acta diversa*, AA, 82/1927 (1. travnja 1927.)
[585] Bocanjevci, naselje u neposrednoj blizini Valpova.
[586] AŽV, *Spomenica* (povodom blagoslova filijalne crkve u Bocanjevcima) (1. svibnja 1929.)
[587] Ante (Miroljub) Evetović (1862. – 1921.), bački hrvatski svećenik, književnik, publicist i profesor filozofije. Zaređen za svećenika 1886. u Baji, od 1899. kapelan u Pečuškoj biskupiji, kasnije dolazi u Slavoniju i obavlja dužnost kapelana u Valpovu, zatim župnika u Veliškovcima i Harkanovcima, a od 1912. postaje župnik u Valpovu. Zaslužan je za osnivanje Kluba hrvatskih književnika i umjetnika u Osijeku 1909. Pokopan je u Valpovu. Prema: A. SEKULIĆ, „Miroljub Ante Evetović (1862. – 1921.) hrvatski pjesnik“, *Klasje naših ravni*, br. 3-4., 2002.
[588] AŽV, *Acta diversa*, 1243/1929 (4. rujna 1929.)

„1. Koja župa imade filijalnih mjesta, tada Križ župske crkve ide uporedo sa križevima filijalnih crkvi u jednom redu, ako ih nije više od tri. Ako ih je više tada u dva reda.

2. Ako organizacije koje se služe posebnim ili značkama ne bi htjele zauzeti mjesto u procesiji, kako je u propisanom redu označeno, tada neće članovi iste sudjelovati u procesiji u uniformi, nego u civilnom odijelu i pristupiti će grupama, kako su odredjene za župljane gradjanskoga reda.

3. Pri crkvenim svečanostima mjesta u crkvi pojedinoj organizaciji, kao filijalnim grupama odredjuje župnik sa crkvenim odborom.

4. Nošenje baldahina i počasna straža kraj njega i kod Božjega groba neka se pridrži, kako je to do sada utvrdjeno starim običajem i tradicijom kroz zadnjih 10 godina. Neka se u tom ništa ne mijenja bez predhodne dozvole Bisk. Ordinarijata.

Za slučaj, da se želi uvesti koji novi običaj, neka se sazove sjednica crkvenoga odbora i donese zaključak, koji se imade uz obrazloženje podnijeti Bisk. Ordinarijatu na odobrenje.

5. Ako su negdje radi sudjelovanja kod crkvenih obreda nastali sporovi, imade upravitelj crkve postupiti na način kako je odredjeno u točki 4.“[589]

Uz navedene direktive, kao prilog išao je i Raspored društava i vjernika na procesijama o crkvenim blagdanima, a bio je predviđen na sljedeći način:

„1. Križ

2. Školska mladež po onom redu kako odredi uprava škole u sporazumu sa župnikom.

3. Gimnastička društva: a) Skauti
b) Športaši
c) Sokoli.

4. Vatrogasna glazba i iza nje vatrogasna četa sa članstvom vatrogasnog društva.

5. Civilno gradjanstvo kao župljani muškarci bez razlike dobi i stališa.

6. Civilno gradjanstvo: a) Katolička društva omladine
b) Katolička društva muževa
c) Treći red – muškarci.

7. Pjevački zbor bez obzira da li je muški, ženski ili mješoviti.

8. Crkveni redovi: redovnici i svećenici, ako ih u području župe ima, koji nisu u asistenciji.

9. Baldahin, celebrant sa pratnjom.

10. Predstavnici drž. vlasti, patronata, gradskih općina, seoskih općina i drugih administrativnih, sudskih i inih nadleštava.

[589] AŽV, *Acta diversa*, 743/1932 (18. svibnja 1932.)

11. Redovnice, gdje ih ima, ako nemaju pod upravom školske mladeži; inače idu u redu u vezi sa tom mladeži.

12. Gospojinska društva, razne ženske bratovštine po njihovoj starini i važnosti, (trećoretke, članice kršć. matera, bratovštine sv. krunice itd.).

13. Civilno gradjanstvo kao župljanke bez obzira dobi i stališa.

14. Civilno gradjanstvo žensko koje eventualno ne spada u istu župu nego su prispjele izvana.“[590]

Na kraju Rasporeda dodan je poseban naputak u kojemu se posebno „upozorava svećenstvo da je želja Ordinarijata provesti jednoličnost u cijeloj Biskupiji u cilju da se spriječe sporovi izmedju organizacija koje se medju vjernicima u župi nalaze.“[591] Navedena opaska jasno pokazuje da je intenzitet sukoba između katoličkih organizacija na terenu ponovno jačao i nakon zabrane rada katoličkih organizacija uvođenjem šestosiječanjske diktature 1929.[592] Isto tako, dokazuje iskrene želje katoličkog episkopata da se toj praksi sukobljenih strana među katoličkim organizacijama stane na kraj.

Razni pojedinačni zahtjevi vjernika pristizali su na adresu valpovačkoga župnog ureda, a za ispunjenje nekih od njih župniku su bile potrebne dodatne konzultacije ili suglasnost samoga biskupa. Tako, primjerice, u kolovozu 1932. na adresu valpovačkog župnog ureda, na ime kapelana Rudolfa Schütza,[593] stiže Akšamovićev dopis s odobrenjem za odrješenje pokornika od pridržanog grijeha (*procuratio abortus*[594]), „ako pokazuje znakove iskrenog kajanja“ te uz potrebu „predočenja veličine počinjenog grijeha“ i „što osjetljivije pokore“.[595]

Na adresu župnog ureda pristizali su i specifični zahtjevi raznih organizacija. Tako je Sokolsko društvo Valpovo povodom proslave 25. godišnjice svoga osnutka 1932. poslalo dopis koji je sadržavao zahtjev za blagoslovom nove zastave, pozivajući se na blagoslove

[590] AŽV, *Acta diversa*, 743/1932 (18. svibnja 1932.)
[591] AŽV, *Acta diversa*, 743/1932 (18. svibnja 1932.)
[592] Hrvatski orlovski savez osnovan je 1923., a dokinut uvođenjem šestosiječanjske diktature 1929. Na njegovo je mjesto 1930. došla novoosnovana Križarska organizacija, bliska katoličkom episkopatu. Najjača im je konkurentska katolička organizacija bila Hrvatsko katoličko akademsko društvo Domagoj („domagojevci“), osnovana 1906., koja je sve do uvođenja šestosiječanjske diktature bila dominantno projugoslavenske orijentacije te bliska s HPS-om i HKS-om. Nametanje sokolske ideje katoličkoj mladeži početkom 30-ih godina dodatno je zakompliciralo stvari po tom pitanju, a produbljivanjem konkordatske krize intenzivirao se i sukob između Katoličke crkve i države pa su aktivnosti svih zainteresiranih strana za jačanjem utjecaja u društvu početkom 30-ih bile pojačane. Vidi: J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*, 183-203.
[593] Rudolf Schütz (1907. – 1960.), zaređen za svećenika 1929. u Zagrebu, u Đakovo dolazi 1933. Profesor u Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu, upravitelj Biskupijske tiskare (1937. – 1940.; 1944. – 1948.), urednik GBBS 1942. – 1945.
[594] Lat. *procuratio abortus* – „kontrolirani pobačaj“; radi se o teškom grijehu.
[595] AŽV, *Acta diversa*, 10/1932 (29. kolovoza 1932.)

zastava sokolskih društava na području Đakovačke biskupije koje su obavljali katolički svećenici „1928 god u Vinkovcima, 1931 god u Vukovaru vlč. o. [Gilbert] Gjerkeš,[596] i u D. Miholjcu vlč. gosp. [Ivan] Vajda, a u lipnju ove god. u Dardi kamo je preuzvišeni gospodin biskup izaslao svoga naročitog izaslanika prečasnog gospodina kanonika [Luku] Terzića.“[597] Kao potpisnici stoje sokolski starješina Ferdo Desaty[598] i tajnik Stjepan Poserić.

Međutim, katolički episkopat u Kraljevini Jugoslaviji baš je u tim trenutcima zauzimao čvršći stav prema utjecaju sokolske ideje među katoličkom mladeži, smatrajući ju opasnim oruđem za suptilno promicanje bezbožništva i protukršćanskih vrednota, a zbrka i nesuglasice već su od ranije vladale i među samim katoličkim organizacijama.[599] Stoga je zahtjev odbijen, uz sljedeće obrazloženje:

„S razloga što je „Sokol Kraljevine Jugoslavije“ ideologiju dra M[iroslava]. Tyrša[600] za duševni odgoj proglasio u godini 1931. svojom društvenom ideologijom za odgoj svojih članova i toga pravca prosvjete, koji je kršćanstvu skroz protivan, nije do sada promijenio, - jugoslavenski katolički Episkopat je odlučio da će se predstavnici katoličke Crkve apstinirati od posvete zastava istoga društva. Ideologija dra. Tyrša niječe opstojnost duhovnoga svijeta, a posveta pripada u red duhovnih dobara pak se može logički primjenjivati u životu onih društava koji ideologiju kršćanske nauke priznaju i na vjeri u opstojnost duhovnoga svijeta temelje svoju prosvjetnu akciju. U vezi s tim je i hrvatski metropolita dr. [Antun] Bauer 14. jula 1932. izdao rješenje kojim se uskraćuje crkvena posveta zastave „Sokolskoga društva“.

Biskupski ordinarijat ne može da odredi bilo kojega svećenika djakovačke biskupije za posvetu zastave „Sokolskoga društva“, dok prednja zabrana postoji.“[601]

Stavovi katoličkog episkopata prema sokolskim društvima nisu bili promijenjeni niti u prvoj polovici 1933., štoviše, njihov stav prema odgoju u sokolskim društvima postao je predmetom rasplamtjelih političkih nesuglasica na parlamentarnoj razini, u Narodnoj skupštini u Beogradu. O tome svjedoči i zapis viljevačkog župnika Ađića u župnoj spomenici, koji je kao poslanik u Narodnoj skupštini 16. ožujka 1933. održao govor

[596] Gilbert Đerkeš (1892. – 1957.), rođen u Sloveniji, franjevac, zaređen 1915. u Zagrebu. Nakon Drugoga svjetskog rata od komunista osuđen na višegodišnju zatvorsku kaznu, a kasnije obavljao dužnost gvardijana franjevačkog samostana u Slavonskom Brodu. Prema: M. AKMADŽA – S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, 203.
[597] AŽV, *Acta diversa*, 293/1932 (31. kolovoza 1932.)
[598] Ferdo Desaty (1899. – 1965.), farmaceut, pripadnik ugledne valpovačke obitelji Desaty.
[599] Više o razmjerima tih sukoba: J. KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*, 153-178.
[600] Miroslav Tyrš (1832. – 1884.), češki povjesničar umjetnosti i osnivač sokolskog pokreta.
[601] AŽV, *Acta diversa*, AA, 181/1932 (6. rujna 1932.)

„povodom različitih napada na katolički episkopat Jugoslavije, a u svezi s njegovom poslanicom o odgoju u sokolskim društvima“.[602]

Usprkos takvoj klimi, Sokolsko društvo Valpovo nije posustajalo u pokušajima da održava kontakte s Katoličkom crkvom i formalno joj se približi, bez obzira na ideološke razlike, očito svjesno njezina velika ugleda i utjecaja na puk. Naravno da bi u takvim okolnostima zahlađenjem odnosa, udaljavanjem ili čak otvorenim konfliktom s crkvenim strukturama i sokolski pokret donekle izgubio na popularnosti. Stoga je Sokolsko društvo Valpovo 1933. uputilo dopis valpovačkom župnom uredu, sa željom da se obavi posvećenje novoga Sokolskog doma u Valpovu, predviđeno za 1. prosinca, na državni praznik.[603]

Župnik Baličević odlučio se po tom pitanju savjetovati s biskupom Akšamovićem, ističući da su „prije godinu dana valpovački Sokoli molili, da im se blagoslovi nova zastava, no preč. naslov im to nije odobrio, te su oni sami zastavu razvili“.[604] Budući da je nedavno obavljen blagoslov Sokolskog doma u Belom Manastiru, Akšamović je i u ovom slučaju dao svoje odobrenje, uz ispunjavanje dvaju identičnih uvjeta:

„a) Ako se traži blagoslov doma isključivo od rimo katoličkoga svećenika.

b) Ako mjestno društvo sokola KJ po svojim pretstavnicima dade ovu izjavu: Mi potpisani katolici pretstavnici mjestnoga društva Sokola u Valpovu ovim izjavljujemo u ime svih članova da ispovijedamo kršćansku nauku prema naučavanju svete katoličke crkve i da vazda ostajemo vjerni članovi svete katoličke crkve odani crkvenom poglavarstvu naročito vrhovnoj glavi univerzalne katoličke crkve Sv. Ocu papi.“[605]

Iz te se pojedinačne odluke može iščitati smanjenje intenziteta sukoba između Katoličke crkve i sokolskih društava, koji je očito bio na vrhuncu samo godinu dana, odnosno nekoliko mjeseci ranije, s obzirom na Ađićev govor u Narodnoj skupštini te Akšamovićev beskompromisan stav po pitanju zastave, u skladu s odlukom nadbiskupa Bauera iz 1932.

Složenost unutarcrkvenih odnosa na području Đakovačke biskupije i AASSB-a početkom tridesetih godina 20. st. dočarava i inicijativa skupine đakovačkih svećenika koji su 1933. Svetoj Stolici podnijeli predstavku u kojoj je iznesena teška situacija u biskupiji te

[602] M. CRNČAN – A. DEVIĆ, *Župa Viljevo*, 140.
[603] AŽV, *Acta diversa*, 385/1933 (27. studenoga 1933.)
[604] AŽV, *Acta diversa*, 620/1933 (27. studenoga 1933.)
[605] AŽV, *Acta diversa*, 246/1933 (28. studenoga 1933.)

je, između ostaloga, zatraženo da se imenuje biskup koadjutor, no tom zahtjevu nije bilo udovoljeno.[606]

Župna kateheza i školski vjeronauk predstavljali su važne segmente svakodnevnog pastoralnog i prosvjetnog djelovanja valpovačkog župnog ureda prema najmlađim katoličkim vjernicima s područja župe, odnosno prožimanja svjetovne i vjerske obrazovne komponente, a na kraju školske godine valpovački bi kapelan redovito izvještavao dekana „o napretku školske mladeži u kršćanskom nauku“, kao što je to bio slučaj 1932.[607] i 1933.[608]

Zanimljiv je slučaj dvoje supružnika, M. i A. A. koji su se 1935. zbog bračnih problema stupili pred valpovačkog župnika Baličevića i sklopili međusobni sporazum, očitujući se sljedećim riječima:

„Ja Milan Antolović se izjavljujem pod zakletvom koju sam izrekao pred oltarom, da više neću ići u gostione, da neću više piti, da neću bezrazložno svoju ženu radi nevjere sumnjičiti, nego da ću kao glava kuće briniti se za kućni mir i napredak. Neću svojoj ženi zamjerati ako kad kad ode svojoj majki i bratu, a i ja ću nastojati, dase s njima izmirim i da ih poštujem. Ako ovo svoje obećanje prekršim može onda moja žena radi moje krivnje da me sudu preda i da me kao nevrijednog ostavi.

Ja Anka r Kolesarić izjavljujem da ću moga muža Milana poštivati i obećajem, da mu kao glavi kuće neću više nikad gade i pogrdne riječi govoriti. Da ću nastojati što rjeđe mojima ići i sve svoje jade i brige u prvom redu sa svojim mužem dijeliti. Nastojati ću i ja da često u crkvu idem i da i moj muž može češće u crkvu doći.“[609]

Taj slučaj ujedno svjedoči o autoritetu koji je u to vrijeme u lokalnoj zajednici uživao mjesni župnik, ali i čitava Katolička crkva, jer bi u protivnom takav scenarij iznošenja i pokušavanja iznalaženja rješenja za privatne bračne probleme bio potpuno nezamisliv, dok su na ovaj način njihove riječi, pred oltarom i župnikom kao svjedokom, dobile dodatnu težinu i vjerodostojnost.

Zahtjevi za blagoslovom zastava pojedinih društava aktivnih na političkom, kulturnom, prosvjetnom, humanitarnom i gospodarskom polju ostali su tijekom čitavog međuratnog razdoblja česta pojava. Dok je s jedne strane postojala očita želja svih tih organizacija za javnom afirmacijom kroz povezivanje s Katoličkom crkvom u dominantno

[606] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951.-1973.)*, 74-75.
[607] AŽV, *Acta diversa*, 414/1932 (22. srpnja 1932.)
[608] AŽV, *Acta diversa*, 409/1933 (20. srpnja 1933.)
[609] AŽV, *Međusobni sporazum* (11. veljače 1935.)

katoličkim sredinama, blagoslovom njihovih službenih zastava, s druge je strane vladao oprez i želja da se sve te organizacije javno očituju o usklađenosti njihovih unutarnjih pravila s katoličkim načelima. O tome svjedoči i Akšamovićev dopis župnom uredu u Valpovu iz 1936., gdje se biskup o tome očitovao sljedećim riječima: „Ako bi blagoslov tražila koja politička stranka n.pr. HSS i SD ili NRS, tada se zastava ne će blagosloviti uz motivaciju da političke partije mogu biti raspuštene i tada blagoslovljene zastave ostaju bez svoga vlasnika i bez doličnoga spremišta. Ako pak zastavu kao svoju vlasnost daju blagosloviti kulturna, prosvjetna, humana ili privredna društva (hrvatske čitaonice, Gospodarske sloge itd) u obliku hrvatske trobojke, tada se iste zastave mogu blagosloviti, ali treba tražiti da makar negdje pri kraju barjaka bude izvezen križić kao znak kršćanske katoličke ideologije, kojoj će organizacija ostati vjerna. Ako to ne bi bilo oportuno tražiti od društva, tada neka se traži očitovanje vjernosti i odanosti Katoličkoj Crkvi, kako se je tražilo i danas se traži od sokolskih društava.“[610]

Iste je godine Križarsko bratstvo[611] u Valpovu uputilo dopis biskupu, sa željom da im posveti zastavu povodom svečanosti otvaranja Katoličkog doma, najavljujući ju za 5. srpnja 1936.[612] Akšamović je isti zahtjev pismeno predočio valpovačkom župnom uredu, očitujući se da je „zapriječen drugim dužnostima“, no „da se blagoslov zastave dopušta, ako je sve učinjeno u sporazumu sa g. župnikom“. Naposljetku, biskup naglašava da bi trebalo „upozoriti upravu društva, da ovakve stvari valja slati duhovnoj oblasti putem župskog ureda, kako bi duhovna oblast saznala, da društvo ne čini ništa na svoju ruku nego sve u sporazumu sa župnikom kao duhovnim vođom“,[613] što je i potpuno razumljivo s obzirom na kompleksnost odnosa, rivalstvo i nesporazume koji su vladali među katoličkim organizacijama.

S obzirom na spriječenost zbog ranije preuzetih obveza te bolest valpovačkoga župnika Baličevića, Akšamović je za tu prigodu ovlastio vjeroučitelja Bäuerleina te je sljedećim riječima preko valpovačkog župnog ureda uputio pozdrav i blagoslov župljanima: „Prigodom ove svečanosti svima dragim vjernicima župe valpovačke i ostalim gostima, a posebice svima predragim sinovima začlanjenima u Križarskom bratstvu i svima predragim kćerima začlanjenim u Križarskom sestrinstvu podjeljujem biskupski blagoslov i šaljem

[610] AŽV, *Acta diversa*, 282/1936 (28. rujna 1936.)
[611] Križarska organizacija osnovana je 1930., nakon što je uvođenjem šestosiječanjske diktature ukinut Hrvatski orlovski savez. Smatra ju se životnim djelom bl. Ivana Merza, a njezine lokalne ispostave nazivale su se križarskim bratstvima i sestrinstvima. Na čelu su joj bili Ivan Protulipac, Felix Niedzielski i Lav Znidarčić, sve do zabrane njezina rada 1945. Obnovljena je 1992.
[612] AŽV, *Acta diversa*, 44/1936 (26. lipnja 1936.)
[613] AŽV, *Acta diversa*, 482/1936 (30. lipnja 1936.)

srdačan pozdrav. Moja je vruća molitva da predobri Bog blagoslovi cijelu župu i nada sve da našu katoličku i hrvatsku omladinu ohrabri i ojača u svakom nastojanju za dobro svete vjere Isusove i za uzveličanje svete katoličke crkve – preljubljene majke svakoga svijesnoga Hrvata i cijeloga našega naroda. Blagoslov Boga svemogućega Oca i Sina i Duha Svetoga neka bude Vaša snaga i Vaša obrana!".[614]

Premda odnosi između Katoličke crkve i države u Kraljevini Jugoslaviji nisu bili do kraja uređeni, očito je da se prilikom osnutka društvenih organizacija koje su pod patronatom Katoličke crkve od strane države inzistiralo na dobivanju osnovnih informacija o strukturi rukovodećeg kadra tih organizacija, što se posebice odnosilo na društva koja su smatrana latentno neprijateljski raspoloženima prema jugoslavenskoj državnoj zajednici, poput Križarske organizacije. To je vidljivo na primjeru osnutka Križarskog sestrinstva u Valpovu 1936., jer je tada kotarski poglavar uputio dopis valpovačkom župnom uredu, sa željom da mu se „saopšte imena funkcionera Križarskog sestrinstva izabranih prema propisima društvenih pravila" te da mu se ujedno „saopšti gde se nalaze prostorije društva".[615]

Također, čini se da su križari tada bili pod posebnom prismotrom i pritiskom države, jer je kotarsko poglavarstvo u Valpovu jednom prigodom Akšamoviću prenijelo sadržaj žalbe na ponašanje članova Križarskoga bratstva, s određenim inkriminacijama, među kojima se navodi pjevanje nekih uvredljivih pjesama. U svome odgovoru, poslanom na adresu valpovačkog župnog ureda, Akšamović je istaknuo da se „izvidima nije moglo ustanoviti, da su školska djeca inkriminirane poklike uzvikivala, a nije se moglo ustanoviti ni to, da su pjevane navedene pjesme osim rodoljubnih pjesama, koje nikada nijesu bile zabranjivane od nikoga osim za nekih prijašnjih režima, a osim toga poznato je, da se u nekim zgodama pojavljuju i provokatori, kojima nijesu takove organizacije po volji s tom namjerom, da društvima škode." Također, biskup dodaje „da se može dogoditi, da se koji član zaboravi i štogod kažnjivoga učini, ali u tome slučaju ne može se okriviti čitavo društvo nego takav pojedinac nosi odgovornost za svoje ispade, jer je sigurno, da se društva Križarska vode pod tačnom kontrolom i da se pazi na svaki korak svakog člana po njihovoj upravi i da se prestupnike ma u kojem pogledu poziva na odgovornost, kažnjava i isključuje iz društva baš tako kako to biva i u svakom drugom društvu n. pr kod Sokola, a poznato je da dušobrižnici kao vodje društva paze na to, da se u društva ne uvlači politika".[616]

[614] AŽV, *Acta diversa*, 101/1936 (4. srpnja 1936.)
[615] AŽV, *Acta diversa*, 435/1936 (17. travnja 1936.)
[616] AŽV, *Acta diversa*, 101/1936 (4. prosinca 1936.)

Naposljetku je dodao napomenu, namijenjenu isključivo župnom uredu u Valpovu, gdje ističe potrebu „da se članovima naših Križarskih društava zabrani kojekakove i ma čije pjesme recitovati ili pjevati sa sadržajem koji je bilo uvredljive naravi ili pak je revolucionaran“, jer „imade danas dosta pjesnika koji ma kakovu političku pjesmu ispjevaju i uguraju ju u narod da se njome služi i uslijed toga snašaju posljedice“, a sve se to ne odnosi na „naše lijepe davorije i rodoljubne hrvatske pjesme“.[617]

Praksa javnog okupljanja većeg broja katoličkih vjernika na otvorenom prostoru očito je zahtijevala odobrenje kotarskog poglavarstva, što je vidljivo iz odluke koja je kao odgovor stigla na adresu valpovačkog župnog ureda, a ticala se dozvole za održavanje skupštine katoličkih vjernika 17. svibnja 1937. u Belišću, pred grobljanskom kapelom, povodom rješavanja pitanja gradnje crkve te izbora odbora za gradnju crkve.[618]

Uključenost mjesne crkvene organizacije u događanja koja organiziraju svjetovna društva također je vidljiva na primjeru župe Valpovo. Tako je generalni vikar Đakovačke biskupije Josip Sokol 1937. odobrio molbu za blagoslovom zastava Seljačkih sloga[619] kotara Valpovo, uz odobrenje zahtjeva valpovačkog župnog ureda za služenjem svete mise pod vedrim nebom.[620]

Jedna u nizu svjetovnih organizacija koje su nastojale otvoreno surađivati s Katoličkom crkvom bila je i Hrvatska čitaonica. Ona je prigodom svečane komemoracije u spomen godišnjice smrti Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana[621] župni ured u Valpovu zamolila za služenje svete mise i obaviještavanje uprave škole da školska djeca sudjeluju u svečanosti.[622]

Želje za sudjelovanjem u posveti društvenih prostorija nekih organizacija znale su dolaziti i s područja drugih župa, o čemu svjedoči dopis harkanovačkog župnika Eugena Kubeše, koji prenosi zahtjev svojih župljana iz Ivanovaca[623] da im izričito valpovački župnik Baličević, kao dekan valpovačkog dekanata, posveti Hrvatski dom.[624]

---

[617] AŽV, *Acta diversa*, 101/1936 (4. prosinca 1936.)
[618] AŽV, *Acta diversa*, 6527/1937 (14. svibnja 1937.)
[619] Seljačka sloga, kulturno-prosvjetno društvo HSS-a osnovano je 1925. u Zagrebu. Za vrijeme šestosiječanjske diktature 1929. društvo je prestalo djelovati, a ponovno je bilo obnovljeno 1935. U vrijeme NDH bio je zabranjen rad društva, a nakon 1945. Seljačka sloga nastavila je svoju djelatnost u izmijenjenim okolnostima.
[620] AŽV, *Acta diversa*, AA, 189/1937 (26. srpnja 1937.)
[621] Hrvatski velikaši Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan pogubljeni su u Bečkom Novom Mjestu 30. travnja 1671.
[622] AŽV, *Acta diversa*, 11/1937 (24. travnja 1937.)
[623] Ivanovci, naselje u blizini Valpova.
[624] AŽV, *Acta diversa*, 134/1937 (14. rujna 1937.)

Blagoslov Hrvatskog doma u filijalnom mjestu Bistrincima[625] te sveta misa *sub divo*[626] našli su se u sadržaju molbe koja je iz valpovačkog župnog ureda u listopadu 1940. upućena na adresu biskupskog ordinarijata u Đakovu. Molba je pozitivno riješena pa je župni upravitelj Ilija Anaković[627] dobio dozvolu za blagoslov te služenje mise, „uz uvjet da oltar bude podignut strogo prema kanonskim propisima i na doličnom mjestu“.[628]

[625] Bistrinci, naselje u blizini Valpova.
[626] Lat. *sub divo* – „pod vedrim nebom“
[627] Ilija Anaković (1897. – 1966.), zaređen 1921. u Đakovu, kapelan u Erdeviku i Zemunu. Rektor Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu (1937. – 1940.) i začasni kanonik. Imenovan župnim upraviteljem u Valpovu 1940., no iste godine na vlastitu želju odlazi u župu Bizovac.
[628] AŽV, *Acta diversa,* AA, 300/1940 (18. listopada 1940.)

2. 2. APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA BARANJU U DRUGOM SVJETSKOM RATU (1941. – 1945.)

2. 2. 1. Političke promjene na prostoru Kraljevine Mađarske i Nezavisne Države Hrvatske tijekom Drugoga svjetskog rata i njihov utjecaj na crkveno-državne odnose

Početak Drugoga svjetskog rata na području Kraljevine Jugoslavije donosi znatne teritorijalno-administrativne promjene u pogledu državnih granica. One su u konačnici ponovno uvjetovale i korekcije crkvenoadministrativnih granica. U referentnom slučaju, to se odnosilo i na područje AASSB-a. Stoga su ovdje istaknuti procesi koji su doveli do promjena državnih granica na prostoru Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Mađarske.

Potpisivanjem Münchenskog sporazuma između Ujedinjenog Kraljevstva, Francuske, Italije i Njemačke 1938. širom su otvorena vrata dokidanja tzv. Versailleskog poretka, odnosno teritorijalnog uređenja Europe prema mirovnim sporazumima potpisanima u Versaillesu i okolici na kraju Prvoga svjetskog rata. Naime, Münchenskim sporazumom pogranično područje Sudeta u Čehoslovačkoj po etničkom je principu pripojeno Njemačkoj, s obzirom na to da je ondje živjelo preko tri milijuna Nijemaca. Mađarsko društvo i političke snage koje su ga predstavljale tako su dobile podlogu za protutrianonske težnje koje su se dobrim dijelom ostvarile Prvom[629] i Drugom bečkom odlukom.[630] Dodajući tome da je mađarska vojska 1939. ušla u Zakarpatsku oblast, nakon njemačke okupacije Češke i Moravske, može se reći da je uslijed novih geopolitičkih okolnosti i jačanja Njemačke u kratkom roku ostvaren velik dio mađarskih vanjskopolitičkih ciljeva.[631]

Na području Kraljevine Jugoslavije sve je počelo u ožujku 1941., potpisom dokumenta o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu,[632] što su u Beču odradili predsjednik jugoslavenske vlade Dragiša Cvetković[633] i ministar vanjskih poslova Aleksandar Cincar-

[629] Prvom bečkom odlukom iz 1938. Mađarskoj su vraćeni južni pogranični dijelovi Slovačke.
[630] Drugom bečkom odlukom iz 1940. Mađarskoj je vraćen sjeverni Erdelj (Transilvanija).
[631] P. HANÁK, *Povijest Mađarske*, 260-261.; L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 376-380., P. S. WANDYCZ, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, 290-291.
[632] Trojni pakt, vojni savez oformljen potpisivanjem sporazuma između Italije, Njemačke i Japana u Berlinu 27. rujna 1940.
[633] Dragiša Cvetković (1893. – 1969.), srpski političar iz razdoblja monarhističke Jugoslavije, predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije 1939. – 1941. Sporazumom Cvetković-Maček iz 1939. pokrenuo federalizaciju države, stvaranjem Banovine Hrvatske u dogovoru s hrvatskim političkim liderom Vladkom Mačekom. Potpisao pristupanje Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu 25. ožujka 1941.

Marković.[634] Međutim, dva dana nakon njihova čina, skupina vojnih časnika, na čelu s generalom Dušanom Simovićem,[635] u suradnji s britanskom obavještajnom službom, izvršila je puč kojim je zbačena Cvetković-Mačekova vlada te ukinuto namjesništvo. Objavljeno je stupanje Petra II. Karađorđevića[636] na prijestolje, a novu je vladu sastavio general Simović. Temeljno je pitanje bilo kako će se nova vlada postaviti prema potpisanom Trojnome paktu.[637]

Iako su iz Simovićeve vlade u Berlin stizala uvjeravanja da su minuli događaji unutarnja stvar jugoslavenske države te da nova vlada ostaje uz potpisani sporazum, Adolf Hitler Jugoslaviju je odlučio vojnički uništiti. Hitler je prema smjernicama koje su u Njemačkoj izdane početkom travnja 1941., prije napada na Kraljevinu Jugoslaviju, odredio „da Mađarskoj pripadne područje od mjesta gdje Drava presijeca mađarsku granicu do utoka Tise u Dunav.“[638] Prema tome, Mađarska bi imala pravo zaposjesti Prekmurje, Međimurje, Baranju i Bačku. Napad je izvršen nekoliko dana poslije, bez ikakve objave, a jugoslavenska vojska bila je u potpunom rasulu, pa je već 17. travnja 1941. u Beogradu potpisana bezuvjetna kapitulacija. U međuvremenu, 10. travnja 1941. u Zagrebu proglašena je NDH, na čelu s ustaškim poglavnikom Antom Pavelićem, koji se iz Italije vratio nekoliko dana nakon čina proglašenja države.[639] Mađarska je pod pritiskom Hitlera sudjelovala u vojnoj invaziji na Jugoslaviju, unatoč nedavno potpisanom Sporazumu o vječnom prijateljstvu[640] između Mađarske i Jugoslavije. Mađarski predsjednik vlade Pál Teleki[641] takvu je odluku smatrao sramotnom pa je počinio samoubojstvo.[642]

Područje južne Baranje nalazilo se u okviru Kraljevine Jugoslavije sve do navedenih događaja. Još za vrijeme vojnih operacija u travnju 1941., Horthyjeva je Mađarska prema Hitlerovim smjernicama zaposjela taj teritorij, kao i Bačku, Međimurje, te Prekmurje. Nakon uspostave NDH mađarski konzul u Zagrebu uvjeravao je ustašku vlast kako ulazak mađarske

[634] Aleksandar Cincar-Marković (1889. – 1947.), jugoslavenski diplomat, ministar vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije 1939. – 1941. Komunističke vlasti nakon rata osudile su ga na smrt zbog sudjelovanja u potpisivanju pristupa Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu.
[635] Dušan Simović (1882. – 1962.), general Vojske Kraljevine Jugoslavije, načelnik Glavnog stožera Vojske Kraljevine Jugoslavije (1938. – 1940., 1941.), predsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije 1941. – 1942.
[636] Petar II. Karađorđević (1923. – 1970.), posljednji jugoslavenski kralj, najstariji sin Aleksandra Karađorđevića. Postaje kraljem 1934., nakon atentata na kralja Aleksandra u Marseilleu, no do 1941. u njegovo ime Jugoslavijom kao regent vlada knez Pavle Karađorđević. Praktično preuzima vlast nakon ožujskog puča 1941., no zemlju napušta nakon sloma Jugoslavije u Travanjskom ratu i do kraja rata boravi s izbjegličkom vladom u Londonu. Umire u SAD-u.
[637] H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2002., 54-55.
[638] N. LAZIĆ, *Baranja 1941. – 1945.*, Slavonski Brod, 1979., 83.
[639] H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 55-66.
[640] Sporazum o vječnom prijateljstvu između Mađarske i Jugoslavije potpisan je 12. prosinca 1940.
[641] Pál Teleki (1879. – 1941.), predsjednik vlade Mađarske 1920. – 1921. i 1939. – 1941.
[642] P. HANÁK, *Povijest Mađarske*, 262.; L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 380-381.; P. ROKAI – Z. ĐERE – T. PAL – A. KASAŠ, *Istorija Mađara*, 322-323.

vojske u Međimurje ima isključivo strateško značenje, te da mađarska vlada priznaje to područje kao sastavni dio NDH i izražava želju da se ugovorom što prije utvrde granice između dviju država. Međutim, kada je u lipnju 1941. u Zagreb stigla mađarska delegacija na pregovore o razgraničenju, predložila je da se granica između NDH i Mađarske utvrdi onakvom kakva je bila 1918., odnosno da Međimurje i Baranja pripadnu Mađarskoj. Ujedno je zatraženo i sklapanje ugovora o pristupu Mađarske Jadranskom moru preko hrvatskoga teritorija. S obzirom na to da je hrvatska strana odbila te prijedloge, pregovori su završeni bez rezultata.[643]

Unatoč procjeni vlade NDH da Mađarska nije Italija i da prema njezinim zahtjevima može zauzeti čvršći stav, razgraničenje nije teklo na zadovoljavajući način. Pokušaji rješenja pitanja Međimurja zakomplicirali su se proklamacijom zapovjednika mađarske posade u Čakovcu o priključenju Mađarskoj, bez ikakvih konzultacija s vladom NDH. Usprkos protestima koji su poslani iz Zagreba u Budimpeštu, postajalo je sve jasnije kako NDH nema mogućnosti suprotstaviti se tome, iako je formalno odluka zapovjednika mađarskih jedinica u Čakovcu bila samo akt jedne vojne osobe bez državno-pravnog značenja.[644]

Međutim, odlukom iz prosinca 1941. mađarski je parlament prihvatio Zakon o pripojenju južnih krajeva, kojim su Međimurje i Baranja jednostrano pripojeni Mađarskoj. Prema tome zakonu, stanovnici jugoslavenskog teritorija koji su do potpisivanja Trianonskog ugovora bili mađarski državljani, a od tada jugoslavenski, dobili su natrag svoje državljanstvo bez pravnoga postupka. Kao akt najvišega mađarskog predstavničkog tijela, taj je zakon imao drugačiju težinu od prethodno donesene odluke vojnoga zapovjednika. Stoga je NDH uputila vladi u Budimpešti protestnu notu, ali ona nije dovela do promjene u sporu.[645]

Iz svega navedenoga vidljivo je kako se u NDH tijekom spora oko granice s Mađarskom mnogo više pažnje pridavalo pitanju Međimurja, negoli pitanju Baranje. Takav je stav na neki način i razumljiv, s obzirom na to da je na području Međimurja hrvatsko stanovništvo činilo apsolutnu većinu, dok na teritoriju južne Baranje to nije bio slučaj.[646] Osim toga, za Međimurje su se s hrvatske strane vezivale i povijesne konotacije, poput Jelačićeva pripajanja Međimurja Hrvatskoj 1848., te nekadašnjih posjeda velikaške obitelji Zrinski koja je davala hrvatske banove.

[643] H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 75-78.
[644] H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 78.
[645] N. LAZIĆ, *Baranja 1941. – 1945.*, 110-111.
[646] Na području južne Baranje najbrojnija nacionalna skupina do Drugoga svjetskog rata bili su Mađari, zatim Nijemci, Hrvati pa Srbi, dok su ostali činili neznatan udio u ukupnom stanovništvu Baranje.

Ipak, u Zagrebu je 1941. osnovano Društvo bačkih i baranjskih Hrvata, koje je okupljalo Hrvate iz tih zaposjednutih krajeva. U radu društva sudjelovala je i nekolicina banatskih Hrvata, a društvo je bilo aktivno. Država je pomagala društvo, nastojeći djelovati na svijest članova i obećavajući daljnju podršku za oslobođenje Hrvata pod mađarskom okupacijom. Također, predstavnici Hrvata iz Bačke i Baranje posjetili su Pavelića kako bi ga pozdravili, a on im je prilikom prijema obećao da će učiniti sve što je moguće za oslobođenje Hrvata na zaposjednutim teritorijima.[647]

O tome da se ustaška vlast ipak formalno nije u potpunosti odrekla prostora Baranje možemo iščitati iz upravne podjele NDH. Naime, početkom lipnja 1941. Pavelić je objavio odredbu o podjeli NDH na velike župe, kao državne upravne oblasti na određenom državnom području. Na čelu pojedine župe nalazio se veliki župan, kao pouzdanik vlade koji vodi cijelu građansku upravu. Jedna od velikih župa nazvana je Baranja, iako zemljopisno nije obuhvaćala niti jedan dio Baranje, odnosno nije prelazila državnu granicu na Dravi. Sjedište joj je bilo u Osijeku, a prostirala se uglavnom na području sjevernog dijela Slavonije, odnosno nekadašnje Virovitičke županije.[648]

U praksi je teritorij južne Baranje u vrijeme Drugoga svjetskog rata bio u cijelosti integriran u mađarski sustav civilne uprave. Područje jugoslavenskog dijela Baranje bilo je razdijeljeno između triju mađarskih kotareva (Viljan, Mohač i Šikloš), dok je četvrti i jedini na prostoru južne Baranje bio Darda. Osam baranjskih općina pripalo je kotaru Viljan, sedam kotaru Mohač i tri kotaru Šikloš. Ostalih devetnaest baranjskih općina pripadalo je kotaru Darda. Tako je gotovo cijeli prostor bivše jugoslavenske Baranje u uvjetima mađarske uprave pripadao jedinom kotaru koji je imao sjedište na tom istom prostoru.[649]

Odnos NDH i Svete Stolice predstavlja kompleksan diplomatski fenomen te zauzima zasebno poglavlje u analizi zbivanja tijekom Drugoga svjetskog rata na hrvatskim prostorima pa ga se ne može pojednostavljeno tumačiti, što je često činila jugoslavenska i srpska historiografija.[650] Stoga će ovdje biti oslikan samo u kratkim crtama, kako bi se omogućila šira perspektiva crkveno-državnih odnosa. Naime, NDH na čelu s Pavelićem nastojala je ishoditi svoje priznanje te uspostaviti redovite diplomatske odnose sa Svetom Stolicom.

[647] N. LAZIĆ, *Baranja 1941. – 1945.*, 112-116.
[648] H. MATKOVIĆ, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, 87-88.
[649] N. LAZIĆ, *Baranja 1941. – 1945*, 106-107.
[650] Primjerice, Dragoljub Živojinović zaključuje da „Pije XII i papska diplomatija nisu oklevali da zauzmu blagonaklon stav prema Paveliću i državi na čijem se čelu on nalazio“, te da su „vatikanski vrhovi smatrali svojom obvezom, zapravo dužnošću, da pomognu novu vlast u Hrvatskoj gde god i kad god je to bilo moguće“, u čemu su „često prelazili dozvoljene granice i prihvatljive norme međunarodnog prava, morala i humanosti“. Vidi: Dragoljub ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941 – 1958*, Beograd, 2007., 33.

Međutim, Sveta Stolica omogućila je Paveliću primanje tek kao privatnoj osobi, odnosno običnom katoliku, bez državničkih počasti. Pavelić je stoga odlučio uložiti dodatne napore za ostvarenje cilja te je imenovao Nikolu Rušinovića[651] na mjesto savjetnika hrvatskog poslanstva u Rimu za odnose sa Svetom Stolicom, no ni to nije urodilo plodom pa je kontakte s vatikanskom diplomacijom pokušao ostvariti preko kneza Erweina Lobkowicza,[652] papinoga tajnog komornika, koji je na taj položaj stigao preporukom biskupa Akšamovića. Ipak, ni na taj način nisu uspostavljeni puni diplomatski odnosi, premda je nakon njegovih intervencija na područje NDH kao apostolski vizitator upućen opat Giuseppe Ramiro Marcone.[653] U konačnici, sliku pomutnje u crkveno-državnim odnosima tijekom Drugoga svjetskog rata upotpunjuje Nikola Mirošević-Sorgo,[654] koji je tijekom čitavoga vremena smatran službenim diplomatskim predstavnikom Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici.[655]

Uz NDH i njezin političko-administrativni sustav, tijekom Drugoga svjetskog rata na istom su se teritoriju počele stvarati i paralelne strukture vlasti u okviru komunističkog Narodnooslobodilačkog pokreta (dalje: NOP-a), koje će nakon završetka rata uspostaviti kontrolu nad prostorom koji se uglavnom podudara s granicama Kraljevine Jugoslavije. Jedan od prvih dokumenata koji predstavlja osnovu budućeg ustavno-pravnog okvira s obzirom na položaj vjerskih zajednica donesen je u veljači 1942. godine u Foči od strane Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske (dalje: NOV-a) Jugoslavije. *Fočanskim propisima* izjednačeni su svi građani u svojim pravima i dužnostima bez obzira na političku, vjersku, nacionalnu ili bilo koju drugu pripadnost. Također, dokumenti su sadržavali i neke pravne pretpostavke za kasnije uređenje odnosa između Crkve i države, s krajnjim ciljem odvajanja Crkve od države, odnosno prijelaza vjere iz javne u privatnu sferu čovjeka. Iste je godine na prvom zasjedanju Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (dalje: AVNOJ-a) u Bihaću pozitivno ocijenjen rad Vjerskog odsjeka, koji je pripojen u sastav novoizabranog Izvršnog odbora.[656] Nadležnost Vjerskog odsjeka sastojala se od brige o pravilnoj primjeni vjerskih

[651] Nikola Rušinović (1908. – 1993.), rođen u Philadelphiji (SAD), savjetnik pri poslanstvu NDH u Rimu zadužen za odnose sa Svetom Stolicom 1941. – 1942. Generalni konzul u Münchenu 1943., a 1944. veleposlanik u Sofiji. Nakon Drugoga svjetskog rata emigrirao u Argentinu, a zatim 1957. odselio u SAD. Umro u Pittsburghu. Prema: J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, Zagreb, 2001., 49.

[652] Erwein Lobkowicz (1887. – 1965.), češki plemić koji je nakon ženidbe s Hrvaticom živio u Vukovaru. Savjetnik pri poslanstvu NDH u Rimu zadužen za odnose sa Svetom Stolicom od 1942.

[653] Giuseppe Ramiro Marcone (1882. – 1952.), talijanski benediktinac, apostolski vizitator Svete Stolice u NDH. U suradnji s nadbiskupom Stepincem, uz instrukcije Svete Stolice, radio je na spašavanju hrvatskih Židova.

[654] Nikola Mirošević-Sorgo (1885. – 1966.), pripadnik plemićke obitelji Sorgo (Sorkočević) iz Dubrovnika. Poslanik Kraljevine Jugoslavije pri Svetoj Stolici od 1937. do kraja Drugoga svjetskog rata. Prema: J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 46.

[655] J. KRIŠTO, *Sukob simbola*, 40-55.

[656] Prema pisanju Radmile Radić Vjerski odsjek osnovan je nešto prije zasjedanja AVNOJ-a u Bihaću. Vidi: Radmila RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (prvi deo: 1945. – 1953.)*, Beograd, 2002., 132.

sloboda u jedincama NOVJ-a i partizanskim odredima te među stanovništvom na područjima pod partizanskim nadzorom.[657]

Tijekom drugoga zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu u studenom 1943. godine, propisi o položaju vjerskih zajednica dodatno su precizirani i proširenі, jamčeći svim građanima jednakost bez obzira na njihovu nacionalnost, slobodu savjesti i vjeroispovijesti, slobodu govora, tiska i udruživanja, osim onima koji su se stavili u službu neprijatelja. Posljednja napomena, odnosno ograda, često je bila argument za uskraćivanje svih navedenih prava Katoličkoj crkvi i njezinim pripadnicima, zbog navodne podrške ustaškom režimu u NDH. Spomenuta prava uključena su u deklaracije svih federalnih jedinica buduće države pa tako i u *Deklaraciju o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske,* donesenu na trećem zasjedanju Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske (dalje: ZAVNOH-a) u Topuskom u svibnju 1944. Sljedeći korak u stvaranju zakonske regulative za buduće crkveno-državne odnose bio je osnutak komisija za vjerska pitanja tijekom 1944. Njihov je zadatak trebao biti koordinirano praćenje i proučavanje odnosa između državnih vlasti i vjerskih zajednica te pomoć tijelima vlasti u rješavanju konkretnih pitanja na terenu, no njihovo je djelovanje u konačnici bilo uglavnom savjetodavno. Tako se na čelu republičke Komisije za vjerska pitanja Hrvatske našao Svetozar Rittig. Među posljednje pravne akte donesene u vrijeme rata ubraja se i deklaracija novoosnovane Vlade Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ) od 9. ožujka 1945., u kojoj se potvrđuje načelo slobode savjesti i vjeroispovijesti kao pravo svih građana nove Jugoslavije.[658]

Kako se bližio kraj Drugoga svjetskog rata, bilo je očito da dolazi do velikih političkih i društvenih promjena te iscrtavanja novih granica, kako međudržavnih, tako i unutarnjih teritorijalno-administrativnih. Jednu od specifičnosti Đakovačke biskupije predstavljala je i njezina teritorijalna nadležnost, koja je obuhvaćala pogranično područje, pa je zbog velike vjerske i nacionalne heterogenosti tih krajeva uspostava komunističke vlasti bila nešto drugačija od uobičajene prakse. Naime, u listopadu 1944., prema naredbi Vrhovnoga zapovjednika NOV-a Jugoslavije Josipa Broza Tita uspostavljena je Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju, s ciljem što hitnije normalizacije prilika u tim krajevima i stvaranja uvjeta za „redovno funkcionisanje narodne demokratske državne vlasti".[659] U obrazloženju, objavljenom mjesec dana kasnije, ističe se kako u tim krajevima živi veliki broj Nijemaca i

[657] R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (prvi deo: 1945. – 1953.),* 131-132.
[658] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.),* 21.
[659] "Naredba Vrhovnog zapovjednika NOV i PO Jugoslavije Josipa Broza Tita o uspostavi Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju", *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja,* prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod, 2006., 67-68.

Mađara te da „usled velikog broja tih neprijateljskih elemenata, koji žive u našoj sredini, naša narodna vlast nije mogla odmah da ima onaj autoritet koji bi trebala i morala da ima“. Stoga je u tim krajevima uvedena vojna uprava, jer „sve te zadatke teško bi mogla da izvrši narodna vlast“.[660] U takvim se uvjetima dvostruke organizacije vlasti (vojne i civilne) Katolička crkva našla na dodatnom iskušenju u očuvanju vjerskog i nacionalnog identiteta.

Komunistička historiografija sve je propise donesene od strane raznih tijela tijekom Drugoga svjetskog rata nastojala tumačiti kao neupitne pokazatelje demokratskih načela partizanskog pokreta. Provedba sekularističkih načela, kao jedne od glavnih tekovina NOP-a, kroz najavljeno odvajanje crkve od države i škole od crkve, tumačila se kao nužnost koja proizlazi iz novih odnosa u društvu, a ne kao rezultat militantnog antiteizma i njegova animoziteta prema svim religijama. Međutim, razdoblje koje je uslijedilo pokazalo je da su obećana demokratska načela i poštivanje građanskih prava zamijenjena bespoštednom borbom protiv „unutarnjih neprijatelja“, među kojima se našla i Katolička crkva, a koji su za novu vlast predstavljali veću prijetnju od samih okupatora, sve s ciljem konačnog učvršćenja komunističkog režima u zemlji.[661]

Potkraj Drugoga svjetskog rata, na sjednici predsjedništva AVNOJ-a u veljači 1945. određeno je kako će se buduće republičke granice utvrditi po povijesnom načelu. Međutim, to se odnosilo samo na Bosnu i Hercegovinu, dok se hrvatske granice nisu određivale na temelju onih iz 1918., već je za osnovu uzeta Savska banovina kojoj je pridodano trinaest kotareva iz Primorske banovine, te dubrovački kotar. Kad su se u travnju 1945. vojvođanske pokrajinske vlasti, u kojima je bilo najviše Srba, izjasnile za priključenje republici Srbiji, morao se riješiti spor između njih i ZAVNOH-a oko granica. Stoga je Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (dalje: CK KPJ) imenovao svoju peteročlanu komisiju za razgraničenje, s

[660] „Glavni NOO Vojvodine, izvješćuje sve NOO-e u Banatu, Bačkoj i Baranji o razlozima uvođenja Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju“, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja,* 78.; Mađari i Nijemci s područja Banata, Bačke i Baranje bili su pod posebnim povećalom organa NOP-a, a kako se bližio kraj rata utjecaj tih organa postajao je sve jači pa se povećavala i represija prema tim skupinama. Ipak, postojale su i određene razlike u stupnju represije pa je tako krajem 1944. za Mađare određena mjera zadržavanja u logorima „samo onih okrivljenika koji se nalaze pod istragom sudskih organa ili su već kažnjeni od strane za to nadležnog Vojnog suda“, dok je za mađarsko muško stanovništvo od 18 do 30 godina, ukoliko ne stupi u jedinice NOV-a, bila predviđena „mobilizacija u vojničke radne jedinice“. Za njemačko muško stanovništvo od 16 do 60 godina bila je predviđena obvezna radna služba, odnosno „okupljanje u odgovarajućim kasarnama i logorima, organizovanje u radne jedinice, i pod potrebnim osiguranjem upućivanje na radove kako to budu zahtevale prilike“, a pritom su u jedinice NOV-a mogli stupiti „samo oni Njemci koji su to zaslužili svojim aktivnim antifašističkim radom“. Vidi: „Vojna uprava za Banat, Bačku i Baranju NOV Jugoslavije nalaže Komandama vojnih oblasti, svim komandama područja, komandama mjesta i vojnim stanicama način postupanja prema Mađarima i Nijemcima, posebice u pogledu njihove internacije u logore“, *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja,* 85-86.

[661] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.),* 22.

Milovanom Đilasom[662] na čelu. Nju je i Predsjedništvo AVNOJ-a prihvatilo kao svoju, te odmah uputilo u sporna područja. Nakon razgovora s predstavnicima pojedinih općina, kotareva i sa stanovništvom različite nacionalne pripadnosti, tzv. „Đilasova komisija" podnijela je pismeni izvještaj.[663]

Prema pismenom izvještaju, kao sporna su navedena područja u Bačkoj (kotarevi Subotica, Sombor, Apatin i Odžaci, gdje su živjeli bunjevački i šokački Hrvati), zatim baranjski kotarevi Batina i Darda, te srijemski kotarevi Vukovar, Šid i Ilok. S obzirom na to da je komisija u slučajevima sjeverne Bačke i Iloka[664] presudila u korist Vojvodine, teško da bi mogla i treći puta opravdati takav postupak. Stoga je u slučaju Baranje prevladalo stajalište da ona treba pripasti Hrvatskoj. „Đilasova komisija" tako je zaključila da kotarevi Batina i Darda, promatrani zajedno, od slavenskih naroda imaju najveći broj Hrvata, te da oba kotara ekonomski i privredno naginju zapadu. Prema tome, i nacionalni i ekonomski razlozi zahtijevali su da oba kotara izađu iz Vojvodine, u kojoj su se tada nalazili, te uđu u sastav federalne Hrvatske.[665]

„Đilasova komisija" dala je pismeno mišljenje kako su njezine odluke privremene, dok mjerodavna tijela to ne riješe konačno. Međutim, u međuvremenu je na Ustavotvornoj skupštini u Beogradu Jugoslavija proglašena republikom pod nazivom FNRJ. Nova jugoslavenska država sastojala se od šest republika: Srbije, Hrvatske, Slovenije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Makedonije. Tada je granice „Đilasove komisije" prihvatio Sabor Narodne Republike Hrvatske, kao i Narodna skupština Republike Srbije, pa su tim činom one postale federalne granice između dviju republika.[666]

Mađarska ratna priča svodila se pak na kontinuiranu težnju za revizijom Trianonskog ugovora te zauzimanje bivšeg položaja, što je u praksi podrazumijevalo nastojanje da se političkim i vojnim putem uspostavi i održi kontrola nad nekadašnjim teritorijima s mađarskom etničkom većinom u susjednim državama. Također, tijekom ratnih godina Mađari su uporno nastojali da ih Ujedinjeno Kraljevstvo ne tretira i ne svrstava u istu kategoriju kao Hitlerovu Njemačku, a kao argumentaciju su koristili svoj angažman na zbrinjavanju poljskih izbjeglica te izostanak vojnih akcija protiv savezničkih zrakoplova. Horthy je pritom nastojao

[662] Milovan Đilas (1911. – 1995.), crnogorski i jugoslavenski političar, u kasnijim godinama disident.
[663] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 293.
[664] Ilok je prema odluci „Đilasove komisije" prvotno pripao Vojvodini, no korekcijom granica iz 1947. vraćen je u sastav Narodne Republike Hrvatske.
[665] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 293.
[666] *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), 293.; H. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 280.; M. KLEMENČIĆ – A. MILARDOVIĆ – J. VRBOŠIĆ, *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, 16.

ublažiti razvoj utjecaja lokalnih mađarskih nacističkih skupina.[667] To je nastojanje postajalo sve teže, s obzirom na sve veću ovisnost o Njemačkoj pa je rezultiralo političkim krivudanjem. Masovne likvidacije Srba i Židova koje su izvršene u Novom Sadu,[668] odnosno južnom dijelu Bačke, bile su izvor novih nestabilnosti u vlasti, a sve je kulminiralo njemačkim izvršenjem okupacije nad Mađarskom u ožujku 1944. Tako je imenovana i nova vlada koja je udovoljila njemačkim zahtjevima za masovnom deportacijom Židova. Naime, Horthy se ranije oglušivao o njemačke naloge za masovnim deportacijama, što je omogućilo preživljavanje mađarske židovske zajednice u velikom broju, a ustrajao je i u nastojanjima da Mađarsku izvuče iz rata. Međutim, on je ubrzo odveden u Njemačku, a vlast su preuzeli Strelasti križevi na čelu s premijerom Ferencom Szálasijem, čime su otpočele deportacije preostalih Židova, pretežno iz Budimpešte, a mađarske snage aktivno su se uključile u vojne operacije. Budući da je Crvena armija ubrzano napredovala kroz mađarski teritorij, takvo stanje nije dugo potrajalo pa je pod patronatom Crvene armije u travnju 1945. ustoličena nova vlada u Budimpešti, koja je potpisala primirje sa Saveznicima i objavila rat Njemačkoj.[669]

2. 2. 2. Podjela Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju

AASSB nesmetano djeluje tijekom 1939. i 1940., s obzirom na to da Kraljevina Jugoslavija u tim godinama nije pogođena ratnim zbivanjima. Krajem siječnja 1941. Akšamović se obraća vjernicima korizmenom poslanicom,[670] no u njezinu sadržaju nema posebnog osvrta na trenutna ratna događanja u Europi, vjerojatno iz razloga što rat još uvijek nije poprimio globalne razmjere, te nije zahvatio teritorij Kraljevine Jugoslavije.

Nakon uspostave NDH u travnju 1941., Akšamović se pozdravom obraća Mili Budaku, ministru bogoštovlja i nastave u novostvorenoj vladi u Zagrebu, tražeći naputak o potrebi prisege svećenika NDH i poglavniku, prema propisima zakona tiskanog u Narodnim novinama. Budak mu je razjasnio kako su svećenici dužni izvršiti prisegu, i to na način da oni

[667] Među njima su se isticali Strelasti križevi (mađ. *Nyilaskeresztes Párt – Hungarista Mozgalom*), pod vodstvom Ferenca Szálasija, koji su obnašali vlast od listopada 1944. do ožujka 1945. Nakon Drugoga svjetskog rata zabranjeni su, a njihov je lider Szálasi osuđen na smrt i ubijen.
[668] Ti su događaji poznatiji pod nazivom Novosadska racija, a zbili su se u siječnju 1942. i u njima je život izgubilo preko 3000 ljudi s područja južne Bačke. Akcija je provedena kao nastojanje za likvidacijom partizanskog pokreta koji se ondje razvijao, a Horthy je pokrenuo istragu protiv počinitelja, od kojih su neki osuđeni, no od kazni su se spasili bijegom u Njemačku.
[669] L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 325-332.; P. S. WANDYCZ, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, 290-292.
[670] *GBBS*, br. 2., 1941., 18.

koji pripadaju redu državnih činovnika prisegu polažu u skladu sa zakonom o prisezi državnih činovnika, dok ostatak svećenstva prisegu izvršava u svojstvu građanskih lica.[671]

Istoga je mjeseca Akšamović imenovao Theodora Kleina,[672] začasnog kanonika, dekana i župnika u Belom Manastiru, generalnim vikarom[673] za Baranju s punom biskupskom nadležnošću.[674] Njegov se položaj prema Akšamoviću stoga može usporediti s onim koji je svojedobno, tijekom prijelaznog razdoblja 1921. – 1923., na području koje će pripasti AASSB-u imao Erdélyi prema Zichyju.

Klein u svome pismu od 5. svibnja 1941. izvještava biskupa Akšamovića o novim prilikama u južnoj Baranji, nakon ulaska mađarskih vojnih postrojbi na to područje. Objašnjava da se uslijed takvih prilika u nekim župama nisu mogle služiti redovite mise, te navodi da je Baranja okupirana i da je mađarska vojska u Batini i Dardi uspostavila vojnu upravu. S obzirom na to da poštanske usluge s Hrvatskom još uvijek nisu profunkcionirale i da je pošta odlazila u Budimpeštu na cenzuru, Klein je Akšamovića zamolio da jedan drugome šalju dopise preko Roberta Bezetzkog, osječkog dekana i župnika u osječkoj Tvrđi.[675]

U dopisu poslanom biskupskom ordinarijatu u Đakovu 10. svibnja 1941., Bezetzky biskupu iznosi molbe koje mu je uputio generalni vikar. Klein je tražio od biskupa da sastavi dekret o njegovu imenovanju za vikara u Baranji, jer je čuo da je imenovan na tu funkciju, ali dekret nije dobio. S obzirom da taj dekret, zbog spomenutih prilika u poštanskom prometu, nije mogao biti poslan poštom, moli da se dekret dostavi Bezetzkom u Osijek, koji bi ga prvom prilikom po nekome poslao Kleinu. Uz to, traži da mu se na isti način dostavlja i *GBBS* te ističe da biskupski ordinarijat u Pečuhu ne može slati ni jednog svećenika u južnu Baranju, jer ona pripada AASSB-u.[676]

Osim toga, Klein je od Akšamovića zahtijevao da opomene i upozori svakog svećenika koji se nešto potuži, te ga podsjeti kako je dužan ostati na svome mjestu i pokoravati se generalnom vikaru dok se ne srede crkvene prilike, iz čega se očito može

[671] *GBBS*, br. 7. i 8., 1941., 84.
[672] Theodor Klein (1872. – 1945.), svećenik Pečuške biskupije, zaređen za svećenika 1895., župnik u Belom Manastiru (1902. – 1945.) i dekan Branjinvrškog dekanata (1924. – 1945.). Dolaskom partizana na područje Baranje 1945. odveden je u logor Grabovac te ondje mučen i ubijen. Prema: Antun JARM, *Pribrojeni zbroju mučenika*, Đakovo, 2007., 41-42.
[673] U Katoličkoj crkvi generalni vikar je svećenik kojega biskup postavlja da mu pomaže u upravljanju biskupijom, a s biskupom ne smije biti u krvnom srodstvu do četvrtoga stupnja. Njegova vlast prestaje po isteku naloga, odreknućem, uklanjanjem ili kad biskupska stolica ostane prazna. Prema: *Opći religijski leksikon – A-Ž*, 285.
[674] *GBBS*, br. 7. i 8., 1941., 84.
[675] SNAĐ, AA, 151/1941 (5. svibnja 1941.)
[676] SNAĐ, AA, 136/1941 (10. svibnja 1941.)

zaključiti da je bilo određenih pritužbi iz redova klera u južnoj Baranji. Nadalje, navodi da se svećenik Zvonimir Krasnik nekom prilikom izjašnjavao protiv Mađarske pa bi bilo dobro da bude premješten. Konačno, naglašava kako je vojnoj upravi u Dardi i Batini podnio molbu da štiti i brani katoličko svećenstvo na tome području.[677]

Zajedno s odgovorom, Akšamović je Kleinu preko dekana Bezetzkog poslao i zatraženi dekret, uz koji je bio priložen formular zakletve. Tu je zakletvu Klein trebao potpisati i vratiti natrag. U pismu biskup objašnjava kako svećenici Đakovačke biskupije moraju ostati u Baranji, ukoliko im je od strane Mađarske zajamčena osobna sigurnost i omogućen pravilan svećenički rad u župama. Također navodi da svećenici „treba da vlastima prijateljske Madžarske države iskazuju svoje poštovanje i lojalne osjećaje.“[678] Naposljetku, ističe da nitko ne će biti premješten iz Baranje u Slavoniju dok Sveta Stolica ne donese rješenje o promjeni biskupske jurisdikcije nad područjem južne Baranje te traži od Kleina da sve te upute prenese svećenstvu, a posebice Krasniku.[679] Bezetzky je 15. svibnja 1941. izvjestio Akšamovića da je čitavu pošiljku toga dana predao Kleinu u ruke. Osim toga, zamolio je biskupa da mu šalje dopise za Baranju, zato što ih ima priliku onamo proslijediti.[680] Poslanu zakletvu Klein je potpisao 18. svibnja 1941.[681]

Međutim, ubrzo je došlo do promjene crkvene uprave u južnoj Baranji, jer je papa Pio XII. 15. svibnja 1941. donio dekret o proglašenju Ferenca Virága,[682] pečuškoga biskupa, apostolskim administratorom za južnu Baranju. Dekret je preko kardinala Luigija Maglionea[683] poslan Angelu Rotti,[684] apostolskom nunciju u Budimpešti, koji ga je službeno objavio 20. svibnja 1941., te isti uz prilog s dodatnim objašnjenjem uputio Virágu.[685] Prema tom dekretu, odluka o uspostavi Apostolske administrature za južnu Baranju (dalje: AAJB) stupala je na snagu 1. lipnja 1941. Nekoliko dana prije izvorni tekst dekreta poslan je iz biskupskog ordinarijata u Pečuhu Akšamoviću u Đakovo. Istog dana kada je odluka dekreta

[677] SNAĐ, AA, 136/1941 (10. svibnja 1941.)
[678] SNAĐ, AA, 136/1941 (12. svibnja 1941.)
[679] SNAĐ, AA, 136/1941 (12. svibnja 1941.)
[680] SNAĐ, AA, 151/1941 (15. svibnja 1941.)
[681] SNAĐ, AA, 126/1941 (18. svibnja 1941.)
[682] Ferenc Virág (1869. – 1958.), pečuški biskup 1926. – 1958., apostolski administrator za južnu Baranju 1941. – 1951. O njegovu imenovanju na mjesto pečuškoga biskupa izvještava i *KL*. Vidi: *KL*, br. 15, 1926., 223.
[683] Luigi Maglione (1877. – 1944.), kardinal od 1935., državni tajnik Svete Stolice 1939. – 1944.
[684] Angelo Rotta (1872. – 1965.), nadbiskup od 1922., apostolski nuncij u Mađarskoj 1930. – 1945. Zaslužan za spašavanje velikog broja Židova iz Budimpešte tijekom Holokausta. Odlikovan titulom Pravednika među narodima od strane izraelskog centra Yad Vashem.
[685] ABOP, 1575/1941 (21. svibnja 1941.)

stupila na snagu, biskup Virág, kao novoimenovani apostolski administrator, objavio je nadpastirsko slovo svećenicima i vjernicima apostolske administrature.[686]

Ta je javna okružnica, uz prilog papinog dekreta, objavljena na trima jezicima: mađarskome, njemačkome i hrvatskome. Budući da su gotovo svi katolički vjernici na području južne Baranje pripadali jednom od tih triju naroda, takav je potez bio očekivan. Na početku nadpastirskog slova Virág ističe kako je od toga dana preuzeo upravu župa u južnoj Baranji, vraćenih Mađarskoj. Pečuški biskup dalje govori o svojoj velikoj radosti zbog južne Baranje, koja se ponovno našla u sastavu Mađarske, pa stoga navodi da mu je duša „istim čuvstvom prožeta, kojim otac grli na grudi iz daljine povraćenu, odavna neviđenu, ali jednako žudno očekivanu djecu svoju.“ Također, biskup Virág ističe svoju nadu za razumijevanjem među svim svećenicima i vjernicima u AAJB-u, bez obzira na jezik kojim govorili i naciju kojoj pripadali. Time je javno očitovao želju za jednakim odnosom prema svim vjernicima. Naposljetku, poslao je svoj prvi nadpastirski blagoslov, uz zahtjev da se okružnica vjernicima objavi s propovjedaonice, i to prve nedjelje nakon što stigne.[687]

Informacije o uspostavi AAJB-a, odnosno skoroj objavi papina dekreta o imenovanju biskupa Virága za upravitelja šesnaest župa na području južne Baranje, do mađarskih su izvora stigle nešto ranije, s obzirom na to da je pečuški *Dunántúl* još u travnju 1941. objavio članak pod naslovom „Tizenhat plébánia kerül vissza a pécsi egyházmegyéhez“ (hrv. „Povratak šesnaest župa u Pečušku biskupiju“). U tom se članku iznose podatci o broju vjernika u pojedinačnim župama te ukupnom broju vjernika na području AAJB-a, prema podatcima iz Šematizma Pečuške biskupije 1921.[688] Također, istaknuto je da se „biljski župnik Glück, darđanski Gaál, branjinvrški Fridrik, batinski Cindery te belomanastirski Klein nakon 22 godine[689] radosno vraćaju pod upravu Pečuške biskupije, dok su mnogi drugi u međuvremenu preselili u vječnu domovinu“. Na kraju je zaključeno da će „konačna sudbina tih šesnaest župa na području AAJB-a zasigurno biti plod dodatnih pregovora, no kako to ne mijenja činjenicu da su one ponovno došle pod upravu Pečuške biskupije“.[690]

[686] SNAĐ, AA, 136/1941 (1. lipnja 1941.); ABOP, 1594/1941 (1. lipnja 1941.)
[687] ABOP, 1594/1941 (1. lipnja 1941.)
[688] Petlovac – 1422 katolika, Bilje – 2380 katolika, Darda – 2259 katolika, Kneževi Vinogradi – 3883 katolika, Čeminac – 2886 katolika, Luč – 1622 katolika, Zmajevac – 1947 katolika, Popovac – 3420 katolika, Branjina – 986 katolika, Branjin Vrh – 1608 katolika, Draž – 3478 katolika, Duboševica – 2123 katolika, Topolje – 1392 katolika, Batina – 2425 katolika, Beli Manastir – 2244 katolika, Baranjsko Petrovo Selo – 1619 katolika, AAJB ukupno 35694 katolika; ti se podatci uvelike podudaraju s podatcima iz Šematizma Đakovačke biskupije 1924., vidi tablicu 1. na str. 72-73.
[689] Autor u *Dunántúlu* očito ovdje u obzir uzima već razdoblje od srpske okupacije Baranje, a ne od uspostave AASSB 1923.
[690] „Tizenhat plébánia kerül vissza a pécsi egyházmegyéhez“, *Dunántúl*, 19. travnja 1941., 4.

Neposredno nakon uspostave AAJB-a zakomplicirao se praktični život vjernika na tom području, o čemu svjedoči dopis Stjepana Bulata,[691] župnika u Baranjskom Petrovom Selu, upućen na adresu valpovačkog župnog ureda 30. svibnja 1941. Iz njegova je sadržaja očito da su neki parovi koji su se pripremali za svadbu u Baranjskom Petrovom Selu i ranije preko župnika Bulata bili upućeni u Valpovo. Bulat je svoj zahtjev objašnjavao razlogom „što Baranja od 1. lipnja potpada pod pečujsku biskupiju, pa će prestati vlast generalnog vikara za Baranju preč. g. Theodora Kleina", završavajući molbom da mu se pošalje „potvrda o vjenčanju po zaručnicima, odnosno supruzima – mladima".[692]

Nakon nekog vremena na mjesto generalnog vikara Pečuške biskupije za AAJB imenovan je župnik Gejza Fridrik iz Branjina Vrha, što u svojoj studiji ističe Stanislav Šota, no nije do kraja jasno kada se to točno zbilo. Naime, autor ističe da je do spomenutoga imenovanja došlo na Akšamovićevu preporuku već 1941., a svoju tvrdnju potkrjepljuje izvorom iz 1950. U nastavku, citirajući isti izvor,[693] ističe da se Fridrik 1950. zahvalio na toj dužnosti i otišao u mirovinu,[694] no tu tvrdnju demantira sam Fridrik, koji se i kasnije u službenim dokumentima i zapisnicima potpisivao kao „generalni vikar Pečuške biskupije".[695] Po svemu sudeći, do Fridrikova imenovanja vjerojatno je došlo 1941., jer je tada AAJB došao pod upravu pečuškoga biskupa, a Kleinov je mandat generalnog vikara za isto to područje okončan, no bez nekog konkretnog izvora iz 1941. teško je po tom pitanju donijeti kategoričku tvrdnju.

Podjela AASSB-a dovela je i do znatno složenije procedure udovoljavanju zahtjeva klera s područja novonastaloga AAJB-a, a povezano s razmještajem po župama. Naime, dva dana prije uspostave AAJB-a, svećenik Stjepan Brunner zatražio je od Akšamovića da ga imenuje župnim upraviteljem u Duboševici, prije nego to područje južne Baranje bude pripojeno Pečuškoj biskupiji. Naime, Brunner navodi kako je saznao da Franjo Hlobik,[696] župnik u Duboševici, uskoro napušta Baranju. Iz toga se može zaključiti da se informacija o uspostavi AAJB-a, s pečuškim biskupom kao apostolskim administratorom, još prije same

[691] Stjepan Bulat (1916. – 1996.), zaređen za svećenika 1940., kapelan u Bošnjacima, župni upravitelj u Baranjskom Petrovom Selu 1941. i kapelan u Osijeku 1941. – 1943.. Duhovnik Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1943. – 1950., župnik u Nijemcima (1950. – 1960.) i Osijeku (1960. – 1984.). Prema: Anto PAVLOVIĆ, „Poglavari Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu", *Diacovensia*, god. 14, br. 2, 2006., 415-416.

[692] AŽV, *Acta diversa*, 117/1941 (30. svibnja 1941.)

[693] Radi se o župnoj spomenici župe Branjin Vrh koja se nalazi u Arhivu župe Branjin Vrh. Nažalost, unatoč višestrukim pokušajima kontaktiranja župnog ureda u Branjinu Vrhu, nisam uspio doći do toga izvora.

[694] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 188.

[695] SNAĐ, AA, 60/1952a (13. ožujka 1952.)

[696] Franjo Hlobik (1906. – 1945.), zaređen za svećenika 1929., župni upravitelj u Duboševici 1931. – 1941., od 1941. župni upravitelj u Donjim Andrijevcima. Vojni sud osudio ga na smrt strijeljanjem, a presuda je izvršena 1945. Prema: S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 158-159.

objave proširila među lokalnim svećenstvom. Akšamović je preko Kleina prethodno imenovao Brunnera privremenim župnikom u Zmajevcu. Međutim, kada je Brunner u pratnji batinskoga župnika Krasnika došao preuzeti župu, crkveni odbor odbio je njegovo imenovanje. Takav stav bio je obrazložen nepriznavanjem imenovanja župnika od strane biskupa u Đakovu te očekivanjem novog svećenika iz Pečuške biskupije.[697]

Brunner je 10. lipnja 1941. dobio Kleinov odgovor, u kojem stoji kako je njegovo imenovanje na mjesto župnika u južnoj Baranji nemoguće od strane Biskupskog ordinarijata u Đakovu, jer je crkvenu upravu nad južnom Baranjom u međuvremenu preuzeo pečuški biskup. Ipak, Klein je istaknuo kako je Akšamović svoju preporuku za Brunnerovo imenovanje na mjesto župnika u Duboševici iznio Virágu.[698]

Akšamović je istoga dana Virágu iznio svoja dva prijedloga. Tražio je da župnici u Batini, Duboševici i Baranjskom Petrovom Selu, Zvonimir Krasnik, Franjo Hlobik i Stjepan Bulat, dobiju dopuštenje prelaska u nove župe na teritoriju NDH, zato što sva trojica sami tako zahtijevaju. Osim toga, Akšamović predlaže imenovanje Brunnera, koji govori tri jezika (njemački, mađarski i hrvatski), na mjesto župnika u Duboševici. Također, predlaže Josipa Gahla,[699] koji poznaje ista tri jezika, za župnika u Batini, te Stjepana Dera, koji govori dvama jezicima (mađarskim i hrvatskim), na mjesto župnika u Baranjskom Petrovom Selu.[700]

Biskup je o prijedlogu obavijestio i Kleina, precizno navodeći predložene premještaje po župama. Za Krasnika je tako predviđen premještaj iz Batine na mjesto župnika u Sibinj, za Hlobika iz Duboševice na mjesto župnika u Andrijevce te za Bulata iz Baranjskog Petrovog Sela na mjesto kapelana u Osijeku. Također, đakovački biskup i kod Kleina inzistira na prijedlozima za postavljanje svećenika Gahla, Dera i Brunnera na dužnosti po župama na području AAJB-a, premda je pečuški biskup već preuzeo upravu nad tim područjem.[701]

U svome odgovoru na Akšamovićeve prijedloge Virág ističe da su Hlobik i Bulat razriješeni dužnosti u župama te su slobodni prijeći na nova mjesta na teritoriju NDH. Što se tiče Krasnika, Virág navodi da mu se do toga trenutka nije javio. Također, pečuški se biskup osvrnuo i na prijedloge đakovačkog biskupa za imenovanjem novih župnika u Batini, Duboševici i Baranjskom Petrovom Selu. Naime, Virág objašnjava u pismu kako ih nije u mogućnosti prihvatiti i postaviti na ta mjesta, iako priznaje da ispunjavaju određene uvjete.

[697] SNAĐ, AA, 162/1941 (30. svibnja 1941.)
[698] SNAĐ, AA, 162/1941 (10. lipnja 1941.)
[699] Josip Gahl (1913. – 1978.), zaređen u Đakovu 1937., kapelan u Bošnjacima i Valpovu. Župni upravitelj u Baranjskom Petrovom Selu, a od 1938. kapelan u Osijeku. Vjeroučitelj u njemačkoj gimnaziji u Osijeku od 1941., a od 1943. dušobrižnik hrvatskih radnika u Njemačkoj. Emigrirao 1944. u Austriju, a zatim otišao u Njemačku.
[700] SNAĐ, AA, 1322/1941 (10. lipnja 1941.); ABOP, 1788/1941 (10. lipnja 1941.)
[701] ABOP, 1788/1941 (17. lipnja 1941.)

Kao temeljni razlog navodi činjenicu da navedeni kandidati nisu svećenici Pečuške biskupije.[702]

Konačno, u svome sljedećem dopisu biskupu Akšamoviću, pečuški biskup navodi kako su sva trojica spomenutih svećenika razriješeni svojih dužnosti koje su obavljali u župama, te slobodni odmah prijeći na područje NDH.[703] Akšamović u odgovoru od 14. srpnja 1941. ističe kako Batina očekuje župnika koji poznaje tri jezika (njemački, mađarski i hrvatski), Zmajevac župnika koji govori njemačkim i mađarskim, dok bi Duboševica i Baranjsko Petrovo Selo, prema njemu, trebali dobiti župnika koji govori hrvatskim i mađarskim jezikom.[704]

S obzirom na to da je područje sjeverne Slavonije ostalo u sastavu NDH, AASSB je od 1941. *de facto* podijeljen na dvije apostolske administrature, kojima su upravljali pečuški i đakovački biskup. Za razliku od južne Baranje, nad kojom je neposredno nakon uspostave AAJB-a očito bezuspješno i dalje nastojao zadržati određen utjecaj preko generalnog vikara Kleina, Akšamović je nesmetano zadržao upravu nad Apostolskom administraturom za sjevernu Slavoniju (dalje: AASS). O tome svjedoči i slučaj Albina Kleinšeka, kapucina koji je u svibnju 1941. imenovan na mjesto kapelana u Valpovu i kojem se „za vrijeme boravka na teritoriju biskupije đakovačke i s njom spojene Apsotolske Administrature podjeljuje sakramentalna jurisdikcija za čitav ovaj teritorij“ te mu se također „podjeljuje kanonska misija za propovjedanje i vršenje drugih bogoslužnih čina“.[705] Kleinšek je isto tako Akšamovićevim dekretom iz srpnja 1941. razriješen dužnosti kapelana u Valpovu, na inzistiranje njegovih redovničkih poglavara, te je na upražnjeno mjesto imenovan svećenik Đakovačke biskupije Ivan Kuhner.[706]

Akšamović se okružnicom obratio svećenstvu s područja Đakovačke biskupije i AASS-a, povezano s polaganjem prisege NDH i poglavniku, navodeći sljedeće upute:

„1. Svi svećenici dužni su prema privitom formularu položiti prisegu u svome sjedištu i to kod Ustaškog stana ili kotarske oblasti, ako ovi postoje u mjestu, a inače kod Općinskih poglavarstava.

2. Svaki svećenik imade prema privitom formularu sastaviti tri primjerka zapisnika i sa sobom ponijeti u ured, u kojem će položiti prisegu.

3. Kod polaganja prisege moraju biti dvojica svjedoka iz mjesnog gradjanskog staleža, koji nisu u službi Crkve, a koji nakon položene prisege moraju potpisati sva tri primjerka zapisnika.

[702] SNAĐ, AA, 1322/1941 (17. lipnja 1941.)
[703] SNAĐ, AA, 1322/1941 (3. srpnja 1941.)
[704] SNAĐ, AA, 1322/1941 (14. srpnja 1941.)
[705] AŽV, E - VI. - A, 834/1941 (3. svibnja 1941.)
[706] AŽV, E - VI. - A, 2499/1941 (29. srpnja 1941.)

4. Zapisnici o položenoj prisezi moraju biti sastavljeni na polovici arka i potpisani po svećeniku, koji polaže prisegu, i po perovodji. Osim toga treba sve zapisnike ovjeriti pečatom ustanove, pred kojom je prisega položena.

5. Od potpisanih formulara zapisnika jedan primjerak ostaje kod ureda u kome je prisega položena, drugi se imade odmah dostaviti Biskupskom ordinarijatu za otpremu Ministarstvu bogoštovlja i nastave, dok treći primjerak zadržava svaki zaprisegnuti svećenik kod sebe i dobro čuva kao svjedočanstvo, da je prisegu položio.

6. Svećenici namješteni u državnim službama polažu prisegu pred svojim predpostavljenim starješinom, ali su i oni obvezani, da o tome izvjeste odmah ovaj Biskupski Ordinarijat.

Ove odredbe imadu se pod prijetnjom teških posljedica odmah izvršiti, te jedan primjerak zapisnika u roku od pet dana preporučeno dostaviti Biskupskom Ordinarijatu u Djakovo.“[707]

Iz sadržaja okružnice očito je da Akšamović, kao i u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije, automatski priznaje stanje na terenu, čvrsto se postavljajući uz svjetovnu vlast, izražavajući joj bezrezervnu podršku i lojalnost, obvezujući čitav kler biskupije kojom upravlja na pisane prisege novoj vlasti. O premještajima i imenovanjima svećenika na nove službe biskupski ordinarijat u Đakovu također je revno podnosio izvještaje Ministarstvu pravosuđa i bogoštovlja NDH, što je vidljivo iz slučajeva Mirka Seleša i Josipa Plelija.[708] Seleš je 1941. premješten iz Drenovaca na mjesto kapelana u Valpovo, dok je Pleli kao dotadašnji kapelan iz Valpova premješten na isto mjesto u Erdevik. U dopisima je redovito naglašavana potreba očuvanja pripadajućeg državnog doplatka za pojedinog svećenika, a komunikaciju s Ministarstvom obavljao je generalni vikar Sokol.[709]

Kontinuitet Akšamovićeva apologetskog odnosa prema svjetovnoj vlasti i njezinim najvišim eksponentima, bez obzira na to što su na posve suprotnim ideološkim pozicijama u odnosu na one u Kraljevini Jugoslaviji, odražava se i u sadržaju okružnice koju je u NDH objavio 21. svibnja 1941. U okružnici se navodi sljedeće:

„Veliki historijski događaj 10. travnja 1941. povratio je Hrvatskom Narodu onu svetinju, koja je kroz osamsto godina bila predmet njegovog čeznuća i cilj njegovih vjekovnih borba. Poglavnik i vođa Hrvatskog Naroda Dr. Ante Pavelić je sa svojim drugovima Hrvatskim Ustašama izvojevao punu pobjedu našoj lijepoj Domovini Hrvatskoj. Hrvatski Narod slavi danas svoje ujedinjenje u Nezavisnoj

[707] AŽV, E - VI. - A, 710/1941
[708] Josip Pleli (1915. – 1945.), zaređen za svećenika 1938. u Đakovu, kapelan u Donjem Miholjcu i Valpovu 1939., a od 1940. župni upravitelj u Valpovu. Kapelan u Erdeviku i Dalju 1941., emigrirao u Austriju 1944. Prema: S. MAROSLAVAC, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, 151.
[709] AŽV, *Acta diversa*, 20/1941 (10. rujna 1941.)

Državi Hrvatskoj sa svojom zakonitom Hrvatskom Vladom i njezinim suverenom Poglavnikom na čelu. Svaki Hrvat i cijeli Hrvatski Narod je u tihoj molitvi i u javnoj manifestaciji dao Svemogućemu i Sveznajućemu Bogu izraz vruće zahvale za veliki dar narodne slobode i državne nezavisnosti, te smo s velikim pjesnikom Preradovićem u rodoljubnom zanosu kliktali: O Bože silni! Blag si, dobar i milostiv! Ti si jak, mudar i pravedan! Izvor si svih vrlina! Um nad sve umove! Car si neizmjernosti Vladar udesa svakom čovjeku i svakom narodu! Hvala i Slava Ti vječna!

Svečana služba Božja s obredom Zahvalnice neka se 1. VI. 1941. održi u svim župskim crkvama naše biskupije đakovačke i apostolske administrature u Sjevernoj Slavoniji.

Na svečanu službu Božju neka svaki župski ured pozove mjesne vlasti i urede, školske uprave sa školskom omladinom, sve mjesne korporacije i sva nacionalna i vjerska društva. U pozivu neka se odredi točno početak svečanosti.

Svima pozdrav i blagoslov u Gospodinu!“[710]

U *GBBS*-u od 15. lipnja 1941. također je objavljeno kako je crkvena uprava nad južnom Baranjom predana pečuškom biskupu, prema važećem dekretu Svete Stolice. Obavijest je potpisao sam Akšamović, a u njoj se ističe informacija kako je područje južne Baranje u tome trenutku brojalo petnaest župa i dvije župne ispostave.[711]

Odnos prema starokatolicima u NDH bio je izrazito nepovoljan, a javno djelovanje HSC-a čak i zabranjeno. Kao dokaz vrlo konkretnog djelovanja državnih organa u tom smjeru, može poslužiti i dopis upravitelja valpovačkog kotara Branislava Crnića, upućen 1942. na adresu župnog ureda u Valpovu. Ondje se tražila informacija o potrebitosti filijalne katoličke crkve u Habjanovcima za dijelovima crkvenoga inventara, što su očito uslijed likvidacije starokatoličke župe u Habjanovcima izuzeta iz njezina vlasništva.[712] Ipak, nije do kraja jasno zašto se kotarski poglavar obraća valpovačkom župnom uredu, jer je katolička filijala u Habjanovcima pripadala brođanačkoj župi. Takav bi postupak bio razumljiv da je u to vrijeme valpovački župnik obnašao dužnost dekana valpovačkog dekanata, no to nije bio slučaj pa je očito riječ o čistoj inerciji, jer se kotarsko poglavarstvo također nalazilo u Valpovu.

Međutim, brakovi sklopljeni u HSC-u imali su se priznavati, o čemu svjedoči dopis Stjepana Hefera,[713] velikog župana velike župe Baranja,[714] valpovačkom župnom uredu u

[710] AŽV, *Acta diversa*, 710/1941 (21. svibnja 1941.)
[711] *GBBS*, br. 11, 1941., 96.
[712] AŽV, *Acta diversa*, 478/1942 (10. rujna 1942.); starokatolička župna crkva u Habjanovcima naposljetku je srušena u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Prema: http://www.hrvatska-starokatolicka-crkva.com/povijest.php
[713] Stjepan Hefer (1897. – 1973.), izabran za zastupnika u Narodnoj skupštini na listi HSS-a 1935. i 1938. Veliki župan velike župe Baranja i ministar seljačkog gospodarstva u vladi NDH 1943. – 1945. Nakon sloma NDH

travnju 1942. U tom je dopisu naznačeno da „svaki vjenčani list, pa i onaj izdat po hrv. starokatoličkoj crkvi ima snagu podpunog dokaza sve dotle, dok ne postoji dokaz protiv istinitosti ili zakonitosti sklopljenog braka“, uz isticanje najnovije odluke Svete Stolice kojom je određeno da se „starokatolici mogu primati u rimokatoličku vjeroispovijest, te njihov brak kao i djece rodjene iz tog braka, a krštene u rimokatoličkoj crkvi, imaju se u maticama evidentirati“. Stoga je zaključeno da se takav brak ima smatrati valjanim „sve dotle dok sudskom presudom ne bi bio proglašen nevaljanim za gradjansko pravno područje“.[715]

Godine 1942. u *GBBS*-u u tri je nastavka objavljen Gašićev članak „Madžarski katolicizam i nacionalizam“. Takvim je naslovom autor automatski sugerirao da će sadržaj članka obuhvaćati analizu povezanosti između Katoličke crkve u Mađarskoj te mađarske nacionalne ideje. Konkretno, u članku se analizira stanje u mađarskim katoličkim biskupijama, s obzirom na nacionalnost vjernika koji se nalaze na njihovom području. Analiza je, prema Gašićevim navodima, obavljena na temelju samih mađarskih crkvenih statistika i šematizama iz 1914., neposredno pred izbijanje Prvoga svjetskog rata.[716]

Za referentnu temu najzanimljivija je Gašićeva analiza Pečuške biskupije, koja prema njegovim riječima „u narodnosnom madžarskom pogledu vrlo loše izgleda.“ Gašić navodi da ona ima 179 župa te broji 532 000 katoličkih vjernika. Međutim, ističe da je samo 59 čistih mađarskih župa, dok su 32 mješovite, dakle zajedno tek nešto više od polovice ukupnoga broja župa Pečuške biskupije. Nadalje, iznosi podatke prema kojima je 31 čista njemačka župa i 34 mješovite, dok je 16 čistih hrvatskih župa i 7 mješovitih. Gašić tvrdi kako je od tih župa 13 trenutno u Hrvatskoj. Tu se zapravo radi o župama s područja sjeverne Slavonije, zato što je u trenutku objave članka to područje potpadalo pod upravu đakovačkog biskupa, kao apostolskog administratora, dok je područje južne Baranje bilo vraćeno pod upravu pečuškoga biskupa.[717]

Osim toga, Gašić daje i neke općenite podatke o ustrojstvu Katoličke crkve, odnosno katoličkoj hijerarhiji u Mađarskoj. Što se tiče Pečuške biskupije, navodi se kako pripada ostrogonskoj crkvenoj pokrajini, tj. da je sufraganska biskupija Ostrogonskoj nadbiskupiji. Također se daje podatak kako Pečuška biskupija obuhvaća teritorij dviju mađarskih županija,

---

odlazi u emigraciju u Južnu Ameriku. Uključen u politički rad Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (dalje: HOP-a) pod vodstvom Ante Pavelića, a nakon Pavelićeve smrti 1959. imenovan je predsjednikom HOP-a.

[714] NDH je bila teritorijalno-administrativno podijeljena na 22 velike župe. Velika župa Baranja imala je sjedište u Osijeku i obuhvaćala je veći dio slavonske Podravine te manji dio slavonske Posavine. Iako joj ime sugerira drugačije, teritorijalno nije prelazila Dravu pa tako nije obuhvaćala niti jedan dio Baranje.

[715] AŽV, *Acta diversa*, 9078/1942 (20. travnja 1942.)

[716] E. GAŠIĆ, „Madžarski katolicizam i nacionalizam“, *GBBS*, br. 12, 1942., 92.

[717] E. GAŠIĆ, „Madžarski katolicizam i nacionalizam“, *GBBS*, br. 12, 1942., 102.

Baranje i Tolne. Gašić ističe da Baranja ima dosta Hrvata, dok ih Tolna nema, a navodi i činjenicu kako je na području te biskupije bilo oko 20 000 pravoslavnih vjernika.[718]

Iste godine u *GBBS*-u objavljena je i zakonska odredba o blagdanima. U njoj su navedeni svi državni i vjerski blagdani, a 7. člankom propisano je kako su vlasnici i upravitelji, te korisnici zgrada dužni brinuti se da na pojedinoj njihovoj ili njima povjerenoj zgradi bude izvješena državna zastava na državne blagdane.[719] U suprotnome, bili su dužni platiti 10 000 kn kazne ili provesti do trideset dana u zatvoru. Zakonsku odredbu o blagdanima potpisali su Ante Pavelić, poglavnik NDH, Džafer Kulenović,[720] potpredsjednik vlade te Mirko Puk,[721] ministar pravosuđa i bogoštovlja. Akšamović je tu zakonsku odredbu priopćio na znanje svim svećenicima Đakovačke biskupije i AASS-a 25. srpnja 1942.[722]

Nešto kasnije iste godine u *GBBS*-u objavljeno je da je svećenik Gašpar Feucht, župnik u Čereviću,[723] na vlastitu molbu prebačen u Pečušku biskupiju. Iz toga se može zaključiti kako se i u vrijeme Drugoga svjetskog rata komunikacija između đakovačkoga biskupa Akšamovića, te pečuškoga biskupa Virága odvijala intenzivno i bez većih poteškoća, ali i da su dva biskupa najčešće naposljetku pronalazili zajednički jezik oko spornih pitanja. Također, čini se da su u to vrijeme sporna pitanja uglavnom predstavljala mogućnost premještaja pojedinih svećenika iz jedne biskupije u drugu.[724]

Tijekom 1942. Akšamović se odlučio na potez koji do danas nije do kraja razjašnjen.[725] Naime, odlučio je Svetoj Stolici podnijeti ostavku na službu đakovačkoga biskupa i apostolskog administratora AASS-a. Uslijedilo je rješenje Svete Stolice, a Akšamovićeva ostavka djelomično je prihvaćena te je razriješen dužnosti rezidencijalnog biskupa i imenovan apostolskim administratorom Đakovačke biskupije s naslovom titularnog

[718] E. GAŠIĆ, „Madžarski katolicizam i nacionalizam“, *GBBS*, br. 12, 1942., 92.; E. GAŠIĆ, „Madžarski katolicizam i nacionalizam“, *GBBS*, br. 13., 1942., 102.
[719] Državni blagdani bili su 10. travnja (Dan osnutka NDH), 13. lipnja (sv. Antun, poglavnikov imendan) te 20. lipnja (Dan narodnih žrtava).
[720] Džafer Kulenović (1891. – 1956.), hrvatski pravnik i političar, potpredsjednik vlade NDH 1941. – 1945. Nakon 1945. u iseljeništvu – Rim, Turska, Sirija (Damask).
[721] Mirko Puk (1884. – 1945.), hrvatski odvjetnik i političar, ministar pravosuđa i bogoštovlja u vladi NDH.
[722] *GBBS*, br. 14, 1942., 106-107.
[723] Selo u istočnome Srijemu, danas pripada Autonomnoj pokrajini Vojvodini, u okviru Republike Srbije.
[724] *GBBS*, br. 20, 1942., 160.
[725] Moguće pojašnjenje može se pronaći u jednome od pisama Rittigu, upućenom u rujnu 1952., gdje Akšamović kao razloge svoje ostavke, uz zdravstvene probleme, navodi i „oštre oprijeke sa tadanjim režimom“, iz čega bi se dalo zaključiti da su razlozi njegove ostavke dijelom i političke prirode, no za konačnu potvrdu takvoga tumačenja bilo bi potrebno pronaći slično Akšamovićevo pojašnjenje iz razdoblja kada je ostavka bila aktualna, jer bi se to pojašnjenje nakon Drugoga svjetskog rata, u novim političkim okolnostima, moglo tumačiti i sindromom „naknadne pameti“. Više: S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 41.

biskupa *Episcopus Augustopolitanus in Phrygia*.[726] Tom je odlukom Đakovačka biskupija ostala bez rezidencijalnog biskupa, no upravljanje biskupijom i AASS-om preko instituta apostolskog administratora zadržalo se tijekom idućih sedamnaest godina, odnosno sve do 1959., kada je za novoga rezidencijalnog biskupa imenovan Bäuerlein.[727]

U kontekst Akšamovićeve abdikacije može se pokušati smjestiti i odluka o nastanku AAJB-a, odnosno dodjela crkvene uprave nad južnom Baranjom pečuškome biskupu 1941., no uz trenutno dostupne izvore, nemoguće je utvrditi eventualnu korelaciju u tom smislu, odnosno zaključiti da je riječ o nekom obliku uzročno-posljedične veze između nastanka AAJB-a i Akšamovićeva povlačenja sa službe rezidencijalnoga biskupa u Đakovu.

U razdoblju Drugoga svjetskog rata područje AASS-a postalo je i bogatije za jednu župu. Naime, 1943. osnovana je nova župa u Koški, koja je ušla u sastav Valpovačkoga dekanata.[728]

2. 2. 3. Šematizam Đakovačke biskupije iz 1943.

Za razliku od šematizama Đakovačke biskupije koji su izlazili između dvaju svjetskih ratova, jedini šematizam koji je izašao u jeku Drugoga svjetskog rata, za vrijeme NDH, nije obilovao preciznim informacijama i statističkim podatcima o svećeničkoj, redovničkoj vjerničkoj i jezičnoj strukturi, već je nudio vrlo površnu sliku biskupije pa tako i AASS-a.[729]

Iste godine objavljen je i šematizam u Pečuškoj biskupiji, a sadržavao je nešto opširnije podatke za južnobaranjske dekanate i župe, uključujući župe, filijale, crkve i podatke o pojedinim službenicima,[730] dok je za područje AASS-a uključio samo najosnovnije informacije.[731]

Tablica 20. Raspored osoblja i župa po dekanatima AASS-a 1943.

APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU		
Crkvenoadministrativna	**Upravitelj**	**Župe**

[726] Lat. *Episcopus Augustopolitanus in Phrygia* – „biskup Augustopola u Frigiji"; Frigija je pokrajina koja se nalazi u središnjoj Anatoliji, u današnjoj Turskoj.
[727] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 41.
[728] *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji/cerkev v Jugoslaviji 1974*, ur. Krunoslav Draganović, Zagreb, 1975., 155.
[729] *Šematizam biskupija Bosanske i sriemske sa sjedištem u Đakovu*, Đakovo, 1943., 15.
[730] *Schematismus cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII*, Pécs, 1943., 40., 46.
[731] *Schematismus cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII*, 124-125.

jedinica		
Donjomiholjački dekanat	Stjepan Csizmadia, dekan (župnik u Šljivoševcima)	Donji Miholjac, Marijanci, Podravski Podgajci, Radikovci, Šljivoševci, Veliškovci, Viljevo
Valpovački dekanat	Ilija Anaković, dekan (župni upravitelj u Bizovcu)	Bizovac, Brođanci, Čepin, Harkanovci, Petrijevci, Valpovo

2. 3. APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU I BARANJU NAKON DRUGOGA SVJETSKOG RATA (1945. – 1971.)

2. 3. 1. Uspostava komunističke vlasti na prostoru Jugoslavije i njezin odnos s Katoličkom crkvom

Velika represija i masovni poratni zločini koji su od 1945. zadesili velik dio stanovništva na prostoru nekadašnje NDH nisu zaobišli niti Katoličku crkvu, koja je označena kao ideološki neprijatelj. U tim je procesima posebno na udaru bila inteligencija, odnosno neistomišljenici iz obrazovanijih slojeva ljudi, među kojima je bila kulturna, gospodarska, akademska i crkvena elita. Osim što ih se etiketiralo najodgovornijima za uspostavu i održanje totalitarnog poretka te počinjenje masovnih zločina u NDH, smatralo ih se opasnim oruđem za mogućnost nekog budućeg pokušaja izgradnje demokratske protukomunističke oporbe. Prema svećenstvu iz redova Katoličke crkve išlo se s naročitim difamacijama te propagandističkim uradcima,[732] uz kolektivne optužbe na račun katoličkog episkopata i nižeg svećenstva za otvorenu ili prešutnu podršku nastanku NDH i ustaškom režimu, a samim time automatizmom i svim progonima i zločinima koji su se od strane njezinih organa događali tijekom Drugoga svjetskog rata.

O svemu tome već je krajem rata u svojim izvještajima pisao Evelyn Waugh,[733] koji se kretao među partizanskim jedinicama, susrećući se i razgovarajući s Rittigom i Andrijom Hebrangom[734] tijekom 1944. u Topuskom. Za Rittiga je procijenio da je bio upućeniji u politiku, negoli u probleme Katoličke crkve, dok je iz Hebrangovih izjava shvatio neprijateljstvo komunista prema kršćanstvu i Katoličkoj crkvi. Njegova daljnja iskustva samo su potvrđivala tu tezu, a i na vlastitoj je koži, prilikom boravka u Dubrovniku u veljači 1945., osjetio nepovjerenje, ometanje djelovanja te pokušaje sprječavanja njegovih susreta s klerom. U konačnici, bio je prisiljen napustiti Dubrovnik, no sa svojim je izvještajima stigao

[732] Kao primjer se mogu navesti sljedeća izdanja: *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, ur. Joža Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb, 1946.; Viktor NOVAK, *Magnum Crimen*, Zagreb, 1948. i sl. (lat. *magnum crimen* – „velika optužba“)

[733] Evelyn Waugh (1903. – 1966.), engleski književnik, obratio se na katoličanstvo 1930. Tijekom Drugoga svjetskog rata boravio u diplomatskoj misiji na teritoriju pod kontrolom partizana, prema kojima je bio kritičan, osobito prema njihovim progonima usmjerenima prema Katoličkoj crkvi. Autor je izvještaja pod naslovom *Church and State in Liberated Croatia* (hrv. *Crkva i država u oslobođenoj Hrvatskoj*). Kao katolički tradicionalist, protivio se nekim odlukama Drugoga vatikanskog koncila, osobito zamjeni tradicionalne latinske mise obredom na narodnim jezicima.

[734] Andrija Hebrang (1899. – 1949.), hrvatski političar, član KPJ od 1919. Obavljao niz političkih i državničkih funkcija, između ostaloga i onu političkoga tajnika CK KPH 1942. – 1944. Uhićen od strane ustaša 1942. i interniran u logor u Staroj Gradišci, da bi ubrzo bio razmijenjen. Iza Drugoga svjetskog rata pod optužbom da je staljinist likvidiran je pod nerazjašnjenim okolnostima u Beogradu 1949.

do Rima i pape Pija XII. Između ostaloga, upozorio je da je britanska vlada pružila veliku podršku režimu koji je prijetio uništavanjem katoličke vjere na području koje kontrolira, što nije naišlo na blagonaklon prijem u krugovima britanske diplomacije, kojoj je i sam pripadao. Štoviše, na temelju njegova izvješća Sveta Stolica vršila je pritisak prema britanskoj vladi koja je davala otvorenu podršku Titovu režimu.[735]

Ulaskom partizanskih snaga u Zagreb u svibnju 1945. došlo je do konačnog sloma NDH. Ustavotvorna skupština ukinula je monarhiju i uspostavila republiku, prvo pod nazivom DFJ, te zatim FNRJ, a paralelno je tekao i proces učvršćenja predviđenih organa vlasti, među kojima su se isticali KPJ, koja je praksi upravljala novonastalom državom, te Odjeljenje za zaštitu naroda (dalje: OZNA), kasnije transformirano u Upravu državne bezbjednosti (dalje: UDBA-u) i Kontraobavještajnu službu (dalje: KOS). U siječnju 1946. donesen je Ustav FNRJ, a Hrvatska se u skladu s njim nazivala Narodna Republika Hrvatska (dalje: NR Hrvatska).[736]

Uzroci nepovjerenja između Katoličke crkve i komunističkog režima u Jugoslaviji krili su se među više čimbenika. Jedan od njih bila je komunistička ideologija koja je počivala na dijalektičkom materijalizmu, koji je u svojoj suštini nespojiv s katoličkim idealizmom, te na sekularizmu i agresivnom ateizmu ili čak antiteizmu koji se otvoreno protivio svim religijskim sustavima i dogmama. Također, Katoličkoj crkvi na području FNRJ-a, a posebice među Hrvatima, od strane komunista nametnut je teret kolektivne krivnje zbog njezine navodne negativne uloge u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Naime, vodstvo NOP-a bilo je čvrsto uvjereno da je Katolička crkva, na čelu s nadbiskupom Alojzijem Stepincem, apsolutno podržavala ustaški režim i njegovu politiku. U konačnici, budući da je Crkva bila jedina organizacija izvan nadzora vlasti, postojala je velika opasnost da se unutar nje razvije snažnija oporba, uslijed nepostojanja višestranačja.[737]

S druge strane, Katolička crkva glavnim je razlogom napetih odnosa između Crkve i države držala Titovu želju za stvaranjem samostalne Katoličke crkve u Hrvatskoj, odvojene od Svete Stolice. Osim toga, na odnos Crkve prema komunističkom režimu zasigurno su presudan utjecaj izvršili slučajevi uništavanja crkvene imovine te masovna ubojstva svećenika, redovnika i redovnica od strane partizana krajem Drugoga svjetskog rata, čiji

[735] D. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941 – 1958*, 94-100.
[736] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 14-15.
[737] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 15-18.

ukupan broj varira ovisno o različitim autorima i historiografskim studijama,[738] odnosno metodama pristupa u obradi tih podataka.[739]

Sukob između Katoličke crkve i komunističke vlasti zaoštren je objavom pastirskog pisma katoličkih biskupa Jugoslavije vjernicima 20. rujna 1945. U tom su pismu biskupi upozorili na ubijanja i uhićenja svećenika, redovnika i redovnica, oduzimanja crkvene imovine, zabrane katoličkog tiska i pljenidbe tiskara, zaključujući da to ne čine u želji „da izazovu borbu s novom državnom vlašću". Na koncu, imaju zahtjeve od kojih ne će odustati ni pod kojim uvjetima, a oni se odnose na „punu slobodu katoličke štampe, punu slobodu katoličkih škola, punu slobodu vjeronauka u svim razredima nižih i srednjih škola, potpunu slobodu katoličkog udruživanja, slobodu katoličke karitativne djelatnosti, potpunu slobodu ljudske osobnosti i njezinih neotuđivih prava, puno poštivanje kršćanskog braka, te vraćanje svih oduzetih zavoda i institucija".[740]

Pastirsko pismo došlo je u nepovoljnom trenutku za vlast, jer su u tijeku bile pripreme za izbore za Ustavotvornu skupštinu. Akšamović se u privatnoj korespondenciji obratio Rittigu, konstatirajući da su udarci teški, ali da se još uvijek mogu ublažiti i popraviti.[741] Ustav FNRJ-a na koncu je izglasan 1946., s istaknutim formulacijama o odvojenosti Crkve i države te škole od Crkve, uz odbijanje Rittigovih amandmana koji su išli u smjeru ublažavanja tih formulacija.[742]

Kao vrhovno tijelo za posredovanje između Crkve i države te praćenje rada vjerskih zajednica, pa tako i Katoličke crkve, Ustavom je potvrđena Savezna komisija za vjerske poslove pri vladi FNRJ-a, a njezini su zadatci bili sljedeći:

„a) da kao savjetodavno tijelo, proučava pitanje odnosa između pojedinih vjeroispovjesti i crkava, njihovog spoljašnjeg života i položaja prema Državi i narodnim vlastima na teritoriji FNRJ;

b) da priprema materijal za zakonodavno rješenje odnosa između vjerskih zajednica i Države;

c) da daje mišljenja i predloge po svim konkretnim pitanjima iz odnosa vjerskih zajednica i države do konačnog regulisanja tih odnosa putem zakonodavstva;

[738] Primjerice, prema Jozi Tomaševiću radi se o brojci od 385 ubijenih svećenika i redovnika Katoličke crkve u Hrvata, dok ih je prema Anti Bakoviću 663. Vidi: Jozo TOMAŠEVIĆ, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941 – 1945*, Stanford, 2001., 572.; Anto BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007.
[739] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 19-22.
[740] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 32-34.
[741] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 35.
[742] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 64-65.

d) da se stara o sprovođenju u život i pravičnoj primeni svih zakonskih propisa, koji se odnose na uređenje međuvjerskih odnosa i odnosa vjerskih zajednica i države, a u smislu Člana 25 Ustava FNRJ kao jednog od najbitnijih načela naše borbe:

e) da objedinjuje rad zemaljskih komisija pri vladama narodnih republika i da im daje potrebna uputstva.“[743]

Čitavim nizom zakona donesenih nakon Drugoga svjetskog rata Katolička crkva također se našla na udaru. Jedan od njih bio je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz 1945., a posljedica njegove provedbe bila je oduzimanje crkvenih posjeda, jer je zakon u slučajevima crkvenog vlasništva propisivao oduzimanje površine posjeda veće od 10 ha, osim u izuzetnim slučajevima, kod vjerskih objekata od posebne povijesne važnosti, gdje je ta granica iznosila 30 ha obradive zemlje i 30 ha šume. Naposljetku, zakonom je bilo riješeno da se za oduzetu crkvenu zemlju ne plaća odšteta. Zbog izraženog otpora prema navedenom zakonodavstvu, komunistička propaganda nastojala je motivaciju za sukob od strane Katoličke crkve prikazati isključivo kroz materijalnu prizmu zaštite njihove imovine.[744] Međutim, dimenzija sukoba u slučaju Katoličke crkve bila je znatno dublje prirode te je uz nepomirljive ideološko-svjetonazorske razlike u pogledu na svijet sadržavala i političku komponentu, povezanu sa specifičnom prirodom njezina poslanja i javnog djelovanja.[745] Ti su čimbenici ukazivali na mogućnost stvaranja preduvjeta za razvoj demokratske oporbe uz podršku Crkve, što je komunistička vlast smatrala posebno opasnim.

Uz Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, svakako valja istaknuti Zakon o braku te Zakon o matičnim knjigama, oba iz 1946. Zakonom o braku potvrđena je ustavna odredba o građanskom braku, kao jedinom zakonski valjanom, dok je nadležnost u bračnim sporovima pripala narodnim, a ne crkvenim sudovima. Zakonom o matičnim knjigama župni uredi bili su obavezni sve upise u crkvene matične knjige zaključiti s 9. svibnja 1946. te knjige predati državnim matičarima.[746] Pored navedenih zakona, za katoličko svećenstvo posebno se pogubnim pokazao Zakon o krivičnim djelima protiv države iz 1945., jer su ta „krivična

[743] R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (prvi deo: 1945. – 1953.)*, 175-176.
[744] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 51.
[745] U prilog tomu ide i činjenica da je komunistička vlast prilično brzo uspijevala urediti odnose s drugim vjerskim zajednicama (Srpska pravoslavna crkva, islamska zajednica, protestantske crkve itd.), koje nisu predstavljale takvu smetnju u ostvarivanju dominacije KPJ-a nad cjelokupnim društvom. Prema: S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 19.
[746] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 24.

djela“ u njemu neprecizno definirana, što je omogućavalo proizvoljna tumačenja, na temelju kojih su mnogi svećenici zatvarani i osuđivani zbog raznih izjava u propovijedima.[747]

Odnosi između Svete Stolice i katoličkog episkopata u Jugoslaviji s jedne te komunističke vlasti s druge strane dodatno su zakomplicirani stvaranjem staleških udruženja katoličkih svećenika, iniciranim od strane vlasti. Namjeru vlasti da preko tih organizacija uspostavi kontrolu te iznutra potkopa jedinstvo Katoličke crkve u Jugoslaviji biskupi su ubrzo procijenili te su odreagirali, odlučno se suprotstavljajući staleškim udruženjima.[748]

Međutim, sve je kulminiralo uhićenjem Stepinca i početkom njegova suđenja, koje je dovršeno 1946. presudom „na kaznu lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 16 godina te na gubitak političkih i građanskih prava u trajanju od pet godina“. Tijekom njegova kućnoga pritvora u rodnom Krašiću 1952. stigla je i odluka pape Pija XII., kojom je Stepinac proglašen kardinalom, što je u toj mjeri razljutilo komunističku vlast u Jugoslaviji da je odlučila u potpunosti prekinuti diplomatske odnose sa Svetom Stolicom.[749]

U Mađarskoj je situacija bila donekle slična te je moguće povući mnoge paralele. Vladajuća partija nije željela samo odvajanje Crkve i države, već i podčinjavanje Crkve državi, što je u Jugoslaviji pokušano instrumentom staleških svećeničkih udruženja. Uloga Crkve svedena je isključivo na oltar i ispovjedaonicu, vjeronauk je izbačen iz škola, a vjerski redovi ostali su bez ikakvih društvenih funkcija. U konačnici, kardinal József Mindszenty[750] uhićen je i osuđen u montiranom političkom procesu 1949., vjerski su redovi ukinuti, a diplomatski odnosi sa Svetom Stolicom prekinuti.[751]

Borba koja se vodila protiv Katoličke crkve zapravo je predstavljala primjenu prokušanog sovjetskog modela ofenzive na polju kulture, koja je imala široko polje djelovanja, a sve što je odstupalo od političke doktrine komunizma nastojalo se eliminirati.[752] Boljševizacijom čitavog mađarskog društva na udaru su se našli i katolički i protestantski svećenici, a prema nekim podatcima samo 1948. izvedeno je pred sud čak 225 katoličkih svećenika. Također, sve su škole nacionalizirane, pa čak i one koje su bile u

[747] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 54.
[748] U tom smislu biskupi su 1950. donijeli odluku *Non expedit* kojom se ne preporučuje osnivanje staleških svećeničkih udruženja bez odobrenja crkvenih vlasti te 1952. *Non licet* kojom se svećenstvu zabranjuje članstvo u udruženjima. Više: M. AKMADŽA, „Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima“, 47-156.
[749] J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945. – 1990.*, Zagreb, 1997., 47-48.
[750] József Mindszenty (1892. – 1975.), ostrogonski nadbiskup i mađarski primas od 1945., kardinal od 1946. Otvoreni borac protiv fašizma i komunizma te za vjerske slobode, utamničen od strane Strelastih križeva tijekom Drugoga svjetskog rata, a zatim od strane komunističke vlasti nakon rata 1949. osuđen na doživotnu kaznu zatvora. Pušten tijekom Mađarske revolucije 1956. te zatražio azil u veleposlanstvu SAD-a u Budimpešti, gdje je boravio sljedećih 15 godina. Napokon, 1971. napustio Mađarsku i umro u Beču.
[751] P. S. WANDYCZ, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, 311.
[752] P. S. WANDYCZ, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, 312.

okviru vjerskih institucija. Naposljetku, mjere koje su regulirale odnos između Crkve i države izazivale su tenzije, koje nije moglo ublažiti ni osnivanje Državne kancelarije za vjerska pitanja 1951., tijela koje je po svom radnom djelokrugu ekvivalentno Saveznoj komisiji za vjerske poslove u jugoslavenskom slučaju.[753]

2. 3. 2. Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju od kraja Drugoga svjetskog rata do ponovnoga sjedinjenja s Apostolskom administraturom za južnu Baranju

Nepovoljne prilike koje su uslijed globalnih geopolitičkih preslagivanja te sve oštrije bipolarne blokovske podjele svijeta djelovale na Katoličku crkvu završetkom Drugoga svjetskog rata i uspostavom komunističke vlasti na teritoriju nekadašnje NDH, odnosno Kraljevine Jugoslavije, osjetile su se i na lokalnim razinama. Tako je i na primjeru AASS-a moguće iščitati neke opće karakteristike ponašanja vlasti prema Katoličkoj crkvi u FNRJ-u, odnosno položaj Crkve u toj državi, jer su se svi doneseni zakoni odnosili i na to područje.

Specifične okolnosti za tumačenje čitave problematike crkveno-državnih odnosa predstavljaju Akšamovićeva uloga i položaj u konstelaciji odnosa između vlasti i Katoličke crkve. Naime, kao naslovni biskup na poziciji apostolskog administratora Đakovačke biskupije i AASS-a,[754] Akšamović je održavao i svoje dugogodišnje prijateljstvo s Rittigom, koji je bio na položaju predsjednika republičke Komisije za vjerske poslove, a obojica su dijelila zajedničko zavičajno porijeklo.[755] O tome svjedoči i bogata korespondencija između njih, nastala nakon 1945. Analizom sadržaja te korespondencije može se doći do zaključka kako su relativno dobri Akšamovićevi odnosi s vlašću velikim dijelom proizašli kao rezultat njegova prijateljstva s vrlo utjecajnim Rittigom, koji je zahvaljujući svom političkom položaju posredovao i zalagao se u svim važnijim pitanjima za Đakovačku biskupiju i biskupa Akšamovića.[756]

Njegov afirmativan pa i dodvornički odnos prema komunističkoj vlasti mogao se iščitati iz predstavki koje je upućivao nositeljima vlasti, apostrofirajući Strossmayera i njegovu baštinu, kako bi im na taj način udobrovoljio te nastojao osigurati pozitivan odgovor. Čestitke je pak kitio raznim epitetima, poput onih Titu, kojemu se obraća kao „narodnom heroju“, „ujedinitelju naroda“, „voljenom vodji“ i „državniku snažne energije“,

[753] P. ROKAI – Z. ĐERE – T. PAL – A. KASAŠ, *Istorija Mađara*, 337.
[754] Vidi str. 146-147.
[755] Rittig je rođen u Slavonskom Brodu, dok je Akšamović rođen u Garčinu, nedaleko od Slavonskog Broda.
[756] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 43.

dok se Vladimiru Bakariću[757] i Ivanu Ribaru[758] obraća kao „visokom predstavniku naše narodne vlasti“ te „prvoborcu u krvavoj borbi i slavnoj pobjedi“. Također, u privatnoj korespondenciji s Rittigom, o Stepincu i njegovu držanju govorio je vrlo kritički, prizivajući kao mogućnost i njegovu detronizaciju od strane Svete Stolice. Ipak, Akšamović je poštivao crkvenu hijerarhiju pa je njegov službeni odnos prema nadređenima bio na zadovoljavajućoj razini, što je vidljivo i iz njegova potpisa na tekst pastirskog pisma iz rujna 1945.[759]

U konačnici, njegov odnos prema komunističkoj vlasti karakterizirala je pomirljivost i nada da se odnosi između Katoličke crkve i države mogu uskladiti i urediti na obostranu korist. Međutim, Akšamovićevo taktiziranje i kontinuitet političke mimikrije do te su mjere bili obilježje njegova javnog djelovanja i komunikacije sa svjetovnom vlašću, da ga je više autora različite ideološke i svjetonazorske profilacije nazivalo „političkim kameleonom“ i „političkim oportunistom“,[760] koji svoje stavove prilagođava aktualnoj političkoj situaciji.[761]

Stanje katoličkog tiska bilo je predmetom analize već u spomenutom pastirskom pismu, a ono je odražavalo opće stanje vjerskih sloboda i položaj Katoličke crkve u novonastaloj državi. Naime, prije uspostave komunističke vlasti na teritoriju nekadašnje Kraljevine Jugoslavije i kasnije NDH izlazilo je preko 100 katoličkih listova i časopisa, na hrvatskom i slovenskom jeziku te na jezicima nacionalnih manjina, a u poslijeratnom su razdoblju gotovo svi bili zabranjeni, dok su oni koji su pronalazili način za izlaženje trpjeli velike pritiske i kontrole, jer se u njima smjelo iznositi isključivo vjerske sadržaje.[762] Stoga kao kuriozitet valja navesti da je u Đakovu jedno kraće vrijeme tijekom 1946. izlazio katolički tjednik *Istina,*[763] koji je uređivao svećenik Sečkar. U jednom od njegovih brojeva objavljen je kraći nepotpisani članak, kojem je vjerojatno autor sam Sečkar, s temom povijesti Đakovačke biskupije. U toj je kronici kao važan događaj istaknuto „proširenje

[757] Vladimir Bakarić (1912. – 1983.), hrvatski komunist i političar u drugoj Jugoslaviji, član KPJ od 1933. Zamijenio Hebranga na mjestu političkog tajnika CK KPH 1944. U Splitu 1945. formirao vladu Narodne fronte Hrvatske kao njezin predsjednik. Obnašao dužnost predsjednika Saveza komunista Hrvatske (dalje: SKH) 1948. – 1969. Više: Dino MUJADŽEVIĆ, *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb – Slavonski Brod, 2011.

[758] Ivan Ribar (1881. – 1968.), hrvatski i jugoslavenski političar, predsjednik Predsjedništva Narodne skupštine Jugoslavije 1945.-1953.

[759] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 43-44.

[760] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 76.; V. NOVAK, *Magnum Crimen*, 812, 969-975.

[761] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 44-45.

[762] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 100-101.

[763] *Istina*, tjednik koji je izdavao Biskupski ordinarijat u Đakovu 1946. (veljača – svibanj). Pod pritiskom komunističke vlasti došlo je do njegova prisilnoga gašenja.

granica naše biskupije na Sjevernu Slavoniju i Baranju od godine 1923.“,[764] a zapravo se radi o Akašmovićevom preuzimanju uprave nad novonastalim AASSB-om.

Status vjerskih škola i visokih učilišta svršetkom Drugoga svjetskog rata postao je krajnje zabrinjavajući za Katoličku crkvu. Naime, zakonskom regulativom iz 1945. došlo je do ukidanja privatnih škola, s izuzetkom pojedinih privatnih gimnazija s pravom javnosti, kojima je izuzetno dozvoljen rad, s obzirom na povijesne tradicije i potrebe srednjoškolske pripreme za teološko obrazovanje. Na jednak su način prošla i sjemeništa, odnosno privatni đački domovi i internati, a sjemeništarci su dobili obvezu pohađanja redovitog osmogodišnjeg školovanja u državnim školama.[765]

Posljedice takvih odluka mogu se promatrati i na razini AASS-a. Naime, uslijed takvih nepovoljnih političkih okolnosti, odnosno izloženosti konkretnim progonima koji su rezultirali oduzimanjem nekretnina, salezijanci[766] su 1947. morali napustiti Donji Miholjac te zatvoriti svoj zavod Zadužbina Celestine Roscher,[767] što u svome dopisu Akšamoviću iznosi salezijanski provincijal (inspektor) Ivan Špan.[768] Naime, žalbi salezijanaca na odluku nije udovoljeno pa im nije preostalo ništa drugo, nego se povući i popustiti pred silom zakona. Špan tako navodi „da je ravnateljstvo Salezijanskog zavoda u D. Miholjcu primilo 14. ovog mj. rješenje na našu žalbu, kojim se žalba odbija a Zadužbina sa internatom ima se predati okružnom N. O.-u u Osijeku“.[769] U obrazloženju odluke o zabrani rada salezijanskoga zavoda stajalo je da se ondje djeca „ne odgajaju u duhu današnjice“, a kao dodatni razlog neizdavanja dopuštenja za rad navedena je nemogućnost kontrole od strane državnih vlasti. Konačno, zgrada sjemeništa predana je na korištenje mjesnom đačkom domu, uz dodatnu napomenu kako je „zadužbina namjenjena srednje školskoj omladini, a ne za sjemenište“.[770]

Akšamović je odgovorio Španu, izražavajući žaljenje zbog odlaska salezijanaca, ističući kako se radi o „osjetljivom udarcu za našu duhovnu pastvu u Podravini“. Akšamović

[764] „Povijest naše biskupije“, *Istina*, br. 4, 1946., 9.
[765] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 119-123.
[766] Salezijanci (Družba sv. Franje Saleškog), katolički svećenički red koji je 1859. utemeljio sv. Ivan Bosco. Osnovno poslanje im je kršćanski odgoj adolescenata i mladih. Na prostoru tadašnje Kraljevine SHS 1922. oformili su Jugoslavensku salezijansku provinciju sv. Ćirila i Metoda, koju su sačinjavale Slovenija i Hrvatska. Ta je provincija 1970. podijeljena na Slovensku salezijansku provinciju sv. Ćirila i Metoda te Hrvatsku salezijansku provinciju sv. Ivana Bosca.
[767] Zadužbina Celestine Roscher, zavod koji su u Donjem Miholjcu ustanovili i vodili salezijanci 1940. – 1947.
[768] Ivan Špan (1900. – 1976.), provincijal Jugoslavenske salezijanske provincije sv. Ćirila i Metoda 1936. – 1954.
[769] SNAĐ, AA, 11/1947 (20. siječnja 1947.)
[770] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 150.

pritom daje prijedlog o mogućem smještaju, odnosno preseljenju donjomiholjačkih salezijanaca u župe Podvinje i Podcrkavlje, nedaleko od Slavonskog Broda.[771]

Akšamović je već 1947. nastojao poduzeti određene korake za rješavanje crkvenoadministrativne pripadnosti južne Baranje. Naime, sastavio je predstavku, naslovljenu na apostolskog nuncija,[772] u kojoj pojašnjava recentne promjene političkih granica između FNRJ-a i Mađarske te objašnjava položaj južne Baranje u tom kontekstu. Na samom početku ističe da su svećenici njemačke nacionalnosti uglavnom bili prisiljeni napustiti to područje, pa je 17 južnobaranjskih župa spalo na samo šest svećenika u tom trenutku. Stoga za rješavanje pitanja crkvenoadministrativne pripadnosti Baranje u novonastalim okolnostima predlaže mogućnost njezina vezivanja uz Bačku apostolsku administraturu, kojom je Budanović upravljao s pravima rezidencijalnog biskupa. Pritom uglavnom rabi jezičnu argumentaciju, ističući kao objektivne poteškoće svoje nepoznavanje mađarskog jezika te nedostatak svećenika kojima je mađarski materinski jezik u biskupiji kojom upravlja, jer je pastoralna djelatnost na području južne Baranje u pravilu zahtijevala služenje obreda i komunikaciju s vjernicima na mađarskom jeziku. S druge strane, Bačka apostolska administratura imala je veći broj svećenika koji su mogli obavljati pastoralne dužnosti na mađarskom jeziku, a Baranja je s Bačkom bila bolje i prometno povezana.[773] Također, pravdajući predloženo rješenje, Akšamović daje i teritorijalni argument, navodeći kao primjer istočni Srijem koji crkvenoadministrativno pripada Đakovačkoj biskupiji, unatoč tomu što je prilikom unutarnjeg razgraničenja u FNRJ-u pripao NR Srbiji, a ne NR Hrvatskoj, dok bi za južnu Baranju koja je pripala NR Hrvatskoj vrijedila obrnuta paralela. Naposljetku, objašnjavajući nužnost visoke razine jezične homogenosti za skladno funkcioniranje crkvenoadministrativnih jedinica, u tom svjetlu kao uspješan primjer navodi AASS pod svojom upravom, zato što se na tom području, kao i u Đakovačkoj biskupiji, svećenici i vjernici gotovo u potpunosti služe hrvatskim jezikom.[774]

Sve u svemu, zanimljivo je iz današnje perspektive promotriti Akšamovićevo promišljanje i prijedloge o budućnosti crkvene uprave nad južnom Baranjom, s obzirom na rješenja koja su kasnije uslijedila, a definitivno začuđuje Akšamovićeva spremnost da se

[771] SNAĐ, AA, 11/1947 (24. siječnja 1947.)
[772] Predstavka se odnosi na apostolskoga nuncija Josepha Patricka Hurleya, koji je kasnije razriješen te dužnosti, nakon što mu je komunistička vlast, za vrijeme njegova boravka u Italiji, uskratila dokumente i onemogućila povratak u Jugoslaviju. Stoga je do 1952. poslove Apostolske nuncijature u Beogradu u praksi obavljao otpravnik poslova Silvio Oddi. Nakon toga Apostolska nuncijatura u FNRJ-u u punom smislu nije funkcionirala sve do dolaska Marija Cagne 1966., nakon potpisanog Protokola o odnosima između Svete Stolice i Jugoslavije.
[773] Akšamović je na tragu sličnoga rješenja bio i ranije, još tijekom komunikacije s apostolskim nuncijem Pellegrinettijem 1931. Vidi str. 97.
[774] SNAĐ, AA, 5/1948 (11. prosinca 1947.)

olako odrekne dijela teritorija nad kojim je vršio crkvenu upravu. Takvome stavu mogla je kumovati njegova visoka životna dob te nedostatak klera na području južne Baranje, kao i teška situacija u kojoj se našla Katolička crkva nakon uspostave komunističke vlasti. Prema tome, ispada da definitivno otpada hipoteza o podjeli AASSB-a na AASS i AAJB 1941., kao jednom od mogućih uzroka Akšamovićeva povlačenja s mjesta rezidencijalnoga đakovačkog biskupa 1942.

S obzirom na činjenicu da je u novim političkim okolnostima, uz donesenu zakonsku regulativu nakon Drugoga svjetskog rata, onemogućeno djelovanje biskupskog vlastelinstva, čijim se prihodima uzdržavalo đakovačko Sjemenište, fond nemoćnih svećenika, stolna crkva i dr., Katolička crkva nastojala je pronaći alternativno rješenje za nastavak materijalne potpore navedenim institutima. Stoga se krenulo u sabirne akcije među vjernicima izvan crkve, no vlast je i tu pravila ozbiljne opstrukcije, donoseći odluku o zabrani sabirnih akcija. Ipak, Akšamović je svojim utjecajem preko Rittiga u konačnici uspio ishoditi dozvolu za prikupljanje dobrovoljnih priloga među vjernicima.[775]

Primjer župe Valpovo pokazuje da lokalni župnici nisu uvijek bili jednako angažirani po pitanju prikupljanja tih priloga pa je Akšamović i osobno intervenirao pismenim upozorenjem župniku Slavku Požlepu,[776] navodeći pretpostavku „da je župnik neodlučan i malodušan u provadjanju sabirne akcije“ te ističući „kako treba, da budete odvažan i svijestan svoje dužnosti“, jer „sabirna akcija opstoji u svim zemljama gdje je provedena rastava Crkve i Države“.[777] Požlep je stoga Akšamoviću sastavio opsežan pismeni odgovor, u kojemu u šest točaka obrazlaže okolnosti zbog kojih sabirna akcija nije polučila neki veći uspjeh u njegovoj župi. Između ostaloga, ističe bogate njemačke obitelji koje su napustile Valpovo, sušu kao elementarnu nepogodu te veliku opasnost od gubitka službe za osobe koje bi sudjelovale u akciji na području Belišća i Bistrinaca. Naposljetku, ističe kako je svjestan „da su potrebe velike“ te da je „u današnjim prilikama učinio što je moguće“.[778]

Primjena nekih od zakona koji su nepovoljno utjecali na položaj Katoličke crkve u FNRJ-u te na razvoj crkveno-državnih odnosa može se uočiti i na primjerima s područja AASS-a. Primjerice, Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji ozakonjeno je izvlaštenje (eksproprijacija) veleposjeda, odnosno posjeda većih od 45 ha (oko 78 jutara), dok je za

[775] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 127-130.
[776] Slavko Požlep (1890. – 1953.), župnik u Bizovcu (1926. – 1940.) i Valpovu (1941. – 1953.).
[777] SNAĐ, AA, 166/1948 (4. prosinca 1947.)
[778] SNAĐ, AA, 166/1948 (31. prosinca 1947.)

seljačke zemljišne posjede određen maksimum od 20 do 35 ha (od 35 do 60 jutara).[779] To je dovelo i do odluke o izgradnji zadružnog doma na zemljištu župe Harkanovci 1948. pa je tamošnji župni upravitelj Ivan Ujčić u svom dopisu Akšamoviću isticao da su „na nasilni način porušili novu zidanu ogradu oko vrta i sada kopaju temelj", dok „na proljeće kane porušiti jednu novu kuću, koja je isto posjed župne crkve, jer im tobože smeta za proširenje njihovog doma".[780] Biskup je sugerirao Ujčiću da hitno sastavi žalbu te mu pošalje njezin tekst,[781] što je Ujčić ubrzo i učinio.[782] Akšamović je tekst žalbe proslijedio republičkoj Komisiji za vjerske poslove,[783] no uslijedilo je negativno rješenje, tj. žalba je odbijena uz obrazloženje Kotarskog narodnog odbora u Našicama koji je izvršio izvlaštenje toga zemljišta u kolovozu 1948.[784]

Također, učinak istoga zakona može se promatrati i na primjeru župe Šljivoševci, gdje je mjesni narodni odbor 1949. u korist Seljačke radne zadruge[785] zatražio i dobio oduzimanje župnoga zemljišta.[786] Međutim, to je bio tek početak problema za šljivoševačkog župnika Csizmadiju, jer su veći pritisci lokalnih organa vlasti uslijedili krajem iste godine, a odnosili su se na predaju zemlje i naplatu obveze nakon jesenske sjetve. Csizmadia se po tom pitanju odlučio obratiti Akšamoviću, obrazlažući čitavu situaciju.[787] Biskup mu je u odgovoru prigovorio što već do tada nije dostavio svu relevantnu dokumentaciju koja se tiče njegova predmeta, iako je i ranije naglašavao takvu potrebu, zaključujući da se „u pojedine Vaše rasprave sa mjesnim i kotarskim N. O. ne možemo upuštati niti možemo ocjeniti ispravnost njihovoga postupka kad nemamo nikakvoga dokumenta, na temelju kojeg bi mi mogli iskonstruirati naše daljnje uredovanje prema višim narodnim vlastima".[788]

Csizmadia je stoga odlučio osobno pohoditi biskupa u Đakovu,[789] što je rezultiralo Akšamovićevom predstavkom Oblasnom narodnom odboru u Osijeku „za zaštitu župe i župnika protiv nepravilnoga postupka Mjesnog NO-a". Ondje je pojašnjeno kako je riječ o nepravilnom postupku Mjesnog narodnog odbora u Šljivoševcima i Kotarskog narodnog

[779] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.),* 97.
[780] SNAĐ, AA, 118/1948 (13. rujna 1948.)
[781] SNAĐ, AA, 118/1948 (14. rujna 1948.)
[782] SNAĐ, AA, 118/1948 (20. rujna 1948.)
[783] SNAĐ, AA, 118/1948 (24. rujna 1948.)
[784] SNAĐ, AA, 118/1948 (8. prosinca 1948.)
[785] Seljačka radna zadruga, kolektivni zadružni organizacijski oblik u socijalističkom poljoprivrednom sustavu, uveden u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata.
[786] SNAĐ, AA, 58/1949 (16. ožujka 1949.)
[787] SNAĐ, AA, 184/1949 (28. listopada 1949.)
[788] SNAĐ, AA, 184/1949 (2. studenoga 1949.)
[789] SNAĐ, AA, 184/1949 (10. studenoga 1949.)

odbora u Donjem Miholjcu prema župniku Csizmadiji, jer su od njega tražili naplatu obveze u kukuruzu za zemljište „koje on nije niti obrađivao, niti uživao u godini 1948/49.“, a on nije bio privatni vlasnik toga zemljišta, već je ono bilo u posjedu župne crkve u Šljivoševcima. Budući da je to zemljište u međuvremenu dodijeljeno Seljačkoj radnoj zadruzi Partizan, šljivoševačkoj je župnoj crkvi u zamjenu bilo ponuđeno drugo zemljište, no držeći se odluke Biskupskog ordinarijata u Đakovu iz 1949., Csizmadia je odbio tu zamjenu, držeći da bez obzira na to, odluka o dodjeli zemljišta Seljačkoj radnoj zadruzi i dalje stoji. Međutim, Mjesni narodni odbor u Šljivoševcima donio je sjetveni plan za 1949./50., prema kojem je bilo predviđeno da o spornom zemljištu brigu vodi župni ured u Šljivoševcima. Naposljetku, obavijest o sjetvenom planu stigla je do Csizmadije prekasno za bilo kakav angažman po pitanju sjetve. Sve u svemu, Akšamović je zaključio da „župnik toga posla obaviti ne može, radi fizičkih razloga, jer nema radne snage, niti sprega, niti alata, a ni sjemena, a odnosno zemljište na koje se odluka od 18. X. 1949. odnosi nije danas niti vlasništvo, niti posjed župe Šljivoševci“.[790]

Postupci prema župniku Zserdinu u Radikovcima te župniku Milfajtu u Podravskim Podgajcima primjeri su šireg organiziranog nasilnog oduzimanja stočnog fonda iz župnih posjeda, a u konkretnim slučajevima radilo se o svinjama. Ta su oduzimanja provodile mjesne organizacije narodnih odbora, a najčešće su pritom prekoračivali zakonske ovlasti, što se može iščitati iz dopisa koje su Zserdin i Milfajt upućivali Biskupskom ordinarijatu u Đakovu.[791] Iz Biskupskog ordinarijata župnicima se po tom pitanju sugeriralo sastavljanje žalbi koje bi trebalo uputiti na Oblasni narodni odbor u Osijeku.[792]

U poratnom razdoblju na području AASS-a bilo je mnogo pokušaja nezakonitog oduzimanja crkvene imovine, o čemu svjedoči i slučaj s crkvenom kasom u Šljivoševcima, koju je župnik Csizmadia trebao predati prema zahtjevu mjesnog narodnog odbora. S obzirom na to da se nije radilo o njegovoj privatnoj imovini, već imovini župnog ureda, koju nije smio nikome isporučivati, bez odobrenja Biskupskog ordinarijata u Đakovu, uputio je dopis u Đakovo, upozoravajući na opasnost od mogućnosti oduzimanja crkvene kase te tražeći savjet o postupanju u slučaju ponavljanja postupka.[793] Biskup Akšamović intervenirao je kod Kotarskog narodnog odbora u Donjem Miholjcu, navodeći da se župnik Csizmadia nalogu mjesnog narodnog odbora „nije ni mogao ni smio odazvati, jer je kasa u župnom domu vlasničtvo crkve, u koju se pohranjuje crkveni novac, crkveno liturgijsko

[790] SNAĐ, AA, 196/1949 (17. studenoga 1949.)
[791] SNAĐ, AA, 142/1949 (22. kolovoza 1949.); SNAĐ, AA, 196/1949 (17. studenoga 1949.)
[792] SNAĐ, AA, 142/1949 (24. kolovoza 1949.)
[793] SNAĐ, AA, 21/1949 (23. siječnja 1949.)

posudje i važni spisi". U konačnici, zatražio je da se izvoli „poništiti ovaj neopravdani nalog M.N.O-a u Šljivoševcima",[794] što je na koncu i učinjeno pa je Akšamović o tome obavijestio župni ured u Šljivoševcima.[795]

Zakon o javnom redu i miru, donesen 1949., također je donosio neke nove okolnosti u crkveno-državnim odnosima, što se očitovalo i na lokalnim razinama. Naime, tim je zakonom, odnosno njegovim člankom 4. obveznim postalo prijavljivanje povorki lokalnim organima vlasti. Stoga su o primjeni toga zakona sve vjerske zajednice koje djeluju na lokalnoj razini izvještavali iz kotarskih narodnih odbora, a to na području AASS-a vidljivo iz dopisa Kotarskog narodnog odbora Našice katoličkom župnom uredu te pravoslavnoj parohiji u Koški.[796] Međutim, neprecizno definiranje pojma povorke otvaralo je mogućnost selektivnog tumačenja zakona. Budući da je koškanski župnik Adam Kovačev uočio tu mogućnost, odlučio se posavjetovati s Biskupskim ordinarijatom u Đakovu, navodeći u svom dopisu da ne zna „kako je sa sprovodima, jer po ovome dopisu i to je povorka", te je li „slobodno održavati procesiju oko crkve".[797] U odgovoru župniku Kovačevu istaknuto je da za procesije nije potrebno tražiti posebnu dozvolu, već je dovoljno uputiti priopćenje mjesnom narodnom odboru najkasnije 48 sati ranije, kada je riječ o procesijama koje se održavaju u mjestu i onima koje polaze iz njegove župe u drugo mjesto, dok „procesije oko crkve a tako i sprovode ne treba prijavljivati, jer te ne mogu ugrožavati javni red i mir".[798] Ipak, pismo koškanskog župnika potaknulo je Biskupski ordinarijat u Đakovu da dodatno pojašnjenje zakonskih odredbi potraži na višoj instanci pa je dopis upućen republičkoj Komisiji za vjerske poslove, jer se sprovodi, mjesne procesije i okupljanja prigodom crkvenih godova ranije nisu morala prijavljivati, za razliku od procesija koje su polazile iz jednoga mjesta u drugo.[799]

Slična su pitanja o potrebi prijave procesija na adresu Biskupskog ordinarijata u Đakovu stizala i kasnije iz drugih župa s područja AASS-a, a savjeti su ostajali isti. Tako je iz bizovačkog župnog ureda 1950. stigao upit o potrebi prijave procesije na Svijećnicu, a u odgovoru je bilo naznačeno da procesiju treba prijavljivati samo ukoliko će se izlaziti na ulicu izvan crkvenog dvorišta.[800]

[794] SNAĐ, AA, 21/1949 (27. siječnja 1949.)
[795] SNAĐ, AA, 21/1949 (3. veljače 1949.)
[796] SNAĐ, AA, 98/1949 (25. svibnja 1949.)
[797] SNAĐ, AA, 98/1949 (27. svibnja 1949.)
[798] SNAĐ, AA, 98/1949 (28. svibnja 1949.)
[799] SNAĐ, AA, 98/1949 (1. lipnja 1949.)
[800] SNAĐ, AA, 17/1950 (27. siječnja 1950.)

Primjer dogovora između crkvene općine i mjesnog dobrovoljnog vatrogasnog društva u Harkanovcima oko izgradnje Vatrogasnog doma pokazuje kako se Crkva i na vrhuncu pritisaka u poraću znala ponašati društveno odgovorno, djelujući za opće dobro lokalne zajednice. Naime, državna vlast počela je bez ikakve molbe 1948. u harkanovačkom župnom vrtu graditi zadružni dom, no zbog nedostatka sredstava njegova je gradnja obustavljena pa je lokalnim vatrogascima dozvoljeno da na istome mjestu izgrade svoj dom, s obzirom na to da prije nisu imali svojih prostorija. Lokalni vatrogasci sporazumno su s crkvenom općinom u Harkanovcima dobili odobrenje za gradnju svoga doma, o čemu je sastavljen i zapisnik, koji su potpisali članovi uprave Dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Harkanovcima, kao i članovi uprave crkvene općine, na čelu sa župnim upraviteljem Ujčićem.[801] Ujčić je pak za provedbu toga sporazuma, a radilo se o odstupanju dijela od 625 kvadratnih metara župnoga vrta, morao tražiti odobrenje Biskupskoga ordinarijata u Đakovu,[802] što je i dobio, uz uvjete koje Akšamović navodi u odgovoru:

„1. Dobrovoljno Vatrogasno društvo u Harkanovcima dužno je predhodno dostaviti na uvid Biskupskom ordinarijatu rješenje nadležnih Narodnih Vlasti kojim narodna vlast izjavljuje da doista te temelje prepušta Vatrogasnom društvu i da ne će postavljati više nikakve zahtjeve na te temelje. Samo gradilište i tako pripada župskom beneficiju župe Harkanovci.

2. Nakon uvida u rješenje pod br. 1 Biskupski ordinarijat će dozvoliti da se pristupi izradi darovnog ugovora po kojem će župa Harkanovci besplatno i za sva vremena odstupiti taj dio župskog vrta za gradilište Vatrogasnog doma.

3. U darovnom ugovoru svakako mora biti naglašeno to, da se Vatrogasno društvo u Harkanovcima obvezuje da će Vatrogasni dom doista izgraditi prema priloženom nacrtu u veličini 25 x 25 m. Za slučaj da vatrogasni dom ne bude izgrađen, gradilište ne pripada Vatrogasnom društvu, nego ostaje i dalje vlasništvo župske nadarbine Harkanovci.“[803]

S druge strane, svoje odobrenje dao je i Kotarski narodni odbor u Našicama, kao zainteresirana strana koja je svojedobno pokrenula izgradnju zadružnoga doma na istom mjestu, navodeći da se „odobrava i prepušta Dobrovoljnom vatrogasnom društvu Harkanovci da u sporazumu sa Biskupskim ordinarijatom u Djakovu izgradi vatrogasni dom na istom zemljištu pošto ovaj N.O. neće više stavljati nikako zahtjeve na to zemljište“.[804] O rješenju Kotarskog narodnog odbora u Našicama Akšamović je obavijestio župni ured u

[801] SNAĐ, AA, 33/1951 (19. ožujka 1951.)
[802] SNAĐ, AA, 33/1951 (19. ožujka 1951.)
[803] SNAĐ, AA, 33/1951 (4. travnja 1951.)
[804] SNAĐ, AA, 33/1951 (16. travnja 1951.)

Harkanovcima[805] pa je naposljetku sastavljen darovni ugovor između Dobrovoljnoga vatrogasnog društva u Harkanovcima i crkvenog odbora župe u Harkanovcima, prema kojem je zaključeno da župa u Harkanovcima „daruje za sva vremena bez ikakve naplate i naknade gradilište potrebno za izgradnju vatrogasnog doma u Harkanovcima u površini 625 kvadratnih metara od župskog vrta, i to onaj dio na kojem su postavljeni temelji za gradnju zadružnog doma“, uz ponovljene uvjete koje je ranije naveo Akšamović.[806]

Uz iznimno nepovoljnu zakonsku regulativu te njezina česta prekoračenja koja su rezultirala progonima, zatvaranjima i ubojstvima svećenika[807] i vjernika te uništavanjem i otuđivanjem crkvene imovine u poratnom razdoblju, Katolička crkva na području AASS-a suočavala se i s problemima klasične krađe. Primjerice, u Radikovcima je 1951. došlo do krađe monstrance,[808] o čemu je župni upravitelj Ivan Kopić[809] izvijestio Biskupski ordinarijat u Đakovu, prethodno prijavivši krađu miliciji. Privremeno rješenje pronašao je u korištenju pokaznice iz filijale Golinaca.[810]

Sudbina vjeronauka u novim okolnostima nakon Drugoga svjetskog rata također zauzima zasebno poglavlje u okviru crkveno-državnih odnosa. Do konačnoga ukidanja vjeronauka u školama došlo je postupno iz političko-pragmatičnih razloga, jer je komunistička vlast bila svjesna mnogobrojnosti kršćanskih zajednica te duhovne snage i utjecaja Katoličke crkve u društvu. Stoga je Ustavom FNRJ-a iz 1946. takva odredba zaobiđena, no postupne opstrukcije realizacije školskog vjeronauka na terenu pokazale su prave namjere komunističke vlasti. U konačnici, na inicijativu predsjednika FNRJ-a Josipa Broza Tita, ministar prosvjete NR Hrvatske Miloš Žanko[811] izdao je 1952. uputu kojom se zabranjuje predavanje vjeronauka u državnim školama na području NR Hrvatske. Uz zabranu vjeronauka u školama, zabranjeno je bilo okupljanje školskih obveznika u župnim uredima, stanovima i privatnim kućama, radi kateheziranja djece, mladih i odraslih, što je dovelo do velike zbrke na lokalnim razinama i dvojakog tumačenja može li se vjeronauk držati u crkvama ili ne. Na koncu je sam Žanko izjavom u razgovoru s biskupima u Zagrebu

[805] SNAĐ, AA, 33/1951 (24. travnja 1951.)
[806] SNAĐ, AA, 33/1951 (2. travnja 1952.)
[807] O progonima, zatvaranjima i ubojstvima svećenika Đakovačke biskupije od strane komunista više u: M. AKMADŽA – S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*
[808] Pokaznica (monstranca), svečano ukrašen i oblikovan liturgijski predmet koji služi za izlaganje posvećene hostije.
[809] Ivan Kopić (1926. – 1982.), nakon ređenja kapelan u Bošnjacima te župni upravitelj u Radikovcima i Rajevu Selu, tri puta osuđen od strane komunističke vlasti. U đakovačkom Sjemeništu obnašao je razne dužnosti – prefekta studija i prefekta discipline za mlađe, arhivara, knjižničara i generalnog prefekta bogoslova.
[810] SNAĐ, AA, 218/1951 (7. prosinca 1951.)
[811] Miloš Žanko (1915. – 2000.), hrvatski komunistički političar, zagovornik unitarističkih stavova u FNRJ/SFRJ, aktivno se suprotstavio Hrvatskom proljeću 1971.

potvrdio da vjerska pouka nije zabranjena u crkvama i kapelama. Međutim, tom je odlukom Crkva u potpunosti getoizirana iz društva te stjerana u sakristiju.[812]

Sve su navedene odluke i koraci imali odjeka i na području AASS-a, gdje se stanje zapravo nije bitnije razlikovalo od onoga na području Đakovačke biskupije. Očito je da su se poteškoće u održavanju vjeronaučne nastave pojavile već 1945., neposredno nakon rata. Naime, praksa pokazuje da se i u sredinama gdje vjeronauk nije bio zabranjen vjeronaučna nastava u školama otežavala stavljanjem na zadnje mjesto u rasporedu i reduciranjem na jedan sat tjedno, kao što je to bilo u Čepinu.[813] Osim toga, za održavanje vjeronaučne nastave vjeroučitelji su morali svake godine ishoditi dopusnicu nadležnih organa – mjesnih, kotarskih ili oblasnih narodnih odbora, što je s vremenom postajalo sve teže pa mnogi svećenici iz raznoraznih razloga nisu dobivali to odobrenje, o čemu svjedoče slučajevi po župama AASS-a.

Primjerice, bizovački župnik Ilija Anaković u prvim je poratnim godinama podučavao vjeronauk, no nakon što je 1949. uputio molbu Savjetu za prosvjetu i kulturu Oblasnog narodnog odbora u Osijeku, nije dobio nikakav odgovor.[814] Bilo je i slučajeva gdje su odluke mjesnih narodnih odbora bile suprotne onima oblasnih narodnih odbora pa je tako Savjet za prosvjetu i kulturu Oblasnog narodnog odbora u Osijeku 1949. nakon molbe izdao pozitivno rješenje kojim se čepinskom župnom upravitelju Gejzi Vargi[815] odobrava poučavanje vjeronauka, no mjesne su mu vlasti to zabranile.[816] U Donjem Miholjcu školski vjeronauk poučavao se sve do odlaska salezijanaca 1947., jer su od tada lokalne vlasti izbjegavale svećenicima izdati dopusnicu za poučavanje vjeronauka pa su uslijedili prosvjedi roditelja školske djece. Međutim, unatoč obećanjima koja su nadležni organi vlasti dali roditeljima, nakon podnošenja molbe župnika Vajde do pozitivne odluke ipak nije došlo, a Vajda je zbog svojih aktivnosti te velikog odaziva na vjeronaučnu pouku u crkvi čak i od UDBA-e pozvan na saslušanje.[817] U Harkanovcima je kao razlog odbijanja izdavanja dopusnice za poučavanje vjeronauka u školi 1946. bila navedena politička aktivnost župnika Ujčića u vrijeme NDH, no Ujčić je te razloge držao lažnima i izmišljenima.[818] Slični su se razlozi navodili i kod župnika Csizmadije u Šljivoševcima, Požlepa u Valpovu i Stjepana

[812] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 81., 113-116.
[813] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 191.
[814] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 185.
[815] Gejza Varga (1918. – 2014.), zaređen za svećenika 1941. u Đakovu, kapelan (1941. – 1945.), župni upravitelj (1945. – 1954.) i župnik u Čepinu (1954. – 1960.). Duhovnik (1960. – 1962.) i ekonom (1962. – 1974.) đakovačkog Sjemeništa. Biskupski vikar za vjernika mađarske narodnosti od 1980. gotovo do smrti.
[816] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 191-192.
[817] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 195-196.
[818] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 210.

Jalovca u Veliškovcima.[819] Negativna rješenja kod izdavanja dopusnica za školski vjeronauk organi vlasti znali su pravdati izlikom da im molba nije stigla na vrijeme, kao što je to bilo u slučaju Petrijevaca.[820]

Nešto drugačije stanje od navedenih primjera bilo je kod župnika Milfajta u Podravskim Podgajcima. Naime, on je od svih svećenika s područja AASS-a u najduljem razdoblju imao dopuštenja za poučavanje vjeronauka u školama na području župe kojom je upravljao, no i on je 1951. odustao od pisanja molbi, shvativši da dopuštenje više ne će dobiti. Uz formalne opstrukcije i zabrane,upravitelji škola bili su instrumentalizirani u svrhu špijunaže nad svećenicima i djecom glede poučavanja vjeronauka u školi i izvan nje, pa su tako morali Savjetima za prosvjetu i kulturu dostavljati izvještaje o svojim saznanjima o broju djece koja pohađaju vjeronaučnu izobrazbu.[821] Naposljetku, župnicima je preostalo poučavati vjeronauk u crkvenim i župnim prostorima, no i tu je dolazilo do povremenih poteškoća, a svećenici i polaznici vjeronauka bili su pod stalnom prismotrom lokalnih organa državne vlasti i njihovih doušnika.

Sve u svemu, vrlo je indikativan i znatno blaži tretman vlasti prema pojedinim vjerskim zajednicama, u ovom slučaju prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi, u odnosu na stav prema Katoličkoj crkvi, što se zorno vidi na primjeru župe Čepin, gdje je katoličkom svećeniku Vargi bilo zabranjeno držanje vjeronauka, dok je pravoslavni svećenik istovremeno imao dopusnicu za predavanje vjeronauka u školi.[822]

Tablica 21. Vjeronaučna izobrazba po župama AASS-a 1945. – 1952.[823]

Donjomiholjački dekanat	
Župa	**Stanje vjeronaučne izobrazbe**
Donji Miholjac	školski vjeronauk 1945. – 1947. do zabrane, kasnije u crkvi
Marijanci	zabrana za škole, vjeronauk u crkvi
Podravski Podgajci	školski vjeronauk 1945. – 1951. do zabrane, kasnije u crkvi
Radikovci	školski vjeronauk 1945. – 1948. i 1949. –

[819] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 287., 296., 298.
[820] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 245-246.
[821] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 253.
[822] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 191., 324.
[823] Tablica izrađena prema podatcima iz knjige: S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 177-312.

	1950. do zabrane, kasnije u crkvi
Šljivoševci	školski vjeronauk do zabrane 1946., kasnije u crkvi
Veliškovci	školski vjeronauk do zabrane 1946. kasnije u crkvi
Viljevo	zabrana za škole, vjeronauk u crkvi
Valpovački dekanat	
Župa	**Stanje vjeronaučne izobrazbe**
Bizovac	školski vjeronauk 1946. – 1948. do zabrane, kasnije u crkvi
Brođanci	zabrana za škole, nepoznato za crkvu
Čepin	školski vjeronauk 1946. – 1947. do zabrane, kasnije u crkvi
Harkanovci	zabrana za škole, vjeronauk u crkvi
Koška	školski vjeronauk 1945. – 1949. do zabrane, kasnije u crkvi
Petrijevci	zabrana za škole, nepoznato za crkvu
Valpovo	zabrana za škole, vjeronauk u crkvi

Područje AAJB-a bilo je u znatno težoj situaciji od AASS-a kada je u pitanju vjeronaučna izobrazba. Naime, ono je formalno i dalje potpadalo pod upravu pečuškoga biskupa, no u novonastalim političkim okolnostima pečuški biskup teško je mogao uspostaviti funkcionalnu, redovitu i uspješnu komunikaciju s preostalim svećenstvom na tome području. Pritom valja imati na umu da je južna Baranja bila posebno pogođena nedostatkom klera, jer su mnoge župe bile upražnjene,[824] što je bilo povezano i s odlaskom svećenika njemačke narodnosti, dok novih svećenika koji bi ih mogli zamijeniti nije bilo. U tom je pogledu stvar dodatno komplicirala i etnički heterogena struktura katoličkih vjernika

[824] Župe Bilje, Čeminac, Darda, Petlovac, Torjanci, Zmajevac, Beli Manastir i Branjina ostale su prazne više godina nakon rata. Za to su vrijeme pastoralne dužnosti na njihovom području uglavnom obavljali svećenici iz susjednih župa. Za župe Petlovac, Torjanci, Zmajevac, Beli Manastir i Branjina to su bili župni upravitelji; župom Petlovac upravljao je Marin Blažev, župnik iz Luča, župom Torjanci upravljao je Stanko Markotić, župnik iz Baranjskog Petrovog Sela, župom Zmajevac upravljao je Franjo Raible, župnik iz Batine, župom Beli Manastir upravljao je Gejza Fridrik, župnik iz Branjina Vrha, a župom Branjina upravljao je Vladoje Hanauska, župnik iz Popovca. Pastoralnu službu u župama Bilje, Darda i Čeminac obavljali su franjevci iz Osijeka, a te su tri župe najdulje ostale upražnjene – Bilje do 1974., Čeminac do 1952., a Darda do 1964. Prema: S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 177-312.

na području AAJB-a pa nije bilo tako lako pronaći svećenike s odgovarajućim sposobnostima i vještinama, posebice u poznavanju jezika, koji bi popunili mjesta u upražnjenim župama. Stoga se vjeronaučna izobrazba u gotovo svim župama AAJBa održavala isključivo u crkvama, s iznimkom Luča, Popovca i Topolja, gdje se kratkotrajno održavao i školski vjeronauk.[825] Težinu tadašnje pastoralno-katehetske situacije u Baranji dočarava i činjenica da se tijekom pet godina (1945. – 1950.) nije održavala krizma po župama.[826]

Konačno, u pučkim školama na području AAJB-a, nakon dolaska komunista na vlast, vjeronauk uopće nije podučavan u njih 14 od 17, što iznosi 82,3 %, a već 1947. čitava AAJB ostala je bez održavanja školskog vjeronauka. Također, vjeronauk nije predavan niti u srednjoj školi u Belom Manastiru. Sudbina vjeronauka na području AAJB-a pokazala je da se komunistička vlast u provedbi svojih ciljeva, usmjerenih protiv djelovanja Katoličke Crkve, osjećala sigurnije i komotnije u etnički i vjerski heterogenim sredinama, s manjim brojem katolika.[827]

Tablica 22. Vjeronaučna izobrazba po župama AAJB-a 1945. – 1952.[828]

Darđanski dekanat	
Župa	**Stanje vjeronaučne izobrazbe**
Baranjsko Petrovo Selo	vjeronauk u crkvi
Bilje	vjeronauk u crkvi
Čeminac	vjeronauk u crkvi
Darda	vjeronauk u crkvi
Kneževi Vinogradi	vjeronauk u crkvi
Luč	školski vjeronauk do zabrane 1947. kasnije u crkvi
Petlovac	vjeronauk u crkvi
Torjanci	vjeronauk u crkvi
Zmajevac	vjeronauk u crkvi
Branjinvrški dekanat	

[825] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 226., 255., 290.
[826] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 189.
[827] S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 324.
[828] Tablica izrađena prema podatcima iz knjige: S. ŠOTA, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, 177-312.

Župa	Stanje vjeronaučne izobrazbe
Batina	vjeronauk u crkvi
Beli Manastir	vjeronauk u crkvi
Branjina	vjeronauk u crkvi
Branjin Vrh	vjeronauk u crkvi
Draž	vjeronauk u crkvi
Dubošević	vjeronauk u crkvi
Popovac	školski vjeronauk do zabrane 1946., kasnije u crkvi
Topolje	školski vjeronauk do zabrane 1947. kasnije u crkvi

S obzirom na složenost situacije u Đakovačkoj biskupiji, proizašle iz novonastalih političkih okolnosti, te svoju poodmaklu životnu dob, biskup Akšamović u studenome 1950. uputio je molbu Svetoj Stolici da mu imenuje pomoćnoga biskupa. Stoga je Đakovo u prvoj polovici 1951. posjetio Silvio Oddi,[829] otpravnik poslova Apostolske nuncijature u Beogradu, kako bi se sa svećenstvom na terenu konzultirao oko mogućnosti imenovanja i izbora konkretne osobe za položaj biskupa pa je tada isplivalo i Bäuerleinovo ime. Oddi je tako već u lipnju Akšamoviću predao odluku pape Pija XII., kojom je Bäuerlein imenovan za pomoćnoga đakovačkog biskupa, s ovlastima rezidencijalnog biskupa.[830] Akšamović je tako i dalje ostao apostolski administrator te je zadržao nadležnost za polje crkveno-državnih odnosa, dok je biskup Bäuerlein preuzeo poslove dušobrižničke službe i vjerske inspekcije župa. Tom je odlukom Akšamović bio zadovoljan, o čemu je pisao i Rittigu, no s obzirom na očitovane stavove biskupa Bäuerleina prema staleškim udruženjima katoličkih svećenika i suđenju nadbiskupu Stepincu, komunistički režim u njegovom je imenovanju vidio novu protujugoslavensku akciju Svete Stolice.[831]

Političke granice između Mađarske i FNRJ-a iscrtane nakon Drugoga svjetskog rata, u slučaju Baranje označile su povratak na stanje utvrđeno Trianonskim ugovorom, a presudno su utjecale na crkvenoadministrativne promjene pa je tako AAJB dekretom Svete

[829] Silvio Oddi (1910. – 2001.), diplomat u službi Svete Stolice od 1936., u odsutnosti apostolskog nuncija Hurleya neko je vrijeme bio najviši diplomatski predstavnik Svete Stolice u FNRJ, sve do raskida diplomatskih odnosa 1952. Naslovni nadbiskup od 1953., kardinal od 1969.
[830] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951.-1973.)*, 77-78.
[831] S. JOSIPOVIĆ BATOREK, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, 52-53.

Stolice od 20. prosinca 1951. ponovno sjedinjena s AASS-om u jedinstveni AASSB, ovaj put pod upravom biskupa Bäuerleina. Biskup je ubrzo o novoj odluci obavijestio Komisiju za vjerske poslove NR Hrvatske u Zagrebu, ističući da je taj teritorij prethodno potpadao „pod jurisdikciju biskupa u Pečuhu, ali je pečuški biskup imao svog samostalnog generalnog vikara u osobi jednog župnika[832] na teritoriju Baranje". Na kraju dopisa zaključuje kako taj dio Baranje u političkoadministrativnom smislu pripada NR Hrvatskoj pa je „najprirodnije da je ovo pitanje tako sretno rješeno i u crkveno-administrativnom pogledu".[833] Imenovanje Bäuerleina na mjesto biskupa iste godine moglo je dodatno pospješiti ubrzanje odluke Svete Stolice da mu se povjeri uprava nad čitavim tim područjem, s obzirom na pozne godine i zamor u radu biskupa Akšamovića.

Bäuerlein se s istom obaviješću obratio i branjinvrškom župniku Frdiriku, kao generalnom vikaru na području AAJB-a. U svom dopisu naveo je da upravu nad tim područjem preuzima 1. ožujka 1952. te u prilogu šalje prijepis dekreta Svete Stolice kojim je imenovan apostolskim administratorom za taj teritorij. U nastavku navodi da „sve odredbe koje izdaje za teritorij bosansko-srijem. biskupije, vrijede i za apostolsku administraturu Baranje – osim ako izričito spomenuti teritorij ne izuzme".[834]

Ubrzo nakon nominalnog preuzimanja dužnosti apostolskoga administratora, Fridrik kao predavatelj i Bäuerlein kao primatelj sastavili su u branjinvrškom župnom uredu zapisnik o primopredaji AAJB-a, uz prisutnost zapisničara Emila Mayera,[835] župnika iz Osijeka. Zapisnik se sastojao od sljedećih točaka:

„I.

Apost. administrator Stjepan Bäuerlein prezentira dekret Sv. Stolice o svom imenovanju (S. C. Consistorialis,[836] 20. XII. 1951. – br. 7 – 1952.)

Presvijetli g. Msgr. Fridrik Gejza prima na znanje odredbu Sv. Stolice.

II.

Presvijetli g. Msgr. Fridrik Gejza, generalni vikar pečujske biskupije izlaže podatke o župama apost. admin. Baranje i predaje ih apostol. administratoru. Vidi prilog br. 1.

III.

[832] Pritom se misli na branjinvrškog župnika Gejzu Fridrika.
[833] SNAĐ, AA, 43/1952 (20. veljače 1952.)
[834] SNAĐ, AA, 48/1952 (25. veljače 1952.)
[835] Emil Mayer (1904. – 1970.), zaređen za svećenika 1930. u Đakovu, kapelan u Rumi 1930. – 1938. Prefekt Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1938. – 1942., župni upravitelj u Dalju 1942. – 1944., župnik u Osijeku 1944. – 1970. Prema: A. PAVLOVIĆ, "Poglavari Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu", 385.
[836] Konzistorijalna kongregacija Svete Stolice, nakon Drugoga vatikanskog koncila Kongregacija za biskupe.

Presvijetli g. Msgr. Fridrik Gejza, generalni vikar predaje podatke o svećenicima na teritoriju baranjske apostolske administrature. Vidi prilog br. 2

Redovničkih kuća na teritoriju Baranje nema.

IV.

Crkveni imetak s podatcima u većini slučajeva odnosno svuda – osim u Dražu predan je SRZ. Vidi prilog br. 1.

Crkve i crkvene blagajne nemaju dugova.

V.

Propovijeda se u svim župama samo hrvatski i mađarski.

Katehizacija se vrši u crkvi.

VI.

Apostol. administrator primio je od presvij. g. gener. vikara potrebiti izvještaj glede morala i života klera.“[837]

Kao prilozi zapisniku našli su se stanje župa na području AAJB-a te popis svećenika na području AAJB-a u trenutku Bäuerleinova preuzimanja uprave nad tim područjem. Iz priložene dokumentacije može se iščitati posebno teška situacija koja je do tada vladala na teritoriju AAJB-a.[838] Prema tim podatcima ukupno 33850 vjernika[839] pastoriziralo je samo devet svećenika[840] koji su imali stalnu službu na području AAJB-a.

Tablica 23. Stanje župa AAJB-a 1952.

Darđanski dekanat

[837] SNAĐ, AA, 60/1952a (13. ožujka 1952.)

[838] Ilustrativan je primjer župe Čeminac, u čijoj se župnoj spomenici na sljedeći način ukratko objašnjava novonastala situacija nakon završetka Drugoga svjetskog rata: „Ponajprije 1945 godine Čeminac, Jagodnjak i Kozarac pretežno naseljeni Nijemcima (njemačkim stanovništvom) dobiva nove stanovnike. Dotadašnji stanovnici spomenutih sela bili su iseljeni u Njemačku i Mađarsku, a u njihove domove naselili su se kolonisti po državnim vlastima iz Zagorja i Međimurja i tako je župa dobila posve novo izmijenjeno stanovništvo, no religiozno jako slabo. Mnogi od kolonista bili su čl. S.K-Ju- a što je veoma utjecalo na duh doseljenih. U to vrijeme vlč. Ivan Sekula odlazi i župu preuzimaju oci kapucini. No njihovo upravljanje je bilo neredovno i nedovoljno za ovo veliko područje, a što se osjećalo i u duh. životu vjernika. Obavljali su pretežno ono najnužnije, dok o nekom sistematskom radu nije bilo ni govora. Za sve ovo nisu krivi oci kapucini jer su im mnogi od mještana onemogućivali rad svojim nasilnim ispadima mimo svakog zakona. Pojedinci su si svašta dozvoljavali Tako se nisu neki ustručavali dočekati P. Modesta Borak na sred sela i šamarati ga (Sombolac). Drugi su opet u crkvi vezali štrikove, razbili orgulje itd. Oci kapucini su iste prijavljivali vlastima ali sve je ostalo na papiru. Jedan je na prijekoj stazi dočekao P. Modesta u kukuruza sa pištoljem i zaprijetio mu se da će ga ubiti ukoliko bude još dolazio u župu (Majcenić Ivo). Pod ovakvim uvjetima bilo je jako teško raditi, jer je i ono malo vjernika vršilo svoje dužnosti vjerske pod velikim strahom. Takve prilike su trajale sve do razdoblja 1955 godine i jasno je, da je vjerski život u takvim prilikama bio veoma slab, a što se odrazilo i u daljnjim periodima.“ Prema: AŽČ, *Historia domus. A laskafalui plebánia története 1897. évtől II. kötet.*, 51.

[839] Broj vjernika na području južne Baranje nije bitnije oscilirao od 1921. Vidi fusnotu 688 na str. 144.

[840] U trenutku Bäuerleinova preuzimanja uprave nad AAJB-om, od njih devetorice samo se Marin Blažev, župnik iz Luča, odlučio na inkardinaciju u Pečušku biskupiju. Prema: SNAĐ, AA, 60/1952a (13. ožujka 1952.)

Župa	Župnik	Filijale	Broj vjernika	Uporabni jezici	Zemljišni posjed
Petlovac	Marin Blažev, župni upravitelj	Bolman, Novi Bolman, Zeleno Polje	1400	hrvatski	6 jutara, predano SRZ
Bilje	Lovro Kiš, župni upravitelj	Lug, Mece, Podravlje, Vardarac, Kopačevo	2400	hrvatski, mađarski	12 jutara, predano SRZ
Darda	Lovro Kiš, župni upravitelj	Mala Darda, Uglješ	2000	hrvatski, mađarski	17 jutara, predano SRZ
Kneževi Vinogradi	Nikola Gabrijel, župni upravitelj	Grabovac, Karanac, Kotlina	4300	hrvatski, mađarski, njemački	17 jutara, predano SRZ
Čeminac	o. Antonin Greč, župni upravitelj	Kozarac, Jagodnjak	2100	hrvatski, njemački	17 jutara, predano SRZ
Luč	Marin Blažev, župni upravitelj	Šumarina	1600	hrvatski	17 jutara, predano SRZ
Zmajevac	Franjo Raible, župni upravitelj	Suza	2450	hrvatski, mađarski, njemački	17 jutara, predano SRZ
Torjanci	Stanko Markotić, župni upravitelj	nema	850	hrvatski, mađarski	predano SRZ
Baranjsko Petrovo Selo	Stanko Makotić, župni upravitelj	Novi Bezdan	1950	hrvatski, mađarski	predano SRZ
Branjinvrški dekanat					
Župa	**Župnik**	**Filijale**	**Broj vjernika**	**Uporabni jezici**	**Zemljišni posjed**

Popovac	Vladoje Hanauska, župnik	Podolje	2000	hrvatski	8 jutara, predano SRZ
Branjina	Vladoje Hanauska, župni upravitelj	nema	700	hrvatski	predano SRZ
Branjin Vrh	Gejza Fridrik, župnik	nema	1800	hrvatski	8 jutara, predano SRZ
Draž	Vjekoslav Stanić, župni upravitelj	Planina	2400	hrvatski, mađarski	32 jutra, ostalo 17½ jutara
Duboševica	Ivan Ködmen, župni upravitelj	nema	1800	hrvatski	17 jutara, predano SRZ
Topolje	Josip Revesz, župnik	nema	1000	hrvatski	17 jutara, predano SRZ
Batina	Franjo Raible, župni upravitelj	nema	2500	hrvatski, mađarski	6 jutara
Beli Manastir	Gejza Fridrik, župni upravitelj	nema	2600	hrvatski, mađarski	17 jutara, predano SRZ

Tablica 24. Popis svećenika AAJB-a 1952.

Ime i prezime	**Datum rođenja**	**Datum ređenja**	**Namještenje**	**Govorni jezici**
Msgr. Gejza Fridrik	19. VII. 1872.	20. I. 1895.	župnik, Branjin Vrh	hrvatski, mađarski, njemački, latinski

Vladoje Hanauska	3. IX. 1891.	20. VII. 1917.	župnik, Popovac	hrvatski, mađarski, njemački, latinski
Josip Revesz	5. VI. 1887.	24. VI. 1910.	župnik, Topolje	hrvatski, mađarski, njemački, latinski
Franjo Raible	14. VII. 1903.	29. VI. 1929.	župni upravitelj, Batina	hrvatski, njemački, mađarski, latinski
Stanko Markotić	7. VII. 1903.	18. XI. 1928.	župni upravitelj, Baranjsko Petrovo Selo	hrvatski, mađarski
Nikola Gabrijel	28. I. 1907.	25. III. 1931.	župni upravitelj, Kneževi Vinogradi	hrvatski, mađarski, njemački, latinski
Ivan Ködmen	29. VII. 1910.	2. VI. 1933.	župni upravitelj, Duboševica	hrvatski, njemački, mađarski, latinski
Marin Blažev[841]	21. I. 1915.	1939.	župni upravitelj, Luč	hrvatski, mađarski, njemački, latinski
Vjekoslav Stanić	31. XII. 1910.	23. VI. 1935.	župni upravitelj, Draž	hrvatski, mađarski, latinski

[841] Kod njegova imena stoji opaska: inkardiniran u Pečušku biskupiju.

U skladu s uobičajenom procedurom, uslijedila je i Bäuerleinova okružnica svećenstvu po župama na području južne Baranje, upućena na Blagovijest, 25. ožujka 1952. Bäuerlein tako na samom početku okružnice ističe ono najvažnije: „Sve okružnice, obavijesti i odredbe, koje bilo na koji način izdajem za područje biskupije đakovačke i Apostol. Administrature Sjeverne Slavonije, vrijede također i za područje AA Baranje." Također, biskup želi dodatno upoznati situaciju na terenu pa posebno navodi otvoren poziv „da svaki svećenik AAB dođe, čim mu to prilike dopuste, u Đakovo, da mi podnese što točniji izvještaj o prilikama u svojim župama i da se sa svećenstvom upoznam". Isto tako, dodaje da se svi obredi koji su sadržani u Rimskom obredniku iz 1930. „mogu i moraju obavljati na hrvatskom jeziku", osim ukoliko nacionalne manjine žele obred na latinskom jeziku, a „po sebi se razumije, da je i to dozvoljeno". Konačno, Bäuerlein navodi da je branjinvrški župnik Fridrik razriješen dužnosti generalnog vikara, ali i dekana Branjinvrškog dekanata „radi starosti i bolesti" pa je na mjesto dekana imenovan župnik Mayer iz Osijeka, kojem se svećenici trebaju obraćati u slučajevima dekanatskih poslova. Biskup je očito dijelom iz istoga razloga odlučio u župu Branjin Vrh poslati mladomisnika Delimira Švagelja, kao kapelana.[842]

2. 3. 3. „Ostpolitik" Svete Stolice i ponovna uspostava diplomatskih odnosa s komunističkom Jugoslavijom

Prekidom diplomatskih odnosa između FNRJ-a i Svete Stolice 1952. nastupilo je stanje svojevrsnoga *statusa quo,* koje je potrajalo do kraja pontifikata pape Pija XII. 1958. U međuvremenu je komunistički režim, rukovođen svojim ideološkim određenjem, vršio kontinuirani pritisak na Katoličku crkvu, uzimajući u obzir nezavidan položaj u kojem se našla katolička hijerarhija u FNRJ-u nakon prekida odnosa sa Svetom Stolicom. Tijekom toga razdoblja bilo je nekoliko bezuspješnih pokušaja za postizanje preduvjeta koji bi omogućili pregovore o *modus vivendiju* između Crkve i države. Međutim, inicijative koje su u tom smislu poduzimane od strane Tita i komunističke vlasti bile su isključivo u propagandnoj funkciji pokušaja popravljanja međunarodnog ugleda FNRJ-a, s obzirom na jugoslavensku vanjskopolitičku orijentaciju i razvoj odnosa sa zapadnim demokratskim državama. Istovremeno, na terenu su i dalje na snazi bila zatvaranja i osude pojedinih visokih prelata i drugih svećenika, zabrane vjerskog tiska i obrazovanja, zatvaranja vjerskih

[842] SNAĐ, AA, 63/1952 (25. ožujka 1952.)

škola i učilišta, podupiranja staleških udruženja katoličkih svećenika te orkestriranih napada na Crkvu putem tiska.[843]

Donošenjem Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica na sjednici Narodne skupštine FNRJ-a 1953. regulirane su neke pravne nejasnoće, a pravna regulativa vezana uz vjerske zajednice našla se u jednom posebnom zakonu. Premda su u tekstu toga Zakona naizgled zajamčene vjerske slobode, u praksi to najčešće nije bio slučaj, već je sve ovisilo o trenutnim odnosima pojedine vjerske zajednice s državom, što je za Katoličku crkvu označavalo nastavak podređenog položaja. Iz toga je lako zaključiti da nije došlo do promjene stava komunističke vlasti, već samo korištenja suptilnijih represivnih metoda i novih taktika u odnosima prema Crkvi, što nije urodilo plodom i napretkom u crkveno-državnim odnosima.[844]

Prema mišljenju vlasti u FNRJ-u, te je odnose dodatno opterećivala aktivnost hrvatskog svećenstva u iseljeništvu, koje je u njihovim dokumentima te raznim tekstovima u jugoslavenskom tisku bilo etiketirano zajedničkim „ustaškim" nazivnikom, iako se zapravo radilo o heterogenoj političkoj i svjetonazorskoj skupini, objedinjenoj u zajedničkom protukomunističkom stavu te inzistiranju na ideji demokratskoga uređenja države. Kao remetilački čimbenici u mogućnosti ponovne uspostave crkveno-državnih odnosa tako su isticani najaktivniji hrvatski svećenici u iseljeništvu, a među njima najčešće Krunoslav Draganović,[845] tajnik Bratovštine svetoga Jeronima za pomoć hrvatskim izbjeglicama u Rimu, Ivan Tomas,[846] urednik i spiker na Hrvatskom programu *Radio Vatikana*, Krešimir Zorić,[847] član Vrhovnog vijeća za iseljeništvo pri Konzistorijalnoj kongregaciji Svete

[843] D. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941 – 1958*, 387-391.
[844] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 163-164.
[845] Krunoslav Draganović (1903. – 1983.), hrvatski svećenik, povjesničar, politički emigrant. Zaređen za svećenika Vrhbosanske nadbiskupije 1928., doktorirao 1935. u Rimu iz crkvene povijesti. U hrvatskom poslanstvu u Rimu od 1943. obavljao razne dužnosti povezane s odnosima sa Svetom Stolicom. Aktivno sudjelovao u spašavanju hrvatskih izbjeglica od komunističkih progona nakon Drugoga svjetskog rata. Misteriozno se pojavio u SFRJ 1967., gdje je po svemu sudeći doveden na prijevaru UDBA-inih agenata na jugoslavensko-talijansku granicu kod Trsta. Nakon toga se nalazio u kućnom pritvoru u Sarajevu, gdje je od UDBA-e nadziran do smrti 1983. Više: M. AKMADŽA, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima*, 9-26.; Mijo IVUREK, *Život i djelo Krunoslava Draganovića*, Zagreb, 2013., 21-121.
[846] Ivan Tomas (1911. – 1992.), hrvatski svećenik, publicist, politički emigrant. Zaređen za svećenika Mostarsko-duvanjske biskupije 1937. u Sarajevu, doktorirao iz teologije u Rimu 1951. Vršio dužnost glavnog urednika i spikera na Hrvatskom programu *Radio Vatikana* 1954. – 1962. te sudjelovao u uređivanju lista *Novi život* 1962. – 1970. Od 1962. do smrti živio u Domu bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati kraj Rima. Pisao za čitav niz hrvatskih iseljeničkih časopisa i listova: *Hrvatsku reviju*, *Studiju Croaticu*, *Novu Hrvatsku*, *Glasnik Srca Isusova i Marijina*, *Novi život*, *Križ*, *Danicu*, *Našu nadu* itd. Više: D. TOMAS, *Pet redaka: rimski dnevnik svećenika Ivana Tomas 1943. – 1944.*, 15-58.
[847] Krešimir Zorić (1912. – 1983.), hrvatski svećenik i javni djelatnik u iseljeništvu. Za svećenika Šibenske biskupije zaređen 1935., doktorirao iz teologije u Rimu 1945. Na temelju apostolske konstitucije *Exsul familia*, s regulacijom pastoralne skrbi nad izbjeglicama, iz 1952., dolazi od 1957. na mjesto hrvatskog člana Vrhovnog vijeća za iseljeništvo pri Konzistorijalnoj kongregaciji Svete Stolice, gdje koordinira pastoralnu skrb nad

Stolice, Vilim Cecelja,[848] rukovoditelj Caritas Croata u Salzburgu, hrvatski franjevci u Chicagu[849] i dr.[850]

Poseban odjek u svijetu te žestoke reakcije od strane vlasti u FNRJ-u izazvao je Memorandum o vjerskim progonstvima i pravom položaju Hrvatske i njenog pučanstva, sastavljen i potpisan od strane svećenika u iseljeništvu. Taj je dokument predan predsjedniku SAD-a, Dwightu Eisenhoweru,[851] a potpisala su ga 143 svećenika. U njemu je istaknuto „da hrvatski narod ne želi biti dijelom nikakve jugoslavenske države u bilo kojem obliku".[852]

Katolički episkopat imao je obvezu svakih pet godina izvršavati pohode Svetoj Stolici *ad limina apostolorum*.[853] Također, neki su svećenici nakon završenoga filozofsko-teološkog studija na bogoslovnim učilištima u matičnim zemljama, prema potrebama matičnih biskupija, odlazili na doktorske studije u Rim. Hrvatski su svećenici tijekom tih studija najčešće bili smješteni u Papinskom hrvatskom zavodu svetoga Jeronima,[854] koji je tada bio pod posebnim povećalom komunističke vlasti u FNRJ, zbog političke djelatnosti i protujugoslavenskih aktivnosti nekih svećenika koji su stanovali u Zavodu, u prvom redu Draganovića i Tomasa. Oni su, primjerice na sjednicama Savezne komisije za vjerske

---

hrvatskim iseljeničkim skupinama. Iste djelatnosti od 1962. nastavlja u okviru Hrvatske iseljeničke dušobrižničke službe, sve do njezina ukidanja 1966., nakon potpisivanja Protokola o odnosima Jugoslavije i Svete Stolice.

[848] Vilim Cecelja (1909. – 1989.), hrvatski svećenik, publicist, politički emigrant. Zaređen za svećenika Varaždinske biskupije 1932. U vrijeme Drugoga svjetskog rata obnašao dužnost zamjenika vojnog vikara oružanih snaga NDH-a, nadbiskupa Stepinca. Od 1942. župnik zagrebačke gornjogradske župe sv. Marka, a od 1944. nalazi se u Beču, s misijom osnutka Hrvatskoga Crvenog križa. Nakon rata organizirao skrb za izbjeglice iz Hrvatske, a u Salzburgu utemeljio i vodio katoličku misiju za hrvatske radnike pod nazivom Caritas Croata. Najzaslužniji je predstavnik hrvatskoga klera koji je sudjelovao u iniciranju prvih komemoracija na Bleiburškom polju. Sudjelovao u izdavanju i uređivanju *Glasnika Srca Isusova i Marijina* 1949. – 1969. Više: A. LUKINOVIĆ – I. POMPER, *Vilim Cecelja (1909 – 1989). Utjelovljena hrvatska caritas*, 13-356.

[849] U Chicagu je 1926. utemeljen Hrvatski komesarijat Svete Obitelji, a od 1967. službeni mu je naziv promijenjen u Hrvatska franjevačka kustodija Svete Obitelji. Od 1931. stavljen je pod jurisdikciju Hercegovačke franjevačke provincije, a u vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata kao istaknutiji su djelovali Dominik Mandić, Vendelin Vasilj, Silvije Grubišić, Oton Knezović, Kvirin Vasilj, Kruno Pandžić, Berto Dragičević, Gracijan Raspudić, Vilim Primorac i dr.

[850] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 170.

[851] Dwight David Eisenhower (1890. – 1969.), američki general, političar i predsjednik 1953. – 1961.

[852] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 171.

[853] Lat. *ad limina apostolorum* – „na grobove apostola"; termin koji označava obvezu podnošenja izvješća Svetoj Stolici od strane biskupa svakih pet godina. Ta je obveza zbog Drugoga svjetskog rata bila ukinuta, a nakon rata je obnovljena, no za biskupe iz Jugoslavije nije vrijedila do 1958. zbog teških prilika pod komunističkom vlašću i Stepinčeva slučaja.

[854] Papinski hrvatski zavod svetoga Jeronima (dalje: Zavod sv. Jeronima), svoju je preteču imao u istoimenoj ustanovi ustanovljenoj 1453., koja je služila za prihvaćanje, ugošćavanje i liječenje vjernika koji su iz hrvatskih krajeva hodočastili u Rim. Ustanovljen je 1901. apostolskim pismom *Slavorum gentem* kao Svetojeronimski zavod za hrvatski narod (*Collegium Hieronymianum pro Croatica Gente*), sa zadatkom smještaja svećenika koji su u Rim dolazili na više teološke studije iz biskupija s hrvatskih etničkih prostora. Međutim, zbog diplomatskih intervencija protiv osnivanja Zavoda, u prvom redu protiv njegova imena, od 1902. nosi naziv Ilirski zavod sv. Jeronima (*Collegium Hieronymianum Illyricorum*). Odredbom pape Pavla VI. iz 1971. naziv mu je promijenjen u Papinski hrvatski zavod sv. Jeronima (*Pontificium Collegium Chroaticum Sancti Hieronymi*), zahvaljujući tadašnjem rektoru Zavoda Đuri Kokši.

poslove 1956. i republičke Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske 1958. označeni kao „ustaški svećenici“,[855] iako niti jedan od njih nikada nije pristupio ustaškom pokretu, ni bilo kojoj organizaciji u iseljeništvu koja se pozivala na ustašku baštinu. Sukob između Crkve i države imao je tijekom čitavoga razdoblja dok je trajao službeni prekid odnosa svoje amplitude pa se tako intenzivirao 1956., zabranom objavljivanja i distribucije apostolskog pisma *Dum maerenti animo*, namijenjenog vjernicima u istočnoj Europi.[856]

Vlast je odlučila taktikom ucjenjivanja, stvaranjem komplikacija i uskraćivanja izdavanja putovnica nekim biskupima i svećenicima, izvršiti pritisak koji bi u konačnici urodio plodom i doveo do uklanjanja s istaknutih pozicija onoga dijela iseljeničkog klera koji je javno bio najaktivniji u kritikama na ponašanje jugoslavenske vlasti. Međutim, jugoslavenska vlast još je 1958. pokazivala izrazitu nespremnost na ustupke sa svoje strane i otvaranje konstruktivnog dijaloga sa Svetom Stolicom, šaljući upozorenje veleposlanstvu FNRJ-a u Rimu da ne prihvaća nikakve ponude za posjete i razgovore s predstavnicima Svete Stolice.[857]

Ipak, u tom je razdoblju u samo nekoliko godina došlo do krucijalnih strukturnih promjena koje su kasnije odredile tijek odnosa između Katoličke crkve i Jugoslavije. Naime, papa Pio XII. umro je 1958., a zamijenio ga je papa Ivan XXIII.,[858] koji je donio prve naznake zaokreta u vanjskopolitičkim odnosima Svete Stolice s komunističkim zemljama u istočnoj Europi. Zatim, došlo je do promjene na čelu Zavoda sv. Jeronima, gdje je Jurja Magjerca,[859] preminuloga 1957., od 1959. zamijenio Đuro Kokša.[860] Također, 1960. preminuo je kardinal Stepinac, a svi ti događaji omogućili su nastanak preduvjeta za novu paradigmu odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije.

Pošto su tijekom pontifikata Ivana XXIII. otpočele pripreme za Drugi vatikanski koncil, najavljen 1959., katolički biskupi s područja Jugoslavije strepili su od mogućnosti uskraćivanja putovnica koje su im bile neophodne kako bi mogli sudjelovati na tom crkvenom saboru, koji se pokazao najvažnijim crkvenim događajem u 20. st. Za to su imali i

[855] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 171., 219.; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (drugi deo: 1954. – 1970.)*, 426.
[856] D. ŽIVOJINOVIĆ, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941 – 1958*, 405.
[857] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 177.; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (drugi deo: 1954. – 1970.)*, 427.
[858] Ivan XXIII. (Angelo Roncalli) (1881. – 1963.), naslovni nadbiskup od 1925., a od iste godine ulazi u diplomatsku službu Svete Stolice. Apostolski nuncij u Francuskoj 1945. – 1953., od 1953. kardinal. Papa od 1958. do 1963., proglašen svetim 2014.
[859] Juraj Magjerec (1885. – 1957.), svećenik, teolog, povjesničar i dobrotvor. Rektor Papinskoga hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu 1928. – 1957. Više: *Zbornik o mons. dr. Jurju Magjercu*, ur. Mario Kolar, Ivica Zvonar, Molve – Zagreb, 2008.
[860] Đuro Kokša (1922. – 1998.), svećenik, crkveni povjesničar, doktorirao iz crkvene povijesti 1951. u Rimu. Rektor Zavoda sv. Jeronima u Rimu 1959. – 1978.. Pomoćni zagrebački biskup od 1978. do smrti.

konkretnog povoda, jer su biskupi Josip Srebrnić[861] i Ciril Banić[862] 1959. i 1960. imali velikih poteškoća oko dobivanja putovnica, dok je biskupu Smiljanu Franji Čekadi[863] putovnica od ranije bila uskraćena.[864]

U jesen 1959. državna vlast postala je posebno zainteresirana za stanje u Visokoj bogoslovnoj školi u Đakovu, optužujući tamošnje odgajatelje, u prvom redu Ćirila Kosa,[865] Ivana Kopića i Marinka Prepunića,[866] da se bave neprijateljskom djelatnošću, šireći među bogoslovima podozrenje prema jugoslavenskom komunističkom poretku. Ubrzo nakon toga pokrenut je i kazneni postupak. Suđenje je iskorišteno u svrhu propagande protucrkvene politike koju je država provodila, a kroz cijeli se proces pokušalo diskreditirati i kompromitirati kardinala Stepinca te afirmirati Staleško udruženje katoličkih svećenika NR Hrvatske, kao najzaslužnije što nije došlo do zatvaranja Đakovačke bogoslovije. Naposljetku su Kos, Kopić te ostali optuženi svećenici i bogoslovi osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne, dok je kod Prepunića i bogoslova Sršana tužilaštvo odustalo od optužnice „zbog nedostatka dokaza". Nakon podnesenih žalbi, koje su djelomično uvažene, svim je osuđenicima zatvorska kazna umanjena, no svi su izdržavali kazne.[867]

Istovremeno se u vatikanskim krugovima počela oblikovati nova vanjskopolitička paradigma prema istočnoeuropskim komunističkim zemljama, nazvana *Ostpolitik,*[868] čiji je ključni protagonist bio Agostino Casaroli.[869] Ta je politika polazila od činjenice da se

---

[861] Josip Srebrnić (1876. – 1966.), svećenik, povjesničar, doktorirao u Rimu 1907. filozofiju i teologiju. Krčki biskup od 1923., apostolski upravitelj Riječke biskupije 1949. – 1952.

[862] Ciril Banić (1890. – 1961.), zaređen za svećenika 1913., od 1951. imenovan biskupom i apostolskim upraviteljem Šibenske biskupije, a od 1960. rezidencijalnim biskupom.

[863] Smiljan Franjo Čekada (1902. – 1976.), skopski biskup 1940. – 1967., apostolski upravitelj Banjalučke biskupije 1946. – 1951., vrhbosanski nadbiskup koadjutor od 1967. i rezidencijalni vrhbosanski nadbiskup 1970. – 1976. Posthumno je 2010. proglašen Pravednikom među narodima od strane izraelskog centra Yad Vashem.

[864] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 178-179.

[865] Ćiril Kos (1919. – 2003.), zaređen za svećenika 1944., kapelan u Srijemskoj Mitrovici i župni upravitelj u Trnjanima. Duhovnik Bogoslovnog sjemeništa od 1951., u političkom procesu 1959./60. prvotno osuđen na sedam godina zatvora, što je nakon žalbe preinačeno u pet godina, od čega je odslužio dvije i pol godine. Biskupski tajnik od 1962. i đakovački biskup 1974. – 1997. Više: Marin SRAKIĆ, „Mons Ćiril Kos, biskup, život i djelo", *Diacovensia*, god 11, br. 1, 2003., 143-163.

[866] Marinko Prepunić (1911. – 1975.), kapelan u Nijemcima, župni upravitelj u Gunji i Trnavi, vjeroučitelj u Osijeku, generalni prefekt bogoslova u Bogoslovnom sjemeništu.

[867] *U ime naroda! Sudski proces profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa 1959./60.*, prir. Stjepan Sršan, Osijek, 2009., 9-20.; M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 225-231.

[868] *Ostpolitik*, istočna politika Svete Stolice, oblikovana nakon Drugoga svjetskog rata i učvršćenja komunističkih režima u istočnoeuropskim zemljama, s ciljem ostvarenja opstanka katoličkog stanovništva na teritoriju pod komunističkom dominacijom te omogućavanja minimuma njegova vjerskoga života. Više: Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963. – 1989.)*, Zagreb, 2001.; F. VERAJA, *Putovima providnosti: Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika u kontekstu Ostpolitik Svete Stolice*

[869] Agostino Casaroli (1914. – 1998.), doktorirao kanonsko pravo 1939., od 1963. aktivno sudjeluje u diplomatskim naporima za uspostavom odnosa između Svete Stolice i istočnoeuropskih komunističkih država, u prvom redu Poljske, Čehoslovačke, Mađarske i Jugoslavije. Kardinal od 1979. i državni tajnik Svete Stolice 1979. – 1990.

komunistički sustav u tim državama učvrstio te da je potrebno pronaći nekakav model suživota kojim bi se olakšao težak položaj Crkve, ali njezin sadržaj, učinci i konačni rezultati izazivali su različite ocjene, kako kod suvremenika, tako i kod današnjih povjesničara.

Katolički episkopat u FNRJ-u na koncu je procijenio da bi u zadanim okolnostima veću korist od nastavka otvorenog sukobljavanja s komunističkim režimom mogao imati u pokušaju ostvarivanja nekakvog oblika *modus vivendija*, koji bi rezultirao mogućnošću nesmetanog slanja svećenika na studije te odlazaka članova episkopata u Rim.

Najveću ulogu u posredovanju tijekom pregovora između Svete Stolice i Jugoslavije odigrao je Stepinčev nasljednik na mjestu zagrebačkoga nadbiskupa, Franjo Šeper,[870] najčešće imajući sugovornike u članovima Komisije za vjerske poslove NR Hrvatske. Draganović se tako prvi našao na udaru i Zavod sv. Jeronima morao je napustiti već 1958., a zatim je uslijedilo i Tomasovo napuštanje Zavoda 1961. te smjena sa službe na *Radio Vatikanu* 1962.[871]

Nakon toga su početkom 1963. uslijedili intenzivniji pregovori između diplomatskih predstavnika Svete Stolice i Jugoslavije. Svetu Stolicu u tim je aktivnostima predstavljao Casaroli, dok je s jugoslavenske strane glavnu ulogu igrao veleposlanik u Rimu Ivo Vejvoda.[872] Kada je u međuvremenu preminuo Ivan XXIII., a papinsku dužnost preuzeo Pavao VI.,[873] kontakti su se i dalje odvijali u istom smjeru, što dokazuje kontinuitet vanjskopolitičke paradigme dvaju pontifikata.[874] Tijekom prve faze pregovora obje su strane formulirale svoje zahtijeve, koje su kasnije u manjoj ili većoj mjeri morale korigirati, kako bi postigle konsenzus.[875] Kada su pregovori poodmakli u završnu fazu, posljednji se na udaru od hrvatskih svećenika u iseljeništvu našao Zorić, odnosno Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba[876] koju je vodio, jer je jedan od zahtjeva jugoslavenske strane bio taj

[870] Franjo Šeper (1905. – 1981.), zaređen za svećenika 1930., zagrebački nadbiskup koadjutor od 1954., nakon Stepinčeve smrti 1960. rezidencijalni zagrebački nadbiskup. Pročelnik Kongregacije za nauk vjere Svete Stolice 1968. – 1981. Više: M. AKMADŽA, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*

[871] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 219-224.

[872] Ivo Vejvoda (1911. – 1991.), jugoslavenski diplomat, obavljao razne diplomatske dužnosti, veleposlanik u Brazilu i Venezueli 1952. – 1955., u Čehoslovačkoj 1955. – 1956., u Ujedinjenom Kraljevstvu 1956. – 1960., u Italiji 1962. – 1967. i u Francuskoj 1967. – 1971.

[873] Pavao VI. (Giovanni Montini) (1897. – 1978.), milanski nadbiskup 1954. – 1963., papa od 1963. do 1978. Proglašen blaženim 2014.

[874] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 282-285.

[875] Više: A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963. – 1989.)*, 324-342.; P. RADOSAVLJEVIĆ, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963. – 1978.*, 57.

[876] Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba, svoje korijene vuče iz djelovanja Krešimira Zorića u okviru Vrhovnog vijeća za emigraciju pri Konzistorijalnoj kongregaciji Svete Stolice od 1957., a svoje formalno sjedište dobiva 1962., nastankom Doma bl. Nikole Tavelića u Grottaferrati kraj Rima. U tom je obliku dokinuta

da brigu i odgovornost za pastoralnu skrb nad hrvatskim iseljenicima preuzmu hrvatski biskupi, čime se željelo umanjiti Zorićev utjecaj nad pastoralom hrvatskih iseljenika.[877]

Kroz duge i mučne pregovore Sveta Stolica uspjela je eliminirati neke zahtjeve koji su najviše zabrinjavali katolički episkopat u Jugoslaviji, posebice hrvatske biskupe. To su bili zahtjevi za vladinim intervencijama u imenovanju biskupa, traženje odobrenja za staleška udruženja katoličkih svećenika te pokušaji uspostave nekakvog oblika kontrole nad Zavodom sv. Jeronima u Rimu.[878]

Napokon, Protokol o odnosima Jugoslavije i Svete Stolice potpisan je u Beogradu 1966. U ime Vatikana potpisao ga je državni tajnik Casaroli, dok je u ime jugoslavenske vlade potpis stavio Milutin Morača,[879] a u tekstu Protokola, između ostaloga, stoji da vlada SFRJ-a, u okviru ustavnih i zakonskih načela, jamči Katoličkoj crkvi u Jugoslaviji slobodno vršenje vjerskih poslova i vjerskih obreda, dok s druge strane Sveta Stolica potvrđuje da se djelatnost katoličkih svećenika treba odvijati u vjerskim i crkvenim okvirima te da se u skladu s tim ne mogu zlorabiti vjerske i crkvene dužnosti u svrhe koje bi imale stvarni politički karakter.[880] Također, Protokolom je utvrđeno da hrvatski biskupi preuzimaju spomenutu odgovornost za pastoralnu djelatnost u iseljeništvu, pa je tako formirano Ravnateljstvo dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu, a na njegovo je čelo postavljen Vladimir Vince.[881] Uspostavom diplomatskih odnosa, od Svete Stolice u Jugoslaviju kao apostolski delegat upućen je Mario Cagna,[882] dok je izaslanik jugoslavenske vlade pri Svetoj Stolici postao Vjekoslav Cvrlje.[883] Uslijedile su reakcije na Protokol, kako u jugoslavenskoj javnosti, posebice u redovima Srpske pravoslavne crkve, tako i u hrvatskim iseljeničkim krugovima, naročito kod dijela klera, te u srpskom političkom iseljeništvu. Te su skupine iz

---

potpisivanjem Protokola o odnosima Jugoslavije i Svete Stolice 1966. Više: F. VERAJA, *Na tragovima svetosti*, Split, 2006., 69-80.

[877] Loredana FABIJANIĆ – Domagoj TOMAS, „Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba 1957. – 1966.“, Hrvatska izvan domovine, ur. Marin Sopta, Franjo Maletić, Josip Bebić, Zagreb, 2015., 303-314.

[878] A. CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963. – 1989.)*, 353.

[879] Milutin Morača (1914. – 2003.), sudionik NOP-a, general-pukovnik Jugoslavenske narodne armije, istaknuti društveno-politički radnik u SFRJ.

[880] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 320.; P. RADOSAVLJEVIĆ, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963. – 1978.*, 83.

[881] Vladimir Vince (1923. – 1968.), zaređen za svećenika 1958, doktorirao iz civilnog prava 1956. te iz teologije 1959. Ravnatelj Dušobrižništva za Hrvate u inozemstvu od 1966., poginuo u zrakoplovnoj nesreći.

[882] Mario Cagna (1911. – 1986.), naslovni nadbiskup od 1962., apostolski nuncij u Japanu 1962. – 1966. Apostolski delegat 1966. – 1970. i apostolski nuncij 1970. – 1976. u Jugoslaviji, apostolski nuncij u Austriji 1976. – 1986.

[883] Vjekoslav Cvrlje (1915. – 2006.), jugoslavenski diplomat, generalni konzul u Australiji i Novom Zelandu te u Milanu 1950. – 1962. Veleposlanik SFRJ pri Svetoj Stolici 1966. – 1971.

različitih, često i dijametralno suprotstavljenih perspektiva, davale svoje primjedbe na sadržaj Protokola.[884]

Casarolijev razgovor s Titom iz 1970. dao je konačan rezultat sveukupnog napretka u jugoslavensko-vatikanskim odnosima. Te su godine obnovljeni diplomatski odnosi u punom smislu. Naime, tada je iniciran Titov posjet papi Pavlu VI., koji se ostvario 1971., a predstavljao je prvi službeni posjet Svetoj Stolici lidera jedne komunističke države.[885]

2. 3. 4. Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju od 1952. do pripajanja Đakovačkoj biskupiji

Nakon što je područje južne Baranje u crkvenoadministrativnom smislu ponovno integrirano sa sjevernom Slavonijom u AASSB-u pod upravom đakovačkog biskupa, činilo se da bi to moglo donekle olakšati komunikaciju na tom području te dovesti do uređenja unutarcrkvenih, ali i crkveno-državnih odnosa. Međutim, zaoštravanjem diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije, te njihovim konačnim prekidom 1952. položaj Crkve dodatno je otežan, što se očitovalo i nizom konkretnih primjera s područja AASSB-a.

Odluke o zabrani vjeronauka koje su izdavane od strane lokalnih organa vlasti podrazumijevale su zabrane vršenja vjerske izobrazbe ne samo u školama, već i u svim drugim prostorima s izuzetkom crkava, a njihova interpretacija od strane lokalnih organa vlasti išla je do te mjere da su se čak izdavanja potvrda za krizmu u prostorijama župnih ureda, uz nekoliko postavljenih općenitih pitanja, tumačila kao kršenja te odredbe. To je vidljivo na primjeru župnog upravitelja Kopića u Radikovcima 1952. Naime, on je prema Zakonu o prekršajima protiv javnog reda i mira od strane Kotarskog narodnog odbora u Donjem Miholjcu kažnjen novčanom kaznom od 5000 dinara „jer je tim svojim postupkom omalovažio u dispozitivu označeno uputstvo Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu NRHe u kojem izričito stoji, da je održavanje vjeronauka dozvoljeno samo u crkvi“.[886] Kopić je na tu odluku uputio žalbu Vijeću za prekršaje Ministarstva unutarnjih poslova NR Hrvatske, obrazlažući da nije „nikad primio Uputstvo Savjeta za prosvjetu, nauku i kulturu od N.O.K.-a u D. Miholjcu“, no da mu je njegov sadržaj otprilike poznat te da ga nije prekršio, jer je „držao vjeronauk jedino u crkvi, a to nije zabranjeno“, o čemu „mogu posvjedočiti svi

[884] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 321-322.; R. RADIĆ, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (drugi deo: 1954. – 1970.)*, 533-534.
[885] M. AKMADŽA, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, 378.; J. KRIŠTO, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945. – 1990.*, 51.
[886] SNAĐ, AA, 189/1952 (9. rujna 1952.)

učenici Narodnih škola u Radikovcima, Čamagajevcima, Golincima i Miholjačkom Poreču te ostali župljani".[887]

Slična presuda zatekla je i Josipa Pelca, župnog upravitelja u Branjinu Vrhu, kojem je 1954. za gotovo identičan prekršaj određena kazna od 8000 dinara, no on je suđen prema Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica, što je vidljivo iz njegove žalbe, upućene Vijeću za prekršaje pri Državnom sekretarijatu za unutarnje poslove FNRJ-a u Beogradu. Inkriminacija je bila sadržana u tome da je Pelc „održavao vjersku nastavu u svome privatnom stanu i na ulici hvatao djecu radi pohadjanja vjerske nastave bez odobrenja oba roditelja". Pelc se u svojoj žalbi pokušao braniti od toga, tumačeći Zakon na drugačiji način odnosno držeći „da se vjerska nastava vrši i u nekoj drugoj za to odredjenoj prostoriji, da to odredjivanje prostorija vrši crkveni organ, te da nema nikakova ograničenja, sa stanovišta zakona, u pogledu izbora takove druge prostorije". U nastavku je posve logično obrazložio pravo svoga postupka vršenja vjerske promidžbe, dodajući kako je „pohadjanje vjerske nastave uslovljeno odobrenjem oba roditelja, dok za pozivanje na pohadjanje, dakle za čin vjerske propagande, koja je slobodna i ustavom zajamčena, nije potrebno predhodno odobrenje oba roditelja".[888] Nažalost, prema dostupnim izvorima nije poznato jesu li Kopićeva i Pelcova žalba usvojene ili odbačene.

Na području AASSB-a dolazilo je i do uništavanja crkvene imovine, što se vidi na primjeru župe Luč, gdje je na području župe, u mjestu Petlovac, 1953. srušen javni križ. Međutim, osumnjičeni Milan Krezić oslobođen je od optužbi, no biskup Bäuerlein sugerirao je tamošnjem župniku da ipak nastavi potragu za stvarnim krivcem, jer mu je sličan slučaj u župi Vukovar davao nadu da bi krivac mogao biti kažnjen, a križ vraćen na svoje mjesto.[889]

Nejasnoće i nesporazumi i dalje su se često javljali kada je bila u pitanju zakonska regulativa održavanja vjerskih procesija. O tome svjedoče slučajevi iz Viljeva i Čepina 1953. i 1954. Viljevački župni upravitelj Antun Zdenko Petovari[890] tako se 1953. obratio biskupu Bäuerleinu, tražeći savjet povezan s organizacijom vjerske procesije na blagdan Presvetoga Srca Isusova,[891] koja se tada običavala održavati. Naime, Petovari se pitao je li za procesiju dovoljna samo prijava ili je potrebno imati posebno odobrenje, s obzirom na to da je Ministarstvu unutarnjih poslova podnio takav zahtjev, a odobrenje nije dobio.[892]

[887] SNAĐ, AA, 189/1952 (18. rujna 1952.)
[888] SNAĐ, AA, 173/1954 (3. kolovoza 1954.)
[889] SNAĐ, AA, 119/1953 (20. lipnja 1953.)
[890] Antun Zdenko Petovari (1926. – 2003.), zaređen za svećenika 1951. u Đakovu, župni upravitelj u Viljevu od 1952., župnik u Valpovu 1962. – 1998.
[891] Presveto Srce Isusovo, katolička pobožnost, obilježava se petkom, 19 dana nakon Tijelova.
[892] SNAĐ, AA, 116/1953 (6. lipnja 1953.)

Biskup je u odgovoru pojasnio da kotarski narodni odbori mogu izdavati takva odobrenja, no da nisu obavezni pa stoga „svaku procesiju treba prijaviti kao i do sada, (...) a ako ne uslijedi nikakvo pismeno rješenje, možemo procesiju držati“, dajući primjer Đakova.[893]

U Čepinu je bila nešto drugačija situacija, jer je ondje 1954. izričito zabranjena tijelovska procesija. Stoga je župnik Varga podnio žalbu Sekretarijatu za unutarnje poslove NR Hrvatske, s razlogom „da se osudi neispravan postupak Kot. N.O-a“, jer je Kotarski narodni odbor u Osijeku odbijenicu uručio župnom uredu u Čepinu samo dan prije predviđenog održavanja procesije, tako da je tehnički bilo nemoguće pravovremeno uložiti žalbu na tu odluku. Za župnika Vargu naročito je sporno bilo i „neznalačko, neopravdano, protuzakonito i neumjesno obrazloženje rješenja“, jer je državni organ vlasti sugerirao kako je „tjelovsku procesiju trebalo održati na dan Tijelova“, što je bilo potpuno krivo, a predstavljalo je i nezakonito miješanje u rad vjerskih zajednica.[894]

Preko primjera iz župa Šljivoševci i Donji Miholjac, čini se da je bila praksa Biskupskom ordinarijatu u Đakovu pismeno dostavljati školske izvještaje s podatcima o broju polaznika vjeronauka, broju prvopričesnika i sl. U župi Šljivoševci vjeronauk se održavao u srpnju i kolovozu 1955. na četiri mjesta unutar župe – u Šljivoševcima, Lacićima, Beničancima i Kućancima, i to dvaput tjedno po dva sata. Uz 257 polaznika vjeronauka, raspoređenih u Šljivoševcima (79), Lacićima (71), Beničancima (73) te Kućancima (34), bilo je 50 prvopričesnika, također raspoređenih po istim naseljima – Šljivoševcima (10), Lacićima (14), Beničancima (20) i Kućancima (6). Župnikova procjena udjela broja polaznika vjeronauka od ukupnog broja školske djece u župi kreće se oko 80 %.[895] Prema dopisu župnika Vajde iz Donjeg Miholjca za školsku godinu 1954./55. vjeronauk se u Donjem Miholjcu održavao dvaput tjedno u crkvi, a pohađalo ga je 285 đaka u devet odjeljenja, dok su u filijali Rakitovica vjeronaučnu izobrazbu pohađala 102 đaka, a nastava se održavala jednom tjedno. Iz istoga izvora vidljivo je da Donji Miholjac za 1955. broji 71 prvopričesnika, dok ih Rakitovica broji 18.[896] Dakle, broj đaka koji pohađaju vjeronauk u objema župama činio je vrlo visok udio u ukupnom broju učenika upisanih u škole na području župa, no za pravu analizu stanja bilo bi potrebno konzultirati izvore iz pojedinih škola na čitavom području AASSB-a, ukoliko su sačuvani i dostupni, te ih usporediti s izvorima iz biskupijskog i župnih arhiva, no to bi ipak ulazilo u domenu zasebne studije.

[893] SNAĐ, AA, 116/1953 (9. lipnja 1953.)
[894] SNAĐ, AA, 155/1954 (25. ožujka 1954.)
[895] SNAĐ, AA, 42/1956 (19. listopada 1955.)
[896] SNAĐ, AA, 41/1956 (31. prosinca 1955.)

U miholjačkom kraju na snazi su bili veliki pritisci na Crkvu od strane lokalnih organa vlasti pa su se tako javljali sporovi oko plaćanja poreza, što je vidljivo na primjerima župa Donji Miholjac i Viljevo. Naime, porezna opterećenja znala su biti veća od ukupnih prihoda, kao što je to bio slučaj u Viljevu 1955.,[897] gdje je otegotnu okolnost župniku Radičevu, s obzirom na kratkoću rokova za eventualne žalbe, predstavljala njegova fizička odsutnost, odnosno liječenje u Topuskom.[898] Donjomiholjački župnik Vajda otprije je pak bio na posebnom udaru. Obrazlažući u svome dopisu Biskupskom ordinarijatu u Đakovu čitavu situaciju, navodi da je porez uključivo do 1952. plaćao na četiri naslova (crkva sv. Mihovila u Donjem Miholjcu, filijalna crkva u Rakitovici, župska nadarbina – šuma te Ivan Vajda osobno), no od tada su sve spomenute pravne osobe spojene na njegovo ime, kako bi porezna stopa bila viša. Sve je rezultiralo povećavanjem poreznih opterećenja koja su dosezala abnormalno visoke iznose pa se Vajda na njih pokušavao žaliti, no to nije urodilo plodom. Štoviše, uslijedila je i pljenidba njegove imovine.[899] Biskupski ordinarijat stoga je njegov dopis proslijedio Republičkom izvršnom vijeću NR Hrvatske,[900] koje je žalbu primilo te se obećalo „očitovati o ustanovljenim i poduzetim mjerama“.[901]

Donjomiholjački župnik Vajda, uz četiri redovnice, bio je objektom prekršajnog gonjenja po Zakonu o pravnom položaju vjerskih zajednica u slučaju navodnog „prikupljanja priloga u naturi u vjerske svrhe u Župnom uredu u Donjem Miholjcu bez odobrenja Narodnog odbora kotara Našice“. Vajdi je rješenjem iz 1957. izrečena kazna plaćanja 6000 dinara, dok su redovnice dobile 1000 dinara pojedinačno,[902] no on se na spomenutu odluku žalio Kotarskom narodnom odboru u Našicama, ističući da nije bila riječ o organiziranom prikupljanju priloga u vjerske svrhe, već isključivo primanju darova „koje su pojedinci donijeli za sjemenište u Đakovu“, na vlastitu inicijativu. Čitava apsurdnost optužbe i donesenog rješenja očituje se u načinu tumačenja Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, prema kojemu se prilozi, osim u crkvama, mogu primati „slobodno i u drugim prostorima koji su za to odredjeni“, a budući da se u Donjem Miholjcu crkva, župni ured i ostale prostorije koje služe u crkvene svrhe nalaze u istom dvorištu, besmisleno bi bilo svakoga pojedinačno voditi kroz dvorište u crkvu kako bi isporučio svoj prilog u naturi (npr. grah, kukuruz, krumpir). Na koncu, Vajda ističe da je primanje priloga za đakovačko Bogoslovno sjemenište na snazi već deset godina te da se „vrši na cijelom teritoriju

[897] SNAĐ, AA, 141/1955 (12. srpnja 1955.)
[898] SNAĐ, AA, 141/1955 (18. srpnja 1955.)
[899] SNAĐ, AA, 5/1957 (15. siječnja 1957.)
[900] SNAĐ, AA, 5/1957 (14. veljače 1957.)
[901] SNAĐ, AA, 5/1957 (16. veljače 1957.)
[902] SNAĐ, AA, 5/1957 (21. siječnja 1957.)

djakovačke biskupije od D. Viljeva do Zemuna i nikad kroz toliko godina nije ni jedna vlast proti tome ustala, nikad ni jedan župnik radi toga nije pozvan na odgovornost“.[903] Međutim, prema dostupnim izvorima nije jasno kako je okončan taj slučaj.

Na području južne Baranje bilo je potraživanja isporuke crkvenih matičnih knjiga od strane državnih matičara, o čemu svjedoči slučaj iz župe Bilje 1957. Međutim, župni upravitelj iz Bilja zauzeo je čvrst stav po tom pitanju, savjetujući se s biskupom Bäuerleinom te braneći privatno vlasništvo Crkve. Biskup je župnom upravitelju isticao kako „državni matičar ne spominje nikakvi propis ili odredbu na temelju koje bi on sada mogao tražiti te matice“, sugerirajući da se dodatno konzultira s dekanom Mayerom o tome „kako su u tom predmetu postupali ostali župni uredi u Baranji“.[904]

Bilo je i slučajeva krađe, a eklatantan primjer toga može se vidjeti na primjeru župe Valpovo 1959. Župnik Đuka Marić[905] izvijestio je Biskupski ordinarijat u Đakovu o krađi novca u vrijednosti 100-120 tisuća dinara te opatskog zlatnog lanca i prstena iz vlastite spavaće sobe, a za krađu je sumnjičio „glavnog majstora Balaža,[906] limara iz Novog Sada“, kojeg je u tu sobu smjestio na nekoliko dana u vrijeme trajanja radova u župnom domu, dok je on u to vrijeme bio „zaposlen katehizacijom filijala“. Marić je držao da slučaj „nije uputno predati vlastima“,[907] a biskup Bäuerlein prepustio mu je na volju odluku po tom pitanju, no istaknuo je njegovu dužnost nadoknade štete, koju je uslijed krađe pretrpjela župna imovina, što se odnosilo na opatski zlatni lanac i prsten.[908] Međutim, Marić se nikako nije slagao s nametnutom obvezom restitucije ukradenog opatskog zlatnog lanca i križa, što je naširoko obrazložio i argumentirao u svome dopisu, zaključujući da „ni u čemu nije zanemario svoju službu i povrijedio dužnosti dobra domaćina“ te moleći Biskupski ordinarijat da „promijeni svoje teško rješenje, a pogotovo da sačeka ishod istrage“.[909] Naposljetku je, nakon još jednoga Marićeva dopisa,[910] u župu Valpovo stigao kanonik kancelar, kako bi na terenu obavio potrebne izvide, na temelju kojih bi izdao „definitivno

[903] SNAĐ, AA, 5/1957 (2. veljače 1957.)
[904] SNAĐ, AA, 300/1957 (31. prosinca 1957.)
[905] Đuro (Đuka) Marić (1913. – 1997.), zaređen za svećenika 1937., kapelan u Semeljcima, Đakovu i Slankamenu. Župni upravitelj i župnik u Otoku (1951. – 1953.), župnik u Valpovu (1954. – 1961.), Zemunu (1961. – 1977.) i Vinkovcima (1977. – 1983.).
[906] Radi se o osobi pod imenom i prezimenom Andrija Balaž, što je vidljivo iz kasnije korespondencije župnika Marića s Biskupskim ordinarijatom u Đakovu.
[907] SNAĐ, AA, 231/1959 (5. listopada 1959.)
[908] SNAĐ, AA, 231/1959 (21. listopada 1959.)
[909] SNAĐ, AA, 231/1959 (10. studenoga 1959.)
[910] SNAĐ, AA, 231/1959 (6. prosinca 1959.)

rješenje u predmetu krađe“.[911] Konačno, doneseno je povoljno rješenje po župnika Marića, prema kojemu je on oslobođen nadoknade štete za ukradeni opatski lanac i prsten.[912]

Na području AASSB-a dolazilo je i do slučajeva milicijske zapljene vjerskog tiska. Naime, iz sadržaja dopisa župnika Kovačeva iz Koške 1959. vidljivo je kako su milicijski službenici, na temelju odluke javnog tužitelja iz Našica, župniku oduzeli sve primjerke časopisa *Blagovijest*,[913] napominjući „da će se u svim župnim uredima to učiniti“.[914] Kovačev je o tom događaju obavijestio Biskupski ordinarijat u Đakovu, a Bäuerlein je istaknuo kako je „i u nekim drugim kotarevima kod župnika izvršena ista zaplijena i to na temelju odluke javnog tužioštva“.[915] Dakle, slučaj iz Koške zaista nije bio nikakva posebna iznimka, već dio šire organizirane akcije koju su državni organi poduzimali protiv vjerskog tiska u tom razdoblju.

Vrlo važan događaj za područje AASSB-a u poslijeratnom razdoblju predstavljalo je i osnivanje nove župe u Bocanjevcima[916] 1962. Za upravitelja novonastale župe dekretom biskupa Bäuerleina imenovan je mladomisnik Antun Jovanovac,[917] kojem je već u dekretu o imenovanju sugerirano savjetovanje u svim poslovima s valpovačkim župnikom Petovarijem, a zatim i valpovačkim dekanom, petrijevačkim župnikom Franjom Jungertom.[918] Do imenovanja je došlo 1. kolovoza 1962.[919] Prilikom preuzimanja uprave nad župom, sastavljen je zapisnik, iz kojega je vidljivo da je dio crkvenog inventara iz župe Valpovo darovan župi u Bocanjevcima. Tom je prilikom dekan Jungert naglasio „potrebu daljnjeg uredjenja crkve i župskog stana“, te je za Bocanjevce odredio mjeru lukna od „25 kg. žita i 10 kg. kukuruza po bračnom paru“.[920] Zapisnik su potpisali dekan Jungert, valpovački župnik Petovari, kao predavatelj, župni upravitelj Jovanovac, kao primatelj, te crkveni tutori Nikola Piškorjanac, Nikola Stanković, Marko Strugačevac i Stjepan Strugačevac, a sve je u konačnici odobrio biskup Bäuerlein.

[911] SNAĐ, AA, 231/1959 (11. prosinca 1959.)
[912] SNAĐ, AA, 231/1959 (26. srpnja 1960.)
[913] *Blagovijest*, časopis utemeljen u Skoplju 1928., izlazio sve do 1941. Ponovno oživljen u Nišu 1946., a ubrzo presljen u Beograd. Jedno je vrijeme nakon Drugoga svjetskog rata važio kao jedini katolički časopis općega karaktera u Jugoslaviji. Danas izlazi kao mjesečnik Beogradske nadbiskupije.
[914] SNAĐ, AA, 50/1959 (7. veljače 1959.)
[915] SNAĐ, AA, 50/1959 (11. veljače 1959.)
[916] Bocanjevci, naselje u Slavoniji, nedaleko od Valpova. Tamošnja župa nastala je odcjepljenjem od župe Valpovo.
[917] Antun Jovanovac (1938. – 2008.), župni upravitelj u Bocanjevcima (1962. – 1968.), Baranjskom Petrovom Selu (1969.) i Sotinu (1969. – 1981.).
[918] Franjo Jungert (1917. – 1986.), zaređen za svećenika 1941., župnik u Petrijevcima 1945. – 1986.
[919] AŽV, E - VI. - A, 1208/1962 (15. srpnja 1962.)
[920] AŽV, E - VI. - A, AA, 207/1962 (29. kolovoza 1962.)

Biskup Bäuerlein 1964. ponovno je inicirao, odnosno aktualizirao pitanje konačnog rješavanja crkvenoadministrativne pripadnosti sjeverne Slavonije i južne Baranje molbom koju je preko Biskupskog ordinarijata u Đakovu uputio Svetoj Stolici. U molbi je izrazio želju da se konačno riješi to pitanje koje traje već 40 godina, pripajanjem AASSB-a Đakovačkoj biskupiji. Bäuerlein tom prilikom raščlanjuje predloženo rješenje, iznoseći osnovne statističke podatke o AASSB-u[921] te se služeći zemljopisnom, etničkom, političkom, crkvenom i materijalnom argumentacijom. Naposljetku zaključuje da takvo rješenje iziskuje dobro vjernika, integritet i administracija teritorija. Državno tajništvo Svete Stolice sugeriralo je Bäuerleinu da u tu svrhu na zasjedanje Drugoga vatikanskog koncila ponese zemljopisnu kartu s pregledom dekanata i župa na tom području te ostalu važnu dokumentaciju koja se odnosi na to pitanje. Biskup je tablice s podatcima dekanata i župa o broju vjernika i postotnom udjelu vjernika mađarske nacionalnosti dostavio Državnom tajništvu, a slična pitanja revizija biskupijskih granica istovremeno su pokrenuli i drugi biskupi s područja SFRJ-a. Stoga je na poticaj Svete Stolice unutar katoličkog episkopata u Jugoslaviji formirana komisija[922] koja bi takve slučajeve trebala proučiti te dati svoje prijedloge.[923]

Navedenu komisiju unutar Jugoslavenske biskupske konferencije (dalje: JBK) Bäuerlein je 1965. izvijestio o svojim dopisima i razgovorima sa Svetom Stolicom te je dobio njihovu jednoglasnu podršku za pripojenje AASSB-a Đakovačkoj biskupiji. S obzirom na to da konkretnijih pomaka nije bilo neko vrijeme, biskup je ponovno pokrenuo to pitanje i 1968. ponovno dobio jednoglasnu podršku komisije JBK-a, uz sljedeću opasku: „Đakovačkoj biskupiji neka se savim i trajno pribroji teritorij Apostolske administrature Gornje Slavonije i Baranje, to jest jugoslavenski dio Pečuške biskupije. (...) Nakon što je stvar bila prodiskutirana, zaključeno je da je najpametnije da se biskup Bäuerlein obrati direktno na pečuškog biskupa i da od njega zatraži pristanak za pripojenje Baranje Đakovačkoj biskupiji. Dobivši taj pristanak neka stvar ponovno dostavi u Rim.“[924]

Uz župu Bocanjevce, Valpovački dekanat 1966. dobio je još jednu novu župu. Naime, 1966. osnovana je župa Belišće, o čemu opširnije svjedoči zapis iz valpovačke župne

[921] AASSB prostirala se na 2209 km², na području sjeverne Slavonije bilo je 15 župa, dok ih je na području južne Baranje bilo 17. U sjevernoj Slavoniji bile su 42 crkve, a u južnoj Baranji njih 27; prva je imala oko 50 tisuća katolika, a druga oko 32 tisuće. U sjevernoj Slavoniji 16 je svećenika vodilo pastvu, a u južnoj Baranji njih 11.
[922] Članovi te komisije bili su biskupi Gabrijel Bukatko, Dragutin Nežić, Stjepan Bäuerlein, Janez Jenko i Josip Arnerić.
[923] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.),* 399-400.
[924] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.),* 400-401.

spomenice. Za potrebe župe u osnivanju tako je kupljena jedna privatna kuća, koja je naknadno prenamijenjena kako bi odgovarala potrebama prostora za obavljanje bogoslužja. U toj je kapelici 28. kolovoza 1966. prvi puta služena sveta misa, a već 20. rujna 1966. došao je novi župni upravitelj župe Belišće, Bernard Rubinić.[925] Tim su činom „Belišće, Bistrinci i Kitišanci posve isključeni iz župe Valpovo te su sačinjavali zasebnu samostalnu župu, što je omogućilo intenzivniju i snažniju pastoralnu djelatnost na tom području.[926]

Zanimljiv je pokušaj revitalizacije starokatolicizma na području AASSB-a koji se u međuvremenu zbio, ovoga puta na području južne Baranje. O tome svjedoči članak u *Starokatoliku* iz 1967. Ondje se navodi kako je te godine u Branjinu Vrhu održana starokatolička misa „kojoj je prisustvovalo oko stotinu vjernika“,[927] a svetu misu služio je svećenik Ante Lušić, dok je pričesti pristupilo 30 vjernika. Na koncu, istaknuta je navodna želja vjernika da se osnuje hrvatska starokatolička župa u Branjinu Vrhu, no do njezine realizacije nikada nije došlo, a starokatolicizam nije uspio uhvatiti nikakav dublji korijen na tom području.

Bäuerlein je pečuškom biskupu Cserhátiju[928] 1969. poslao svoju delegaciju, koju su činili tajnik biskupije Rudolf Šverer[929] i vicerektor Bogoslovnog sjemeništa Varga, sa zadatkom da mu predaju Promemoriju u kojoj je biskup iznio svoje argumente za pripajanje AASSB-a Đakovačkoj biskupiji.[930] U Promemoriji su ponovno izneseni i statistički podatci o AASSB-u, uz napomenu da na njezinom području u tom trenutku djeluju dvojica svećenika inkardinirana u Pečušku biskupiju, Radičev u Marijancima i Blažev u Branjinu Vrhu. Argumenti su tipološki razvrstani u pet kategorija, sljedećim redoslijedom:

„1. Geografski razlozi: pripojenje Đakovačkoj biskupiji savjetuju. Sjeverna Slavonija dodiruje rijeku Dravu koja je ujedno državna granica; a Baranja Dravu i Dunav i teritorijalnu državnu granicu. U dijelovima gdje se biskupija i Apostolska administratura dotiču ima sela kojih jedan dio pripada Đakovačkoj biskupiji a drugi Apostolskoj administraturi. Obližnja župa

[925] Fra Bernard Rubinić (1932. –), rođen 1932., redovničke zavjete položio 1955., za svećenika zaređen 1959. u Zagrebu. Pastoralno djelovao u Bibinju, Belišću, Kloštru Podravskom, hrvatskim katoličkim misijama u Njemačkoj, Rijeci i Kotarima.
[926] AŽV, A - XI – 2, *Spomenica župe Bezgrješnog začeća Bl. Dj. Marije Valpovo od 1856. do 1998.*, 45.
[927] “Hrvatska starokatolička sv. misa u Branjin Vrhu”, *Starokatolik*, br. 5, 1967., 20.
[928] József Cserháti (1914. – 1994.), zaređen za svećenika 1940. u Pečuhu, doktorirao u Rimu 1942., pečuški pomoćni biskup (1964. – 1969.) i rezidencijalni pečuški biskup (1969. – 1989.).
[929] Rudolf Šverer (1902. – 1982.), zaređen za svećenika 1930., prefekt Interdijecezanskog sjemeništa u Zagrebu (1930.-1935.), ravnatelj biskupijske kancelarije (1951. – 1974.) i generalni vikar (1974. – 1978.).
[930] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 401-402.

administrature udaljena je tek 20 km od biskupskog sjedišta, a krajnja župa biskupije 200 kilometara (usp. priloženu Mapu!).

2. Etnički razlozi: u sjevernoj Slavoniji sve župe nastavaju Hrvati gotovo 100 %; u Baranji samo je jedna koju Mađari nastanjuju 100 %.

3. Politički razlozi: više od četrdeset godina teritorij Apostolske administrature pripada Jugoslaviji i kroz cijelo to vrijeme nije se pojavilo nikakvo pitanje o granicama, izuzevši za vrijeme nedavnoga rata, kada je pečuška biskupija vodila pastirsku brigu i imala jurisdikciju u cijeloj Baranji. Potom podsjetili bismo na konkordat 1935. između Svete Stolice i kraljevine Jugoslavije kada je bilo predloženo, ali – nažalost – nikad provedeno stalno pripojenje Đakovačkoj biskupiji ovih krajeva.

4. Crkveni razlozi: samo dva svećenika su u pastvi koji su inkardinirani pečuškoj biskupiji. A ostali ili su umrli ili su nemoćni.

5. Materijalni razlozi: kroz četrdeset proteklih godina – od prihvaćanja administracije – Đakovačka biskupija vodi materijalnu brigu o crkvenim objektima na području Apostolske administrature da ih obnovi, izgradi, čuva itd.“[931]

U nastavku Bäuerlein ističe još neke specifične okolnosti pa tako navodi da su sve župe *liberae collationis episcopalis*[932] pa ne postoje nikakva patronatska prava niti ograničenja u tom smislu, te da tri župe Darđanskog dekanata (Bilje, Petlovac i Torjanci) i dvije župe Branjinvrškog dekanata (Branjina i Topolje) zbog nedostatka svećenika nemaju vlastitih župnika pa ih vode župnici susjednih župa kao župni upravitelji. Govoreći o nacionalnoj strukturi katoličkih vjernika, biskup ističe naglašenu dominaciju hrvatskog elementa, uz iznimke župe Zmajevac, gdje su gotovo svi vjernici Mađari, župe Batina, gdje Mađari čine oko 50 % vjerničkog puka te nekih drugih župa gdje Mađari čine značajan udio (Bilje, Darda, Beli Manastir, Branjina). Bäuerlein zaključuje da je sve izneseno racionalno i „bez ikakve gorčine i predrasude“ te da stoga „ne postoji nikakav opravdani razloga zbog kojega ova molba ne bi bila uslišana“. Cserháti je brzo odreagirao na Promemoriju, izražavajući svoje slaganje s predloženim, uz neke manje primjedbe po pitanju zemljopisne argumentacije. Sljedeći logičan potez biskupa Bäuerleina bilo je upućivanje molbe Svetoj Stolici da konačno o tom pitanju izda dekret.[933]

Prije samoga čina pripajanja AASSB-a Đakovačkoj biskupiji, na tom su području osnovane još dvije nove župe. Naime, Valpovački dekanat obogaćen je osnutkom župe

[931] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 403-404.
[932] Vidi fusnotu 353 na str. 80.
[933] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 404-407.

Josipovac kraj Osijeka 1969., dok je povećanje broja vjernika na području župe Čepin dovelo do potrebe za diobom župe u Čepinu. To je i učinjeno 1. rujna 1971., a župnikom župe Čepin I[934] imenovan je Matija Pavić,[935] dok je župnikom župe Čepin II[936] imenovan Đuro Binder.[937] Obje su navedene župe ušle u sastav Valpovačkoga dekanata.[938]

Sveta Stolica na kraju je reagirala 22. prosinca 1971. i Apostolska nuncijatura u Beogradu priopćila je javnosti da je određeno kako će dijelovi Pečuške biskupije koji su bili pod upravom đakovačkoga biskupa biti inkorporirani u sastav Đakovačke biskupije. Tu je objavu prenio i *L'Osservatore Romano,*[939] dok je apostolski nuncij Cagna 22. siječnja 1972. obavijestio Bäuerleina o prispijeću dekreta Kongregacije za biskupe o pripojenju AASSB-a Đakovačkoj biskupiji. Dekret je naposljetku objavljen u *Okružnicama i obavijestima biskupskog ordinarijata* 2. veljače 1972., a Bäuerlein je ubrzo o svemu obavijestio Cserhátija, koji je 20. travnja potvrdio primitak dopisa i dekreta. Pritom je zatražio da se četvorica svećenika inkardiniranih u Pečušku biskupiju, a koji legitimno borave na području AASSB-a, izjasne kojoj biskupiji u budućnosti žele biti inkardinirani. Radilo se o Marinu Blaževu, župniku u Branjinu Vrhu, Josipu Radičevu, župniku u miru, nastanjenom u Bačkom Bregu, Josipu Reveszu, župniku u miru, nastanjenom u Subotici i Ivanu Vajdi, župniku u miru, nastanjenom u Donjem Miholjcu. Trojica od njih izjasnila su se da žele biti inkardinirani u Đakovačku biskupiju, dok je samo Blažev izrazio želju da ostane inkardiniran u Pečušku biskupiju.[940]

Vijest o dekretu Svete Stolice u katoličkom se tisku prvo pojavila na stranicama *Vjesnika Đakovačke biskupije,*[941] a zatim i u zagrebačkom *Glasu koncila*, kao najtiražnijem katoličkom listu na području SFRJ-a.[942]

Napokon, takva je odluka Svete Stolice bila posve razumljiva, jer je uz istovjetnu prethodnu praksu, bila posve usklađena s odlukama Drugoga vatikanskog koncila, što je očito iz sadržaja dekreta *Christus dominus*, koji se ticao pastirske službe biskupa. Naime, u njegovoj drugoj glavi, kada je riječ o granicama biskupija, izričito se navodi kako „treba

[934] Naziv župe Čepin I odnosi se na župu Presvetog Trojstva.
[935] Matija Pavić (1906. – 1978.), zaređen za svećenika 1940. u Đakovu, kapelan u Đakovu (1940. – 1941.) i Slavonskom Brodu (1941. – 1942.). Župni upravitelj u Vinkovcima (1942. – 1943.), vjeroučitelj u Đakovu (1945. – 1946.), župnik u Nijemcima (1960. – 1966.), ravnatelj Ekonomata biskupije u Đakovu (1966. – 1971.) i župnik u Čepinu (1971. – 1978.).
[936] Naziv župe Čepin I odnosi se na župu Kristova Uskrsnuća.
[937] Arhiv župe Čepin, *Povijest župe Čepin*, 150.
[938] *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji/cerkev v Jugoslaviji 1974*, 154-155.
[939] *L'Osservatore Romano,* vatikanski dnevni list koji tiska i službene dokumente Svete Stolice, izlazi od 1861.
[940] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 407-408.
[941] *Vjesnik Đakovačke biskupije*, br. 12, 1972., 213.
[942] *Glas koncila*, br. 2, 1972., 14.

nastojati da se, koliko je to moguće, sačuva jedinstvo demografskih osobina toga naroda s građanskim uredima i socijalnim institucijama koje sačinjavaju njegovu organsku strukturu.“ Nadalje se dopunjuje „ da se pripazi, ako bude takav slučaj, i na raspodjelu teritorija unutar države, kao i na specijalne osobine ljudi i mjesta koje su npr. psihološke, ekonomske, geografske ili historijske naravi.“ [943]

Za datume i lokacije svečanog čina pripojenja AASSB-a Đakovačkoj biskupiji Bäuerlein je odredio 22. listopada 1972. u Belom Manastiru, za područje južne Baranje, te 29. listopada 1972. u Valpovu, za područje sjeverne Slavonije. Na tu svečanost bili su pozvani svi svećenici biskupije, a o izvršenju dekreta obaviješteni su Kongregacija za biskupe u Rimu, Biskupski ordinarijat u Pečuhu te Apostolska nuncijatura u Pečuhu.[944] O razmjerima te svečanosti svjedoče i zapisi pojedinih župnika s područja AASSB-a, koji su u župnim spomenicama posebno isticali taj događaj, izvještavajući o velikom broju svećenika koji su koncelebrirali te masovnom odazivu puka.[945]

Nažalost, poprilično ograničena dostupnost izvorne građe za razdoblje 60-ih i 70-ih godina 20. st., koja bi omogućila sustavniji pregled i upotpunila sliku crkveno-državnih odnosa na području AASSB-a, odnosno Đakovačke i Pečuške biskupije, ograničavajući je čimbenik za dublju analizu i valorizaciju stanja na terenu te promjena koje su na tom području mogle uslijediti kao rezultat zatopljavanja diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije, ali i unutarcrkvenih odluka i reformi koje je donio Drugi vatikanski koncil.

2. 3. 5. Šematizam Đakovačke biskupije iz 1956.

Prvi šematizam Đakovačke biskupije nakon Drugoga svjetskog rata, koji je uključivao i podatke za područje AASSB-a objavljen je 1956. Međutim, podatci u tome šematizmu bili su vrlo oskudni za područje AASSB-a i obuhvaćali su samo imena dekana te popise župa po dekanatima.[946]

---

[943] *Dokumenti drugog vatikanskog koncila*, prir. Josip Turčinović, Zagreb, 1970., 277.; posljednji primjer takve prakse na području Đakovačke biskupije bilo je oživljavanje Srijemske biskupije sa sjedištem u Srijemskoj Mitrovici 2008., odnosno odvajanje srijemskog dijela Đakovačke biskupije, kako bi granice tih dviju biskupija bile usklađene s međunarodnim granicama između Republike Hrvatske i Republike Srbije. Više: Đorđe BUBALO – Katarina MITROVIĆ – Radmila RADIĆ, *Jurisdikcija katoličke crkve u Sremu*, Beograd, 2010.

[944] M. SRAKIĆ, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, 408.

[945] AŽČ, *Historia domus. A laskafalui plebánia története 1897. évtől II. kötet.*, 54.; AŽV, A - XI – 2, *Spomenica župe Bezgrješnog začeća Bl. Dj. Marije Valpovo od 1856. do 1998.*, 57.

[946] *Šematizam Bosansko-srijemske ili Đakovačke biskupije i Apostolske administrature sjeverne Slavonije i Baranje*, Đakovo, 1956., 6.

Tablica 25. Raspored osoblja i župa po dekanatima AASSB-a 1956.

APOSTOLSKA ADMINISTRATURA ZA SJEVERNU SLAVONIJU i BARANJU		
Crkvenoadministrativna jedinica	**Upravitelj**	**Župe**
Donjomiholjački dekanat	Ivan Vajda, dekan (župnik u Donjem Miholjcu)	Donji Miholjac, Marijanci, Podravski Podgajci, Radikovci, Šljivoševci, Veliškovci, Viljevo
Valpovački dekanat	Đuka Marić, dekan (župni upravitelj u Valpovu)	Bizovac, Brođanci, Čepin, Harkanovci, Koška, Petrijevci, Valpovo
Darđanski dekanat	Emil Majer, dekan (župnik u Osijeku II)[947]	Baranjsko Petrovo Selo, Bilje, Čeminac, Darda, Kneževi Vinogradi, Luč, Petlovac, Torjanci, Zmajevac
Branjinvrški dekanat[948]	Emil Majer, dekan (župnik u Osijeku II)	Batina, Beli Manastir, Branjina, Branjin Vrh, Draž, Duboševica, Popovac, Topolje

2. 3. 6. Šematizam Đakovačke biskupije iz 1963.

Šematizam Đakovačke biskupije iz 1963. također nije obilovao nekim opsežnim podatcima, posebice što se tiče AASSB-a, no donio je vrlo zanimljiv sinoptički pregled čitave biskupije pa se ovom prilikom izdvaja dio toga pregleda koji se odnosi na AASSB. Iz podataka koji se ondje nalaze, očito je da se stanje po župama lagano počelo sređivati, posebice u slučaju južnobaranjskih župa, koje su bile iznimno pogođene poratnim okolnostima i nedostatkom klera. Ipak, taj se simptom i dalje osjećao pa je na području

[947] Naziv župe Osijek II odnosi se na župu sv. Mihaela arkanđela u Tvrđi.
[948] Na području Branjinvrškog dekanata neko je vrijeme djelovala samostalna kapelanija Kneževo, osnovana 1936., no ovdje nije navedena pa je očito u međuvremenu, tijekom uprave pečuškoga biskupa nad AAJB-om, ukinuta i vraćena na rang filijale župe Branjin Vrh, što se i potvrđuje u sljedećem šematizmu Đakovačke biskupije, no nije do kraja jasno kada se to točno dogodilo.

Darđanskog i Branjinvrškog dekanata još uvijek bilo sedam upražnjenih župa, pastoriziranih od strane klera iz susjednih župa.[949]

Tablica 26. Sinoptički pregled AASSB-a iz 1963.

Dekanat	Župe	Nepopunjene župe	Crkve	Svećenici	Redovnice i kandidati	Broj vjernika
Donji Miholjac	7	1	19	6	11	21978
Valpovo	8	1	23	8	14	28763
Darda	9	4	16	5	3	19069
Branjin Vrh	8	3	11	5	2	13134
UKUPNO	**32**	**9**	**69**	**24**	**30**	**82944**

2. 3. 7. Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1974.

Posljednji je za ovu studiju iskorišten opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji iz 1974. On obuhvaća nešto temeljitiju statističku analizu i pregled stanja svih biskupija tadašnje SFRJ pa tako i Đakovačke biskupije te je prvi objavljeni šematizam nakon pripajanja AASSB-a Đakovačkoj biskupiji. Iz tih je razloga odabran kao posljednja referentna točka i podloga za mogućnost komparativne analize statističkih pokazatelja crkvene uprave nad područjem sjeverne Slavonije i južne Baranje od uspostave AASSB-a 1923. do njezina *de iure* pripajanja Đakovačkoj biskupiji 1972. U njemu su sadržani nešto temeljitiji podatci od onih u biskupijskim šematizmima, te je stilski i vizualno oblikovan na istovjetan način kao i opći šematizam iz 1939., kojem je također urednik bio Draganović. Nekadašnje područje AASSB-a, tj. njezinih četiriju dekanata u međuvremenu je transformirano u Podravsko-baranjski arhiđakonat te je u šematizmu na taj način prikazano i označeno.[950]

[949] *Šematizam Bosansko-srijemske ili Đakovačke biskupije i Apostolske administrature sjeverne Slavonije i Baranje*, ur. Ćiril Kos, Đakovo, 1963., 129.
[950] *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji/cerkev v Jugoslaviji 1974*, 153-157.

Tablica 27. Broj vjernika i raspored osoblja po dekanatima i župama bivšega AASSB-a 1974.

Crkvenoadministrativna jedinica	**Upravitelj**	**Broj katolika**
Donjomiholjački dekanat	*Mato Petrović, dekan*	*21326*
Donji Miholjac, župa	Stjepan Jedani, župnik Ivan Vajda, župnik u mirovini	5700
Marijanci, župa	Vinko Zec, župnik	1654
Podravski Podgajci, župa	Rafael Brnić, župnik	3650
Radikovci, župa	Đuro Čuraj, župnik	2986
Šljivoševci, župa	Filip Prpić, župnik	3530
Veliškovci, župa	Mato Petrović, župnik	2098
Viljevo, župa	Nikola Horvat, župnik	1708
Valpovački dekanat	*Franjo Jungert, dekan*	*43885*
Belišće, župa	Bernard Rubinić, župnik Tarzicije Bugarije, kapelan	7500
Bizovac, župa	Mato Bešlić, župnik Stjepan Petrović, kapelan	4800
Bocanjevci, župa	Vinko Zec, župni upravitelj	1044
Brođanci, župa	Boris Gombarović, župnik	1750
Čepin I, župa	Matija Pavić, župnik	1986
Čepin II, župa	Đuro Binder, župnik	5500
Harkanovci, župa	Nikola Grgić, župnik	1835
Josipovac, župa	Stjepan Sršan, župnik	3500
Koška, župa	Adam Kovačev, župnik	3310
Petrijevci, župa	Franjo Jungert, župnik	4400
Valpovo, župa	Antun Zdenko Petovari, župnik Josip Pelc, župnik u mirovini	8260
Darđanski dekanat	*Nikola Grlica, dekan*	*19720*
Baranjsko Petrovo Selo, župa	Ilija Raić, župnik	1050
Bilje, župa	Josip Vrbanić, župni upravitelj Gejza Varga, ispomoć	2328

Čeminac, župa	Josip Varžić, župnik	3250
Darda, župa	Josip Vrbanić, župnik	4830
Kneževi Vinogradi, župa	Nikola Gabrijel, župnik	2502
Luč, župa	Nikola Grlica, župnik	1400
Petlovac, župa	Petar Petrović, župnik	1060
Torjanci, župa	Ilija Raić, župni upravitelj	700
Zmajevac, župa	Marko Karličeк, župnik	2600
Branjinvrški dekanat	*Marin Blažev, dekan*	*13717*
Batina, župa	Josip Šostarec, župnik	2500
Beli Manastir, župa	Josip Merkaš, župnik	3000
Branjina, župa	Nikola Jelić, župni upravitelj	497
Branjin Vrh, župa	Marin Blažev, župnik	1280
Draž, župa	Vjekoslav Stantić, župnik	2750
Duboševica, župa	Andrija Kramar, župnik	1020
Popovac, župa	Nikola Jelić, župnik	1805
Topolje, župa	Andrija Kramar, župni upravitelj	865

Tablica 28. Zbirni podatci za bivši AASSB 1974.

Broj dekanata	4
Broj katoličkih vjernika	98648
Broj župa	35
Broj svećenstva u pastvi[951]	35 (32 + 2 + 1)

Tablica 29. Rezidencijalni biskupi u Đakovu i Pečuhu za vrijeme postojanja AASSB-a

Đakovačka biskupija	**Pečuška biskupija**
Antun Akšamović (1920. – 1942.)[952]	Gyula Zichy (1905. – 1926.)
	Ferenc Virág (1926. – 1958.)
Stjepan Bäuerlein (1951. – 1973.)	Ferenc Rogács (1958. – 1961.)
	József Cserháti (1969. – 1989.)

[951] Broj svećenika na području AASSB-a 1974. prikazan je na ovaj način, jer su 32 svećenika izravno sudjelovala u pastvi, dok su dvojica bila u mirovini (Ivan Vajda i Josip Pelc), a Gejza Varga je kao vicerektor Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu dolazio na ispomoć u Bilje.

[952] Akšamović je 1942. na vlastitu molbu razriješen dužnosti rezidencijalnog biskupa te imenovan apostolskim administratorom Đakovačke biskupije, a na toj je dužnosti ostao sve do Bäuerleinova imenovanja rezidencijalnim đakovačkim biskupom. Vidi str. 151-152.

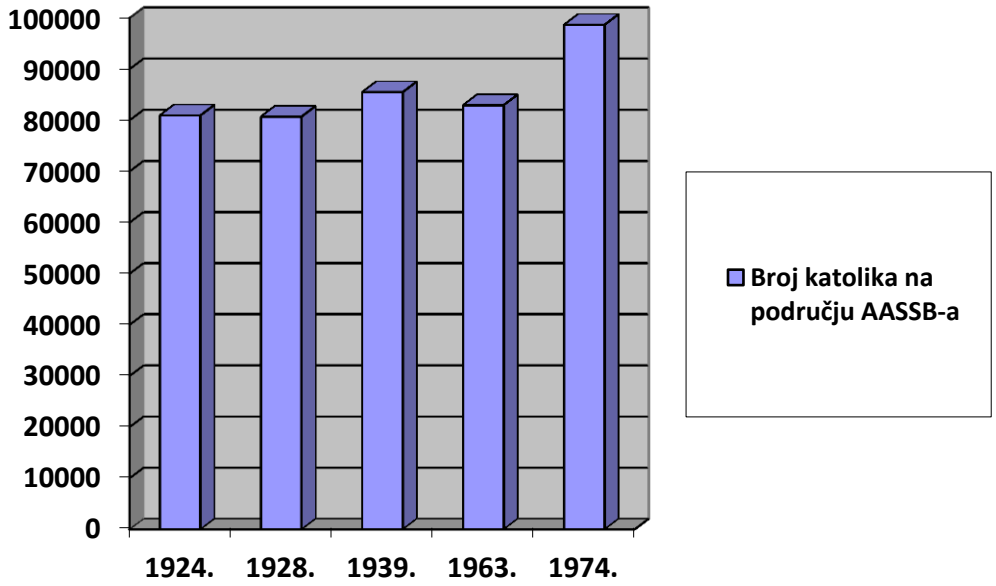
Tablica 30. Pape za vrijeme postojanja AASSB-a

Papa	**Pontifikat**
Pio XI.	1922. – 1939.
Pio XII.	1939. – 1958.
Ivan XXIII.	1958. – 1963.
Pavao VI.	1963. – 1978.

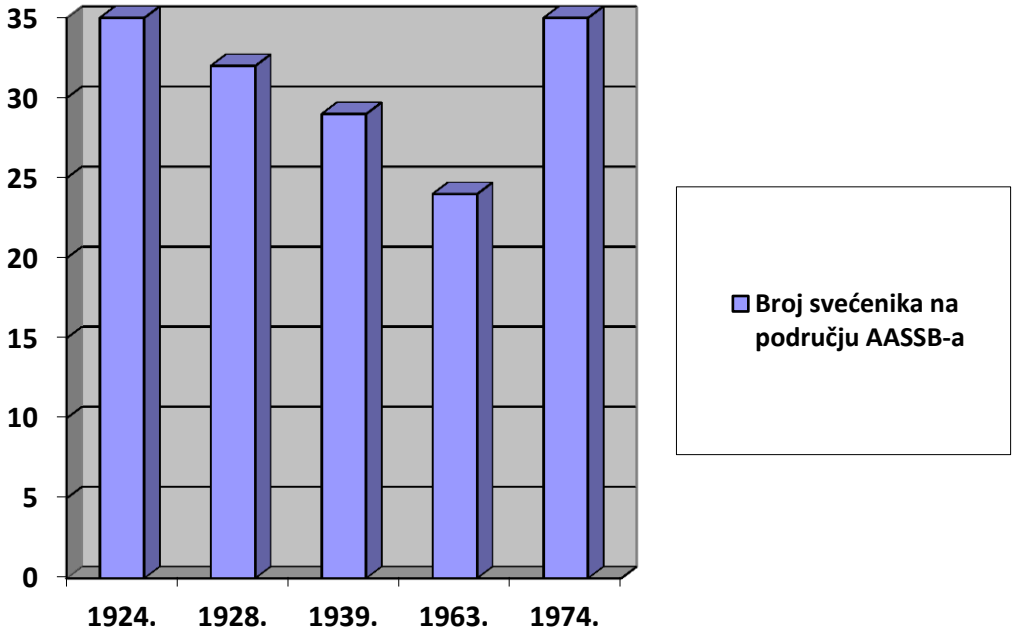
Tablica 31. Apostolski administratori AASSB-a, AASS-a i AAJB-a

Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju	
Antun Akšamović (1923. – 1941.)	
Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju	**Apostolska administratura za južnu Baranju**
Antun Akšamović (1941. – 1951.)	Ferenc Virág (1941. – 1951.)
Apostolska administratura za sjevernu Slavoniju i Baranju	
Stjepan Bäuerlein (1952. – 1972.)	

Grafikon 1. Kretanje broja vjernika na području AASSB-a prema podatcima iz biskupijskih šematizama 1924. – 1974.

Grafikon 2. Kretanje broja svećenika na području AASSB-a prema podatcima iz biskupijskih šematizama 1924. – 1974.

3. ZAKLJUČAK

Pitanje crkvene uprave nad područjem sjeverne Slavonije i južne Baranje u 20. st. predstavlja djelić mozaika složenih crkveno-državnih odnosa između Svete Stolice i državnopravnih subjekata (Kraljevina SHS/Kraljevina Jugoslavija, Kraljevina Mađarska, Nezavisna Država Hrvatska, Demokratska Federativna Jugoslavija/Federativna Narodna Republika Jugoslavija/Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Narodna Republika Mađarska) koji su se izmjenjivali na tom području od završetka Prvoga svjetskog rata do konačnog pripojenja AASSB-a Đakovačkoj biskupiji 1972. Šire promatrano, taj mozaik velikim dijelom sačinjavaju istovrsna pitanja teritorijalnog razgraničenja između pograničnih dijelova biskupija koji su se nakon završetka Prvoga svjetskog rata našli u sastavu Kraljevine SHS, dok su im sjedišta ostala u sastavu susjednih država. Stoga je Sveta Stolica kao privremeno rješenje u svim tim slučajevima odlučila uspostaviti institut apostolskih administratura, koje su trebale poslužiti kao svojevrsni prijelazni oblik uprave, sve do uspostave novih biskupija na tim područjima ili njihova *de iure* pripojenja susjednim biskupijama sa sjedištem na teritoriju Kraljevine SHS. U slučaju područja sjeverne Slavonije i južne Baranje radilo se o AASSB-u, ustanovljenom 1923. i podređenom upravi đakovačkog biskupa Akšamovića. Kroz njezino se djelovanje na mikrorazini mogu promatrati neki paradigmatski odnosi karakteristični za sva crkvenoadministrativna područja koja su tijekom 20. st. djelovala u okviru instituta apostolske administrature na prostoru Kraljevine SHS/Kraljevine Jugoslavije, NDH i DFJ/FNRJ/SFRJ.

Naime, analizom položaja AASSB-a u Kraljevini SHS/Kraljevini Jugoslaviji lako se uočava kontinuirano nastojanje središnje državne vlasti da svojim diplomatskim angažmanom kod Svete Stolice postigne rezultat prema kojemu bi to crkvenoadministrativno područje što ranije postalo integralnim dijelom Đakovačke biskupije. Međutim, do rješenja toga pitanja nije došlo tijekom međuratnoga razdoblja, u prvom redu jer nije postignuta ratifikacija prethodno potpisanog konkordata između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije 1937., o čijem su se sadržaju vodile rasprave još od završetka Prvoga svjetskog rata, a koji su *a priori* izrazito neprijateljski promatrali utjecajni krugovi oko Srpske pravoslavne crkve. Prema tom konkordatu bilo je predviđeno uređenje spomenutih odnosa na način da AASSB pripadne Đakovačkoj biskupiji, a odbacivanje konkordata svakako je dovelo do zatezanja diplomatskih odnosa između Kraljevine Jugoslavije i Svete Stolice. Ipak, otezanju u donošenju konačnog rješenja za to područje svakako je i ranije kumovao vidljiv i naglašen utjecaj mađarske diplomacije te mađarskog katoličkog episkopata na stav Svete Stolice prema tom pitanju. Ona

je u konstelaciji odnosa među katoličkim nacijama, u ovom slučaju između mađarske i hrvatske, nastojala igrati ulogu moderatora i medijatora, ne želeći donositi nikakve ishitrene odluke, održavajući na taj način politički balans, dok je mađarska strana u toj polemici ipak predstavljala snažniji čimbenik u odnosu na hrvatsku, jer je imala izgrađenu nacionalnu državu s dominantnim udjelom katoličkog stanovništva. Stoga je Mađarska nastojala kapitalizirati svoj politički utjecaj kod Svete Stolice, da bi zadržala lakšu i jednostavniju mogućnost povratka crkvene uprave nad izgubljenim teritorijima u doglednoj budućnosti, smatrajući stanje utvrđeno Trianonskim ugovorom neodrživim i neprirodnim.

Istovremeno, otvorena financijska i formalnopravna podrška starokatoličkom pokretu na području AASSB-a pokazuje da je Kraljevina SHS/Kraljevina Jugoslavija starokatolicizam doživljavala kao instrument za ostvarivanje mogućnosti vjerskih podjela među Hrvatima, odnosno udaljavanja hrvatskog stanovništva od Svete Stolice i pokušaja stvaranja alternativne nacionalne crkve među njima, koja bi bila pod izravnim političkim utjecajem državne vlasti.

Nastankom novih okolnosti na međunarodnom planu tijekom Drugoga svjetskog rata, odnosno stvaranjem NDH kao novoga državnopravnog subjekta na području nekadašnje Kraljevine Jugoslavije, došlo je i do revizije granica koje su prethodno bile utvrđene između Kraljevine Jugoslavije i Kraljevine Mađarske. U pogledu južne Baranje, to je značilo povratak na stanje prije Trianonskog ugovora, odnosno vraćanje čitavog područja Baranje pod mađarsku upravu. Sveta Stolica toga je puta odreagirala nešto hitrije, razdvojivši 1941. AASSB na dva sastavna dijela, AASS i AAJB, čije su granice pratile državnopravne između NDH i Kraljevine Mađarske, čime su usložnjeni i crkveno-državni odnosi, dok su konačna rješenja time bila dodatno prolongirana, zato što je takvo stanje na planu međudržavnih granica potrajalo tek nepunih pet godina. Međutim, ta je odluka bila u skladu s ranijom političkom praksom Svete Stolice koja je naposljetku i formalizirana u odlukama Drugoga vatikanskog koncila, gdje *de facto* stoji da biskupije ne bi trebale imati transgranični karakter, odnosno da granice biskupija ne bi trebale prelaziti državne granice. U taj je kontekst teško staviti Akšamovićevu abdikaciju iz 1942., jer iz njegova kasnijeg ponašanja te prijedloga o vezivanju crkvenoadministrativne sudbine južne Baranje uz Bačku ispada kako odluka o povlačenju sa službe rezidencijalnoga biskupa u Đakovu nije bila dodatno potaknuta dodjelom crkvene uprave nad južnom Baranjom pečuškome biskupu godinu ranije.

Završetak Drugoga svjetskog rata doveo je do novih promjena na planu razgraničenja među državama koje su upravljale područjem AASS-a i AAJB-a pa je ono u cjelini pripalo novonastaloj FNRJ, no reakcija Svete Stolice na takvo stanje došla je tek 1951., ponovnim sjedinjenjem AASS-a i AAJB-a u AASSB. Do takvog je višegodišnjeg odgađanja odluke

došlo iz razloga sve izraženijeg otvorenog neprijateljstva komunističke vlasti prema Katoličkoj crkvi, proizašlog iz ideologije koja je počivala na dijalektičkom materijalizmu, ali i odnosa Svete Stolice prema političkom uređenju u državama europskog Istoka, koje je barem u prvi mah smatrala dugoročno neodrživim. Kasniji razvoj crkveno-državnih odnosa između Svete Stolice i FNRJ doveo je do potpunog prekida diplomatskih odnosa među navedenim međunarodnim subjektima 1952., povodom Stepinčeva imenovanja kardinalom, što je doprinijelo daljnjem održavanju *statusa quo* u pogledu crkvene uprave nad AASSB-om.

Međutim, strukturne promjene unutar Katoličke crkve tijekom kasnih 50-ih i ranih 60-ih godina 20. st., zatim razvoj specifične forme tzv. istočne politike (*Ostpolitik*) u pontifikatu Ivana XXIII. i Pavla VI. te odluke Drugoga vatikanskog koncila otvorile su mogućnost za normalizaciju diplomatskih odnosa između Svete Stolice i SFRJ-a 1966. te njihovu konačnu obnovu 1970. Time su stvoreni preduvjeti za konačno dugoročno rješenje crkvenoadministrativnog pitanja sjeverne Slavonije i južne Baranje koje je uslijedilo 1972. Zasluge za takav rezultat u prvom redu pripadaju đakovačkom biskupu Bäuerleinu, koji je u jeku Drugoga vatikanskog koncila odlučio poduzeti inicijativu za rješavanje tog pitanja, kako kod Svete Stolice, tako i kasnije kod pečuškog biskupa Cserhátija, koji je pokazao zrelost, razumijevanje, suglasnost i ekspeditivnost u prihvaćanju Bäuerleinova prijedloga.

Sve u svemu, može se primijetiti iskazana konstantna polaganost u donošenju odluka kao opća poslovična odlika diplomacije Svete Stolice, koja je iskazana i u slučaju AASSB-a. Naime, diplomacija Svete Stolice očito je nakon burnih razdoblja geopolitičkog preslagivanja strpljivo iščekivala utvrđivanje poslijeratnih odnosa i državnopravnog teritorijalnog razgraničavanja, kojemu bi naknadno u praksi prilagođavala crkvenoadministrativnu upravu.

Uz strukturne promjene do kojih je dolazilo u samom vrhu Katoličke crkve, na mogućnost teritorijalne reorganizacije crkvene uprave utjecaj je vršila i razina komunikacije između đakovačkih biskupa i svih zainteresiranih strana u pregovorima oko budućnosti AASSB-a. To je podrazumijevalo Svetu Stolicu, Pečušku biskupiju te središnju državnu vlast, odnosno njezine relevantne čimbenike u vidu ministarstava i njihovih odjela. Gajeći specifične metode komunikacije i odnosa prema državnoj vlasti, đakovački biskupi Akšamović i Bäuerlein u ovom su slučaju na posve različit način pokušavali ostvarivati identičan cilj, pripojenje AASSB-a Đakovačkoj biskupiji. Dok Akšamovićev mandat karakterizira političko kameleonstvo, odnosno trajna prilagodljivost svim režimima i državnopravnim subjektima s kojima je komunicirao, često uz posredovanje Rittiga s kojim je održavao dugogodišnju privatnu korespondenciju, Bäuerlein je imao dosljedan i odrješit stav prema komunističkoj vlasti pa je stoga naglasak stavljao na otvaranje komunikacijskih kanala

prema Svetoj Stolici i Pečuškoj biskupiji, što je urodilo plodom, najprije kroz ponovno uvrštavanje područja južne Baranje u zajednički okvir AASSB-a, do čega je došlo gotovo istovremeno s njegovim biskupskim imenovanjem 1951., a naposljetku i konačnim pripojenjem AASSB-a Đakovačkoj biskupiji 1972.

Što se tiče statističkih pokazatelja kroz referentno razdoblje, na području AASSB-a broj vjernika ne varira bitnije, odnosno u pravilu ostvaruje progresivni blagi rast, uz zamjetan blagi pad nakon Drugoga svjetskog rata, što je razumljiva posljedica ukupnih demografskih gubitaka do kojih je došlo izravnim ratnim stradanjima stanovništva te prisilnim iseljavanjima njemačkog stanovništva koje je činilo značajan udio u stanovništvu AASSB-a, posebice njezina baranjskog dijela. Međutim, što se tiče klera, broj svećenika na području AASSB-a nakon Drugoga svjetskog rata bitno je smanjen, a taj se deficit naročito osjetio na području južne Baranje, gdje je ozbiljno ugroženo funkcioniranje nekolicine župa. Prekid diplomatskih odnosa između FNRJ-a i Svete Stolice između 1952. i 1966. dodatno je otežao mogućnost revitalizacije i reorganizacije tih župa kroz distribuciju novoga klera pa su mnoge župe bile osuđene na dugogodišnje životarenje kroz ispomoć putem župnih upravitelja.

Konačno, odnosi između Svete Stolice i svih relevantnih državnopravnih subjekata u čitavom su analiziranom razdoblju doživljavali uspone i padove, ovisno o zakonskoj regulativi i njezinoj praksi koja je primjenjivana prema Katoličkoj crkvi unutar njihovih granica. S obzirom na razinu tih odnosa stvarali su se preduvjeti za razgraničenje među biskupijama, a kao rješenja do konačnog pripojenja tih teritorija susjednim biskupijama ili uspostave novih biskupija na njima nametala se uspostava apostolskih administratura, kao struktura prijelaznog i ograničenog vijeka trajanja.

POPIS IZVORA I LITERATURE

IZVORI

Arhivsko gradivo:

Središnji nadbiskupijski arhiv Đakovo:

- Apostolska administratura sjeverna Slavonija i Baranja
- Kanonske vizitacije – pisani izvještaji

Arhiv Jugoslavije Beograd:

- Fond 63, Ministarstvo pravde Kraljevine Jugoslavije - Katolički odsek
- Fond 69, Ministarstvo vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca
- Fond 437, Konzulat Kraljevine Jugoslavije u Pečuju

Arhiv Biskupskog ordinarijata u Pečuhu

Arhiv župe Brođanci:

- 32. Spomenica župe Brođanci 1782-1929., Starokatolički pokret u Habjanovcima u dokumentima
- Spomenica župe Brođanci od 1926.

Arhiv župe Čeminac:

- Historia domus. A laskafalui plebánia története 1897. évtől II. kötet.

Arhiv župe Čepin:

- Povijest župe Čepin

Arhiv župe Donji Miholjac:

- Historia parochiae Donji Miholjac ab anno 1916.

Arhiv župe Valpovo:

- A - XI - 2, Spomenica župe Bezgrješnog začeća Bl. Dj. Marije Valpovo od 1856. do 1998.

- E - VI. - A, Dekreti za svećenike od 1912. g.
- Acta diversa

Tisak:

Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske, Đakovo
Istina, Đakovo
Narodna obrana, Đakovo
Vjesnik Đakovačke biskupije, Đakovo
Hrvatska obrana, Osijek
Hrvatski list, Osijek
Slobodni reporter, Osijek
Straža, Osijek
Dunántúl, Pečuh
Acta Apostolicae Sedis, Rim
Glas Koncila, Zagreb
Hrvatski starokatolik, Zagreb
Jutarnji list, Zagreb
Katolički list, Zagreb
Starokatolik, Zagreb

Objavljeni izvori:

1. *A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása – Első rész (A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint), részletes kimutatások*, Budapest, 1912.
2. *Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera*, ur. Jože Horvat i Zdenko Štambuk, Zagreb, 1946.
3. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji,* ur. Krunoslav Draganović, Sarajevo, 1939.
4. *Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji/cerkev v Jugoslaviji 1974*, ur. Krunoslav Draganović, Zagreb, 1975.
5. *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944.-1946. Dokumenti. Slavonija, Srijem i Baranja,* prir. Vladimir Geiger, Slavonski Brod, 2006.

6. *Schematismus cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXLIII*, Pécs, 1943.
7. *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis*, Đakovo, 1924.
8. *Schematismus venerabilis cleri dioecesium Bosnensis seu Diakovensis et Sirmiensis canonice unitarum necnon administraturae apostolicae Baraniae et Slavoniae septentrionalis*, Đakovo, 1928.
9. *Šematizam biskupija Bosanske i sriemske sa sjedištem u Đakovu*, Đakovo, 1943.
10. *Šematizam Bosansko-srijemske ili Đakovačke biskupije i Apostolske administrature sjeverne Slavonije i Baranje*, Đakovo, 1956.
11. *Šematizam Bosansko-srijemske ili Đakovačke biskupije i Apostolske administrature sjeverne Slavonije i Baranje*, ur. Ćiril Kos, Đakovo, 1963.
12. *U ime naroda! Sudski proces profesorima i bogoslovima Đakovačkog sjemeništa 1959./60. godine*, prir. Stjepan Sršan, Osijek, 2009.

LITERATURA

1. AKMADŽA, Miroslav, *Franjo Šeper - Mudrošću protiv jednoumlja*, Zagreb, 2009.
2. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945. – 1966.*, Zagreb, 2004.
3. AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u komunističkoj Hrvatskoj 1945. – 1980.*, Zagreb – Slavonski Brod, 2013.
4. AKMADŽA, Miroslav, *Krunoslav Draganović – Iskazi komunističkim istražiteljima,* Zagreb, 2010.
5. AKMADŽA, Miroslav, „Staleško društvo katoličkih svećenika Hrvatske u službi komunističkog režima“, *Tkalčić*, br. 7, 2003.
6. AKMADŽA, Miroslav, „Svetozar Rittig – svećenik ministar u komunističkoj vladi“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 15, 2008.
7. AKMADŽA, Miroslav – JOSIPOVIĆ BATOREK, Slađana, *Stradanja svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1944. – 1960.*, Slavonski Brod – Đakovo, 2012.
8. *A pécsi egyházmegye ezer éve 1009 – 2009*, ur. József Sümegi, Pécs, 2008.
9. ASSMANN, Jan, „Kultura sjećanja“, *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda, Zagreb, 2006.
10. BÁBEL, Balázs, *Hit, erkölcs, történelem*, Kecskemét, 2010.

11. BAKOVIĆ, Anto, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007.
12. BANAC, Ivo, *Hrvati i Crkva*, Zagreb – Sarajevo, 2013.
13. BEKE, Margit, „A katolikus egyházi közigazgatás alakulása a Kárpát-medencében 1920-1947 között“, *Levéltári Szemle*, vol. 55, br. 1, 2005.
14. BELAJ, Melanija, „Obiteljska fotografija kao kreiranje i arhiviranje (poželjne) stvarnosti“, *Narodna umjetnost*, vol. 45, br. 2, 2008.
15. BELLOC, Hilaire, *Eseji jednog katolika*, Zagreb, 2010.
16. BELLOC, Hilaire, *Stari i novi neprijatelji Katoličke crkve*, Zagreb, 2012.
17. BELLOC, Hilaire, *Velike hereze*, Zagreb, 2012.
18. BÖSENDORFER, Josip, *Nešto malo o našoj Baranji*, Osijek, 1940.
19. BUBALO, Đorđe – MITROVIĆ, Katarina – RADIĆ, Radmila, *Jurisdikcija katoličke crkve u Sremu*, Beograd, 2010.
20. CASAROLI, Agostino, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje (1963. – 1989.)*, Zagreb, 2001.
21. CHESTERTON, Gilbert Keith, *Pravovjerje*, Split, 2015.
22. CRNČAN, Mirko – DEVIĆ, Antun, *Župa Viljevo*, Viljevo, 2003.
23. ČURŽIK, Vilko, *Valpovačka župa*, Valpovo, 1995.
24. DAWSON, Christopher, „The Catholic Tradition and the Modern State“, *The Catholic Review*, 1916.
25. DIZDAR, Zdravko, „Osnivanje i djelatnost četničkih udruženja na području grada i kotara Osijek u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.) (prvi dio)“, *Scrinia Slavonica*, br. 5, 2005.
26. ELIOT, Thomas Stearns, *Ideja kršćanskog društva*, Split, 2005.
27. FABIJANIĆ, Loredana – TOMAS, Domagoj, „Hrvatska iseljenička dušobrižnička služba 1957. – 1966.“, *Hrvatska izvan domovine*, ur. Marin Sopta, Franjo Maletić, Josip Bebić, Zagreb, 2015.
28. GAŠIĆ, Emerik, *Kratki povijesni pregled biskupija bosansko-đakovačke i srijemske*, Osijek, 2000.
29. GAŠIĆ, Emerik, „Madžarski katolicizam i nacionalizam“, *GBBS*, br. 12 i 13, 1942.
30. GERGELY, Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919-1945*, Budapest, 1999.
31. GRGEC, Petar, *Dr. Rudolf Eckert*, Zagreb- Rijeka, 1995.
32. GRUBOR, Adam, „Iz prošlosti Baranje“, *Život i škola,* br. 5-6, 1976.
33. HANÁK, Péter, *Povijest Mađarske*, Zagreb, 1995.

34. HERMAN, Franjo, „Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske“, *Bogoslovska smotra*, vol. 29, br. 2, 1941.
35. HORVAT, Aleksandar, „Promjena imena naselja u Baranji 1922. godine“, *Scrinia Slavonica*, br. 14, 2014.
36. *Hrvatski katolički pokret*, ur. Zlatko Matijević, Zagreb, 2002.
37. IVUREK, Mijo, *Život i djelo Krunoslava Draganovića*, Zagreb, 2013.
38. JARM, Antun, *Dijecezanski svećenici koji su sudjelovali na sadašnjem području Biskupije Đakovačke i Srijemske od 1701. do 2003.*, Đakovo, 2003.
39. JARM, Antun, *Pribrojeni zbroju mučenika*, Đakovo, 2007.
40. JOSIPOVIĆ BATOREK, Slađana, *Odnos komunističkog režima prema Katoličkoj crkvi u Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji u vrijeme biskupa Antuna Akšamovića (1945. – 1959.)*, Zagreb, 2010. (doktorski rad)
41. JÜNGER, Ernst, *Odmetanje u šumu*, Zagreb, 2013.
42. KALOGJERA, Marko, „Vjernicima Hrvatske Starokatoličke Crkve u Stenjevcu kod Zagreba i u Habijanovcima kod Osijeka“, *Starokatolik*, god. 3, br. 7, 30. srpnja 1927.
43. KALOGJERA, Marko, „Vjernicima i prijateljima Hrvatske starokatoličke crkve u Habjanovcima“, *Starokatolik*, god. 1, br. 8, 31. kolovoza 1925.
44. *Kanonske vizitacije, knjiga III. – Valpovačko-miholjačko područje*, ur. Stjepan Sršan, Osijek, 2005.
45. KÁROLY, Borsy, „Pécs püspökei a török idők után“, *Pécsi szemle*, vol. 4, br. 4, Pécs, 2001.
46. KLEMENČIĆ, Mladen – MILARDOVIĆ, Anđelko – VRBOŠIĆ, Josip, *Činjenice o hrvatskoj Baranji*, Osijek, 1995.
47. KONTLER, László, *Povijest Mađarske*, Zagreb, 2007.
48. KRIŠTO, Jure, *Hrvatski katolički pokret 1903. – 1945.*, Zagreb, 2004.
49. KRIŠTO, Jure, *Katolička crkva u totalitarizmu 1945. – 1990.*, Zagreb, 1997.
50. KRIŠTO, Jure, „Korisne budale, svjesni suradnici ili mudri manipulatori? Udruženje katoličkih svećenika „Dobri Pastir““, *Fra Ferdo Vlašić: vizionar i patnik: spomenica u povodu desete obljetnice smrti (1995. – 2005.)*, ur. Robert Jolić, Gabrijel Mioč i Marija Vukadin, Tomislavgrad, 2005.
51. KRIŠTO, Jure, *Sukob simbola*, Zagreb, 2001.
52. KUSTIĆ, Živko, „Crkva je sasvim određeno progovorila“, *Jutarnji list* (Zagreb), 12. lipnja 2009.

53. KUZMIČ, Franc, „Pregled cerkvene uprave v Prekmurju v obdobju nastajanja Kraljevine SHS“, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, god. 60, br. 2, 1989.
54. LAZIĆ, Nada, *Baranja 1941. – 1945.*, Slavonski Brod, 1979.
55. LAZIĆ, Nada, „Baranja uoči okupacije 1941. godine“, *Zbornik HISB*, vol. 16, 1979.
56. LEČEK, Suzana, „Narodni poslanik Hrvatske seljačke stranke i njegov kotar: djelovanje Stjepana Hefera na osječkom i valpovačkom području (1924. – 1941.)“, *Scrinia Slavonica*, br. 8, 2008.
57. LONČAREVIĆ, Vladimir, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)*, Zagreb, 2005.
58. LONČARIĆ, Josip, „Nacrt konkordata sa sv. Stolicom“, *KL*, br. 2, 1923.
59. LUČIĆ, Ivica, „Komunistički progoni Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini 1945. – 1990.“, *National security and the Future*, vol. 3, br. 9, 2008.
60. LUKIĆ, Anamarija, *Župe sjeverne Slavonije i Baranje od oslobađanja od turske vlasti do pripojenja Đakovačkoj ili Bosanskoj i Srijemskoj biskupiji*, Đakovo, 2001. (diplomski rad)
61. LUKINOVIĆ Andrija – POMPER, Ivan, *Vilim Cecelja (1909 – 1989). Utjelovljena hrvatska caritas*, Zagreb, 2009.
62. MAJDANDŽIĆ-GLADIĆ, Snježana, „Povijesni orisi Đakovačko-osječke i Srijemske biskupije“, Čepin, 2009.
63. MARITAIN, Jacques, *Čovjek i država*, Zagreb, 1992.
64. MAROSLAVAC, Stjepan, *Donji Miholjac kroz stoljeća*, Đakovo, 2007.
65. MARX, Karl – ENGELS, Friedrich, *Komunistički manifest*, Zagreb, 2010.
66. MATIJEVIĆ, Zlatko, *Lučonoše ili herostrati? Prilozi poznavanju crkveno-nacionalne povijesti Hrvata početkom XX. stoljeća*, Zagreb, 2006.
67. MATIJEVIĆ, Zlatko, „Reformni pokret dijela nižega katoličkog svećenstva u Hrvatskoj (1919 – 1924. god.)“, *Povijesni prilozi*, vol. 8, br. 8, 1989.
68. MATIJEVIĆ, Zlatko, „Otpali ili odbačeni anđeli?“, *Hrvatska revija*, br. 2, 2001.
69. MATIJEVIĆ, Zlatko, *U sjeni dvaju orlova. Prilozi crkveno-nacionalnoj povijesti Hrvata u prvim desetljećima 20. stoljeća*, Zagreb, 2005.
70. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb, 2003.
71. MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 2002.
72. MEDVED, Marko, „Biskupi Viktor Burić i Josip Pavlišić u formiranju Riječko-senjske nadbiskupije i metropolije“, *Riječki teološki časopis*, vol. 34, br. 2, 2010.
73. MESSNER SPORŠIĆ, Antun, „Pečujska biskupija u Slavoniji“, *KL*, br. 4-5, 1923.
74. MIHALDŽIĆ, Stevan, *Baranja od najstarijih vremena do danas*, Beograd, 1992.

75. MILFAJT, Antun, „Habjanovački starokatolici“, *KL*, br. 52, br. 53, 1924.; br. 1, br. 4, 1925.
76. *Monumenta Croatica Vaticana - Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, ur. Antun Dević i Ilija Martinović, Zagreb, 1999.
77. MUJADŽEVIĆ, Dino, *Bakarić. Politička biografija*, Zagreb – Slavonski Brod, 2011.
78. MUŽIĆ, Ivan, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji*, Split, 1978.
79. NOVAK, Viktor, *Magnum Crimen*, Zagreb, 1948.
80. NOVOSEL, Domagoj, *Gračanska kronika*, Zagreb, 2008.
81. OBAD-ŠĆITAROCI, Mladen – BOJANIĆ-OBAD-ŠĆITAROCI, Bojana, *Dvorci i perivoji u Slavoniji*, Zagreb, 1998.
82. *Opći religijski leksikon – A-Ž*, ur. Adalbert Rebić, Zagreb, 2002.
83. OSTAJMER, Branko – HORBEC, Ivana, „Institut sv. Augustina (*Frintaneum*) u Beču i pitomci iz Bosanske ili Đakovačke i Srijemske biskupije“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 38, br. 73, 2014.
84. PÁPA, Sándor, „Srpska okupacija Baranje od 1918. do 1921.“, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir*, sv. 2, 2005.
85. PATAFTA, Danijel, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, Zagreb, 2016. (doktorski rad)
86. PAVLOVIĆ, Anto, „Poglavari Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu“, *Diacovensia*, god. 14, br. 2, 2006.
87. PERČIĆ, Franjo, „Nove granice između pečuhske i naše biskupije“, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 15, 1922.
88. PEROVIĆ, Bonifacije, *Hrvatski katolički pokret*, Rim, 1976.
89. *Povijest Hrvata*, treća knjiga (od 1918. do danas), gl. ur. Ivo Perić, Zagreb, 2007.
90. PRANJKOVIĆ, Ivo, „Vijest o Jonkeovoj smrti objavljena u jednoj rečenici“, *Vijenac* (Zagreb), br. 393, 26. ožujka 2009.
91. PRKAČIN, Zdenka, *Katolički list o Židovima i judaizmu (od 1918. do 1941.)*, Slavonski Brod, 2011.
92. RADIĆ, Radmila, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (prvi deo: 1945. – 1953.)*, Beograd, 2002.
93. RADIĆ, Radmila, *Država i verske zajednice 1945. – 1970. (drugi deo: 1954. – 1970.)*, Beograd, 2002.
94. RADOSAVLJEVIĆ, Peđa, *Odnosi između Jugoslavije i Svete Stolice 1963. – 1978.*, Beograd, 2012.

95. RASPUDIĆ, Nino, „Razočaranima je 'Treći put' nešto poput 'Šeste flote'“, *Večernji list* (Zagreb), 7. lipnja 2013.
96. RITTIG, Svetozar, „Naša crkvena pitanja pred sv. Stolicom“, *Katolički list*, br. 31, 1919.
97. *Rječnik hrvatskog jezika*, ur. Jure Šonje, Zagreb, 2000.
98. ROKAI, Peter – ĐERE, Zoltan – PAL, Tibor – KASAŠ, Aleksandar, *Istorija Mađara*, Beograd, 2002.
99. SCHMITT, Carl, *Politički spisi*, Zagreb, 2007.
100. SEBÖK, László, „A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta“, *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, vol. 2, br. 3, 1991.
101. SEČKAR, Ivan, „Pastirski pohod sjeverne Slavonije“ *GBBS*, br. 13, 1924.
102. SEKULIĆ, Ante, *Hrvatski baranjski mjestopisi*, Zagreb, 1996.
103. SEKULIĆ, Ante, „Miroljub Ante Evetović (1862. – 1921.) hrvatski pjesnik“, *Klasje naših ravni*, br. 3-4., 2002.
104. SRAKIĆ, Marin, *Cruce et labore. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951.-1973.)*, Đakovo, 2014.
105. SRŠAN, Stjepan, *Baranja*, Osijek, 1993.
106. SRŠAN, Stjepan, *Povijest petrijevačke župe*, Osijek, 2012.
107. SRŠAN, Stjepan, *Sjeveroistočne granice Hrvatske*, Osijek, 2003.
108. STRECHA, *„Mi smo Hrvati i katolici...“ – Prvi hrvatski katolički kongres 1900.*, Zagreb, 2008.
109. ŠIMRAK, Janko, „Sramotni događaji u Baranji. Prebacivanje preko granice. Nekvalifikovani upravnici.“, *Hrvatska obrana*, br. 173, 1922.
110. ŠOTA, Stanislav, *Sudbina vjeronauka u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji od 1944. do 1960.*, Zagreb, 2011.
111. TASLIDŽIĆ, Davorin, *Dragulj Panonije*, Beli Manastir, 2008.
112. TASLIDŽIĆ, Davorin, *Kocka je bačena*, Beli Manastir, 1988.
113. TENGELY, Adrienn, „Az egyházak helyzete a polgári demokrácia időszakában Tolna és Baranya vármegyékben (1918. november 1. - 1919. március 21.)“, *Egyháztörténeti Szemle*, br. 1, 2004.
114. TOMAS, Domagoj, *Pet redaka: rimski dnevnik svećenika Ivana Tomas 1943. – 1944.*, Rim – Osijek – Mostar, 2014.
115. TOMAŠEVIĆ, Jozo, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941 – 1945*, Stanford, 2001.

116. TROGRLIĆ, Stipan, „Istarska svećenička udruženja – Zbor svećenika sv. Pavla za Istru i Društvo svećenika sv. Metoda u Pazinu (1945. – 1952.)“, *Croatica Christiana Periodica*, vol. 61, br. 1, 2008.

117. TROGRLIĆ, Stipan, *Katolički pokret u Istri 1895. – 1914.*, Zagreb, 2000.

118. TROGRLIĆ, Stipan, *Mons. Božo Milanović: istarski svećenik (1890. – 1980.) – crkveno-vjersko i javno-političko djelovanje*, Zagreb – Pazin, 2011.

119. TRUX, Dragutin, „Razgraničenje Đakovačke i Pečuvske Biskupije 1780. godine“, *Glasnik biskupija Bosanske i Sriemske*, god. 71, br. 4-8, 10-14, 1943.

120. TUĐMAN, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knjiga prva, Zagreb, 1993.

121. *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, ur. Lovorka Čoralić, Zagreb, 2013.

122. VALENTE, Massimiliano, *Diplomazia Pontificia e Regno dei Serbi Croati e Sloveni (1918-1929)*, Split, 2012.

123. VERAJA, Fabijan, *Na tragovima svetosti*, Split, 2006.

124. VERAJA, Fabijan, *Nikola Moscatello, savjetnik Jugoslavenskog poslanstva pri Svetoj Stolici. „Uspomene“ u svjetlu dokumenata. Doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922. – 1946.)*, Rim, 2014.

125. VERAJA, Fabijan, *Putovima providnosti: Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu i dušobrižništvo hrvatskih iseljenika u kontekstu Ostpolitik Svete Stolice*, Split – Rim, 2013.

126. VEREŠ, Tomo, „Ketteler o Strossmayeru“, *Crkva u svijetu*, vol. 18, br. 4, 1983.

127. VIDOVIĆ, Mile, *Povijest Crkve u Hrvata*, Metković – Split, 2007.

128. VINAJ, Marina, „Građa za bibliografiju osječkih novina“, *Knjižničarstvo*, vol. 7, br. 1-2, 2003.

129. VOVKO, Andrej, „Udje Družbe sv. Mohorja med Muro in Rabo v letih 1893-1918“, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, god. 69, br. 2, 1998.

130. WANDYCZ, Piotr Stefan, *Cijena slobode. Povijest Srednjoistočne Europe od srednjega vijeka do danas*, Zagreb, 2004.

131. WITTENBERG, Tomislav, „Nijemci i Austrijanci Požeške doline u hrvatskom kulturnom krugu“, *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, vol. 12, 2005.

132. ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Zlata, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, br. 9, 2009.

133. ŽIVOJINOVIĆ, Dragoljub, *Vatikan, Katolička crkva i jugoslovenska vlast 1941 – 1958*, Beograd, 2007.

Internet:

1. http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=88
2. http://istrapedia.hr/hrv/474/pazinska-apostolska-administratura/istra-a-z/
3. http://www.suboticka-biskupija.info/povijest.php

ŽIVOTOPIS

Domagoj Tomas rođen je 1987. u Osijeku, gdje je završio Osnovnu školu Tin Ujević te Prirodoslovno-matematičku gimnaziju. Nakon toga upisao je preddiplomski dvopredmetni studij povijesti i hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku, koji je završio 2008., a zatim je upisao i diplomski studij istoga usmjerenja na Filozofskom fakultetu u Osijeku, koji je završio 2010. Trenutno pohađa poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima u Zagrebu. Znanstveno se uglavnom bavio suvremenom poviješću Katoličke crkve, crkveno-državnim odnosima i poviješću hrvatskoga političkog iseljeništva te je objavio niz radova s tematikom iz navedenih područja u različitim časopisima (*Časopis za suvremenu povijest, Pilar, Kroatologija, Povijesni zbornik, Hercegovina franciscana* itd.), uz sudjelovanje na međunarodnim skupovima (Zagreb, Osijek, Sarajevo, Ohrid). 2014. priredio je i objavio *Pet redaka – rimski dnevnik svećenika Ivana Tomasa 1943. – 1944.* u izdanju Papinskoga hrvatskog zavoda svetoga Jeronima u Rimu, Odjela za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Biskupskoga ordinarijata u Mostaru.

Zaposlen je kao asistent na Odjelu za kulturologiju Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Član je Matice hrvatske i Alumni kluba Filozofskog fakulteta u Osijeku.